Ministerie van Landbouw, Visserij,
Voedselzekerheid en Natuur

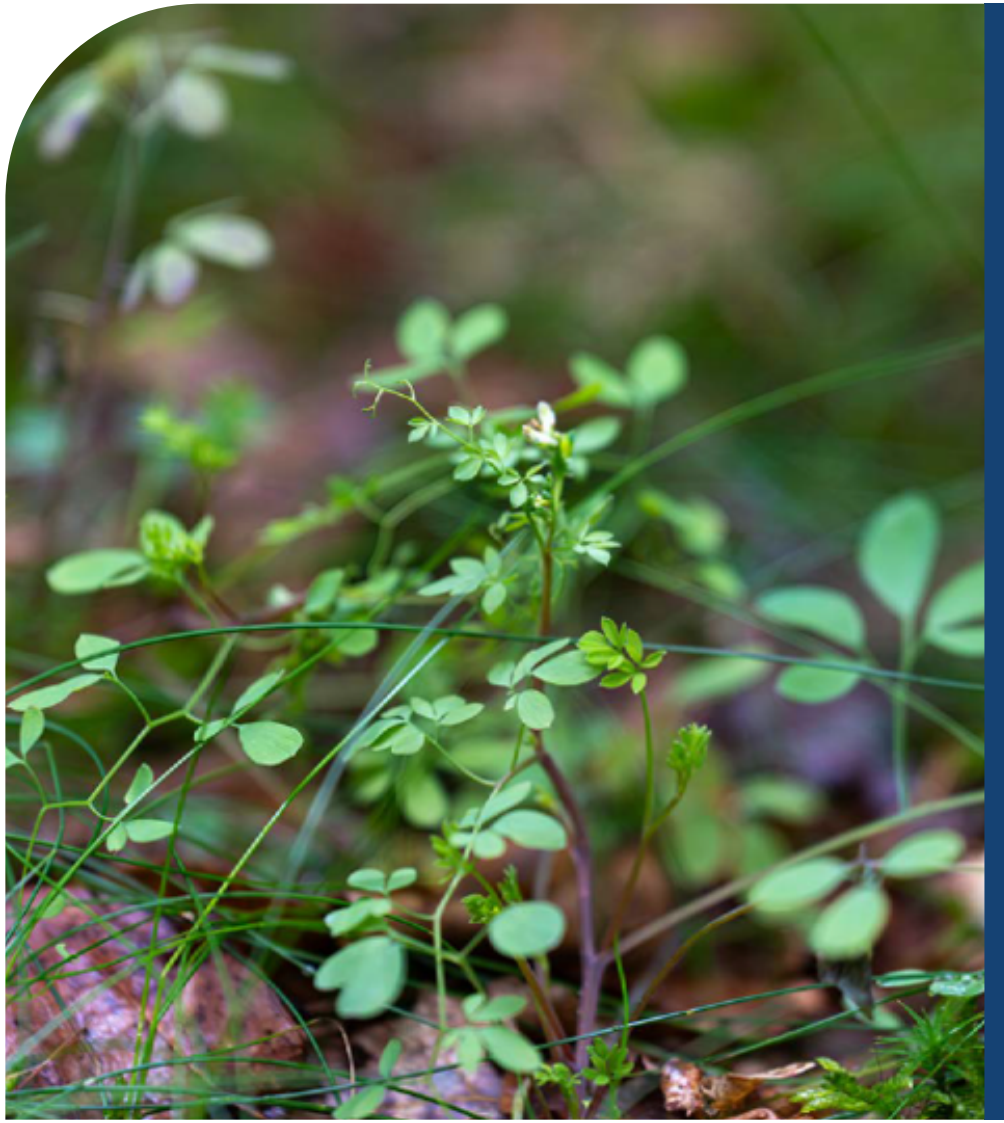
Ontwerp-Natuurplan

2026

Coverfoto: Natura 2000-gebied Bargerveen, in het zuidoosten van de provincie Drenthe, © 2026
In het gebied Bargerveen werken provincie Drenthe en Staatsbosbeheer samen aan natuurherstel om het unieke ecosysteem en de biodiversiteit te behouden. Dit gebied met bijzondere planten en dieren is een van de laatste hoogveengebieden van Europa. Verdroging vormt een grote bedreiging voor Bargerveen, maar dankzij jarenlange inspanningen om het gebied te herstellen, keert het hoogveen langzaam terug. Om die positieve ontwikkeling kracht bij te zetten investeert het Rijk €12 miljoen in het verbeteren van de waterhuishouding in het Bargerveen. Het geld wordt gebruikt voor waterbeheer, zoals het herstellen van kades om het waterpeil beter op niveau te houden. Dit herstel is essentieel voor de sponswerking van het veen en de groei van hoogveenmossen en cruciaal omdat hoogveengebieden CO_2 opslaan. De maatregelen sluiten aan bij de uitvoering van de Natuurherstelverordening.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 - Samenvatting 4
Hoofdstuk 2 - Inleiding 15
2.1 De Europese Natuurherstelverordening 17
2.2 Het Nederlandse Natuurplan 18
2.3 Leeswijzer 19
Hoofdstuk 3 - Gefaseerde uitwerking van het Natuurplan 20
3.1 Opstellen Ontwerp-Natuurplan (tot 1 september 2026) 21
3.2 Opstellen definitief Natuurplan (september 2026 - september 2027) 23
3.3 Opstellen volgende natuurplannen (2032 en 2042) 24
Hoofdstuk 4 - Staat van de Nederlandse natuur 25
4.1 Terrestrische, zoetwater- en kustecosystemen 27
4.2 Mariene ecosystemen 28
4.3 Stedelijke ecosystemen 29
4.4 Rivieren 30
4.5 Bestuivers 31
4.6 Landbouwecosystemen 32
4.7 Bosecosystemen 33
Hoofdstuk 5 - Leidende principes voor natuurherstel 34
Hoofdstuk 6 - Generieke drukfactoren 38
6.1 Versnippering en verlies aan leefgebied 40
6.2 Stikstofdepositie 43
6.3 Gewasbeschermingsmiddelen 45
6.4 Verdroging, water- en bodemkwaliteit 47
6.5 Invasieve exoten 49
6.6 Bodemberoering en effecten op visbestanden 50
6.7 Klimaatverandering 51
Hoofdstuk 7 - Overkoepelende informatie over de doelen 53
7.1 Publieksparticipatie 55
7.2 Bijdrage aan 20 procent herstel in Europa 57
7.3 Nevenvoordelen en effecten van natuurherstelbeleid 58
7.4 Samenhang natuurherstel en klimaat-, landbouw- en veiligheidsbeleid 62
7.5 Synergie met herstelplannen van andere lidstaten 65
7.6 Financiën 66
7.7 Monitoring, doeltreffendheid en bijsturing 68
Hoofdstuk 8 - Artikelspecifieke informatie 70
8.1 Herstel van terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen (artikel 4) 72
8.2 Herstel van mariene ecosystemen (artikel 5) 103
8.3 Stedelijke ecosystemen (artikel 8) 118
8.4 Herstel van rivieren en overstromingsgebieden (artikel 9) 132
8.5 Diversiteit van bestuivers en bestuiverpopulaties (artikel 10) 139
8.6 Landbouwecosystemen (artikel 11) 152
8.7 Bosecosystemen (artikel 12) 166
8.8 Aanplant van drie miljard extra bomen (artikel 13) 175
8.9 Uitzonderingen (artikel 6 en 7) 179
Hoofdstuk 9 - Uitvoering 182
9.1 Uitvoering via bestaande afspraken en governance 184
9.2 Aanvullend beleid 185
Hoofdstuk 10 - Wetgeving 186
Hoofdstuk 11 - Governance en verantwoordelijkheden 188
11.1 Uitgangspunten voor de governancestructuur 190
Hoofdstuk 12 - Vervolgproces 192
12.1 Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) en plan-milieueffectrapport (plan-MER) 193
12.2 Beleidsevaluatie 194
12.3 Reactie EC op Ontwerp-Natuurplan 195
12.4 Uitvoerbaarheidstoets Decentrale Overheden (UDO) 196
Begrippenlijst 197
Bijlagen 204
Bijlage A Inventarisatie bestaande maatregelen artikel 4, 5, 11 en 12 205
Bijlage B Indicatieve sociaaleconomische effectduiding bij het Ontwerp-Natuurplan 224

Hoofdstuk 1 -
Samenvatting

De Diezemonding, fotograaf: Matthijs van Os

Aan de slag met natuurherstel in Nederland

Steeds meer partijen werken samen om de natuur in Nederland te verbeteren: het Rijk, andere overheden, boeren, burgers, bedrijven, onderwijsinstellingen en terreinbeheerders. Er zijn veel mooie voorbeelden van succesvolle initiatieven. Zo zijn er projecten om vogels te beschermen, natuurgebieden met elkaar te verbinden en oesterriffen in de Noordzee te herstellen. Burgers dragen ook hun steentje bij, bijvoorbeeld door hun tuin te vergroenen. Al deze voorbeelden laten zien dat Nederland hard werkt om de natuur te herstellen en te versterken. Niet alleen binnen beschermde natuurgebieden, maar ook daarbuiten. Hierdoor neemt het oppervlak natuur in Nederland toe en keren soorten terug die eerder verdwenen waren.

Toch moet Nederland meer doen om de natuur te verbeteren. Natuurgebieden in ons land zijn versnipperd, terwijl dieren en planten juist baat hebben bij grote, aaneengesloten leefgebieden. Daarnaast lijdt de natuur onder andere onder de uitstoot van stikstof, verdroging, schadelijke middelen om gewassen te beschermen, klimaatverandering en de komst van soorten die eigenlijk niet in onze natuur thuishoren. Dit alles zorgt ervoor dat het niet goed gaat met de biodiversiteit en kwaliteit van ecosystemen. We hebben dus veel te doen. De Natuurherstelverordening geeft Nederland een duw in de rug naar een beter beschermde en sterkere natuur.

Het Natuurplan: hoe Nederland de natuur gaat beschermen en herstellen

Sinds 2024 geldt de Natuurherstelverordening (NHV) in Europa. De NHV verplicht alle landen van de Europese Unie om een plan te maken om de natuur te beschermen en te herstellen. Zo zorgen we voor schoon water, schone lucht en vruchtbare bodems. Daarnaast draagt gezonde natuur bij aan het in balans houden van het klimaat. Bijvoorbeeld doordat zeeën CO_2 opslaan, waardoor de aarde minder snel opwarmt. Ook kunnen mensen ontspannen in de natuur en helpt gezonde natuur bij het tegengaan van ziekten en plagen.

De NHV-verplichtingen zijn onderverdeeld in verschillende onderdelen (ecosystemen), zoals bossen, steden en landbouwgebieden. Daarvoor gelden doelen voor 2030, 2040 en 2050. Met het Natuurplan vertalen we de Europese verplichtingen uit de NHV naar de Nederlandse situatie. We gaan daarbij niet verder dan wat Europa van ons vraagt. In dit Ontwerp-Natuurplan laten we zien waar we per ecosysteem aan moeten werken. Ook laten we zien hoe bestaand beleid al bijdraagt aan de doelen, via de verschillende programma's die er al zijn om de natuur te herstellen en te verbeteren.

Ook laten we onze inschatting zien van wat we nog extra moeten doen om aan de NHV-verplichtingen te voldoen: de restopgave. We beschrijven de mogelijke extra maatregelen voor die restopgave. We maken hierbij nog geen keuzes, maar sluiten wel aan bij keuzes die gemaakt zijn vanuit andere beleidsterreinen, denk bijvoorbeeld aan de maatregelen die volgen uit het Ministeriële taskforcepakket (lees hierover meer in hoofdstuk 3, kader 3.1). Keuzes die we maken willen we zorgvuldig voorbereiden, samen met andere partijen die verantwoordelijk zijn voor het natuurbeleid. Bijvoorbeeld provincies, gemeenten en uitvoeringspartijen, zoals Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Over die samenwerking maken we nu afspraken. We vragen provincies bijvoorbeeld om in hun gebiedsaanpak rekening te houden met de langetermijndoelen van de NHV. In het definitieve Natuurplan beslissen we welke maatregelen we waar en wanneer gaan inzetten. Ook beschrijven we daarin hoe deze maatregelen helpen om de verplichtingen voor 2030 te halen, en wat er daarna nodig is. Verder leggen we uit hoe we de maatregelen gaan betalen.

Van Ontwerp-Natuurplan tot definitief Natuurplan en daarna

- **1 september 2026**

  Nederland dient het Ontwerp-Natuurplan in bij de Europese Commissie (EC). We focussen daarin op de NHV-doelen voor 2030, omdat dat de eerste verplichtingen zijn waar we aan moeten voldoen. Maar we vergeten niet om ook verder vooruit te kijken. Voor het eerste herstel zullen we vaak inzetten op Natura 2000-gebieden. Dat zijn beschermde gebieden met unieke natuur, waar we al veel van de NHV-doelen kunnen halen.

- **1 september 2026 - 31 augustus 2027:** Periode tussen het Ontwerp-Natuurplan en definitieve Natuurplan
  - **Plan-MER**: We laten een plan-milieueffectrapport (plan-MER) opstellen. Daarin brengen we de (mogelijke) gevolgen van beleidsopties op de leefomgeving in beeld. Iedereen die dat wil kan hierop reageren. Het plan-MER helpt om aanbevelingen te doen voor het definitieve Natuurplan en om keuzes voor de langere termijn beter te onderbouwen.
  - **Feedback van de Europese Commissie**: De EC beoordeelt het Ontwerp-Natuurplan samen met experts van het Europees Milieuagentschap. Zo ondersteunt de EC ons om het definitieve Natuurplan verder aan te scherpen, en weten we dat we ons met het definitieve plan aan de doelen en verplichtingen uit de NHV houden.
  - **Uitvoeringstoetsen**: Samen met medeoverheden onderzoeken we hoe goed we het Natuurplan uit kunnen voeren, inclusief de maatregelen die erbij horen. Dat doen we met een uitvoerbaarheidstoets of uitvoeringsscan.
  - **Terinzagelegging**: Iedereen die dat wil kan het Ontwerp-Natuurplan en het plan-MER in het najaar van 2026 lezen. Deze documenten maken we dan openbaar. Dat heet een terinzagelegging. Hierop kunnen mensen een reactie ('zienswijze') geven. Deze reacties nemen we mee in de uitwerking van het definitieve Natuurplan.
  - **Uitkomsten van nog lopende onderzoeken**: Sommige onderzoeken voor het Natuurplan zijn bij het verschijnen van het Ontwerp-Natuurplan nog niet klaar. Zodra ze klaar zijn, gebruiken we de uitkomsten ervan om het definitieve Natuurplan verder uit te werken.
  - **Reactie van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)**: Het PBL geeft een reactie op het Ontwerp-Natuurplan. De inzichten daaruit nemen we mee voor het definitieve Natuurplan.
  - **Wetgeving**: We bieden een wijzigingsvoorstel van de Omgevingswet aan de Tweede Kamer aan, waarmee de uitvoering van het Natuurplan wordt geregeld. In deze wet en de bijbehorende onderliggende regelgeving leggen we vast wie waarvoor verantwoordelijk is, hoe maatregelen worden uitgevoerd en hoe de voortgang wordt bijgehouden.

- **Uiterlijk 1 september 2027**

  We dienen het definitieve Natuurplan in bij de EC. We starten met de uitvoering van de nieuwe maatregelen, boven op wat we nu al doen.

- **30 juni 2028** (en vervolgens elke 3 jaar)

  We leveren de eerste driejaarlijkse voortgangsrapportage op. Hierin rapporteren we over de voortgang op de genomen maatregelen uit het Natuurplan.

- **Uiterlijk eind 2028**

  De EC deelt het richtinggevend kader dat lidstaten moeten gebruiken om voor een aantal artikelen het precieze doel te bepalen. Dit geldt voor artikel 8, 10, 11 en 12. Dat doel heet het 'bevredigend niveau'. De lidstaten worden betrokken bij de ontwikkeling van het richtinggevend kader.

- **Augustus 2029**

  De EC deelt een voortgangsrapport over de voortgang van NHV-doelen.

- **Uiterlijk in 2030**

  We stellen voor een aantal ecosystemen het precieze doel (het bevredigend niveau) vast. Dit doen we op basis van het richtinggevend kader dat is vastgesteld door de EC en de best beschikbare wetenschappelijke kennis.

- **30 juni 2031** (en vervolgens elke 6 jaar)

  We leveren de eerste zesjaarlijkse rapportage op. Hierin rapporteren we op basis van monitoring over het bereiken van doelen.

- **Uiterlijk 30 juni 2032**

  We dienen een herziene versie van het Natuurplan in bij de EC. Ook geven we de aanpassingen ten opzichte van het vorige plan aan. Als het nodig is, nemen we extra maatregelen. In Nederland zetten we een doorlopende beleidsevaluatie op om de voortgang richting de NHV-doelen te monitoren, en waar nodig bij te sturen.

- **Uiterlijk 2042**

  We dienen binnen tien jaar wederom een herziene versie van het Natuurplan in bij de EC. De EC vraagt dit elke tien jaar opnieuw te doen vanaf 2032, dus ook in 2042, 2052 en daarna.

Eén aanpak voor meerdere doelen

De natuur heeft ruimte nodig om goed te kunnen herstellen, denk aan ruimte voor het planten van bomen of andere landschapselementen in zowel stedelijk als landelijk gebied. Maar de ruimte is schaars in Nederland: er is ook ruimte nodig voor huizen, bedrijven en landbouw. Daarom werken we op een manier die niet alleen bijdraagt aan natuurherstel, maar ook aan andere maatschappelijke doelen. We zoeken steeds naar slimme combinaties, om de ruimte zo goed mogelijk te benutten. Denk aan meer groen in de stad, zodat de stad afkoelt. Of aan natuurvriendelijke oevers, die ruimte bieden aan planten en dieren én bijdragen aan schoner water.

Het is dus heel belangrijk dat we samenwerken. We hebben voor dit Ontwerp-Natuurplan samengewerkt met provincies, waterschappen en gemeenten. Ook zijn we in gesprek gegaan met partijen uit de praktijk, zoals organisaties vanuit de natuur, landbouw, visserij, recreatie en het bedrijfsleven. Zo kunnen we beter bepalen waar natuurherstel ook aan andere maatschappelijke doelen kan bijdragen, met maatregelen die in de praktijk werken. Bij het maken van het definitieve Natuurplan blijven we samenwerken met deze partijen.

Het Natuurplan, het coalitieakkoord en de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof

Het kabinet-Jetten vindt natuur belangrijk. In het coalitieakkoord Aan de slag (2026-2030) schrijft het kabinet: 'We zijn trots op onze Nederlandse natuur en landschappen. We willen die gezond doorgeven aan toekomstige generaties zodat ook zij kunnen genieten van de natuur. Bij de inzet voor het uitvoeren van de NHV wordt ook een bredere afweging gemaakt met andere belangen zoals economie en ruimte.'[1]

In het coalitieakkoord staat dat het kabinet onze leefomgeving gezonder wil maken en de natuur sterker. Het kabinet wil daarom 20 miljard euro besteden om de natuur te herstellen, gebieden te ontwikkelen en de landbouw duurzamer te maken. Dat zijn belangrijke stappen om aan de verplichtingen van de NHV te voldoen. Het kabinet heeft ook de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof opgericht. Hierin werken de minister-president en meerdere ministers en staatssecretarissen samen aan maatregelen die verschillende doelen met elkaar verbinden: natuurherstel, vergunningen kunnen geven, en duidelijkheid voor boeren en ondernemers. Veel van deze maatregelen passen goed bij de doelen van de NHV. Die nemen we op in het definitieve Natuurplan.

Wat we belangrijk vinden voor de uitvoering van het Natuurplan

Het herstellen van de natuur kost tijd, daarom trekken we hier meerdere jaren voor uit met het Natuurplan. We werken met acht basisprincipes. Deze helpen om keuzes te maken, te besluiten welke maatregelen we als eerste uitvoeren en om goede afspraken te maken met medeoverheden en maatschappelijke organisaties.

1. We kiezen voor gebieden en maatregelen die de grootste bijdrage kunnen leveren aan de doelen.
2. We stellen moeilijke opgaven niet uit, maar gaan op basis van onze huidige kennis snel aan de slag.
3. We zorgen dat er samenhang is tussen wettelijke, bestuurlijke en financiële afspraken.
4. We werken aan herstel van de leefgebieden van soorten in alle ecosystemen van de NHV.
5. We zorgen ervoor dat de afspraken in bestaand en nieuw beleid ook echt worden uitgevoerd.
6. We bouwen verder op de afspraken uit de Nota Ruimte.
7. We werken toe naar een natuurinclusieve samenleving, waarin we rekening houden met de natuur in alles wat we doen.
8. We zorgen dat de inzet van ons als Rijk aansluit bij de inzet van medeoverheden.

Met deze verplichtingen gaan we aan de slag

In artikel 4 tot en met 13 van de NHV staat aan welke verplichtingen we ons moeten houden per ecosysteem. We geven per artikel een korte samenvatting, en verwijzen voor meer informatie door naar de tekst in het Ontwerp-Natuurplan.

1 D66, VVD, & CDA. (2026). *Aan de slag. Bouwen aan een beter Nederland. Coalitieakkoord 2026-2030*.

Artikel 4: Natuur op het land, aan de kust en in zoetwater herstellen

Artikel 4 gaat over natuur op het land, aan de kust en in zoetwater. We moeten de habitattypen en leefgebieden in deze natuur herstellen en uitbreiden.

Samenvatting artikel 4

Zie paragraaf 8.1 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- Habitattypen en leefgebieden van soorten herstellen en uitbreiden.
- De kwaliteit van de natuur beter in beeld brengen.

2. Wat doen we nu al?

We hebben al bestaand natuurbeleid. Dit beleid helpt om de doelen voor 2030 voor een groot deel te halen. Voorbeelden van beleid zijn het Natura 2000-beheer, Natuurnetwerk Nederland en het Programma Natuur en Agrarisch Natuurbeheer.

3. Wat moet er nog gebeuren?

- De kwaliteit van 296 tot 548 km² bestaande natuur herstellen. Dit gaat in ieder geval om de habitattypen ‘Slikken en zandplaten’ en ‘Estuaria’.
- De natuur met minimaal 14 km² nieuwe natuur uitbreiden. Dit gaat vooral om ‘Rotsachtige en duinhabitats’ (≈9 km²) en ‘Grasland en overige weidehabitats’ (≈3 km²). Dit oppervlak staat nog niet vast. Het extra oppervlak nemen we op in het definitieve Natuurplan.
- Leefgebieden van soorten versterken, te beginnen met de leefgebieden van de planten en dieren die er het allerslechtst aan toe zijn.

4. Hoe kunnen we dat doen?

We focussen ons op Natura 2000-gebieden. Waar nodig kijken we ook naar Natuurnetwerk Nederland-gebieden en zones rond Natura 2000-gebieden.

Het is belangrijk om te zorgen dat er minder stikstof in de natuur terechtkomt, dat we minder gewasbeschermingsmiddelen gaan gebruiken en dat gebieden beter verbonden worden. Ook moeten we de waterkwaliteit (hydrologisch systeem) herstellen.

We maken een systeem met praktische en wettelijke maatregelen, zodat we de regels tegen verslechtering van de natuur kunnen naleven.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

Bestaand beleid is niet voldoende om aan de volledige verplichting uit artikel 4 te voldoen. Daarom is nieuw beleid nodig. De maatregelen uit de ministeriële Taskforce zullen helpen om de doelen te halen.

Artikel 5: De natuur in zee herstellen

Artikel 5 gaat over mariene ecosystemen: de natuur in de zee.

Samenvatting artikel 5

Zie paragraaf 8.2 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- Habitattypen en leefgebieden van soorten herstellen en uitbreiden.
- De kwaliteit van de natuur beter in beeld brengen.

2. Wat doen we nu al?

We hebben al bestaand beleid. Dit beleid helpt om de doelen voor 2030 voor een groot deel te halen. Voorbeelden van bestaand beleid zijn het beheren van Natura 2000-gebieden, de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM), de Kaderrichtlijn Water en het Noordzeeakkoord.

3. Wat moet er nog gebeuren?

- De kwaliteit van 135 km² bestaande natuur herstellen.
- De natuur uitbreiden met 1.496 km² nieuwe natuur. Dit oppervlak is nog niet definitief. De definitieve omvang nemen we op in het definitieve Natuurplan.

4. Hoe kunnen we dat doen?

We focussen ons op Natura 2000-gebieden en KRM-gebieden waar habitattypen zijn of waar ze zich zouden kunnen vestigen.

Ook is het bijvoorbeeld belangrijk om de waterkwaliteit te verbeteren en ervoor te zorgen dat schelpdieren en planten terugkeren.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

We weten waar veel habitattypen liggen, namelijk veelal in (recent) beschermde gebieden. Maar we weten nog niet wat we precies moeten doen om de habitattypen te herstellen en of dat nodig is. Dat hangt af van onderzoek dat we nog laten uitvoeren. Daarom is nu nog niet duidelijk hoe haalbaar de doelen zijn.

Artikel 6 en 7: Uitzonderingen

In de NHV staat in artikel 4 en 5 ook dat de toestand van habitattypen in Natura 2000-gebieden niet achteruit mag gaan (verslechteringsverbod) en dat habitattypen en leefgebieden van soorten steeds verder moeten verbeteren als met herstelmaatregelen is begonnen (verbetergebod). In artikel 6 en 7 staan uitzonderingen: situaties waarin het verslechteringsverbod en verbetergebod niet gelden.

In artikel 6 staat een uitzondering voor locaties, plannen en belangrijke projecten voor hernieuwbare energie. Zo hoeft het natuurherstel de overstap op hernieuwbare energie niet in de weg te zitten. Ook zijn er uitzonderingen voor defensiegebieden. Die staan in artikel 7. We maken alleen gebruik van deze uitzonderingen als het echt nodig is.
Zie paragraaf 8.9 Uitzonderingen (artikel 6 en 7).

Artikel 8: Natuur in steden herstellen

Artikel 8 gaat over het behouden en vergroten van groen in steden (stedelijke ecosystemen).

Samenvatting artikel 8

Zie paragraaf 8.3 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- Tot en met 2030 achteruitgang van groene ruimte en boomkroonbedekking voorkomen in stedelijke ecosystemen.
- Na 2030 zorgen dat de groene ruimte en boomkroonbedekking in stedelijke ecosystemen steeds verder verbetert tot een bepaald niveau. Dit niveau mogen we zelf bepalen, op basis van voorwaarden van de Europese Commissie.

2. Wat doen we nu al?

We hebben al bestaand beleid dat bijdraagt aan deze doelen, zoals Groen in en om de Stad (GIOS) en de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS). Er is meer nodig om de doelen te bereiken.

3. Wat moet er nog gebeuren?

We moeten keuzes maken over wat de stedelijke ecosystemen zijn en hoe we de toestand van stedelijk groen en boomkroonbedekking monitoren. Op basis daarvan kunnen we bepalen wat er nodig is om de doelen te halen.

4. Hoe kunnen we dat doen?

We moeten nog bepalen welke extra maatregelen er nodig zijn. We doen dit samen met provincies, gemeenten en andere overheden.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

Dat weten we pas als de grenzen van het stedelijke ecosysteem en de manier van monitoren bekend zijn. We verwachten dat het een uitdaging gaat worden om de extra maatregelen al snel uit te kunnen voeren.

Artikel 9: Verbindingen en functies van riviergebieden herstellen

Artikel 9 verplicht ons om kunstmatige barrières in rivieren, zoals dammen en sluizen, weg te halen als ze geen functie meer hebben. Ook moeten we maatregelen nemen om overstromingsgebieden op een zo natuurlijk mogelijke manier te laten functioneren.

Samenvatting artikel 9

Zie paragraaf 8.4 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- De kunstmatige barrières in oppervlaktewateren in kaart brengen.
- Maatregelen nemen om het natuurlijk functioneren van overstromingsgebieden te verbeteren.

2. Wat doen we nu al?

Door de Kaderrichtlijn Water (KRW) zijn de barrières al bekend voor alle wateren in Nederland. Ook werken we met de KRW, Ruimte voor de Rivier (2.0), Programmatische Aanpak Grote Wateren en Natura 2000-beheerplannen aan het verbeteren van rivierecosystemen en het wegnemen van barrières.

3. Wat moet er nog gebeuren?

- De bestaande inventarisatie van kunstmatige barrières moet worden aangepast, zodat deze voldoet aan de NHV-eisen.
- We moeten overstromingsgebieden verbeteren waar dat kan.

4. Hoe kunnen we dat doen?

We updaten de bestaande monitoring van rivierbarrières. We voeren de maatregelen vooral uit in artikel 4, de KRW en misschien in artikel 11.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

Er blijven alleen nog kleine aanpassingen over, omdat we voor artikel 9 vooral met de KRW werken. Denk aan het aanpassen van bestaande monitoring van barrières in oppervlaktewateren.

Artikel 10: Bestuiversoorten herstellen

Artikel 10 verplicht ons om bestuiversoorten (bestuiverpopulaties) te herstellen, zoals bijen en vlinders.

Samenvatting artikel 10

Zie paragraaf 8.5 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- De afname van bestuiverpopulaties uiterlijk in 2030 keren.
- Na 2030 de populaties verbeteren tot een bepaald niveau is bereikt. Dit niveau mogen we zelf bepalen, op basis van voorwaarden van de EC.

2. Wat doen we nu al?

We hebben al beleid dat werkt aan het herstellen van bestuiverpopulaties. Denk aan de Nationale Bijenstrategie en Basiskwaliteit Natuur.

Via het Netwerk Ecologische Monitoring en de ontwikkeling van een nieuw bestuiversmeetnet brengen we de effecten in beeld van de maatregelen die we al nemen.

3. Wat moet er nog gebeuren?

We moeten drukfactoren (verstorende processen) verminderen en leefgebieden van bestuivers herstellen. Er moet voldoende voedsel en ruimte voor nesten zijn.

4. Hoe kunnen we dat doen?

We kunnen minder gewasbeschermingsmiddelen gebruiken en zorgen voor meer ecologisch beheer. Ook kunnen we bijenlandschappen creëren en de negatieve invloed van honingbijen, op de hoeveelheid voedsel voor wilde bijen, verminderen. Verder kunnen we voor betere samenhang zorgen met andere beleidsdossiers die kunnen bijdragen aan het verbeteren van bestuivers.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

We hebben extra maatregelen nodig om de doelen voor bestuivers te halen. We onderzoeken welke maatregelen hiervoor nodig zijn. De maatregelen uit de ministeriële Taskforce zullen ook helpen. De mogelijke beleidsopties uit dit Ontwerp-Natuurplan werken we in het definitieve Natuurplan verder uit.

Artikel 11: Natuur in de landbouw herstellen

Artikel 11 heeft als doel om natuur en soorten in het landbouwecosysteem te herstellen of te laten toenemen.

Samenvatting artikel 11

Zie paragraaf 8.6 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- Maatregelen nemen die ervoor zorgen dat er meer biodiversiteit is binnen het landbouwsysteem.
- In het hele land zorgen voor een toenemende trend voor de boerenlandvogels en graslandvlinders. Het gaat bij allebei om een index waarbij de score moet toenemen.
- Herstelmaatregelen nemen en zorgen voor vernatting van ontwaterde veengebieden.
- Het aandeel landbouwareaal met diversiteitsrijke landschapselementen laten toenemen.

2. Wat doen we nu al?

We werken met bestaand beleid al aan deze doelen. Bijvoorbeeld vanuit het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB), het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb), eco-regelingen, agrarisch natuurbeheer, het Aanvalsplan Landschap, het Klimaatakkoord, het Aanvalsplan Grutto, onze inzet op Groenblauwe dooradering en het interbestuurlijk programma Veenweide.

3. Wat moet er nog gebeuren?

We weten nog niet goed hoe alle bestaande maatregelen helpen om de doelen te halen. Daardoor weten we vooral nog niet wat er extra nodig is voor onder andere de boerenlandvogels en graslandvlinders.

4. Hoe kunnen we dat doen?

Denk bij extra maatregelen aan meer aanleg en beheer van landschapselementen als bomen, sloten en natuurvriendelijke oevers, langere contracten met agrariërs en zwaardere maatregelenpakketten. En we kunnen meer grond gebruiken voor maatregelen, bijvoorbeeld vanuit de ANLb-pakketten.

We sluiten aan bij de maatregelen vanuit de ministeriële Taskforce. De aanpak blijft voor agrariërs op basis van vrijwilligheid. Ook blijft samenwerking met provincies, andere overheden, collectieven, boeren en andere organisaties belangrijk.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

De doelen voor artikel 11 zijn uitdagend richting 2030, omdat we nog niet zeker weten hoe al het bestaande beleid bijdraagt aan de doelen. Ook is belangrijke informatie pas in 2030 bekend, waardoor we nog niet weten welke doelen we moeten behalen voor de graslandvlinder en voor de landschapselementen. We verwachten dat de maatregelen uit de ministeriële Taskforce helpen om de doelen te halen. Voor veenweide verwachten we de doelen voor 2030 te halen, voor de andere doelen van artikel 11 moet dit nog verder worden uitgezocht.

Artikel 12 en 13: Bossen herstellen en extra bomen planten

Artikel 12 gaat over het verbeteren van de biodiversiteit in bossen (bosecosystemen). Artikel 13 vraagt ons bomen te planten om bij te dragen aan het Europese doel van drie miljard extra bomen.

Samenvatting artikel 12 en 13

Zie paragraaf 8.7 en 8.8 voor meer informatie.

1. Wat moeten we doen?

- De biodiversiteit in bosecosystemen verbeteren (artikel 12). Onder andere door het percentage staand en liggend dood hout (zoals een omgevallen boom) te verhogen en de bosvogelindex te verbeteren.
- Bijdragen aan het Europese doel om voor 2030 drie miljard extra bomen te planten (artikel 13).

2. Wat doen we nu al?

We hebben bestaand beleid dat al werkt aan deze doelen. Dat beleid staat in de Bossenstrategie.

3. Wat moet er nog gebeuren?

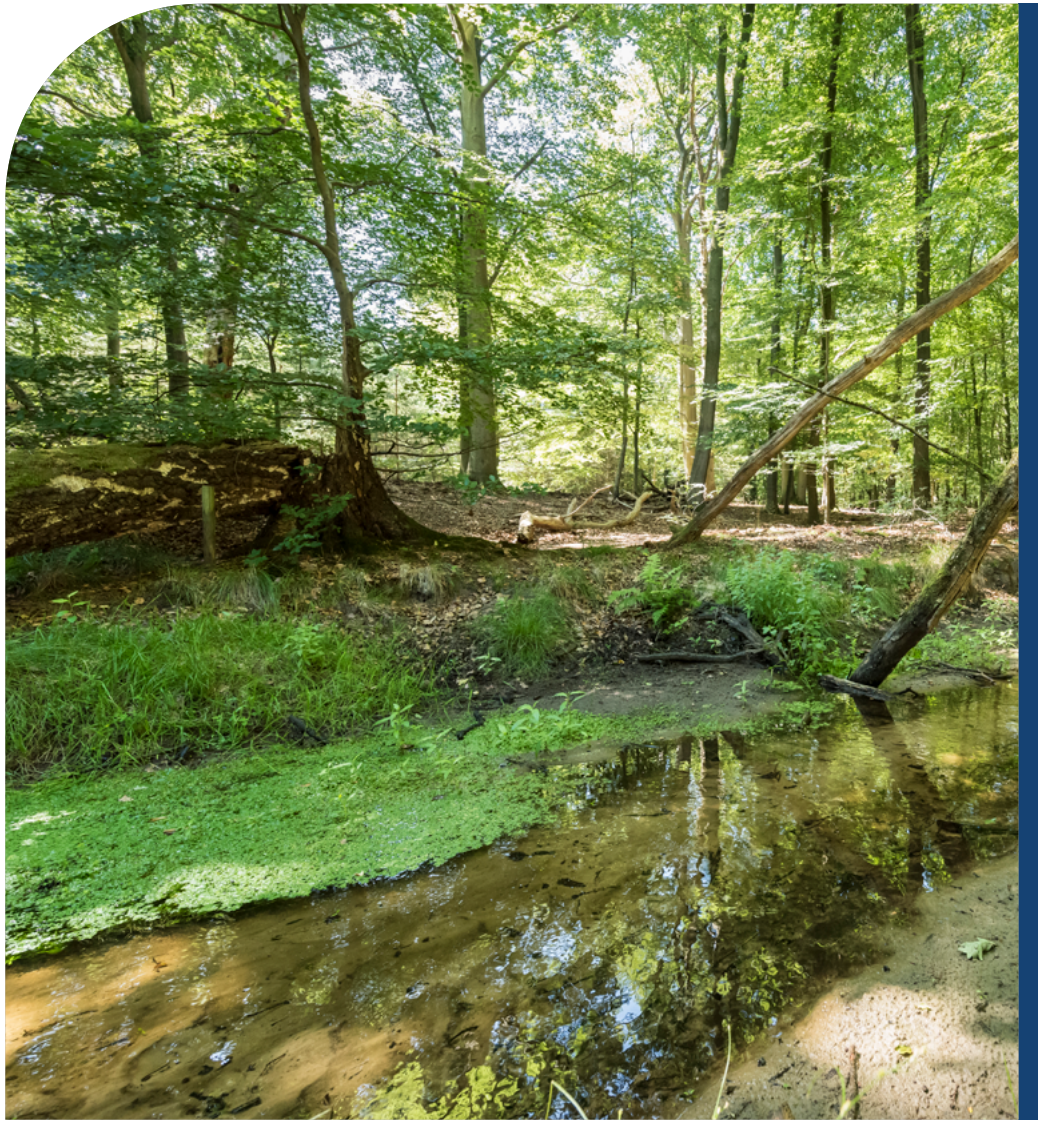
- We moeten extra maatregelen uitvoeren om voor 2030 voor een toenemende trend te zorgen.
- We zetten ons in om 25 miljoen bomen te planten.

4. Hoe kunnen we dat doen?

We moeten bestaande plannen concreter maken. Voor de uitvoering van de maatregelen is extra geld nodig.

5. Hoe haalbaar zijn de doelen voor 2030?

We kunnen snel aan de slag om bestaande maatregelen uit te voeren. Dat komt doordat meerdere provincies in de afgelopen jaren al plannen hebben gemaakt voor de Bossenstrategie.

Hoofdstuk 2 - Inleiding

Hierdense Beek op de Veluwe

Inleiding

Natuur is essentieel voor de gezondheid, veiligheid en welvaart van Nederlanders. Gezonde natuur is onmisbaar voor schone lucht, schoon (drink)water, een vitale bodem, de productie van ons voedsel en een prettige leefomgeving. Gezonde en robuuste natuur neemt CO_2 op en helpt ons om de gevolgen van klimaatverandering – zoals droogte, hitte en hevige regenval – op te vangen. Een gezonde en robuuste natuur is bovendien essentieel om de economie draaiende te houden en ruimte te bieden aan maatschappelijke ontwikkelingen.[2] Daarnaast vertegenwoordigt natuur een intrinsieke waarde: ecosystemen, soorten en landschappen hebben een eigen, zelfstandige betekenis. Ze verdienen bescherming en herstel, los van hun directe nut voor de mens.

Natuur heeft voor mensen uiteenlopende waarden en betekenissen. Voor veel mensen is natuur een bron van rust, zingeving en inspiratie; zij voelen zich verbonden met natuur en hechten zich bijvoorbeeld aan een park, landschap of bos in hun omgeving. Natuur draagt daarmee bij aan welzijn en mentale gezondheid en vormt een onderdeel van zowel individuele als collectieve identiteit. Deze combinatie van ecologische, economische, intrinsieke en sociaal-culturele waarden onderstreept het brede belang van natuur. Natuur vormt het fundament voor een veerkrachtige en leefbare samenleving en daarom is het belangrijk dat we inzetten op het behoud en herstel hiervan.[3]

Op dit moment wordt er al breed en intensief gewerkt aan natuurherstel. De oppervlakte natuur neemt toe door de verdere inrichting van het Natuurnetwerk Nederland (NNN), het agrarisch natuur- en landschapsbeheer groeit en steeds meer boeren, terreinbeheerders, bedrijven en burgers zetten zich in voor een groener Nederland. Ook gerichte programma's leveren een belangrijke bijdrage aan het verbeteren van de condities voor natuurherstel.

Deze huidige inzet is waardevol en biedt een belangrijke basis voor verdere versnelling, maar leidt nog niet overal tot een structurele verbetering van de natuurkwaliteit op nationale schaal. Van veel soorten en habitattypen is de staat van instandhouding nog onvoldoende, de kwaliteit van ecosystemen is op veel plekken laag en laat te weinig verbetering zien, en de realisatie van belangrijke opgaven – zoals de afronding van het Natuurnetwerk Nederland en de uitbreiding van bos – loopt vertraging op.[4] Er is een samenhangende aanpak en integrale inzet nodig om de negatieve trend te keren.

2 Naturalis Biodiversity Center. (2025). *Statusrapport Nederlandse Biodiversiteit 2025*.
Interprovinicaal Overleg & ministerie van LVVN, m.m.v. BIJ12. (2025). *Natuur in Nederland. Stand van zaken eind 2024*.
Het Nationaal Dashboard Biodiversiteit. (2026). *Kerngegevens biodiversiteit, op één plek samengebracht*.
Planbureau voor de Leefomgeving. (z.d.). *Ecosysteemdiensten*.
3 Planbureau voor de Leefomgeving. (2024). *Naar een breder gedragen natuurbeleid in Nederland*.
4 Interprovinicaal Overleg & ministerie van LVVN, m.m.v. BIJ12. (2025). *Natuur in Nederland. Stand van zaken eind 2024*.

2.1 De Europese Natuurherstelverordening

De Europese Natuurherstelverordening (NHV)[5] geeft richting aan het herstel van ecosystemen die essentieel zijn voor biodiversiteit, voedselzekerheid, bodemkwaliteit, klimaatadaptatie en een duurzame leefomgeving. Ook draagt de Natuurherstelverordening bij aan het nakomen van internationale verplichtingen, zoals het VN-Biodiversiteitsverdrag.[6] De NHV trad op 18 augustus 2024 in werking en is rechtstreeks bindend voor alle lidstaten van de Europese Unie.

De NHV bouwt voort op bestaande Europese wetgeving, zoals de Vogelrichtlijn, de Habitatrichtlijnen, de Kaderrichtlijn water en de Kaderrichtlijn Mariene strategie. Tegelijkertijd introduceert de verordening aanvullende en aangescherpte verplichtingen voor het beschermen en herstellen van ecosystemen. Zo gelden er hersteldoelen buiten Natura 2000-gebieden en zijn er concrete mijlpalen vastgesteld voor 2030, 2040 en 2050. Waar eerdere richtlijnen zich vooral richtten op specifieke habitats en soorten, legt de NHV de nadruk op het herstel van ecosystemen als geheel. Soortenbescherming vormt daarbij een integraal onderdeel. De doelen hebben betrekking op een breed scala aan ecosystemen: terrestrische (land-)ecosystemen, kust- en zoetwaterecosystemen, mariene (zee-)ecosystemen, stedelijke ecosystemen, rivieren en uiterwaarden, landbouwecosystemen en bosecosystemen (zie kader 2.1). Ook zijn er specifieke doelstellingen opgenomen voor bestuivers zoals bijen en vlinders.

Naast hersteldoelen bevat de verordening aanvullende vereisten voor monitoring en rapportage.

5 Europese Unie. (2024). *Regulation (EU) 2024/1991*.
6 Convention on Biological Diversity. (z.d.). *Kunming-Montreal Global Diversity Framework*.

2.2 Het Nederlandse Natuurplan

De NHV verplicht lidstaten om uiterlijk 1 september 2026 een ontwerp-nationaal herstelplan in te dienen. Uiterlijk 1 september 2027 moeten lidstaten een definitief nationaal herstelplan indienen. In Nederland noemen we dit herstelplan het Natuurplan. Het Natuurplan licht de Nederlandse inzet toe om te voldoen aan de doelen van de NHV. Het plan beschrijft hoe in Nederland wordt gewerkt aan natuurherstel en welke maatregelen we inzetten om de natuur te versterken. In het Coalitieakkoord 2026-2030 is daarbij de toevoeging gedaan dat het Natuurplan vormgegeven wordt binnen de bestaande wettelijke kaders en binnen de beschikbare middelen.[7] We sluiten aan bij de toestand van de natuur zoals die nu is, en houden rekening met de Nederlandse context en de meest recente wetenschappelijke bevindingen. Daarnaast sluiten we zo veel mogelijk aan bij bestaande programma's en richtlijnen.

Het herstel van de natuur is een grote opgave die invloed heeft op verschillende gebieden in heel Nederland. Tegelijkertijd is ruimte nodig voor andere maatschappelijke opgaven, zoals woningbouw, defensie, economische en strategische autonomie, energietransitie, klimaat, mobiliteit, landbouw en waterbeheer, inclusief zoetwaterbeschikbaarheid. Deze opgaven hangen nauw met elkaar samen en vragen om zorgvuldige, evenwichtige keuzes en om multifunctioneel ruimtegebruik.

De uitwerking van het Natuurplan staat daarom niet op zichzelf. Er is een integrale aanpak nodig, waarin natuurherstel ook andere maatschappelijke doelen dichterbij brengt, zoals een vitaal landelijk gebied, klimaatadaptatie en -mitigatie, toekomstbestendige landbouw en ruimte om te wonen, werken, recreëren en ondernemen.

7 D66, VVD, & CDA. (2026). *Aan de slag. Bouwen aan een beter Nederland. Coalitieakkoord 2026-2030*.

2.3 Leeswijzer

Het Rijk is de afzender van dit Ontwerp-Natuurplan. We gebruiken afwisselend ‘we’ en ‘het Rijk’ om hiernaar te verwijzen.

Sommige begrippen in dit Ontwerp-Natuurplan hebben een stippellijn. Deze begrippen worden in de begrippenlijst omschreven.

We hebben het Natuurplan opgesteld volgens het uniforme format dat door de Europese Unie is vastgesteld en voor alle lidstaten geldt.[8] Dit format helpt lidstaten bij de invulling van de verplichte onderdelen van het nationale plan (volgens artikel 15 van de NHV) en zorgt voor vergelijkbaarheid tussen lidstaten. In het format wordt gevraagd naar informatie over alle doelstellingen, de nationale aanpak voor het nakomen van verplichtingen per artikel, en informatie over de herstelmaatregelen. Deze onderdelen komen terug in hoofdstuk 7 en 8 van dit Natuurplan.

Aanvullend op de onderdelen van het format bevat dit document een nadere toelichting op de gefaseerde uitwerking van het Natuurplan (hoofdstuk 3), de staat van de Nederlandse Natuur (hoofdstuk 4), de leidende principes voor natuurherstel (hoofdstuk 5), generieke drukfactoren en maatregelen (hoofdstuk 6), uitvoering (hoofdstuk 9), wetgeving (hoofdstuk 10), governance en verantwoordelijkheden (hoofdstuk 11) en het vervolgproces (hoofdstuk 12). Zo wordt duidelijk hoe het plan tot stand is gekomen, waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt en wat de komende jaren nodig is om uitvoering te geven aan het Natuurplan en de NHV-doelen te halen.

Kader 2.1 Artikelen Natuurherstelverordening

In de Natuurherstelverordening staan artikelen die de verplichtingen voor lidstaten beschrijven. Deze zijn relevant voor de inhoud van het Natuurplan. In het Natuurplan verwijzen we hier verschillende keren naar. Het gaat om de volgende artikelen:

- Artikel 4: Herstel van land-, kust- en zoetwaterecosystemen
- Artikel 5: Herstel van mariene ecosystemen
- Artikel 6: Uitzonderingsgrond voor energie uit hernieuwbare bronnen
- Artikel 7: Uitzonderingsgrond voor nationale defensie
- Artikel 8: Herstel van stedelijke ecosystemen
- Artikel 9: Herstel van de natuurlijke verbindingen van rivieren en de natuurlijke functies van de bijbehorende overstromingsgebieden
- Artikel 10: Herstel van bestuiverpopulaties
- Artikel 11: Herstel van landbouwecosystemen
- Artikel 12: Herstel van bosecosystemen
- Artikel 13: Aanplant van drie miljard extra bomen

8 Europese Unie. (2025). *Implementation regulation (EU) 2025/912*.

Hoofdstuk 3 - Gefaseerde uitwerking van het Natuurplan

Berm met bloemen, fotograaf: STUDIO 38C MARK

Inleiding

De uitwerking van het Nederlandse Natuurplan gebeurt in drie fasen, die elk hun eigen accenten kennen. Dit zijn het opstellen van het Ontwerp-Natuurplan, het opstellen van het definitieve Natuurplan en het opstellen van volgende natuurplannen.

3.1 Opstellen Ontwerp-Natuurplan (tot 1 september 2026)

De eerste stap was het opstellen van dit Ontwerp-Natuurplan. Het Ontwerp-Natuurplan schetst op hoofdlijnen hoe Nederland invulling geeft aan de verplichtingen van de NHV. Deze fase legt het fundament van het Natuurplan. Per systeem (de artikelen 4 tot en met 13 uit de Natuurherstelverordening) hebben we het lopende en voorgenomen beleid in kaart gebracht. In de inventarisatie hebben we bestaand rijksbeleid vanuit de ministeries van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN), Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO), Infrastructuur en Waterstaat (IenW), Economische Zaken en Klimaat (EZK) en Defensie meegenomen, en het bestaande beleid van de medeoverheden: gemeenten, provincies en waterschappen. Op basis hiervan hebben we een inschatting gemaakt in hoeverre de opgave ingevuld wordt met het bestaande en voorgenomen beleid. Is dit beleid onvoldoende, dan spreken we over een restopgave.

Daar waar de NHV-opgave gekoppeld is aan de opgave vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), geldt de meest recente rapportage van de VHR (2019-2025) als de basislijn. Voor habitattypen werken we met de recent vastgestelde landelijke doelen. Soms moeten nog definitieve keuzes worden gemaakt. Dan is het nog niet mogelijk om de restopgave te bepalen, en wordt deze pas in de fase richting het definitieve Natuurplan duidelijk. Zo zal er overlap zijn tussen herstel van habitattypen en de opgave voor herstel van leefgebieden van soorten. Wat die overlap precies zal zijn, is pas bekend nadat we hebben besloten wat de speerpunten voor herstel van habitattypen tot 2030 worden.

Het Ontwerp-Natuurplan beschrijft naast de restopgave ook de herstelstrategie en de beleidsmatige uitgangspunten voor natuurherstel. Het maakt inzichtelijk welke koers gekozen kan worden en welke beleidsrichtingen in beeld zijn om de doelen te realiseren. Het Ontwerp-Natuurplan markeert daarmee de fase waarin de strategische keuzes worden vastgelegd: wat willen we bereiken, langs welke lijnen en met welke beleidsmatige inzet. Het document biedt bestuurlijke richting en creëert zo meerjarige duidelijkheid over de gekozen beleidsmatige benadering voor natuurherstel waarbinnen nadere uitwerking plaatsvindt (zie paragraaf 3.2).

Vanuit het Ontwerp-Natuurplan initiëren we nog geen nieuwe maatregelen. Ook werken we hierin nog geen maatregelen of ingrepen uit voor specifieke gebieden, en ook nog geen financiële claims. Wel sluiten we in deze ontwerpfase, daar waar mogelijk, al aan bij nieuwe beleidsinitiatieven. Bijvoorbeeld bij de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof uit het Coalitieakkoord 2026-2030 (zie kader 3.1). De doelen van de NHV zijn hierin als kaderstellend meegegeven.

Kader 3.1 Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof

De ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof[9] heeft van het kabinet-Jetten de opdracht gekregen om Nederland van het stikstofslot te halen. De taskforce doet dat op basis van vijf hoofdlijnen. Er is veel afhankelijkheid tussen de verschillende hoofdlijnen, en daarom is het van belang om ze in samenhang uit te werken. Zo wordt met de inzet als geheel invulling gegeven aan de verschillende opgaven en doelen.

We hebben bestuurlijke afspraken met medeoverheden gemaakt en vastgelegd in een overeenkomst.[10] Daarin staan onder andere de stappen die we moeten doorlopen op weg naar de uitvoering van het Natuurplan.

Weer ruimte voor boer, natuur en bouw

Maatregelenpakket voor landbouw, natuur en stikstof

Een landbouw voor de toekomst

- Heldere doelen voor minder uitstoot op bedrijfsniveau. De ondernemer kiest wat bij zijn bedrijf past.
- Hoeveelheid melkvee in balans met beschikbare grond.
- Financiële steun voor investeren, vernieuwen, omschakelen of stoppen.

Samen aan zet met boer, keten en regio

- Ondersteuning van (jonge) boeren en sector.
- Kennis en innovatie stimuleren en versnellen.
- Ondersteuning voor een sociaal en economisch sterk platteland.
- Ketenpartijen en consumenten leveren ook.
- Vraag naar biologisch vergroten.

In en rond kwetsbare natuur

- Extra inzet in zones rond kwetsbare natuurgebieden.
- Maatwerk per gebied om effecten gericht aan te pakken.
- Ondersteuning voor boeren en tuinders bij noodzakelijke veranderingen in deze gebieden.

Aan de slag met natuurherstel

- Stikstofuitstoot van industrie, mobiliteit en landbouw structureel verlagen om de natuur te herstellen.
- Investeren in herstel en beter beheer van natuur.
- Aanpak van stikstof, water en verdroging in samenhang.
- Extra aandacht voor gebieden waar de opgave het grootst is.

Ruimte voor vergunningverlening

- Meer ruimte voor woningbouw, infrastructuur en verduurzaming landbouw en industrie.
- Stikstofdoelen en maatregelen worden juridisch vastgelegd.
- Gebied voor gebied komt vergunningverlening op gang.
- Rekenkundige ondergrens wordt zo snel mogelijk ingevoerd (uiterlijk eind 2027).

9 Minister Van Essen (LVVN). (2026, 27 maart). *Kamerbrief Samenhangende aanpak Landbouw, Natuur en Stikstof*.
10 Rijksoverheid, Interprovinciaal Overleg, Vereniging van Nederlandse Gemeenten en Unie van Waterschappen. (2026, 7 augustus). *Wederkerige Bestuurlijke Afspraken tussen Rijk en Medeoverheden.*

3.2 Opstellen definitief Natuurplan (september 2026 - september 2027)

In het definitieve Natuurplan werken we de herstel- en uitbreidingsopgaven verder uit. Hierin nemen we de adviezen uit het plan-MER, zienswijzen uit de formele terinzagelegging, de reflectie op het plan door het Planbureau voor de Leefomgeving en de beoordeling en aanbevelingen van de Europese Commissie mee (zie ook hoofdstuk 7). In deze fase vindt de doorvertaling plaats naar aanvullend beleid en nationale kaders voor maatregelen. Dit gebeurt voornamelijk op basis van de maatregelenpakketten uit de ministeriële taskforce. We bepalen welke maatregelen getroffen kunnen worden, en welke bijdrage deze leveren aan de hersteldoelen voor 2030 uit de NHV. De uitwerking zal per ecosysteemartikel verschillen. Deze maatregelen zijn niet statisch, maar kunnen bijgesteld worden. Bijvoorbeeld naar aanleiding van de drie- en zesjaarlijkse rapportages aan de Europese Commissie en de herziening van het Natuurplan. Het volgende Natuurplan moet in 2032 opgesteld worden, dus tot die tijd geldt het huidige Natuurplan. We nemen de planning voor de maatregelen op in het definitieve Natuurplan. Het definitieve plan bevat daarnaast een begroting en inzicht in de financiële dekking, onder andere vanuit het Coalitieakkoord.

In de periode tussen het Ontwerp-Natuurplan en het definitieve Natuurplan werken we als Rijk samen met provincies, waterschappen, en gemeenten aan de concrete uitwerking van de NHV-opgaven. Ook werken we de monitoringssystematiek verder uit waar nodig. Hierbij betrekken we ook uitvoeringsorganisaties. Gezamenlijk bepalen we welke maatregelen ecologisch effectief en doelmatig zijn, hoe deze passen binnen bestaande gebiedsprocessen en welke middelen hiervoor nodig zijn. Op die manier vullen we bijvoorbeeld de 30%-herstelopgave voor habitattypen in: in het definitieve Natuurplan maken we de keuze op welke habitattypes de eerste herstelmaatregelen zich richten, en hoe die maatregelen eruitzien. Het gaat daarbij om generieke maatregelen (zoals stikstof-, water- en gewasbeschermingsmiddelenbeleid) en om gebiedsgerichte maatregelen (zoals de zoneringsaanpak, extra inspanning in (prioritaire) Natura 2000-gebieden en het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer). Sectorpartijen betrekken we in deze fase ook door middel van dialoogsessies op relevante thema's.

Samengevat zijn dit de onderdelen die we in het definitieve Natuurplan toevoegen of aanscherpen ten opzichte van het Ontwerp-Natuurplan:

- We werken de (rest)opgave per ecosysteemartikel verder uit op basis van vervolgonderzoek en/of nadere analyses en keuzes die nog gemaakt moeten worden. Het gaat daarbij in ieder geval om de artikelen over mariene-, stedelijke- en landbouwecosystemen en bestuivers.
- We verwerken beleid en maatregelen uit de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof.
- We analyseren en verwerken feedback van de Europese Commissie, uit het plan-MER, de formele terinzagelegging, uitvoeringstoetsen, en uit de reflectie van het Planbureau van de Leefomgeving op het Ontwerp-Natuurplan.
- We werken de monitorings- en rapportageverplichtingen van de NHV-opgave uit.

3.3 Opstellen volgende natuurplannen (2032 en 2042)

In 2032 en 2042 moeten alle lidstaten nieuwe, herziene versies van hun natuurplannen opleveren. In aanloop naar die data werken we verder aan integraal en toekomstgericht natuurbeleid, met een goede basiskwaliteit natuur voor heel Nederland, en aan een meer gebiedsgerichte aanpak in de natuurgebieden en in agrarisch gebied. We laten rapportage- en evaluatiecycli op elkaar aansluiten om te kunnen rapporteren over de Nederlandse invulling van de NHV. Dit werken we verder uit.

Hoofdstuk 4 - Staat van de Nederlandse natuur

Visserij op de Noordzee, fotograaf: Ruben van Rijn

Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we op hoofdlijnen hoe het gaat met de Nederlandse natuur. In de verdieping per ecosysteem (hoofdstuk 8) wordt er in meer detail in gegaan op de staat van de natuur van de betreffende ecosystemen. Dit hoofdstuk is bedoeld om een algemeen beeld te geven.

Het gaat niet goed met de natuur. Wereldwijd nemen de biodiversiteit en de veerkracht van ecosystemen in snel tempo af. Ook in Nederland staat de natuur onder druk.[11] Maatregelen om de beschermde natuur op land te herstellen hebben nog niet het gewenste resultaat, onder andere door verzuring van de bodem en de versnippering en verdroging van natuurgebieden.[12] Voor het mariene milieu geldt dat drukfactoren vanuit de visserij, scheepvaart, vervuiling en klimaatverandering hier een vergelijkbaar effect hebben. Buiten natuurgebieden zijn de inrichting van het landschap, de milieucondities en het natuurbeheer vaak onvoldoende op orde.[13] Al decennialang staat 39 procent van alle dier- en plantensoorten in Nederland op de lijst met verdwenen, (ernstig) bedreigde, kwetsbare of gevoelige soorten, de 'Rode Lijst'.[14]

Toch is er ook reden voor voorzichtig optimisme. Sinds 2011 is er ruim 53.000 hectare nieuwe natuur bijgekomen in Nederland.[15] Sommige beschermde soorten die waren verdwenen uit Nederland hebben zich de afgelopen decennia opnieuw weten te vestigen.[16] Ook de voordelen die natuur levert aan mensen (ecosysteemdiensten zoals voedsel, schoon water en recreatie) zijn tussen 2013 en 2022 sterk toegenomen.[17] Dit komt deels doordat recreatieactiviteiten en de vraag naar wonen in een groene omgeving zijn toegenomen.

11 Rijksoverheid. (2025, 10 december). *11e voortgangsrapportage Natuur: samenwerking en realisme centraal bij versterken van Nederlandse natuur*.
12 2019-2024 Vogel-en habitatrichtlijnrapportage 2025 (in prep.)
13 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 19 september). *Basiskwaliteit Natuur in bebouwd en agrarisch gebied, 1990-2023*.
14 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 8 april). *Rode Lijst Indicator, 1995-2024*.
15 Rijksoverheid. (2025, 10 december). *11e voortgangsrapportage Natuur: samenwerking en realisme centraal bij versterken van Nederlandse natuur*.
16 2019-2024 Vogel-en habitatrichtlijnrapportage 2025 (in prep.)
17 Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 20 februari). *De gebruikswaarde van natuur in Nederland*.

4.1 Terrestrische, zoetwater- en kustecosystemen

De Nederlandse rapportages in het kader van de Vogel- en Habitatrichtlijn laten zien dat de toestand van habitattypen en de kwaliteit van leefgebieden van Europees beschermde soorten nog onvoldoende zijn.[18]

Van slechts 6 van de 52 habitattypen die in Nederland voorkomen is de staat van instandhouding goed. Met 20 van de 91 inheemse habitatrichtlijnsoorten gaat het goed, maar de staat van instandhouding van 55 habitatrichtlijnsoorten is matig of zeer ongunstig. Voor 16 soorten kan de staat van instandhouding (nog) niet berekend worden. Daaronder vallen 6 soorten die zich recent opnieuw gevestigd hebben in ons land.

Voor de 180 broedvogels van de Vogelrichtlijn geldt dat 52 procent over de afgelopen twaalf jaar in aantallen is toegenomen en 25 procent is afgenomen. Voor niet-broedvogels laten de populatietrends eveneens een gevarieerd beeld zien.

Duinen tussen Scheveningen en Hoek, fotograaf: Marco Buitelaar

18 Ministerie van LVVN. (2025). *Rapportage Vogel- en Habitatrichtlijn*.

4.2 Mariene ecosystemen

De beoordeling van het mariene milieu geeft een vergelijkbaar gemengd beeld. De goede milieutoestand wordt nog niet bereikt. Dit komt door een combinatie van (menselijke) drukfactoren en doordat herstelmaatregelen en beschermde gebieden nog niet altijd voldoende effect opleveren. Wel zijn er verbeteringen zichtbaar, bijvoorbeeld in de uitbreiding van beschermde gebieden en instandhoudingsmaatregelen waarvan we op termijn een positief effect kunnen verwachten.[19]

Luchtfoto Amelander staart, fotograaf: Martijn Harleman

19 Compendium voor de Leefomgeving. (2024, 4 februari). *Bodemfauna in de Noordzee buiten de kustzone, 1991-2021*.
Compendium voor de Leefomgeving. (2021, 26 november). *Aandeel grote vissen in de Noordzee, 1983-2017*.

4.3 Stedelijke ecosystemen

Ook steden zijn steeds belangrijker voor de staat van de natuur in een hoog verstedelijkt land als Nederland met een grote woningbouwopgave. Bij nieuwe stedelijke ontwikkelingen neemt het aandeel groen al sinds 1970 sterk toe.[20] Wel kan deze uit- en inbreiding van woningbouw het aandeel groen doen afnemen als op bestaande groene ruimte gebouwd wordt. Ook daalt de algemene trend van populaties van vogels en fauna in stedelijk gebied, waaruit blijkt dat de omstandigheden kennelijk minder gunstig zijn geworden.[21]

Groene gevel winkelcentrum Leidschendam, fotograaf: Tineke Dijkstra

20 Compendium voor de Leefomgeving. (2024, 19 augstus). *Groen in de stad, 2022*.
21 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 27 mei). *Trend van vogels in het stedelijk gebied, 2007-2024*.
Compendium voor de Leefomgeving. (2018, 6 december). *Fauna van stedelijk gebied, 1990-2017*.

4.4 Rivieren

De natuurlijke staat van onze rivieren is de afgelopen eeuwen flink achteruitgegaan door ingrepen voor onder andere de waterveiligheid, scheepvaart en landbouw. Deze ingrepen hebben gezorgd voor minder dynamiek en minder verbinding tussen de rivier en de omgeving. Ook is er sprake van ernstige rivierbodemdaling op verschillende trajecten, waardoor grondwaterstanden dalen en geulen droog komen te liggen. Binnen de riviersystemen is het ecologisch functioneren de afgelopen tientallen jaren wel verbeterd. Die positieve ontwikkeling stagneert nu weer, mede vanwege de rivierbodemdaling. De doelen van de Kaderrichtlijn Water voor oppervlaktewaterlichamen zijn nog niet behaald.[22]

De Waal in Nijmegen, fotograaf: Tineke Dijkstra

22 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 15 december). *Waterkwaliteit oppervlaktewater, 2024*.

4.5 Bestuivers

Net als in de rest van Europa is het aantal wilde bijen, vlinders, zweefvliegen en andere bestuivende insecten in Nederland sterk afgenomen. Sinds het begin van de metingen in 1992 zijn de populaties van veelvoorkomende graslandvlinders met meer dan twee derde verminderd.[23] Door onder andere verlies van habitat is de geschatte afname minstens 90 tot 95 procent ten opzichte van het begin van de twintigste eeuw. De afgelopen jaren gaat de afname steeds harder, wat mogelijk het gevolg is van een aantal droge jaren.

Van de 317 soorten inheemse zweefvliegen en de 360 soorten wilde bijen staat de helft op de Nederlandse Rode Lijsten.[24] Sinds 1950 zijn 30 soorten zweefvliegen en 46 soorten wilde bijen verdwenen uit Nederland. Nog eens 122 soorten worden (ernstig) bedreigd.

Bij op een bloem, fotograaf: STUDIO 38C MARK

23 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 23 april). *Trend van graslandvlinders, 1992-2024*.
24 Staatscourant. (2018, 30 april). *Besluit van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 24 april 2018 nummer 18072244, houdende vaststelling van een geactualiseerde Rode Lijst Bijen*.
Staatscourant. (2024, 2 oktober). *Besluit van de Staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur van 18-09-2024, 86650193, houdende vaststelling van een geactualiseerde Rode Lijst Zweefvliegen*.

4.6 Landbouwecosystemen

Van oudsher had het agrarisch gebied, dat ongeveer de helft van het landoppervlak in Nederland beslaat, hoge natuurwaarden. Maar door allerlei drukfactoren nemen bijvoorbeeld populaties van veel algemene diersoorten in het agrarisch gebied al decennialang af.[25] Verder zijn kenmerkende boerenlandvogels sinds het begin van de twintigste eeuw met gemiddeld 85 procent in aantallen verminderd.[26] Vooral soorten van het openboerenland als de grutto, kievit en scholekster verliezen flink terrein.

Tegelijkertijd zetten steeds meer boeren zich actief in voor weidevogels, biodiversiteit, waterkwaliteit en klimaatmaatregelen. Ze doen dit onder andere via het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB), denk aan het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer[27] (ANLb) en de eco-regeling. Zwaar beheer van leefgebieden leidt lokaal tot stabiele of positieve trends voor weide- en akkervogels.[28] Er zijn ook agrarische soorten waarvan de landelijke populaties zich inmiddels hebben gestabiliseerd of zelfs licht herstel laten zien. Dit komt waarschijnlijk door een toename van ecologisch beheer en het opnieuw aanleggen van kleinschalige landschapselementen, zoals bomenrijen of heggen.[29]

Grutto, fotograaf: Jeroen Liebers

25 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 19 september). *Basiskwaliteit Natuur in bebouwd en agrarisch gebied, 1990-2023*.
26 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 30 april). *Trend van boerenlandvogels, 1915-2024*.
27 Rijksoverheid. (2025, 10 december). *11e voortgangsrapportage Natuur: samenwerking en realisme centraal bij versterken van Nederlandse natuur*.
28 Wageningen Environmental Research. (2025). *Ecologische evaluatie Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer*.
29 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 19 september). *Basiskwaliteit Natuur in bebouwd en agrarisch gebied, 1990-2023*.
Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 30 april). *Trend van boerenlandvogels, 1915-2024*.

4.7 Bosecosystemen

De Nederlandse bossen hebben de afgelopen decennia een positieve ontwikkeling doorgemaakt naar een gevarieerder bos, dat gemiddeld ouder is en waar meer dood hout blijft liggen.[30] Ook is veel ongemengd naaldbos omgevormd naar natuurlijker gemengd bos en loofbos. Dankzij deze ontwikkelingen in de Nederlandse bossen zijn populaties van kenmerkende bosfauna sinds 2000 gemiddeld toegenomen, al blijven met name de bossen op de stikstofgevoelige arme zandgronden achter.[31] Kenmerkende bosvogels[32] zijn inmiddels talrijker dan bij de start van de metingen in 1990. Tegelijk zijn er vitaliteitsproblemen bij meerdere boomsoorten, zoals de es en de fijnspar. Dit wordt onder andere veroorzaakt door droogte, ziekte en plagen.[33]

Hierdense Beek op de Veluwe

30 Compendium voor de Leefomgeving. (2023, 13 februari). *Ontwikkeling van het Nederlandse bos, 2001-2021*.
31 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 30 januari). *Fauna van bos, 1990-2023*.
32 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 27 mei). *Broedvogels van bos, 1990-2024*.
33 Wageningen University & Research. (2022). *Zevende Nederlandse Bosinventarisatie*.

Hoofdstuk 5 - Leidende principes voor natuurherstel

Duinen Schiermonnikoog, fotograaf: Tineke Dijkstra

Inleiding

Om de doelen van de Natuurherstelverordening (NHV) te behalen, is het noodzakelijk om naast het bestaande beleid een extra inspanning voor de natuur te leveren. Vanuit onze kaderstellende, systeemverantwoordelijke rol zullen wij als Rijk de omvang en vorm van die extra stappen uitwerken. We doen dat in samenwerking met provincies, gemeenten en waterschappen en in afstemming met stakeholders.

In dit hoofdstuk zetten we de mogelijke beleidsopties voor de implementatie van de NHV in Nederland uiteen. We schetsen de inzet op hoofdlijnen waarmee Nederland de NHV-doelen wil realiseren. Daarbij zoeken we de samenhang tussen de NHV en bestaand omgevingsbeleid, en tussen de verschillende NHV-artikelen.

Natuurherstel kost tijd. Daarom bevatten zowel de NHV als het Natuurplan stapsgewijze doelen voor het herstel van ecosystemen. Dit hoofdstuk laat zien welke leidende principes Nederland kiest om de (tussen)doelen te bereiken.

1. Kiezen voor focus

Voor de 2030-opgave concentreren we de inzet op gebieden en maatregelen met de grootste bijdrage aan doelbereik. We bepalen waar we als eerst op inzetten aan de hand van ecologische effectiviteit, sociaaleconomische afwegingen, uitvoerbaarheid en samenhang met andere opgaven. Bestaande NHV-verplichtingen en programma's lopen daarnaast gewoon door. We sluiten ook zoveel mogelijk aan bij die bestaande programma's, zoals bij het Programma Natuur en de Bossenstrategie. Waar mogelijk optimaliseren we deze programma's, als dat aantoonbaar bijdraagt aan het doelbereik. Maatregelenpakketten die worden ontwikkeld in het kader van de Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof en andere gebiedsgerichte trajecten dragen daarnaast zoveel mogelijk bij aan de doelstellingen van de NHV.

2. Moeilijke opgaven niet uitstellen, waar mogelijk snel aan de slag op basis van huidige kennis

Snel aan de slag betekent in dit kader dat we niet alleen de nog (resterende) relatief eenvoudige maatregelen nemen. Ook complexe opgaven en maatregelen stellen we niet langer dan noodzakelijk uit. Duurzaam systeemherstel heeft daarbij onze prioriteit. Uiterlijk in 2030 moet Nederland alle herstelmaatregelen genomen hebben voor 30 procent van de habitattypen die niet in goede toestand verkeren. Soms moeten we ook nu al maatregelen treffen als randvoorwaarde om aan de verplichtingen op de langere termijn (2040 en 2050) te voldoen. Waar dat kan en de (financiële) randvoorwaarden op orde zijn, beginnen we daarom direct met natuurherstel. We werken volgens een adaptieve aanpak die we samen met medeoverheden vormgeven. In deze aanpak gaan uitvoering, leren en bijsturen hand in hand. We besluiten op basis van de best beschikbare kennis en scherpen het maatregelenpakket gaandeweg steeds aan op basis van de nieuwste inzichten. In onze besluiten laten we sociaal-economische afwegingen zorgvuldig meewegen, net als onzekerheden, zonder dat dit aanleiding geeft voor uitstel. Ook zorgen we dat er ruimte is voor maatwerk voor bepaalde gebieden, en dat er draagvlak is voor onze beslissingen.

3. Consistentie tussen wettelijke, bestuurlijke en financiële afspraken

Voor de implementatie van de NHV – en het brede natuurbeleid – streven we naar consistentie tussen wettelijke, bestuurlijke en financiële afspraken. Uit recent onderzoek van Berenschot[34] in het kader van het Natuurpact blijkt dat er spanning zit tussen taken, bevoegdheden en middelen om internationale doelen te bereiken.

Het uitgangspunt in het omgevingsrecht is: decentraal wat kan, en alleen centraal wat moet. Taken en bevoegdheden op het gebied van natuur zijn zoveel mogelijk neergelegd bij provincies, omdat zij

34 Berenschot. (2026). *Onderzoek naar natuurtaken en -middelen van provincies*.

de juiste schaal hebben om een goede invulling te kunnen geven aan de opgave die in de wet is vastgelegd. Dit is ook in lijn met het Bestuursakkoord natuur (Onderhandelingsakkoord, Aanvullende akkoord en Uitvoeringsafspraken, 2011, 2012) en het Natuurpact. Maar ook gemeenten hebben een belangrijke rol in de bescherming van de natuur. Zij vervullen deze rol zowel binnen de bebouwde kom, de directe leefomgeving van inwoners, als buiten de bebouwde kom vanuit artikel 2.4 van de Omgevingswet. Via hun ruimtelijke en milieubevoegdheden kunnen gemeenten voorzieningen treffen die bijdragen aan biodiversiteit, klimaatadaptie en een gezonde leefomgeving. Zij voeren dit uit op basis van artikel 2.1 van de Omgevingswet.

Taken voor verschillende NHV-ecosystemen zijn echter nog niet expliciet belegd in de Omgevingswet of onderliggende Algemene Maatregelen van Bestuur (amvb). De uitvoeringswetgeving die voor de Natuurherstelverordening in ontwikkeling is moet hier invulling aan geven, waarbij het uitgangspunt van het omgevingsrecht wordt gevolgd.

Hoewel het stelsel voor natuurbescherming decentraal is ingericht, blijft het Rijk eindverantwoordelijk voor de afspraken en opvolging hiervan in internationaal verband. Andere landen of de Europese Unie kunnen ons daar ook op aanspreken. De minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur is stelselverantwoordelijk voor de natuur en voor de implementatie van de NHV. Vanuit die verantwoordelijkheid maken we als Rijk beleidskaders en wettelijke kaders met instrumenten en normen voor natuurbescherming. Het Rijk komt in beeld wanneer nationale belangen moeten worden gewaarborgd om efficiëntie te garanderen. Zo is het verplichte landelijke Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering op rijksniveau opgenomen. Provincies blijven echter de taak houden om gebiedsgerichte maatregelen te treffen en hebben ook instrumenten om op generieke drukfactoren te sturen. De verdeling van generieke en gebiedsgerichte maatregelen werken we verder uit in het definitieve Natuurplan.

Ook de bevoegdheidsverdeling werken we verder uit in het definitieve Natuurplan en de nationale NHV-uitvoeringswetgeving. De financiële middelen breiden we uit in overeenstemming met de Financiële-verhoudingswet (artikel 2). Er vinden geen taakverschuivingen tussen bestuurslagen plaats zonder dat er expliciete afspraken zijn gemaakt over de bijbehorende financiële middelen. Daarmee zorgen we ervoor dat (de)centrale overheden hun verantwoordelijkheden op een duurzame en verantwoorde wijze kunnen uitvoeren.

4. Integrale, NHV-brede aanpak voor soorten

Maatregelen vanuit specifieke artikelen uit de NHV dragen ook bij aan doelen uit andere artikelen. Dit speelt sterk bij het herstel van leefgebieden van soorten. Meerdere artikelen bevatten doelstellingen voor soorten, die deels ook met elkaar overlappen (zoals bijvoorbeeld de boerenlandvogelindex uit artikel 11 die overlapt met de opgave uit artikel 4 van de Vogel- en Habitatrichtlijn). Anderzijds zijn voor sommige verplichtingen voor soorten bijdragen uit meerdere ecosystemen nodig (zoals voor bestuiverpopulaties). Daar zetten we in op het maximaal benutten en versterken van deze wisselwerking, en het integraal aanpakken van de soortenopgaven.

5. Sterker borgen van de uitvoering van bestaand en voorgenomen beleid

We monitoren bestaand en voorgenomen beleid scherper. We gaan actief sturen op realisatie, zodat de ingeschatte bijdrage aan de NHV-doelen daadwerkelijk wordt gerealiseerd. Wanneer uitvoering onvoldoende van de grond komt, sturen we tijdig bij. Dat kan onder andere door prioriteiten opnieuw te bepalen, of door aanvullende maatregelen of extra middelen in te zetten.

6. Door laten werken van leidende principes uit de Nota Ruimte in de aanpak

De leidende principes uit de Nota Ruimte passen we integraal toe bij de uitvoering van de NHV. Door natuurherstel plaats te laten vinden in samenhang met andere ruimtelijke opgaven, en door gebieden met elkaar te verbinden, kunnen we de natuur efficiënt versterken. Daarbij gaat het om de volgende drie leidende principes:[35]

- Meervoudig ruimtegebruik: we laten verschillende functies samenkomen in één gebied om de ruimte zo efficiënt mogelijk te gebruiken. Zoals landbouw, natuur en economische activiteiten.
- Gebiedskenmerken centraal: we zorgen voor maatwerk per regio.
- Zoveel mogelijk voorkomen van afwentelen: we schuiven geen problemen door naar andere regio's of toekomstige generaties.

35 Rijksoverheid. (2025). *Ontwerp-Nota Ruimte*.

In lijn met de aangenomen motie-Van Asten en Kostić[36] gaan we bij de verdere uitwerking van de Nota Ruimte na welke wijzigingen noodzakelijk zijn om aan de natuurdoelen te voldoen.

7. Toewerken naar een natuurinclusieve samenleving

Nederland werkt toe naar een natuurinclusieve samenleving waarin het handelen van overheden, bedrijven en burgers structureel bijdraagt aan natuurherstel. Natuur wordt daarbij een vanzelfsprekend en volwaardig onderdeel van afwegingen en keuzes in alle relevante sectoren. Om dit mogelijk te maken, worden bestaande publiek-private netwerken en samenwerkingen die zich bezighouden met natuurinclusiviteit versterkt en opgeschaald. Denk hierbij aan de Agenda Natuurinclusief 2.0 en de doorontwikkeling hiervan naar de Agenda Natuurinclusief 3.0. Ook benutten we het (voorgenomen) beleidskader natuurinclusief. Als Rijk hebben we hierin een voorbeeldrol, bijvoorbeeld door het natuurinclusief inrichten van eigen terreinen. Verder werken we toe naar een heroriëntatie van rijksbrede geldstromen zodat deze bijdragen aan biodiversiteitsdoelen. Dit is in lijn met doel 18 uit de *Convention on Biological Diversity*: publieke financiële en fiscale middelen worden doelmatiger ingezet als biodiversiteit expliciet wordt meegenomen in de brede belangenafweging. Zo voorkomen we dat publieke middelen elkaar tegenwerken en/of schade aan biodiversiteit veroorzaken. Dit werkt op twee manieren door: ten eerste zorgt dit voor behoud en herstel van ecosystemen en ten tweede versterkt het de veerkracht van de economie via ecosysteemdiensten (bijvoorbeeld bestuiving door bestuivers en verkoeling in de stad). Ten slotte zetten we publiekscommunicatie in om de waarde van natuur en natuurherstel uit te dragen.

8. Samenhangende inzet van Rijk en medeoverheden

Samen met medeoverheden onderschrijven wij het belang van een gezamenlijke aanpak voor natuurbehoud en natuurherstel. We zetten ons samen in voor een samenhangend, haalbaar, uitvoerbaar en uitlegbaar systeem, waarin doelen, verantwoordelijkheden en het instrumentarium op elkaar zijn afgestemd. Daarbij sluiten we aan bij bestaande bevoegdheden en bij de uitvoeringspraktijk. Waar nodig borgen wij via interbestuurlijke afspraken de samenhang en voortgang.

---

36 Tweede Kamer. (2026, 22 april). *Gewijzigde motie van de leden Van Asten en Kostić ter vervanging van die gedrukt onder nr. 275 (209435, nr. 319)*.

Hoofdstuk 6 - Generieke drukfactoren

Kleine parelmoervlinder, Meijendel, Wassenaar

Inleiding

Hoofdstuk 4 beschreef dat een aanzienlijk deel van de Nederlandse natuur onder druk staat en dat er sprake is van een structurele achteruitgang. Dat heeft verschillende oorzaken: versnippering en verlies van leefgebieden, verzuring en vermesting door te veel stikstofdepositie, verdroging, druk op water- en bodemkwaliteit en gewasbeschermingsmiddelen. Daarnaast versterken klimaatverandering, negatieve effecten van visserij, en de toename van invasieve uitheemse soorten (exoten) de structurele achteruitgang van de natuur.

Uit de analyses die zijn uitgevoerd voor de verschillende NHV-verplichtingen, blijkt dat er met de bestaande inzet nog sprake is van een restopgave. Nederland zet zich daarom op verschillende manieren in om natuur te herstellen. Dit hoofdstuk beschrijft de drukfactoren die van invloed zijn op de Nederlandse natuur. Ook gaat dit hoofdstuk in op de bestaande inzet van het Rijk om via beleid, programma's en maatregelen de invloed van deze drukfactoren te verminderen, en op de plannen van het kabinet-Jetten.

Het Rijk is primair verantwoordelijk voor de landelijke aanpak van breed voorkomende drukfactoren (generieke drukfactoren). In de meeste gevallen is er echter ook een gebiedsgerichte aanpak nodig, bijvoorbeeld voor de aanpak van gebiedsspecifieke drukfactoren of voor een nadere uitwerking van de landelijke aanpak. Medeoverheden werken deze gebiedsgerichte aanpak uit. De bestaande inzet, zowel generiek als gebiedsgericht, is nog niet voldoende om de 2030-doelen te behalen.[37] De extra beleidsinzet die hiervoor nodig is, nemen we op in het definitieve Natuurplan.

Kader 6.1 Definities van herstel en herstelmaatregelen

Natuurherstelverordening

De NHV geeft de volgende definitie van herstel: 'het proces van het actief of passief ondersteunen van het herstel van een ecosysteem, teneinde de structuur en functies ervan te verbeteren met als doel de biodiversiteit en de veerkracht van het ecosysteem in stand te houden of te verbeteren, door een habitattype-oppervlakte te verbeteren tot een goede toestand, door de gunstige referentieoppervlakte opnieuw te ontwikkelen, en door een habitattype te verbeteren tot voldoende kwaliteit en kwantiteit overeenkomstig artikel 4, leden 1, 2 en 3, en artikel 5, leden 1, 2 en 3, en door het halen van de doelen en het nakomen van de verplichtingen uit hoofde van de artikelen 8 tot en met 12, waaronder het bereiken van bevredigende niveaus voor de in de artikelen 8 tot en met 12 bedoelde indicatoren.'

In de *Explanatory Notes in support to the National Restoration Plan uniform format* van de Europese Commissie is een herstelmaatregel gedefinieerd als: '*intentional activities and practices that are necessary to achieve concrete, time-bound and measurable targets and obligations required by the Nature Restoration Regulation*.'

Volgens diezelfde leidraad kunnen maatregelen met verschillende implementatiefasen bijdragen aan de gestelde doelen, namelijk: maatregelen die in het verleden zijn geïmplementeerd, maar waarvan de effecten nog niet volledig zijn bereikt; maatregelen die in uitvoering zijn; maatregelen met de benodigde middelen, governance en gedefinieerde tijdlijnen gedefinieerd; geplande maatregelen.

Nationaal beleid

Het Rijk maakt onderscheid tussen bronmaatregelen en herstelmaatregelen. Bronmaatregelen hebben als doel om een probleem bij de bron aan te pakken en te voorkomen dat het probleem opnieuw ontstaat. Herstelmaatregelen zijn nodig om de effecten van drukfactoren te verminderen en zijn bedoeld om de natuur bestendiger te maken.

De NHV maakt dit onderscheid niet en spreekt alleen van herstelmaatregelen.

37 Hoofdstuk 8 gaat in op de uitwerking van de bestaande inzet op de verschillende NHV-ecosystemen.

6.1 Versnippering en verlies aan leefgebied

6.1.1 Beschrijving drukfactoren

Nederland is een van de dichtstbevolkte landen van Europa. Er is ruimte nodig voor onder andere de woningbouw, infrastructuur, defensie, de energietransitie, natuur, recreatie en landbouw. Het grootste deel van het landoppervlak bestaat uit agrarisch grasland, akker- en tuinbouwgebieden. Daarna volgen de bebouwde gebieden en diverse (half)natuurlijke ecosystemen, zoals bossen, heide en duinen. Tussen 2016 en 2023 groeide het Nederlandse landoppervlak (half)natuurlijke ecosystemen met 285 km². In 2023 bestond meer dan 20 procent van het Nederlandse landoppervlak uit deze ecosystemen. De groei komt vooral door een toename van natuurlijk grasland. In dezelfde periode breidde ook de bebouwde omgeving verder uit.[38]

De natuur staat ook onder druk in zoutwatergebieden. Dat heeft verschillende oorzaken. Zo is de Noordzee een van de drukst gebruikte zeeën ter wereld, vooral door scheepvaart, visserij, olie- en gaswinning, windparken en zandwinning. Tegelijkertijd wordt de Noordzee algemeen gezien als gebied dat veel intensiever kan worden benut, vooral voor een bijdrage aan de energietransitie.[39] Ook zijn watersystemen ingedamd of bedijkt.

Naast verlies van leefgebied zorgt de aanleg van bijvoorbeeld wegen, spoorlijnen, scheepvaartroutes, windparken en waterwegen voor versnippering van leef- en natuurgebieden. Hierdoor raken dieren- en plantenpopulaties van elkaar geïsoleerd. Versnippering verkleint leefgebieden en vermindert de beschikbaarheid van voedsel en voortplantingsmogelijkheden. Zo is een aanzienlijk deel van de dynamische brakwaterzones verdwenen, die belangrijk zijn voor de ecologie en economie. Kleine, geïsoleerde populaties zijn bovendien kwetsbaarder voor ziekten en extreme weersomstandigheden. Ook neemt de genetische uitwisseling tussen populaties af. Hierdoor zijn soorten minder goed bestand tegen veranderingen in hun leefomgeving. Wanneer leefgebieden te klein of te geïsoleerd worden, kunnen soorten lokaal of zelfs regionaal verdwijnen.[40]

6.1.2 Bestaande inzet

Samenhangend netwerk van beschermde gebieden

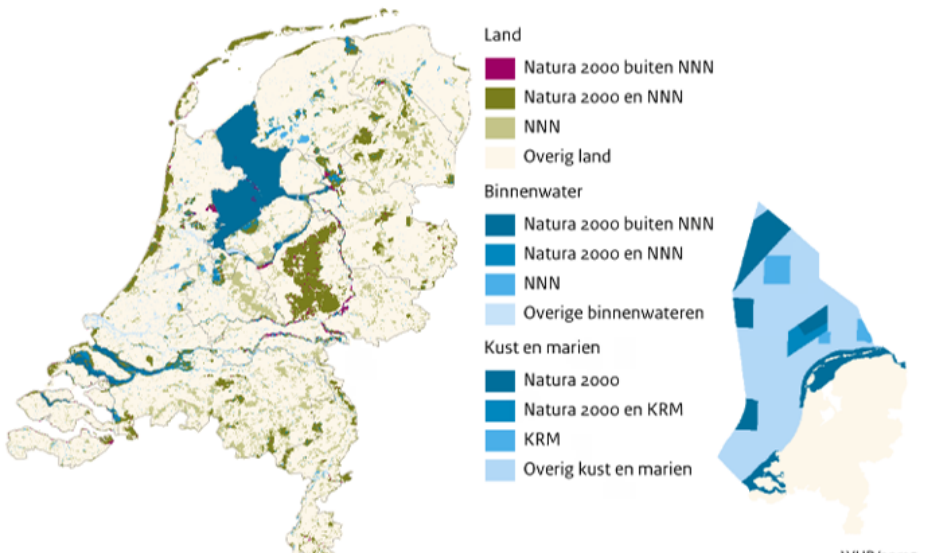
Om versnippering van en verlies aan leefgebied tegen te gaan, is een samenhangend netwerk van robuuste beschermde natuurgebieden en verbindingszones daartussen essentieel. Dat doet Nederland met behulp van Natura 2000 en het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Natura 2000 is een Europees netwerk van beschermde natuurgebieden. In deze Natura 2000-gebieden worden bepaalde dieren, planten en hun natuurlijke leefomgeving beschermd om de biodiversiteit te behouden. De Nederlandse bijdrage aan Natura 2000 bestaat uit 162 gebieden verspreid over het land en op zee.

Een groot deel van de Natura 2000-gebieden maakt onderdeel uit van het NNN. Dit is het landelijk netwerk van bestaande en nieuw in te richten natuurgebieden en verbindingszones daartussen. Het beschermingsbeleid voor het NNN richt zich op behoud van de oppervlakte en samenhang. Ook richt het zich op het behoud en de ontwikkeling van de natuurkwaliteit. De beschermingsregels voor deze gebieden zijn over het algemeen minder streng dan die voor Natura 2000-gebieden.[41] De verdere uitbreiding van het NNN loopt in realisatie achter op het geplande tijdspad.

38 Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 18 november). *Meer natuurlijk grasland en meer bebouwing.*
39 Rijksoverheid. (2022). *Programma Noordzee 2022-2027.*
40 Wereld Natuur Fonds. (2023). *Living Planet Report 2023. Kiezen voor natuurherstel.*
Planbureau voor de Leefomgeving. (2020). *Nederlands natuurbeleid in internationale context. Voortgang realisatie natuur- en biodiversiteitsbeleid.*
41 Nationaal Dashboard Biodiversiteit. (z.d.) *Doel 6: beschermde gebieden uitbreiden.*

Samen beslaan de Natura 2000-gebieden en het NNN 20 procent van het totale landoppervlak in Nederland (exclusief rijkswateren). Ongeveer de helft daarvan (9 procent) heeft een wettelijke bescherming als Natura 2000-gebied. In totaal is ongeveer 26 procent van het land en de binnenwateren beschermd natuurgebied. Voor kust- en mariene wateren gaat het om 31 procent.[42] Figuur 6.1 laat zien waar deze gebieden zich bevinden in Nederland.

Figuur 6.1 Natura 2000-gebieden en Natuurnetwerk Nederland, 2023/2024

Bron: IPO en LVVN(2024)

Noot: Op het kaartje rechtsonder is te zien dat het Waddengebied ook een Natura 2000-gebied is, net als verschillende mariene gebieden op de Noordzee.

Bron: IPO en LVVN (2024)

42 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 11 april). *Aandeel beschermde natuurgebieden in Nederland, 2024.*
43 Rijksoverheid. (2025). *Ontwerp-Nota Ruimte.*
44 Wageningen University & Research. (2022). *Natuurverkenning 2050 – Scenario Natuurinclusief.*
45 Natuurinclusief Nationaal Overleg. (2023). *Agenda Natuurinclusief 2.0.*

Ontwerp-Nota Ruimte

De Ontwerp-Nota Ruimte is de langetermijnvisie van het Rijk op de ruimtelijke inrichting en fysieke leefomgeving van Nederland tot 2050.[43] In de Ontwerp-Nota Ruimte staat het maken van samenhangende ruimtelijke keuzes centraal. Daarmee geeft ze richting aan de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. De nota gaat uit van een robuust natuursysteem. Hiervoor zijn de water- en bodemcondities belangrijk. De Ontwerp-Nota Ruimte focust ten eerste op het behoud van de huidige natuur. Ten tweede focust ze voor de lange termijn op meervoudig ruimtegebruik en functiecombinaties. De Ontwerp-Nota Ruimte kiest namelijk voor gebieden met meervoudige opgaven (gebieden rond Natura 2000, beekdalen en veenweidegebieden) voor functies die bijdragen aan natuurdoelen. De ruimtelijke implicaties vanuit de NHV worden meegenomen in de verdere uitwerking van de Nota Ruimte en daarin in samenhang met andere ruimtelijke opgaven bekeken.

Natuurinclusieve inrichting: Agenda Natuurinclusief

Bij een meer natuurinclusieve inrichting van Nederland krijgen natuurlijke processen een centralere plaats. Bijvoorbeeld in de inrichting van steden, het waterbeheer en de voedselproductie. Dit draagt bij aan het leefgebied voor soorten, ook buiten de beschermde natuurgebieden.[44] De Nederlandse visie op een natuurinclusieve samenleving is verwerkt in de Agenda Natuurinclusief.[45] Deze agenda is opgesteld door het Collectief Natuurinclusief, een samenwerking van maatschappelijke, private en publieke partijen. Met de Agenda Natuurinclusief werken ze samen toe naar een natuurinclusieve samenleving in 2050. Dit gaat op vrijwillige basis en is dus geen verplichtend beleid. De focus ligt op het toevoegen, versterken en verrijken van de natuur waarin we dagelijks leven, wonen, werken, reizen, spelen en recreëren. De Agenda is gericht op tien maatschappelijke domeinen: bedrijventerreinen, bouw, energie, financiële sector, gezondheid, infrastructuur, landbouw, onderwijs, vrijetijdseconomie en water. Op dit moment wordt Agenda Natuurinclusief 2.0 uitgevoerd. Agenda Natuurinclusief 3.0 wordt nu ontwikkeld en de start staat gepland in 2027. Het ministerie van LVVN onderzoekt hoe de doelen van de NHV hierin meegenomen kunnen worden. Ook onderzoekt LVVN hoe natuurinclusief werken helder kan worden gepositioneerd en breed uitvoerbaar gemaakt. Dit doet LVVN met hulp van het voorgenomen beleidskader Natuurinclusief en het bijbehorende uitvoeringsplan.

Basiskwaliteit Natuur

De programmatische aanpak Basiskwaliteit Natuur (BKN) heeft als doel om de natuurkwaliteit te verbeteren en biodiversiteit te bevorderen in landelijke en stedelijke gebieden.[46] Het is geen verplichtend beleid. De focus ligt op het scheppen van de voorwaarden voor algemeen voorkomende planten- en diersoorten om algemeen te blijven of te worden. Dit gaat om abiotische milieucondities, inrichting en beheer. Zonder deze condities zullen de algemene soorten achteruitgaan. Voorbeelden van algemene soorten zijn de huismus, egel, hommel en het madeliefje.

BKN zet in op meervoudig ruimtegebruik en functiecombinaties. Bijvoorbeeld door de natuurherstelopgave te verbinden met de energietransitie en opgaven op het gebied van woningbouw, bereikbaarheid, water, bodem en klimaat. BKN faciliteert de integratie van natuur in de woon-, werk- en leefomgeving. Niet door een ruimteclaim of door extra eisen te stellen, maar door de primaire gebruiksfunctie in een gebied te combineren met hoe algemene soorten de ruimte gebruiken. Dit kan bijvoorbeeld door ander beheer van bestaand groen,[47] door bermen van infrastructuur te gebruiken, of door bij noodzakelijke klimaatadaptieve maatregelen prioriteit te geven aan maatregelen die gebruikmaken van de natuur. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het planten van bomen die kunnen zorgen voor vermindering van hitte in de stad. Een andere mogelijkheid is om bij ruimtelijke ontwikkelingen vroegtijdig te zorgen dat biodiversiteit een plek krijgt.

We geven samen met medeoverheden het BKN-beleid verder vorm op twee sporen: een kennisspoor waarin de ecologische methodiek wordt doorontwikkeld en een spoor om vanuit de praktijk te leren wat een effectieve gebiedssystematiek voor BKN is.[48]

Deze sporen worden bij elkaar gebracht in drie richtlijnen:

1. BKN ecologisch: hierin staat de maatlat met de condities, gevolgd door maatregelen om de monitoring van algemene soorten te verbeteren en evalueren.
2. BKN governance: hierin staat de rolverdeling tussen overheden.
3. BKN in gebiedsprocessen: dit is de doorvertaling in een leidraad hoe de eerste twee richtlijnen in een gebiedsontwikkeling opgenomen kunnen worden.

Vanaf 2028 werken we samen met medeoverheden aan BKN op basis van deze drie richtlijnen.

6.1.3 Inzet coalitieakkoord

Het kabinet-Jetten is van plan om natuurgebieden beter met elkaar te verbinden, en zo de biodiversiteit van versnipperde natuur te versterken. Ook worden gebieden beter in stand gehouden of uitgebreid met structurele financiering en heldere verantwoording voor effectief natuurbeheer. Waar mogelijk wordt gekozen voor agrarisch natuurbeheer en het combineren van andere functies met natuur.

Duinviooltje, Meijendel, Wassenaar

46 Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. (2024). *Kennisdocument Basiskwaliteit Natuur.*
47 Zie ook: Rijksoverheid. (2024). *Handreiking Groen in en om de stad Systematiek en richtlijnen voor de borging van Groen in en om de stad.*
48 Minister Van der Wal-Zeggelink (LNV). (2022, 7 juni). *Verzamelbrief Natuur [Kamerbrief].*

6.2 Stikstofdepositie

6.2.1 Beschrijving drukfactoren

Veel Nederlandse ecosystemen zijn van nature voedselarm. De meeste soorten in deze ecosystemen zijn dan ook aangepast om te leven met weinig voedingsstoffen, waaronder stikstof. In Nederland stoten we echter al decennialang te veel stikstof uit. Hierdoor is de natuurlijke schaarste omgeslagen in een structureel overschot.[49] Vooral de landbouw, en in het bijzonder de melkveehouderij, draagt hier via ammoniakemissies sterk aan bij. Dat komt door de combinatie van mest en urine. Volgens het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) komt het grootste deel van de stikstof die op beschermde natuur neerkomt van de landbouw. Ook dragen verkeer, scheepvaart, luchtvaart en industrie bij via stikstofoxiden die vrijkomen bij verbranding van fossiele brandstoffen. Bovendien komt er stikstof vanuit het buitenland op de Nederlandse grond terecht.[50]

Stikstofverbindingen komen via de lucht terecht in de bodem en het water. Dit leidt tot vermesting. Snelgroeiende soorten, zoals brandnetels en bramen, profiteren van de extra voedingsstoffen. Ze verdringen planten die zijn aangepast aan voedselarme omstandigheden. Hierdoor verandert de samenstelling van soorten en neemt de soortenrijkdom af. Daarnaast leidt een teveel aan stikstof tot verzuring van de bodem. Daardoor krijgen planten een gebrek aan essentiële voedingsstoffen en komen giftige metalen vrij in de bodem. Ook het bodemleven wordt aangetast; zo nemen nuttige schimmels af in aantal en diversiteit. Deze effecten van vermesting en verzuring hebben gevolgen voor de gehele voedselketen. Dit kan leiden tot een afname in insecten, vogels en zoogdieren die afhankelijk zijn van specifieke planten of insectenpopulaties.

In aquatische ecosystemen leidt een teveel aan stikstof tot overmatige groei van algen en kroos. Dit kan zuurstoftekorten veroorzaken, met schadelijke gevolgen voor vissen, amfibieën en andere waterorganismen. Stikstofdepositie is daarmee een systeembrede drukfactoren die de land- en waternatuur beïnvloedt.[51]

6.2.2 Bestaande inzet

Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering en Wet stikstofreductie en natuurverbetering

Het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN) zet in op zowel de vermindering van stikstofdepositie als het herstel van stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Het PSN richt zich op de doelen uit de toenmalige Wet stikstofreductie en natuurverbetering (Wsn), die is opgegaan in het Omgevingswetstelsel.

De nadruk van het PSN ligt op bronmaatregelen. Ook maatregelenpakketten als het Startpakket Nederland van het slot vanuit de voormalige Ministeriële Commissie Economie en Natuur (MCEN) en de aanpak piekbelasting dragen hieraan bij en zullen worden opgenomen in het PSN. Een tweede onderdeel van het PSN is het Programma Natuur, waarbinnen systeemherstel en overlevingsmaatregelen worden uitgevoerd om de kwaliteit en veerkracht van natuurgebieden te verbeteren. Daarnaast richt het Programma Natuur zich op het verminderen van andere drukfactoren.[52] Ook buiten het PSN om wordt al bijgedragen aan vermindering van stikstofdepositie. Dat wordt gedaan via wetten, regels en beleid op het gebied van klimaat en milieu.

Ondanks de bestaande inzet worden de wettelijke doelen uit de Wsn niet gehaald.[53] Mede naar aanleiding hiervan heeft Greenpeace een rechtszaak aangespannen, waarover momenteel hoger beroep loopt.

---

49 Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (z.d.). *Stikstof.*
Nationaal Dashboard Biodiversiteit. (z.d.). *Doel 10: stikstofdepositie/-uitstoot verminderen.*
50 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 9 oktober). *Herkomst stikstofdepositie, 2023.*
51 Van Dobben, H. (2020). Effecten van stikstofdepositie op de natuur en de rol van de kritische depositiewaarde. *Tijdschrift Natuurbeschermingsrecht.*
Planbureau voor de Leefomgeving. (z.d.) *Stikstof en natuur: feiten en cijfers.*
Levend Landschap. (z.d.). *Stikstof.*
Nationaal Dashboard Biodiversiteit. (z.d.). *Doel 10: stikstofdepositie/-uitstoot verminderen.*
52 Denk bijvoorbeeld aan vermesting, verzuring, verstoring, versnippering, verdroging, invasieve exoten en het verontreinigingssysteem.
53 Planbureau voor de Leefomgeving, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, & Wageningen University & Research. (2026). *Monitoring en evaluatie van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering. Syntheserapport 2026.*

Zonering rondom Natura 2000

Gebiedsgericht beleid op meerdere drukfactoren is essentieel om natuurwaarden in Natura 2000-gebieden te behouden en te herstellen. In de directe zone rondom stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden is het belangrijk dat landbouwactiviteiten en landbouwkundig grondgebruik passen bij de instandhouding van het desbetreffende Natura 2000-gebied. In sommige provincies is al beleid ontwikkeld dat zich specifiek richt op deze zones. Daarbij vragen we provincies om, bijvoorbeeld bij het zetten van stappen in de gebiedsaanpak, oog te houden voor de langetermijn-NHV-doelen. Vanuit het Rijk focussen we met bestaand beleid al op deze zones, en werken we nu aan een integrale aanpak (zie volgende paragraaf).

6.2.3 Inzet coalitieakkoord

Het coalitieakkoord zet in op generieke stikstofreductie in verschillende sectoren: landbouw, industrie, mobiliteit en bouw. Hiervoor worden wettelijke reductiedoelen vastgesteld voor 2035. Voor de landbouw betekent dit een vermindering van 42 tot 46 procent ammoniak (NH_3) ten opzichte van 2019, met een tussendoel van 23 tot 25 procent in 2030. Voor de industrie geldt voor 2035 een vermindering van 50 procent ammoniak voor de basisindustrie en voor mobiliteit een vermindering van 50 procent stikstofoxiden (NO_x). Tegelijkertijd zoekt de coalitie naar een haalbaar alternatief voor de kritische depositiewaarde (KDW), als omgevingswaarde in de Omgevingswet. Andere onderdelen van de inzet op stikstofreductie zijn financiële ondersteuning, innovatie, extensivering en vrijwillige beëindigingsregelingen.

Naast landelijke maatregelen wordt er gebiedsgericht gewerkt aan reductiedoelen en een aanpak rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. In deze zones wordt gewerkt aan alle relevante drukfactoren vanuit de landbouw voor systeemherstel van het betreffende Natura 2000-gebied. Hierbij wordt ingezet op een beweging naar een extensieve, grondgebonden landbouw. Samen met natuur- en watermaatregelen – de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de NHV – zal dit veel drukfactoren op het gebied oplossen en een significante bijdrage leveren aan de totale stikstofreductie.

6.3 Gewasbeschermingsmiddelen

6.3.1 Beschrijving drukfactor

Gewasbeschermingsmiddelen en biociden zijn bedoeld om schadelijke organismen te bestrijden, maar kunnen ook andere organismen treffen. Insecten, bodemorganismen, vogels en kleine zoogdieren kunnen direct worden blootgesteld aan deze stoffen. Of ze kunnen indirect worden geraakt, doordat hun voedselbron afneemt. Ook kunnen de middelen zich ophopen in de voedselketen. Dit kan leiden tot verminderde voortplanting, verhoogde sterfte of verstoring van gedrag.[54]

Gewasbeschermingsmiddelen kunnen zich na gebruik op landbouwpercelen en in de glastuinbouw verder verspreiden via het oppervlaktewater. Hierdoor komen resten van middelen terecht in sloten en beken. Ook het gebruik van onkruidbestrijdingsmiddelen op verhardingen, zoals straten en stoepen, en particulier gebruik van pesticiden leveren een bijdrage aan de verontreiniging van het water. Deze stoffen beïnvloeden de waterkwaliteit en het functioneren van aquatische ecosystemen.[55] Daarnaast speelt verspreiding via de lucht (drift) een belangrijke rol. Het gaat hier enerzijds om drift naar de directe omgeving, anderzijds om atmosferische depositie, over grotere afstanden. Zo worden gewasbeschermingsmiddelen en hun metabolieten[56] aangetroffen in de bodem en op planten in natuurgebieden.[57] In april 2025 oordeelde de Raad van State dat lelietelers in de buurt van het Drentse Holtingerveld moeten kunnen aantonen dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen geen significante effecten heeft op Natura 2000-gebieden. Pas daarna mogen zij de middelen binnen een bepaalde afstand toepassen.[58]

6.3.2 Bestaande inzet

De Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Wgb)[59] reguleert in Nederland de toelating, handel en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. De veiligheid voor mens en milieu wordt meegewogen op basis van de best beschikbare wetenschappelijke kennis. Dat wordt gedaan via toelatingskaders op nationaal en internationaal niveau. Op nationaal is er het toelatingskader voor gewasbeschermingsmiddelen en op Europees niveau is er het EU-toelatingskader voor de toelating van werkzame stoffen. Op nationaal niveau zorgt het wettelijk gebruiksvoorschrift voor gewasbeschermingsmiddelen en biociden verder voor het zoveel mogelijk voorkomen van ongewenste neveneffecten. Bijvoorbeeld via spuitvrije zones, driftreductie en beperkingen tijdens de bloei bij de toepassing van middelen. Met het Uitvoeringsprogramma Toekomstvisie gewasbescherming 2030 wordt gewerkt aan weerbare plant- en teeltsystemen, verbinding van land- en tuinbouw en natuur en vermindering van emissies en residuen. Ook wordt eraan gewerkt om de toelating van gewasbeschermingsmiddelen in overeenstemming te brengen met de KRW-normen. Dit is een onderdeel van de uitvoering van de motie-Grinwis c.s.[60]

---

54 Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (z.d.) *Bestrijdingsmiddelen in het milieu.*
Natuur & Milieu. (z.d.) *De effecten van bestrijdingsmiddelen op biodiversiteit.*
Wan, N-F., et al. (2025). Pesticides have negative effects on non-target organisms. *Nature Communications.*
55 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 9 december). *Gewasbeschermingsmiddelen in oppervlaktewater, 2013-2024.*
Compendium voor de Leefomgeving. (2020, 1 september). *Risico voor het waterleven door gewasbeschermingsmiddelen 2012-2016.*
56 Metabolieten zijn de tussen- of eindproducten die ontstaan nadat een chemische stof in een biologisch systeem van levende organismen stofwisseling heeft ondergaan.
57 Wageningen University & Research. (2026). *Pesticiden in terrestrische Natura 2000-gebieden.*
58 De Rechtspraak. (2025, 2 april). *Uitspraak ECLI:NL:RVS:2025:1428.*
59 Overheid.nl wettenbank. (2026, 1 januari). *Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden.*
60 Minister Wiersma (LVVN). (2025, 13 mei). *Gewasbescherming: stand van zaken moties en toezeggingen van waterkwaliteit gerelateerde onderwerpen* [Kamerbrief].

6.3.3 Inzet coalitieakkoord

Het kabinet-Jetten is van plan om nationale, bindende convenanten te sluiten met de glastuinbouw, de akkerbouw en ketenpartijen. Het doel hiervan is om het gebruik van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen (op basis van milieubelastingspunten[61]) fors te beperken. Het streven is dat in de zomer van 2026 al convenanten op hoofdlijnen zijn afgesloten. Voor de convenanten wordt onder andere onderzocht hoe er beperkter en gerichter gebruikgemaakt kan worden van chemische gewasbeschermingsmiddelen. Ook wordt onderzoek gedaan naar het gebruik en de toelating van groene (laag risico) of biologische gewasbeschermingsmiddelen, spuitvrije zones rond kwetsbare gebieden, en controle op middelengebruik.

61 De milieu-effecten van gewasbeschermingsmiddelen op waterleven, bodemleven, grondwater en bestrijders en bestuivers worden weergegeven in milieubelastingspunten (MBP). Hoe meer milieubelastingspunten een middel krijgt, hoe hoger het risico voor het milieu.

6.4 Verdroging, water- en bodemkwaliteit

6.4.1 Beschrijving drukfactor

Verdroging zorgt voor structureel te lage grondwaterstanden.[62] Ongeveer 10 procent van het totale Nederlandse natuurareaal en ongeveer 40 procent van het verdrogingsgevoelige areaal kampen met te lage grondwaterstanden. Vooral natte heide, vochtige graslanden, duinvalleien en natte bossen zijn kwetsbaar.[63] Wanneer de (grond)waterstand daalt, verdwijnen soorten die afhankelijk zijn van natte omstandigheden. Ze worden dan vervangen door algemenere, droogtetolerante soorten.

De oorzaken van de verdroging liggen grotendeels buiten de natuurgebieden zelf: intensieve ontwatering voor land- en tuinbouw, grondwateronttrekkingen voor drinkwater, industrie en beregening in de land- en tuinbouw, en veranderingen naar intensiever landgebruik. Ook door het inslijten van de rivierbodem treedt verdroging op. Grondwaterstanden in een breed gebied rondom de rivieren zijn hierdoor aanzienlijk gedaald. Klimaatverandering verergert de problematiek van verdroging met hogere neerslagtekorten en lagere rivierafvoeren tijdens het droogteseizoen (zie ook paragraaf 6.7). Verdroging kan bovendien de negatieve effecten van stikstof versterken, doordat voedingsstoffen sneller vrijkomen in drogere bodems.[64]

Naast verdroging staat ook de kwaliteit van het water in Nederland onder druk. Met waterkwaliteit bedoelen we de grondwater- en de oppervlaktewaterkwaliteit, omdat beide een drukfactor kunnen zijn voor natuur. De druk op de waterkwaliteit heeft verschillende oorzaken. Zo komen er vanuit de industrie, huishoudens en landbouw vervuilende stoffen en nutriënten in het water terecht. Bijvoorbeeld stikstof, fosfor, microplastics, medicijnresten en gewasbeschermingsmiddelen. Een deel van de vervuiling komt via grote rivieren ons land binnen. Daarnaast heeft Nederland vaker te maken met hogere temperaturen, waardoor de temperatuur van het water eveneens stijgt.[65] Bovendien leidde de aanleg van waterinfrastructuur, zoals dammen en stuwen, tot verandering in natuurlijke dynamiek. Waterkwaliteitsproblemen, zoals algenbloei, treden eerder op door het compartimenteren van deltawateren en rivieren. Ook worden zwemroutes voor vissen afgesloten. Verder leiden veranderingen in waterstromen en de afzetting van slib en zand, en het verdwijnen van natuurlijke overgangen tussen zoet- en zoutwater tot een afname van leefgebied voor veel planten en dieren.[66]

De vitaliteit van de bodem staat eveneens onder druk door verschillende factoren. Een belangrijke oorzaak is het intensieve gebruik van Nederlandse landbouwgronden. Daarbij worden onder andere gewasbeschermingsmiddelen gebruikt, en ook (kunst)mest, gewassen met hoge opbrengsten, monoculturen, intensieve bouwplannen, zware landbouwmachines en het verlagen van waterstanden. Deze werkwijze heeft niet alleen gevolgen voor landbouwbodems, maar ook voor bos-, natuur- en waterbodems. Door deze ontwikkelingen neemt de vitaliteit van de bodem namelijk af en raakt het evenwicht tussen verschillende bodemeigenschappen verstoord. Daarnaast bevatten veel bodems schadelijke stoffen, zoals PFAS, microplastics, resten van geneesmiddelen, bestrijdingsmiddelen, antibiotica en nanodeeltjes. Klimaatverandering en de energietransitie kunnen de bestaande bodemproblematiek verder versterken.[67]

---

62 Informatiepunt Leefomgeving. (z.d.). *Droogte en verdroging.*
63 Compendium voor de Leefomgeving. (2020, 23 juni). *Geschiktheid grondwaterstand verdrogingsgevoelige natuur, 2018.*
64 Informatiepunt Leefomgeving. (z.d.). *Droogte en verdroging.*
Kennisportaal Klimaatadaptatie. (jaar). *Wat zijn de gevolgen van toenemende droogte?*
65 Rijksoverheid. (z.d.). *Waterkwaliteit verbeteren.*
Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 15 december). *Waterkwaliteit oppervlaktewater, 2024.*
66 Rijkswaterstaat. (z.d.). *Invloeden op waterkwaliteit.*
67 Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. *De bodem bereikt?!*

De kwaliteit en beschikbaarheid van water en bodem hebben grote invloed op de natuur. Is de bodem te nat of juist te droog, dan kan dat tot schade leiden aan de natuur. Dit effect wordt versterkt door klimaatverandering. Het water- en bodemsysteem is eveneens belangrijk voor andere terreinen. Daarom is het noodzakelijk om in de ruimtelijke ordening rekening te houden met het water- en bodemsysteem, dus om water en bodem sturend te maken.[68] Hiervoor is het van belang om bij de doelbepaling van natuur rekening te houden met de randvoorwaarden van het water- en bodemsysteem. Hydrologisch herstel van verdroogde natuur vereist een systeembenadering. Er is niet alleen lokaal ingrijpen nodig, maar het hele regionale watersysteem rondom de gebieden moet heringericht en anders beheerd worden. In deze aanpak is er aandacht nodig voor het beter vasthouden van water, hogere grondwaterstanden en minder onttrekkingen.

6.4.2 Bestaande inzet

Al decennialang worden maatregelen genomen om de waterkwaliteit te verbeteren en worden bodemsaneringen uitgevoerd. Om de waterkwaliteitsdoelen van de KRW te halen, nemen we als Rijk, samen met provincies, gemeenten en waterschappen maatregelen. Daarbij is de ecologie onderdeel van de beoordeling van de waterkwaliteit en houden we rekening met nieuwe kennis, aanscherping van normeringen, nieuwe wetgeving en de productie van nieuwe stoffen.

Er wordt gewerkt aan voldoende waterkwantiteit en waterkwaliteit voor natuur via gebieden met meervoudige opgaven. Dit zijn gebieden rond Natura 2000, beekdalen, grondwaterbeschermingsgebieden en veenweidegebieden. Waterschappen hebben hierin een cruciale rol. Daarnaast dragen verschillende beleidsprogramma's bij aan de bodemkwaliteit. Bijvoorbeeld het Nationaal Programma Landbouwbodems,[69] het Programma Bodem, Ondergrond en Grondwater, en het Actieplan Groei van biologische productie en consumptie. Bovendien stellen we als Rijk periodiek een Nationaal Water Programma op, waarin ook beleid en maatregelen ter verbetering van de (grond-) waterkwaliteit staan.

6.4.3 Inzet coalitieakkoord

Het kabinet-Jetten heeft de ambitie om de waterkwaliteit structureel te verbeteren door in te zetten op de KRW en door lozingsvergunningen aan te scherpen. Op het gebied van ruimtelijke ordening worden keuzes gericht op de lange termijn, met 'water en bodem sturend' als richtinggevend principe.

---

68 Rijksoverheid. (2022, 25 november). *Kabinet maakt water en bodem sturend bij ruimtelijke keuzes.*
Staatssecretaris Heijnen (IenW). (2022, 25 november). *Water en Bodem sturend* [Kamerbrief].
69 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Nationaal Programma Landbouwbodems.*

6.5 Invasieve exoten

6.5.1 Beschrijving drukfactor

Invasieve exoten zijn uitheemse planten of dieren, waarvan is vastgesteld dat de introductie of verspreiding ervan buiten hun natuurlijke verspreidingsgebied een bedreiging is of nadelige gevolgen heeft voor de biodiversiteit en aanverwante ecosysteemdiensten van de natuur, zoals bestuiving van gewassen, bescherming tegen overstromingen en visserij. De laatste vier decennia is het aantal invasieve exoten in Nederland sterk toegenomen. Het gaat vooral om soorten elders uit Europa, Noord-Amerika of Azië. De meeste mariene exoten komen uit de Noordelijke Stille Oceaan en Noordelijke Atlantische Oceaan. Nieuwe soorten mariene exoten komen hier meestal terecht door handel of transport.

Invasieve exoten kunnen zowel direct als indirect schadelijk zijn voor inheemse soorten. Bijvoorbeeld omdat ze inheemse soorten wegconcurreren, opeten, infecteren of zich ermee vermengen. Ook kunnen ze schadelijk zijn voor ecosystemen, omdat ze die kunnen veranderen.[70] Nederland is gevoelig voor de komst van invasieve exoten door zijn ligging aan de delta van grote rivieren, met open watersystemen. Daarnaast is er veel transport, met in- en doorvoer vanuit de hele wereld. De combinatie met een warmer klimaat vergroot de kans dat invasieve exoten zich in Nederland vestigen.

6.5.2 Bestaande inzet

Het Landelijk aanvalsplan invasieve exoten zet in op het voorkomen van introductie en op vroege eliminatie van invasieve exoten. Het doel is om de nadelige gevolgen voor de biodiversiteit en voor ecosysteemdiensten te beperken. Deze maatwerkaanpak bevat gerichte maatregelen, zoals handelsverboden, betere monitoring, innovatieve opsporing, afspraken met terreinbeheerders en het geven van voorlichting. In 2025 en 2026 zijn eenmalig middelen vrijgemaakt om hiermee een start te maken. Er zijn nog geen extra middelen vrijgemaakt voor beheersmaatregelen tegen wijdverspreide invasieve exoten in natuurgebieden. Er is dus nog een restopgave om te kunnen voldoen aan de NHV-doelen.

Ook is er vanuit de EU een wettelijk kader rondom exotenbeleid. Het doel van EU-verordening 1143/2014 is om de nadelige gevolgen van de (on)opzettelijke introductie en verspreiding van invasieve uitheemse soorten voor biodiversiteit en ecosysteemdiensten te voorkomen, beperken en matigen. De verordening stelt hiervoor regels, met als kern een lijst van zorgwekkende soorten waarvoor gezamenlijk optreden op EU-niveau gewenst is.

6.5.3 Inzet coalitieakkoord

Het kabinet-Jetten is van plan om met een gebiedsgerichte inzet tegen invasieve exoten bij te dragen aan het herstel van natuurgebieden die er slecht voor staan.

Een muskusrat. Foto: Pixabay

70 Compendium voor de Leefomgeving. (2026, 2 februari). *Exoten in Nederland, 1900-2024.*
Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Landelijk aanvalsplan invasieve exoten.*

6.6 Bodemberoering en effecten op visbestanden

6.6.1 Beschrijving drukfactor

Bodemberoerende visserij met sleepnetten en wekkerkettingen woelt de bodem om. Hierdoor verdwijnen organismen die op de bodem groeien en krijgen plantengemeenschappen, schelpdierbanken en andere bodembewoners geen kans zich te ontwikkelen. Zeebodemintegriteit vormt een belangrijke basis voor vissen, vogels en zeezoogdieren en vormt dus het fundament onder het mariene ecosysteem. Daarnaast is onbedoelde bijvangst een van de grootste bedreigingen voor beschermde en bedreigde zee(zoog)dieren, zoals haaien en een aantal roggensoorten. Zij moeten weer overboord gezet worden. Het verlies van deze soorten via bijvangst heeft effect op bredere mariene ecosystemen, wat eveneens invloed heeft op de gezondheid van visbestanden.[71]

Verder heeft de visserij effect op vispopulaties en kan het leiden tot overbevissing. Door overbevissing komen bepaalde visbestanden onder het biologisch minimum en dat bedreigt hun voortbestaan. De Europese Unie reguleert dit voor commercieel interessante soorten door maximale vangsten in te stellen. Ook kan visserij leiden tot afname van vispopulaties die als voedsel dienen voor andere diersoorten, zoals vogels en zeezoogdieren. Dit heeft mogelijk negatieve gevolgen voor de populaties van deze soorten.

6.6.2 Bestaande inzet

Via verschillende sporen wordt gewerkt aan een duurzame visserij, door gebieden met rust te laten of voorschriften voor vangstmethoden te verplichten. Het Europese Gemeenschappelijk visserijbeleid (GVB) is erop gericht om duurzame vispopulaties in stand te houden. Hier worden in Europees verband afspraken gemaakt over toegestane visserijmethoden en gebieden waar beperkingen gelden. Deze afspraken gelden voor de Nederlandse wateren buiten de exclusieve economische zone (EEZ). Binnen de EEZ geldt nationaal beleid waar ook quota of vergunningen voor worden gegeven. In nationale trajecten, zoals de uitvoering van het Noordzeeakkoord en de toekomst van de garnalenvisserij, zijn afspraken gemaakt om te komen tot gebiedssluitingen voor bodemberoerende visserij.

Als Rijk werken we sinds 2023 ook aan het Europese LIFE-project *Coordinated Development and Implementation of Best Practice in Bycatch Reduction in the North Atlantic Region* (CIBBRiNA). In dit project werken we samen met visserijorganisaties, ministeries, wetenschappers en NGO's om incidentele bijvangst te verminderen.[72]

71 Coordinated Development and Implementation of Best Practice in Bycatch Reduction in the North Atlantic, Baltic and Mediterranean Regions (CIBBRiNA). (z.d.). *About.*
72 Rijksoverheid. (2023, 8 september). *Aanpak van bijvangst beschermde soorten in de visserij van start.*

6.7 Klimaatverandering

6.7.1 Beschrijving drukfactor

Door klimaatverandering stijgt de gemiddelde temperatuur van de lucht, het water en de bodem. Ook komen extreme weersomstandigheden vaker voor, zoals hittegolven, droogte, wateroverlast en zware stormen. De zomers zullen gemiddeld genomen droger worden en de winters juist natter. De zeespiegel zal stijgen, met onder andere verzilting als gevolg. Bovendien neemt de snelheid waarmee het klimaat verandert toe.[73]

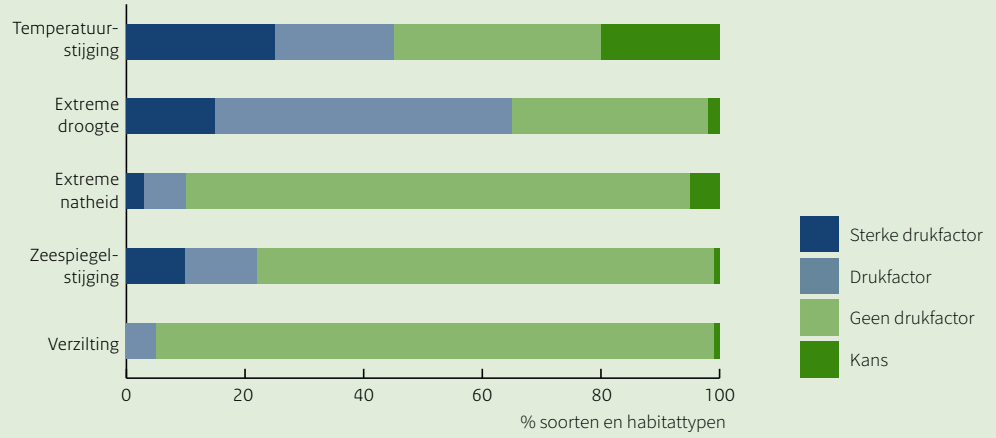
Klimaatverandering heeft uiteenlopende gevolgen voor ecosystemen, waarbij habitats en soorten beïnvloed worden door de verschillende klimaatdrukfactoren. Bijvoorbeeld door temperatuurstijging, extreme droogte, extreme natheid, zeespiegelstijging en verzilting. Een van de belangrijkste gevolgen is het verschuiven van de verspreidingsgebieden van soorten. Op nationaal niveau kan dat leiden tot de toe- of afname van soorten, waarbij gevestigde soorten kunnen verdwijnen en nieuwe soorten verschijnen. Dit heeft invloed op andere soorten, bijvoorbeeld vanwege de voedselbeschikbaarheid. IJsvogels en zilverreigers zijn voorbeelden van soorten die profiteren van hogere (winter)temperaturen, terwijl soorten als de tapuit en de grutto het moeilijker hebben. Extreme klimaatdrukfactoren, zoals natuurbranden of langdurige droogte, kunnen plotselinge sterfte veroorzaken of leefgebieden blijvend veranderen.[74]

Een gevolg van temperatuurstijging is de achteruitgang van de kwaliteit van het leefgebied. Door het opwarmende water neemt de oppervlaktewaterkwaliteit af in natte ecosystemen, zoals vennen, poelen, beken, rivieren, meren en kustwateren. In combinatie met weersextremen kan dit leiden tot kans op oververhitting en zuurstofuitputting voor de soorten die in deze ecosystemen leven. Voor de Noordzee, Waddenzee en andere onderwaternatuur is opwarming van de ondiepere delen een probleem, waardoor soorten zich naar koelere wateren zullen verplaatsen. Door zeespiegelstijging en frequente extreme stormen kan het broedsucces van vogels in buitendijkse gebieden sterk afnemen. Daarnaast veroorzaakt de hogere concentratie van CO_2 in de atmosfeer oceaanverzuring.[75]

Klimaatverandering brengt dus duidelijke risico's met zich mee. Een robuuste en goed functionerende natuur kan echter ook bijdragen aan het opvangen van de gevolgen van klimaatverandering. Bijvoorbeeld door water vast te houden, hitte te dempen en koolstof of stikstof op te slaan. Dit geldt zowel voor stedelijke ecosystemen, het landelijk gebied als natuurgebieden.

De gevoeligheid van VHR-soorten en habitattypen voor klimaatdrukfactoren zijn door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in kaart gebracht (zie figuur 6.2).[76]

Figuur 6.2 Mogelijke drukfactoren en kansen door klimaatverandering op soorten en habitattypen die worden beschermd onder de Vogel- en Habitatrichtlijn

Bron: PBL

73 Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut. (2023). KNMI'23 klimaatscenario's voor Nederland.
74 Kennisportaal Klimaatadaptatie. (z.d.) Natuur.
Ecologische Autoriteit. (2025, 6 november). Klimaatverandering en Natura 2000-gebieden.
75 Noordzeeloket. (z.d.). OSPAR rapporteert oceaanverzuring in Quality Status Report.
76 Wageningen University & Research. (2024). Risico's en kansen van klimaatverandering voor de Nederlandse natuur.

6.7.2 Bestaande inzet

De gevolgen van klimaatverandering voor Nederland raken niet alleen de natuurlijke leefomgeving, maar ook veel andere terreinen. Aanpassingen aan klimaatverandering vragen dan ook om overkoepelende en structurele keuzes over meerdere beleidsterreinen heen: ruimtelijk beleid, landbouwbeleid, natuurbeleid en watermanagement.[77] De bestaande inzet op deze beleidsterreinen valt grofweg onder twee sporen: klimaatadaptatie en klimaatmitigatie.[78] We geven hierna een opsomming van de belangrijkste inzet op deze sporen.

Klimaatadaptatie

Het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat heeft een coördinerende en stimulerende rol in de nationale aanpak voor klimaatadaptatie. Dit gebeurt vanuit twee programma's: de Nationale Klimaatadaptiestrategie (NAS) en het Deltaprogramma. De NAS is de overkoepelende Nederlandse strategie op het gebied van klimaatadaptatie. In het Nationaal Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie zijn diverse uitgangspunten en prioriteiten voor de herziening van deze NAS vastgesteld, waaronder het formuleren van concrete adaptatiedoelen. Landbouw en natuur maken deel uit van de NAS. Met de LVVN-actieprogramma's voor klimaatadaptieve landbouw en natuur wordt bijvoorbeeld beoogd dat in 2030 alle ondernemers in de land- en tuinbouw en terreinverantwoordelijken in de natuur duurzaam en effectief kunnen omgaan met de veranderingen in het klimaat.

Het Deltaprogramma werkt tot 2050 thematisch en gebiedsgericht aan een waterveilig Nederland met een voldoende zoetwatervoorziening en een waterrobuuste en klimaatbestendige inrichting. In het Hoogwaterbeschermingsprogramma worden de primaire keringen (dijken, dammen, duinen) versterkt die niet voldoen aan de eisen, waar mogelijk in combinatie met natuuropgaven. Het Deltaplan Zoetwater bevat het maatregelenpakket van het Rijk en de regio om Nederland weerbaar te maken tegen watertekort. Nederland heeft in 2050 een veerkrachtig en evenwichtig grond- en oppervlaktewatersysteem, waarbij wateraanbod en watervraag voor alle maatschappelijke functies zo lang mogelijk in evenwicht zijn. Dit is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheden en gebruikers. Het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie richt zich op de omgang met hevige regenval, droogte en hitte in de gebouwde omgeving en het verkleinen van de gevolgen van overstromingen.

Klimaatmitigatie

In 2016 heeft de EU, mede namens Nederland, het Klimaatakkoord van Parijs ondertekend. Het doel is om de opwarming van de aarde te beperken tot ruim onder 2 graden Celsius, met duidelijk zicht op 1,5 graden Celsius. De Nederlandse Klimaatwet bevat doelen voor Nederland om in 2030 de broeikasgasemissies met 55 procent verminderd te hebben ten opzichte van 1990. Een ander doel op nationaal niveau is klimaatneutraliteit in 2050. Op het snijvlak van klimaatmitigatie en natuurbehoud en -herstel zijn onder andere de Bossenstrategie, groenblauwe dooradering en het Nationaal programma Veenweiden relevant. Dat komt door hun expliciete doelstelling om aan beide opgaven bij te dragen.

Natuurdoelen

Klimaatverandering heeft invloed op de verspreiding van en het voorkomen van soorten en habitattypen. Daarom kan klimaatverandering mogelijk ook van invloed zijn op de haalbaarheid van de doelen voor deze soorten en habitattypen. Om die reden wordt bij het stellen van doelen waar mogelijk rekening gehouden met de invloed van klimaatverandering.[79] Het Beleidskader Doelwijziging Natura 2000 helpt om op lokaal niveau om te gaan met onhaalbare doelen als gevolg van klimaatverandering.[80]

6.7.3 Inzet coalitieakkoord

Het kabinet-Jetten zet zich in om de klimaatdoelen van 2030 te halen en de maatregelen uit te voeren die al waren afgesproken. Ook wil het kabinet knelpunten oplossen en waar mogelijk doorbraken versnellen. Daarnaast zet het kabinet in op de klimaatdoelen van 2040 en 2050.

77 Planbureau voor de Leefomgeving. (2024). *Klimaatrisico's in Nederland. De huidige stand van zaken.*
78 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Nationaal Biodiversiteit Strategie & Actieplan Nederland 2025-2030.*
79 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Natura 2000 Doelendocument 2026.*
80 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Beleidskader Doelwijziging Natura 2000.*

Hoofdstuk 7 - Overkoepelende informatie over de doelen

Futen in ringsloot, Stompwijk

Inleiding

Dit hoofdstuk komt overeen met onderdeel A van het EC-format en beschrijft overkoepelende informatie voor de verschillende doelstellingen van de NHV. Denk aan informatie over publieksparticipatie, de nationale context van het Natuurplan en de algemene uitgangspunten van het plan. Daarnaast biedt het een overzicht van de samenhang en bijkomende voordelen voor andere belangrijke beleidsterreinen, zoals klimaat en bodem. Tot slot geeft dit hoofdstuk informatie over financiën, monitoring en de evaluatie van het Natuurplan.

7.1 Publieksparticipatie

Het herstel van de natuur vraagt om een gezamenlijke inspanning van overheden, bedrijven en inwoners. Deze opgave heeft namelijk invloed op de hele samenleving. Uit onderzoek blijkt dat Nederlanders groot belang hechten aan natuur.[81] Ook willen ze zorgen voor de natuur, al leggen ze de verantwoordelijkheid daarvoor vooral bij de overheid en steeds minder bij zichzelf. Om die verantwoordelijkheid meer te delen is het nodig om inwoners te blijven informeren over het belang van natuurherstel en -behoud en om handelingsperspectief te bieden.

Al deze verschillende stakeholders (overheden, bedrijven en inwoners) worden betrokken bij de implementatie van de NHV. Hoe ze worden betrokken hangt af van:

- hun diverse rollen en verantwoordelijkheden bij de implementatie en uitvoering van de wet;
- het effect van de implementatie op hun belangen en die van hun achterban;
- hun kennisniveau om te kunnen bijdragen aan de totstandkoming van het Natuurplan;
- hun tijd, capaciteit en middelen om de processen tijdig te doorlopen.

7.1.1 Uitgangspunten publieksparticipatie

In het programmaplan Natuurplan staan onderstaande uitgangspunten:

- We werken samen met stakeholders: vooraf wordt vastgesteld hoe de samenwerking wordt ingericht. Zo weten stakeholders op welke onderwerpen ze op welk moment hun bijdrage kunnen leveren en welke invloed ze kunnen uitoefenen.
- We benutten bestaande samenwerkingsverbanden waar mogelijk.
- Inzicht aan betrokkenen: betrokkenen krijgen inzicht in hoe hun inbreng wordt verwerkt in de keuzes voor het Natuurplan. Wanneer inbreng niet kan worden verwerkt, onderbouwen we dat.
- Gebiedsgericht: we werken zoveel mogelijk gebiedsgericht en houden rekening met verschillen tussen provincies en gemeenten om betrokkenheid van stakeholders te bevorderen.
- Tijdige en toegankelijke communicatie: er wordt voor tijdige en toegankelijke communicatie gezorgd op basis van de meest recente wetenschappelijke inzichten. Zo hebben betrokkenen op tijd voldoende en de juiste informatie.
- Brede publiekscommunicatie: er wordt ingezet op brede publiekscommunicatie om het inzicht in de voordelen van natuurherstel te bevorderen.
- Actieve openbaarmaking: documenten over de totstandkoming van het Natuurplan worden in het kader van de Woo openbaar gemaakt. De Rijksoverheid werkt aan een website die dit kan faciliteren. Totdat deze website gereed is, wordt de NHV-pagina op Ons Levend Landschap gebruikt.[82]

7.1.2 Publiekscommunicatie

De NHV-communicatie-inzet informeert, verbindt, inspireert en activeert. Dat gebeurt vanuit een gezamenlijke communicatie-aanpak over natuurherstel in beeld en taal en door praktijkvoorbeelden te laten zien. Publiekscommunicatie wordt ingezet in alle fasen van het Ontwerp- en definitieve Natuurplan. Daarmee dragen we bij aan:

- stijgende bewustwording en begrip voor het belang van natuur en natuurherstel;
- versterkt draagvlak voor (de impact van) natuurherstelmaatregelen op lokaal, regionaal en landelijk niveau;
- toegankelijke en heldere informatie over de voortgang van het natuurbeleid voor algemeen publiek en doelgroepen van lopende natuurprogramma's.

7.1.3 Formele inspraak

De formele inspraak is door terinzagelegging en internetconsultatie toegankelijk voor iedereen die een belang heeft bij, of wiens belangen geraakt worden door de implementatie van de NHV. Dit geldt in ieder geval voor het wetgevingstraject, het Ontwerp-Natuurplan en de plan-MER. De Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) lag in het voorjaar van 2026 ter inzage en het plan-MER is gepland voor het najaar 2026. Dat zijn de momenten dat iedereen kan reageren op de hiervoor genoemde producten.

81 Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. (2021). *Natuuropvattingen in Nederland*.
82 Levend Landschap (z.d.). *Natuurherstelverordening*.

Omdat het Europese format voor het Natuurplan vrij technisch is, stellen we deze versie op met een toelichting en informatie over de context van de NHV. Daarmee vergroten we de toegankelijkheid van de inspraakprocedure voor een breed publiek. Het definitieve Natuurplan vormt uiteindelijk het beleidskader dat onder andere doorvertaald wordt in de plannen van decentrale overheden. Deze overheden hebben conform de NHV de verplichting om dit proces samen met belanghebbenden vorm te geven.

7.1.4 Maatschappij en de Kamer betrekken bij Natuurherstel

Betrekken van de maatschappij

De maatschappij wordt op verschillende manieren betrokken bij het belang van biodiversiteit en natuurherstel.

Sterker met natuur en Ons Levend Landschap

De programma's Sterker met natuur[83] en Ons Levend Landschap.nl[84] delen verhalen en best practices over natuurherstel. Daarnaast bieden ze een toolbox zodat professionals diverse communicatieboodschappen eenvoudig via hun eigen kanalen kunnen delen. Op Ons Levend Landschap staan relevante (achtergrond)documenten en informatie over de NHV.

Collectief Natuurinclusief

In het Collectief Natuurinclusief[85] werken publieke en private partijen samen over de grenzen van domeinen en sectoren heen. Het collectief helpt om de transitie naar een natuurinclusieve samenleving te versnellen: met Agenda Natuurinclusief 2.0 zetten ze koers richting een natuurinclusieve samenleving in 2050. Stap voor stap verbindt, betrekt en activeert het collectief publieke en private partijen op tien domeinen: bouw, energie, financiële sector, gezondheid, infrastructuur, landbouw, onderwijs, vrijetijdseconomie, water en bedrijventerreinen. Het programmabureau van Natuurinclusief ondersteunt de beweging met communicatie, participatie en gedragsverandering.

Informeren en betrekken Kamer

We stellen het Natuurplan op samen met de verantwoordelijke medeoverheden. Dat geldt ook voor het goed vastleggen van het Natuurplan in wet- en regelgeving en afspraken over de uitvoering. We kijken tijdens het gehele proces voortdurend hoe we de Eerste en Tweede Kamer goed, zorgvuldig en op tijd kunnen meenemen. Dit doen we minstens twee keer per jaar met de voortgangsbrief implementatie Natuurherstelverordening. Daarnaast kan het instrumentarium van Parlement & Wetenschap[86] gebruikt worden.

---

83 Levend Landschap (z.d.). *Sterker met natuur*.
84 Levend Landschap (z.d.). *Levend Landschap*.
85 Collectief Natuurinclusief (z.d.). *Collectief Natuurinclusief*.
86 Parlement & Wetenschap (z.d.). *Instrumentarium*.

7.2 Bijdrage aan 20 procent herstel in Europa

Europa heeft als overkoepelend doel gesteld dat minstens 20 procent van alle land- en zeegebieden hersteld moet zijn in 2030. Om te bepalen hoever we samen als lidstaten komen, moeten we aangeven wat de omvang is van de land- en zeegebieden waarvoor uiterlijk in 2030 herstelmaatregelen worden genomen.

De totale oppervlakte beschermde natuur in Nederland op land is 1.073.332 hectare.[87] Dat is inclusief binnenwateren en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. De totale oppervlakte beschermde natuur in de Nederlandse mariene wateren is 1.942.934 hectare.[88] Deze totalen zijn een benadering van de oppervlakte waarop herstelmaatregelen plaatsvinden. In dit Ontwerp-Natuurplan staan nog geen extra maatregelen: het bouwt namelijk voort op de maatregelen uit bestaande plannen en programma's (zie onder andere bijlage A). Deze maatregelen gaan over bijna alle beschermde natuur in Nederland (Natura 2000-gebieden, NNN-gebieden en KRM-gebieden), delen van het landelijk gebied, delen van het stedelijk gebied en delen van mariene gebieden waar geen beschermingsregime geldt.

In het definitieve Natuurplan worden wel extra maatregelen uitgewerkt. Die zullen voor de 2030-doelen voor artikel 4 en 5 hoofdzakelijk binnen de hiervoor genoemde beschermde gebieden vallen. Voor de doelen daarna zal ook buiten die gebieden gekeken worden.

87 Sanders, M.E. & Van Elburg, E. (2024). Voortgang natuurnetwerk en areaal beschermd natuurgebied: Technische achtergronden bij enkele indicatoren op het Compendium voor de Leefomgeving. *WOT Natuur & Milieu*.
88 Sanders, M.E. & Van Elburg, E. (2024). Voortgang natuurnetwerk en areaal beschermd natuurgebied: Technische achtergronden bij enkele indicatoren op het Compendium voor de Leefomgeving. *WOT Natuur & Milieu*.

7.3 Nevenvoordelen en effecten van natuurherstelbeleid

Deze paragraaf beschrijft voorbeelden van nevenvoordelen van bestaand natuurherstelbeleid. Deze zullen waar mogelijk in de definitieve versie verder worden uitgewerkt en gekwantificeerd. Daarnaast legt deze paragraaf uit wat de sociaaleconomische effecten van het huidige beleid zijn, als eerste stap richting een meer onderbouwde analyse in het definitieve Natuurplan.

7.3.1 Nevenvoordelen voor klimaatmitigatie

Natuurherstelmaatregelen kunnen een aanzienlijke bijdrage leveren aan de nationale klimaatdoelen. Bossen, landschapselementen en bodems zijn namelijk natuurlijke koolstofreservoirs. Door onder andere klimaatverandering en intensief landgebruik staan deze koolstofreservoirs steeds meer onder druk. De koolstofreservoirs beschermen en herstellen is essentieel voor het reduceren van broeikasgasemissies en het opslaan van koolstof.

Nederland heeft zich in de Nederlandse Klimaatwet gecommitteerd aan klimaatneutraliteit in 2050. Het nationale doel van 55 procent emissiereductie in 2030 ten opzichte van 1990 is hiervoor een belangrijke tussenstap. De bijdrage van verschillende sectoren aan dit nationale 2030-emissiereductiedoel is uitgedrukt in indicatieve restemissiedoelen. Het indicatieve restemissiedoel voor landgebruik is 1,8 megaton CO_2-equivalent. Daarnaast heeft Nederland een bindend emissiereductiedoel voor landgebruik vanuit de EU in de Verordening landgebruik, landgebruiksverandering en bosbouw (LULUCF-verordening): 0,435 megaton CO_2-equivalent. emissiereductie ten opzichte van de gemiddelde landgebruiksemissies van 2016-2018.

Het klimaatbeleid om deze nationale en EU-doelen te halen is gericht op enerzijds emissiereductie uit veenbodems en anderzijds koolstofvastlegging in bomen, landschapselementen en minerale landbouwbodems. Dit beleid is uitgewerkt in het Nationaal programma Veenweiden, de Bossenstrategie en het Nationaal Programma Landbouwbodems. Het Ontwerp-Natuurplan bouwt voort op dit beleid. Daarmee zetten we in op integrale realisatie van de NHV-doelen en de klimaatdoelen voor landgebruik.

Volgens de Klimaat- en Energieverkenning 2025 (KEV) ligt Nederland met het huidige beleid niet op koers om de nationale en EU-doelen voor landgebruik in 2030 te halen.[89] In het Integraal Nationaal Energie- en Klimaatplan[90] wordt de voortgang gerapporteerd aan de EC. Dat plan wordt op 1 januari 2029 herzien (op 1 januari 2028 in concept).

7.3.2 Nevenvoordelen voor bodemkwaliteit

Een vitale, organisch rijke bodem levert ecosysteemdiensten zoals CO2-opslag en vervult daarmee ecologische, maatschappelijke en economische behoeften. Een gezonde bodem is dus fundamenteel voor de opgaven van klimaatadaptatie en -mitigatie, (grond)waterkwaliteit en -kwantiteit, biodiversiteit en stikstof. Natuurherstelmaatregelen hebben daarom vaak een positieve invloed op de bodemgezondheid. Ook gaan maatregelen voor duurzaam bodembeheer bodemdegradatie tegen en dragen ze bij aan natuurherstel. Een voorbeeld hiervan is de vernatting van veenbodems: het verhogen van de grondwaterstanden zorgt voor sterke vermindering van de oxidatie en bodemdaling van veen. Bij volledige vernatting valt de uitstoot van CO_2 vrijwel weg en blijft organisch materiaal in de bodem behouden. Daarnaast kan de ontwikkeling van kruidenrijk en ook permanent grasland waardevol zijn voor koolstofopslag: diepe en permanente graswortels leggen koolstof vast in de bodem, wat leidt tot de opbouw van organische stof. Maatregelen voor duurzaam bodembeheer hebben dus meerdere positieve uitwerkingen. Daarbij wordt steeds de balans gezocht tussen bodemherstel en bodemgebruik, zodat de bodemfuncties optimaal beschikbaar blijven.

89 Planbureau voor de Leefomgeving (2025, 16 september). *Klimaat- en Energieverkenning 2025*.
90 Rijksoverheid (2024, 21 juni). *Update van het Integraal Nationaal Plan Energie en Klimaat (INEK) 2021-2030*.

Europese doelstellingen voor gezonde bodems en schoon grondwater staan in de EU-Richtlijn Bodemmonitoring en -veerkracht en in de Kaderrichtlijn Water. Ook zijn er nationale doelen voor landbouwbodems opgesteld in het kader van het klimaatbeleid, zoals in het Nationaal Programma Landbouwbodems staat. Dit programma heeft als doelstelling om alle landbouwbodems in 2030 duurzaam te beheren. Vanaf dat jaar moet in minerale landbouwbodems jaarlijks 0,5 megaton extra CO_2-equivalent worden vastgelegd. Het programma richt zich via verschillende maatregelen op duurzaam bodembeheer voor klimaatdoelen, bodemvruchtbaarheid, waterkwaliteit en biodiversiteit. Dat gebeurt via kennisontwikkeling, kennisverspreiding, stimulering en monitoring. Ook in het huidige Nationaal Strategisch Plan (NSP) voor het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) (2023-2027) staan diverse maatregelen die zich richten op onder andere het verbeteren van de bodemgezondheid. Boeren worden met de eco-regeling beloond voor het uitvoeren van eco-activiteiten om bodemdoelen te behalen, zoals langjarig grasland, biologische landbouw en landschapselementen.

Het Ontwerp-Natuurplan bouwt voort op het bestaande beleid. De maatregelen die uiteindelijk in het definitieve Natuurplan staan dragen bij aan de bestaande biodiversiteits-, klimaat-, water- en bodemdoelen. Het doel is om te waarborgen dat ingrepen duurzaam zijn en het bodemgebruik in balans te houden met de bodemkwaliteit.

7.3.3 Sociaaleconomische effecten

Het Ontwerp-Natuurplan heeft een strategisch en richtinggevend karakter en bevat geen concrete, gebiedsspecifieke maatregelen. Daardoor kunnen mogelijke sociaaleconomische effecten in deze fase nog niet locatie-specifiek of op maatregelniveau worden geduid. Met sociaaleconomische effecten bedoelen we de sociale en economische gevolgen van een gebeurtenis, beleidskeuze of ingreep voor een gebied, personen of de samenleving als geheel.[91]

We hebben een analyse gedaan die zich daarom richt op:

- de beleidsrichting per NHV-artikel (ecosysteemtype);
- de belangrijkste drukfactoren en voorgenomen herstelstrategieën;
- een inschatting van mogelijke doorwerking van het Ontwerp-Natuurplan op twaalf sociaaleconomische thema's, ontleend aan de Monitor Brede Welvaart (MBW).[92]

In het Ontwerp-Natuurplan gaat het om de mogelijke doorwerking van natuurherstelbeleid naar effecten op onder andere: gezondheid, leefkwaliteit, veiligheid, economische kansen, sociale samenhang en kwaliteit van de leefomgeving. De meerwaarde van deze analyse ligt niet in het exact voorspellen van effecten, maar in het vroegtijdig zichtbaar maken van mogelijke kansen, risico's, kwetsbaarheden en aandachtspunten voor de verdere uitwerking van het Natuurplan. De analyse kan daarmee bijdragen aan het identificeren van onderwerpen waarvoor concretisering, aanvullende afweging of ondersteunend beleid nodig kan zijn. De analyse is daarmee bedoeld als input voor de verdere uitwerking van het definitieve Natuurplan.

Analyse van de effecten

De analyse is gebaseerd op een kwalitatieve duiding van *impact pathways*. Daarbij worden beleidsrichtingen vertaald naar mogelijke veranderingen in ecosysteemkwaliteit, ecosysteemdiensten en daaruit voortvloeiende sociaaleconomische effecten.[93] Veel van deze effecten zijn indirect en te zien in veranderende gebruiks-, belevings- en regulerende waarden van ecosystemen. Daardoor zijn de effecten vaak pas later zichtbaar en zijn ze contextafhankelijk en cumulatief.[94]

De sociaaleconomische effecten zijn geïnterpreteerd door ze te vergelijken met de huidige situatie en de verwachte ontwikkeling richting 2030 en 2050 als bestaande trends en beleid op hoofdlijnen worden voortgezet. In die analyse is het effect van de uitvoering van aanvullend beleid niet apart uitgewerkt. De

91 Hellmich, S. (2015). What is Socioeconomics? An Overview of Theories, Methods, and Themes in the Field. *Forum for Social Economics*.
92 Centraal Bureau voor de Statistiek (z.d.). *Monitor Brede Welvaart en de Sustainable Development Goals 2023*.
93 Sociaaleconomische effecten treden in veel gevallen niet direct op, maar via veranderingen in ecosysteemkwaliteit en ecosysteemdiensten. De relatie tussen deze veranderingen en uiteindelijke maatschappelijke effecten is niet een-op-een en sterk afhankelijk van context en gebruik.
94 Potschin-Young, M. et al. (2018). Understanding the role of conceptual frameworks: Reading the ecosystem service cascade. *Ecosystem Services*.
Hellmich, S. (2015). What is Socioeconomics? An Overview of Theories, Methods, and Themes in the Field. *Forum for Social Economics*.

analyse is nadrukkelijk geen kwantitatieve effectmeting en ook geen analyse van concrete maatregelenpakketten.
De uitkomsten zijn een eerste schatting van mogelijke sociaaleconomische effectrichtingen op strategisch niveau.
De onzekerheid in de analyse wordt mede bepaald door:

- de mate van concretisering van maatregelen;
- de ruimtelijke locatie en schaal van het maatregelengebied;
- de gedragsreacties van actoren (het is bijvoorbeeld onbekend in hoeverre actoren hun gedrag aanpassen richting het behalen van de NHV-doelen);
- de effectiviteit van ecosysteemherstel;
- beleids- en markontwikkelingen op de middellange termijn.

Daarbij geldt dat deze analyse zich richt op effecten van beleidsrichtingen, terwijl ook uitblijvende maatregelen zorgen voor sociaaleconomische kosten.

Effecten op sectoren, gebieden en doelgroepen

Door het strategische karakter van het Ontwerp-Natuurplan is nog onvoldoende bekend over de concrete maatregeluitwerking, ruimtelijke toedeling en uitvoeringswijze. Wel wordt in deze analyse onderkend dat sociaaleconomische effecten ongelijk kunnen zijn tussen sectoren, gebieden en doelgroepen in de samenleving. Met name voor landbouw, visserij en andere ruimtefuncties kunnen effecten of transitiekosten eerder en sterker optreden dan dat de maatschappelijke baten zichtbaar worden. Als dit aannemelijk is op basis van de huidige beleidsrichting, staat dit in de artikelduidingen. Om de effecten en transitiekosten inzichtelijk te maken, is verdere uitwerking nodig in onder andere het plan-MER, de uitvoeringsstrategie en het definitieve Natuurplan.

Sociaaleconomische effecten

In tabel 7.1 zijn de twaalf sociaaleconomische effecten opgenomen die corresponderen met de thema's uit de MBW.

Tabel 7.1 Overzicht te beoordelen sociaaleconomische effecten

Sociaaleconomisch effect	Thema brede welvaart	Toelichting (waar wordt naar gekeken)
Mentale gezondheid Welzijn	Subjectief welzijn Gezondheid	Ervaren welzijn, stressreductie, herstelwaarde van natuur, tevredenheid met leefomgeving, mogelijke mentale belasting door functieverandering, gebruiksbeperkingen of onzekerheid bij transities.
Esthetische waarde leefomgeving	Subjectief welzijn Wonen	Waardering van landschap, kwaliteit van uitzicht en belevingswaarde van groenblauwe omgeving, inclusief verschillen in waardering tussen gebieden en gebruikersgroepen.
Werkgelegenheid	Materiële welvaart Arbeid	Verandering in werkgelegenheid in aanleg, beheer, monitoring en natuurinclusieve sectoren, mogelijke afname van werk of verschuiving van werk in bestaande sectoren, inclusief transitiekosten en kwaliteit van werk.
Economische opbrengsten Productiviteit Vestigingsklimaat	Materiële welvaart	Bedrijfsinkomen, productiviteit, ecosysteemdienst-gerelateerde economische waarde, concurrentiekracht en aantrekkelijkheid van regio's voor vestiging, inclusief mogelijke kosten, opbrengstverliezen of beperkingen voor bestaande economische functies.
Vastgoedwaarden	Materiële welvaart Wonen	Verandering in vastgoed- en grondwaarde gerelateerd aan groen, waterveiligheid, leefkwaliteit en gebruiksmogelijkheden, inclusief mogelijke waardestijging voor sommige functies en waardedaling voor andere.
Fysieke gezondheid Welzijn	Gezondheid	Bewegen, luchtkwaliteit, hittestressreductie, ziektepreventie en recreatief gebruik met gezondheidsimpact, inclusief verschillen in bereikbaarheid en gebruik tussen doelgroepen en gebieden.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	Gezondheid Milieu	Zwemwaterkwaliteit, ecologische waterkwaliteit en blootstelling aan verontreiniging met directe of indirecte gevolgen voor volksgezondheid en leefomgevingskwaliteit.
Recreatie en natuurgebruik	Arbeid Vrije tijd	Bezoek aan natuurgebieden, gebruik van stedelijk groen en gebruikswaarde van vrije tijd, inclusief mogelijke toename van recreatieve kwaliteit en mogelijke beperkingen in toegankelijkheid of gebruik.
Toerisme	Arbeid Vrije tijd	Aantrekkelijkheid van gebieden voor bezoekers, verandering in regionale bestedingen en recreatief-toeristische gebruikswaarde, inclusief mogelijke verschuivingen tussen gebieden en functies.
Sociale cohesie Verbinding met natuur	Samenleving	Natuurbetrokkenheid, gemeenschapsvorming, participatie en sociale interactie via groen, inclusief draagvlak, samenwerking en mogelijke spanningen tussen belangen of gebruiksfuncties.
Waterveiligheid Wateroverlast Risicoreductie droogte	Veiligheid	Overstromingsrisico (rivier/kust), wateroverlast door extreme neerslag (pluviaal), zoetwaterbeschikbaarheid en droogterisico.
Koolstofvastlegging Klimaatregulatie	Milieu	Vastlegging en opslag van CO_2 in bos, bodem, natte natuur en kustsystemen, en bijdrage aan klimaatmitigatie, klimaatregulatie en vermeden klimaatschade, inclusief effecten van landgebruik, stikstofgerelateerde emissies en broeikasgassen.

Leeswijzer en interpretatie van de uitkomsten

In onderstaande alinea's wordt een beknopte samenvatting en conclusie van de analyse gegeven. Een uitwerking van de duiding van de mogelijke sociaaleconomische effectrichtingen per artikel, en een meer uitgebreide toelichting op de gebruikte methode is te vinden in bijlage B.[95]

Lees de analyse als een eerste stap binnen een bredere beleids- en besluitvormingscyclus. Daarnaast volgen nog een plan-MER, uitvoeringstoetsen, feedback van de Europese Commissie en verdere inhoudelijke onderzoeken. Deze vervolgstappen bepalen samen de uiteindelijke omvang, verdeling en realiseerbaarheid van sociaaleconomische effecten.

Samenvatting sociaaleconomische effecten Ontwerp-Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan heeft potentiële brede positieve sociaaleconomische effecten, vooral op de langere termijn. Deze effecten hangen samen met het herstel van de ecosysteemkwaliteit en de verbetering van leefomgeving, klimaatbestendigheid en natuurwaarden. De grootste en meest robuuste baten zijn te verwachten op het gebied van waterveiligheid, klimaatregulatie, recreatie en de kwaliteit van de leefomgeving.

Verschillen per gebied, sector en doelgroep

Hoe groot deze effecten daadwerkelijk zijn, verschilt sterk per gebied, sector en doelgroep. In stedelijke gebieden en riviergebieden zijn positieve effecten relatief snel zichtbaar, bijvoorbeeld via verbetering van leefkwaliteit, waterbeheer en recreatie. In deze gebieden sluiten maatregelen vaak goed aan bij bestaande functies en maatschappelijke behoeften. In andere domeinen is het beeld minder eenduidig. Vooral in het agrarisch gebied en de mariene sector kunnen op korte termijn negatieve of spanningsvolle effecten optreden, bijvoorbeeld op het gebied van werkgelegenheid, economische opbrengsten en het perspectief voor ondernemers. Deze effecten raken specifieke doelgroepen, terwijl de baten van natuurherstel breder en op langere termijn pas zichtbaar zijn. Daardoor ontstaan verdelingseffecten, waarbij lasten en baten niet op dezelfde plek of bij dezelfde partijen terechtkomen. Dit vraagt om een zorgvuldige uitwerking en een continue dialoog met betrokken sectoren en gebiedspartijen. Zo kunnen effecten beter worden begrepen, geadresseerd en verminderd.

Verschillen in impact

Daarnaast verschillen de natuurherstelmaatregelen in impact. Sommige maatregelen hebben directe en zichtbare effecten, zoals bijvoorbeeld vergroening in stedelijke gebieden. Andere maatregelen werken vooral indirect en geleidelijk door via ecosysteemdiensten, zoals bestuiving, bodemkwaliteit en waterregulatie. Deze effecten zijn minder zichtbaar, maar kunnen in samenhang en op grotere schaal wel degelijk bijdragen aan een robuuster systeem.

De ruimtelijke keuzes die worden gemaakt en de uitwerking van de maatregelen bepalen grotendeels de uiteindelijke sociaaleconomische uitkomsten. Hierbij spelen locatie, schaal, functiekoppeling en betrokkenheid van stakeholders een cruciale rol. Zonder een gerichte uitwerking bestaat het risico dat positieve effecten onvoldoende worden gerealiseerd, terwijl negatieve effecten zich juist concentreren bij specifieke doelgroepen of gebieden.

Regionale uitwerking en maatwerk

Het voorgaande onderstreept het belang van regionale uitwerking en maatwerk. Het voorkomen en verminderen van negatieve effecten vraagt om gerichte maatregelen, zoals het bieden van perspectief in nieuwe verdienmodellen, en ondersteuning bij de omschakeling naar andere werkwijzen. Tegelijkertijd vraagt het versterken van positieve effecten om samenhangende gebiedsgerichte aanpakken, waarbij natuurherstel wordt verbonden met economische en maatschappelijke opgaven.

Tegelijkertijd brengt het uitblijven van natuurherstel aanzienlijke sociaaleconomische kosten met zich mee, bijvoorbeeld via verslechtering van ecosysteemdiensten zoals waterkwaliteit, klimaatadaptatie en voedselproductie. Deze kosten werken door naar toekomstige generaties en beperken de economische en maatschappelijke ontwikkelingsruimte.

Het realiseren van de sociaaleconomische potentie van het Natuurplan vraagt daarmee vooral om een zorgvuldige en inclusieve uitvoering van ecologische maatregelen, waarin verschillen tussen regio's, sectoren en doelgroepen expliciet worden meegenomen.

95 Bijlage B - Indicatieve sociaaleconomische effectbeoordeling van het Ontwerp-Natuurplan is opgesteld door IUCN en Witteveen + Bos in samenwerking met het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en met financiële ondersteuning van de Europese Unie via het Technical Support Instrument.

7.4 Samenhang natuurherstel en klimaat-, landbouw- en veiligheidsbeleid

Deze paragraaf werkt de samenhang uit tussen natuurherstel en aangrenzend klimaat-, landbouw- en veiligheidsbeleid. Het geeft op hoofdlijnen inzicht in hoe deze integraliteit wordt vormgegeven in de uitvoering van de NHV. Daarbij staat het verbinden van opgaven centraal, zodat natuurherstel in samenhang bijdraagt aan bredere maatschappelijke opgaven. Richting het definitieve plan zal deze samenhang in afstemming met andere ministeries en lopende trajecten (zoals de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS), het Deltaprogramma, en de Veiligheidsstrategie voor het Koninkrijk der Nederlanden) geconcretiseerd worden in maatregelen en beleidskeuzes.

7.4.1 Rekening houden met een veranderend klimaat bij het plannen van natuurherstel

Mede door klimaatverandering staat de natuur onder druk: droge periodes verzwakken natuurgebieden die afhankelijk zijn van regenwater, verzilting treedt op in het kustgebied en snelle opeenvolging van extreem weer belemmert herstel. Veerkrachtige ecosystemen behouden en herstellen is essentieel voor klimaatbestendigheid: de natuur moet robuust genoeg zijn om met de effecten van klimaatverandering om te gaan. Tegelijkertijd kan de natuur zelf klimaatbestendigheid bieden door buffering in tijden van droogte, hitte of wateroverlast. Oftewel: de natuur is belangrijk voor klimaatmitigatie én klimaatadaptatie. Klimaatadaptatie is een combinatie van preventie en schade voorkomen, bijvoorbeeld met slimme beheermaatregelen, goede crisisbeheersing, en het versterken van de acceptatie van onvermijdelijke risico's.

Nederland zal steeds de veranderende klimaatomstandigheden mee moeten wegen bij het treffen van natuurherstelmaatregelen, om te voorkomen dat we onszelf klemzetten in de toekomst. De verdere uitwerking van het definitieve Natuurplan bouwt daarom voort op bestaande nationale beleidskaders voor klimaatadaptatie, in het bijzonder de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS) en het Actieprogramma Klimaatadaptatie Natuur 2025-2030 (AP KAN). De NAS is een rijksbindende strategie die werkt aan een klimaatbestendig Nederland, nu en in de toekomst. De NAS bevat beleidsopties voor verschillende prioritaire opgaven op het gebied van klimaatadaptatie, waaronder het realiseren van een veerkrachtige en florerende natuur.

Ook het AP KAN erkent dat natuur en biodiversiteit kwetsbaar zijn voor klimaatverandering en tegelijkertijd een essentieel onderdeel zijn voor effectieve adaptatie. Herstel van verschillende ecosystemen wordt daarom ook ingezet als een ***nature based solution*** voor het beperken van klimaatrisico's zoals overstromingen, droogte en hittestress. In het AP KAN worden maatregelen ontwikkeld die gelijktijdig bijdragen aan klimaatbestendige natuur en maatschappelijke adaptatiedoelen met richtinggevende principes. De beleidsopties voor klimaatadaptieve natuur staan in subparagraaf 7.4.2.

7.4.2 Verminderen effecten klimaatverandering via herstelmaatregelen

Het klimaatrobuust maken van de natuur, waar de NHV ook op stuurt, vraagt dezelfde typen maatregelen die al nodig zijn om de instandhoudingsdoelstellingen en natuurherstel te realiseren. Zo is het herstellen en klimaatrobuust maken van het watersysteem nodig om bestand te zijn tegen droogte, piekbuien, of wateroverlast. Naast klimaatadaptatie van de natuur, zet het Rijk in op klimaatadaptatie met de natuur. Denk aan groenblauwe natuurlijke oplossingen in opgaves binnen het klimaatadaptatiebeleid, zoals klimaatrobuuste landbouw, toekomstbestendige werklocaties en hittebestendige steden en dorpen.

Huidige en toekomstige maatregelen worden zo getroffen dat er een positieve bijdrage aan biodiversiteit en aan klimaatadaptatie is. Voorbereiden op klimaatverandering en om kunnen gaan met de effecten ervan is namelijk geen doel op zich, maar een randvoorwaarde voor het behalen van wettelijke opgaven op het gebied van natuur- en biodiversiteitsherstel.

Zes beleidsopties uit de NAS

In de verdere uitwerking van het Natuurplan worden de zes beleidsopties uit de NAS meegenomen:

1. Klimaatbestendige technische beheermaatregelen toepassen: de huidige manier van werken voortzetten en de natuur(ontwikkeling) verder optimaliseren. Bijvoorbeeld door beken lokaal te laten hermeanderen, wadi's aan te leggen, waterpeilbeheer flexibeler te maken en door brandgangen aan te leggen.
2. Condities lokaal optimaliseren, zoals waterkwaliteit bevorderen, koolstofopslag vergroten, werken aan bodemgezondheid, en het hydrologisch systeem verbeteren door vernatting en waterrobuuste inrichting.
3. Natuurgebieden vergroten en verbinden zodat soorten zich kunnen verplaatsen en aanpassen aan veranderende klimaatomstandigheden.
4. (Menselijke) drukfactoren verminderen om de robuustheid en de weerbaarheid van de natuur te verbeteren.
5. Op grote schaal natuurinclusiviteit realiseren, zoals het combineren van natuurherstel met stedelijke waterbuffering en hittebestendigheid (natuurlijke oplossingen inzetten).
6. Ruimte bieden voor natuurdynamiek door klimaatverandering: dit gaat over de maatschappelijke kant van veranderingen door klimaatverandering en de acceptatie hiervan. Denk aan verschuivende habitats, verdwijnende soorten of de verschijning van nieuwe soorten. Dit vereist maatschappelijk begrip en draagvlak om optimaal te kunnen renderen.

Deze beleidsopties zijn onderbouwd door de KNMI'23-klimaatscenario's en de klimaatrisicoanalyse van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). De KNMI'23-scenario's vertalen IPCC-inzichten naar Nederland en beschrijven vier mogelijke klimaatscenario's rond 2050, 2100 en 2150 (lage versus hoge broeikasgasuitstoot). Deze scenario's schetsen de bandbreedte van toekomstige klimaatomstandigheden. Het PBL heeft op basis daarvan de huidige en toekomstige klimaatrisico's in beeld gebracht en een inschatting gegeven van de effectiviteit van verschillende adaptatierichtingen en beleidsopties.

7.4.3 Rol van natuurherstel in nationale veiligheid

Daarnaast is in dit Ontwerp-Natuurplan rekening gehouden met de beleidskaders uit de Veiligheidsstrategie voor het Koninkrijk der Nederlanden. De veiligheidsstrategie is gebaseerd op risicoanalyses van de nationale veiligheid, waaronder de Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid. Deze analyses laten zien dat klimaat- en natuurrampen grote impact hebben en vrijwel alle nationale veiligheidsbelangen kunnen raken. Het gaat hierbij om belangen op het gebied van territoriale, fysieke, economische en ecologische veiligheid en sociaalpolitieke stabiliteit.

Vitale en weerbare natuur en biodiversiteit zijn dus belangrijk voor de nationale veiligheid. Gezonde ecosystemen beschermen de samenleving tegen risico's en instabiliteit. Natuurlijke systemen zoals bossen, draslanden en meegroeiende kustgebieden dempen de gevolgen van wateroverlast, overstromingen en droogte. Daardoor vermindert de kans op verstoringen die vitale infrastructuur, volksgezondheid en economische stabiliteit kunnen bedreigen en neemt ook de kwetsbaarheid voor extreme weersomstandigheden en klimaatverandering af. Biodiversiteit zorgt voor voedselzekerheid en stabiele natuurlijke hulpbronnen, wat sociale onrust en economische schade helpt voorkomen. Daarmee vormt biodiversiteit een fundamentele basis voor een veerkrachtig en veilig Nederland. Daarbij horen ook het verkleinen van de kans op wateroverlast, verkleinen van de gevolgen van overstromingen, een goede zoetwatervoorziening, het beperken van bodemdaling en het voorkomen van onbeheersbare natuurbranden.

Natuurherstel en waterrisico's

Waterrisico's zijn in Nederland uitgebreid geanalyseerd, onder andere binnen het Deltaprogramma: het nationale samenwerkingsprogramma op het gebied van waterbeheer. Bij de regionale uitwerking van strategieën voor waterveiligheid, zoetwater en klimaatadaptatie is ook aandacht voor maatregelen zoals het vergroten van uiterwaarden, het herstellen van draslanden, het vernatten van veengebieden en het aanleggen van groene wadi's in stedelijk gebied. Deze maatregelen dragen bij aan waterbeheer en leveren tegelijkertijd ook ecosysteemdiensten.

Ook risico's die samenhangen met toenemende droogte en natuurbranden zullen worden betrokken bij de prioritering en vormgeving van natuurherstelmaatregelen. De veerkracht van ecosystemen wordt vergroot door het verbeteren van de hydrologische toestand van natuurgebieden en meer landschappelijke samenhang. De landelijke Bossenstrategie (2020-2030) zet dan ook in op het revitaliseren van bossen en het vergroten van biodiversiteit. Deze inzet wordt verder versterkt door specifieke maatregelen gericht op het voorkomen en beperken van natuurbranden.

7.4.4 Wisselwerking met het Gemeenschappelijk landbouwbeleid

Het Gemeenschappelijk landbouwbeleid is vormgegeven in het Nationaal Strategisch Plan (NSP) 2023-2027. Voor de periode 2028-2034 wordt dat mogelijk een Nationaal Regionaal Partnerschapsplan (NRPP). We stellen het Natuurplan op in samenhang met de nationale invulling van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid. Het is namelijk een belangrijk beleidsinstrument voor de ontwikkeling van de Nederlandse landbouw en heeft een bredere scope dan dit Natuurplan. We kijken waar beide plannen elkaar kunnen versterken en aanvullen. We kijken daarbij vooral naar het bevorderen van duurzaam landgebruik en het ondersteunen van landbouwpraktijken die bijdragen aan biodiversiteitsherstel, klimaatadapatie en verbetering van ecosysteemdiensten.

Binnen het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) zijn verschillende instrumenten die kunnen bijdragen aan de doelstellingen van de NHV. Bijvoorbeeld de conditionaliteiten (in de toekomst farm stewardship) voor areaal gebonden GLB-interventies, de eco-regeling en het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Deze interventies stimuleren landbouwpraktijken die bijdragen aan het herstel van biodiversiteit, de verbetering van bodem- en waterkwaliteit en het behoud en herstel van landschapselementen in het agrarisch gebied.

Toekomstige natuurherstelmaatregelen

Toekomstige natuurherstelmaatregelen gericht op duurzaam bodembeheer, extensivering van landgebruik en bescherming van veen- en graslandecosystemen zullen moeten aansluiten bij mogelijke interventies in het GLB. Daarnaast letten we op de balans tussen maatregelen voor natuurherstel, de inkomenspositie van boeren en de mogelijkheden die het GLB biedt voor inkomensondersteuning. Het streven is om te zorgen voor een goede afstemming tussen het Natuurplan en het GLB. Zo dragen we bij aan samenhangende beleidsuitvoering en een doelmatige inzet van middelen. Het GLB speelt in dit kader een belangrijke rol bij het ondersteunen van individuele boeren, producentenorganisaties en agrarische collectieven die willen bijdragen aan de realisatie van natuurhersteldoelstellingen. Ook kennisuitwisseling wordt gestimuleerd binnen het GLB. Gedurende de verdere uitwerking van het Natuurplan monitoren we de wisselwerking tussen beide plannen.

7.5 Synergie met herstelplannen van andere lidstaten

Grensoverschrijdende samenwerking is een belangrijke randvoorwaarde voor effectief en langdurig herstel van de natuur. Ecologische processen en drukfactoren houden namelijk geen rekening met nationale grenzen. Bij het ontwerpen van het Natuurplan streeft Nederland daarom naar synergie met de plannen van buurlanden waarmee we grensoverschrijdende ecosystemen delen. Het uiteindelijke doel is het bevorderen van een samenhangende uitvoering van herstelmaatregelen.

Bestaande samenwerkingen in grensoverschrijdende gebieden

Belangrijke grensoverschrijdende gebieden omvatten terrestrische, zoetwater, kust- en mariene ecosystemen. Bijvoorbeeld de Natura 2000-gebieden, het Bargerveen, de Brabantse Wal, evenals internationale rivier- en estuariumsystemen, zoals de Rijn, Maas, Schelde en Eems-Dollard. Voor de watersystemen vindt al afstemming plaats, bijvoorbeeld in de Kaderrichtlijn Water. Voorbeelden voor kust- en mariene ecosystemen zijn de Waddenzee en diverse Natura 2000- en KRM-gebieden in de Noordzee, zoals de Doggersbank en de Borkumse Stenen. Rondom de Noordzee wordt al samengewerkt in de Kaderrichtlijn Mariene Strategie om een goede milieutoestand te bereiken. Daarnaast is het Nederlandse grondgebied ook een thuis voor trekkende soorten, waaronder diverse vogels, vissen en zeezoogdieren.

Om de natuurwaarden in deze gebieden te verbeteren werkt Nederland samen met andere landen in verschillende vormen. Een aantal voorbeelden:

- Het Nederlands-Vlaams bestuurlijk overleg stikstof, gericht op de gezamenlijke stikstopopgave in de grensregio's.
- De Permanente Nederland-Duitse Grenswatercommissie, die zich richt op waterkwaliteit, hydrologische processen en ecologische samenhang in grensoverschrijdende watersystemen.
- De Vlaams-Nederlandse Scheldecommissie, waarin wordt gewerkt aan een beter gezamenlijk beleid en beheer van het Schelde-estuarium.
- De Trilaterale Waddenzee Samenwerking, waarin Nederland samenwerkt met Duitsland en Denemarken aan bescherming en beheer van de Waddenzee.
- De OSPAR Commissie, waarin vijftien landen samenwerken aan de bescherming van het mariene milieu in de Noordoost-Atlantische Oceaan, inclusief de Noordzee.

Samenwerking voor het Ontwerp-Natuurplan

In de ontwerpfase van het Natuurplan hebben we met andere lidstaten processen en inhoudelijke aspecten afgestemd. We hebben bijvoorbeeld de aanpak en ervaringen in het implementatieproces besproken en kennis over verschillende artikelen en technische aspecten van de NHV uitgewisseld. Dit deden we via verschillende kanalen, waaronder werkgroepen en conferenties op Europees niveau, en deelname aan bilaterale, trilaterale, en multilaterale bijeenkomsten met andere lidstaten.

Daarnaast besteden we in het Natuurplan ook aandacht aan mogelijke landgrensoverschrijdende milieueffecten in het kader van het plan-MER. Als maatregelen effecten kunnen hebben in Duitsland en België, zoeken we contact met de betrokken lidstaten. Dit is conform het Espoo-Verdrag en overige afspraken. We doorlopen dan een formele consultatie. Daarbij worden overheden en het publiek in de betreffende landen op tijd en op een vergelijkbare manier betrokken als in Nederland. Als er significante effecten zijn, stemmen de bevoegde gezagen verder af om risico's en kansen samen te beoordelen. Het plan-MER zal daarom beknopt beschrijven welke relevante ontwikkelingen in België en Duitsland spelen en inzicht geven in welke beleidsvarianten van het Natuurplan risico's of kansen voor deze landen opleveren.

Bij het uitwerken en opstellen van het definitieve Natuurplan zal concreter worden welke aanvullende maatregelen genomen zullen worden. De focus van samenwerking met andere landen zal dan meer verschuiven richting afstemming over deze maatregelen, en de landgrensoverschrijdende effecten ervan. Uitgangspunt is om hiervoor zoveel mogelijk gebruik te maken van de bestaande samenwerkingsverbanden. Naast het Rijk zullen decentrale overheden in grensregio's een belangrijke rol spelen bij de verdere uitwerking van maatregelen in grensoverschrijdende ecosystemen en de afstemming daarvan met aangrenzende lidstaten.

7.6 Financiën

7.6.1 Geraamde financiering voor de uitvoering van het Natuurplan

Zoals al eerder genoemd, wordt het maatregelenpakket onder regie van de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof waar mogelijk opgenomen in het definitieve Natuurplan. Het Ontwerp-Natuurplan wordt behandeld als onderdeel/bijlage van dit pakket. Voor het maatregelenpakket vanuit de ministeriële Taskforce is 20 miljard euro gereserveerd.. Een deel hiervan is toegewezen aan natuur of andere posten die zullen bijdragen aan het maatregelenpakket in het definitieve Natuurplan. In de budgettaire tabel in het coalitieakkoord staat een eerste indicatie van de incidentele en structurele invulling van dit bedrag.[96]

Het coalitieakkoord spreekt ook over financiële steun aan belanghebbenden die worden getroffen door herstelmaatregelen of nieuwe verplichtingen die voortvloeien uit de NHV. Zo moeten boerenbedrijven gecompenseerd worden als ze schade oplopen door extensivering, verplaatsing, uitkoop of waardedaling van grond. Ook boeren die verduurzamen of omschakelen naar minder intensieve of meer natuurinclusieve landbouw krijgen ondersteuning.

7.6.2 Indicatie middelen voor voorgenomen openbare financiering

In het definitieve Natuurplan wordt een inschatting voor de inzet van openbare financiering opgenomen.

7.6.3 Voorgenomen financiering van de Europese Unie

Voor het definitieve Natuurplan moet per artikel in kaart worden gebracht welke eenmalige en structurele financieringsbehoeften er zijn. Deze uitwerking vindt plaats na de politieke besluitvorming rondom het maatregelpakket dat invulling zal geven aan het definitieve Natuurplan. Hieronder valt ook de huidige natuurmonitoring. Daarnaast wordt in kaart gebracht welke nieuwe financieringsmogelijkheden op EU-niveau benut kunnen worden. Dit vindt plaats bij de verdere uitwerking van het National Biodiversity Finance Plan (NBFP) en de onderhandelingen voor het nieuwe GLB, Gemeenschappelijk visserijbeleid (GVB) en het nieuwe Meerjarig Financieel Kader (MFK).

7.6.4 Subsidies die het nakomen van de NHV-doelen negatief beïnvloeden

In opdracht van het ministerie van LVVN is in samenwerking met de ministeries van IenW, VRO, KGG (nu weer EZK) en FIN een onderzoek[97] uitgevoerd naar de biodiversiteitsimpact van de inzet van financiële en fiscale rijksmiddelen. Denk aan subsidies, belastingvoordelen en garanties. De betrokken ministeries zijn verantwoordelijk voor beleid gericht op sectoren die volgens de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) relevant zijn door hun effect op de fysieke leefomgeving en daarmee op de biodiversiteit. Het gaat om de sectoren landbouw, bosbouw, visserij, transport, water, infrastructuur, bouw, energie en industrie. Het ministerie van Financiën heeft meegekeken naar de fiscale rijksmiddelen.

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Social & Economic Research, CE Delft en Naturalis Biodiversity Center. Deze tijdelijke samenwerking ontwikkelde een onderzoeksmethode[98] en een beoordelingsprotocol[99] op basis van richtlijnen van de OESO[100] en de vijf drukfactoren van biodiversiteitsverlies van het Intergouvernementeel Platform voor Biodiversiteit en ecosysteemdiensten (IPBES).[101] Op basis hiervan hebben onafhankelijke (milieu)economen en ecologen de betreffende

96 Kabinetsformatie (2026, 30 januari). *Budgettaire tabel en bijlage bij Aan de slag, het coalitieakkoord tussen D66, VVD en CDA*.
97 Wageningen University & Research, CE Delft, & Naturalis. (2026). *Beoordeling van de effecten van financiële en fiscale rijksmiddelen op biodiversiteit*.
98 Government of the Netherlands (2024, 29 februari). *Assessing biodiversity effects of public financial incentives: a methodology for the Dutch government*.
99 Van Alphen, M. et al. (2025). *Operationalising the assessment of impacts of subsidies on biodiversity: an assessment protocol for the Netherlands*.
100 Matthews, A. & Karousakis, K. (2022). Identifying and assessing subsidies and other incentives harmful to biodiversity: A comparative review of existing national-level assessments and insights for good practice. *OECD Environment Working Papers*.
101 IPBES (z.d.). *IPBES*.

rijksmiddelen door een ‘biodiversiteitsfilter’ bekeken en de biodiversiteitsimpact beoordeeld per financieel en fiscaal rijksmiddel.

Resultaten van het onderzoek

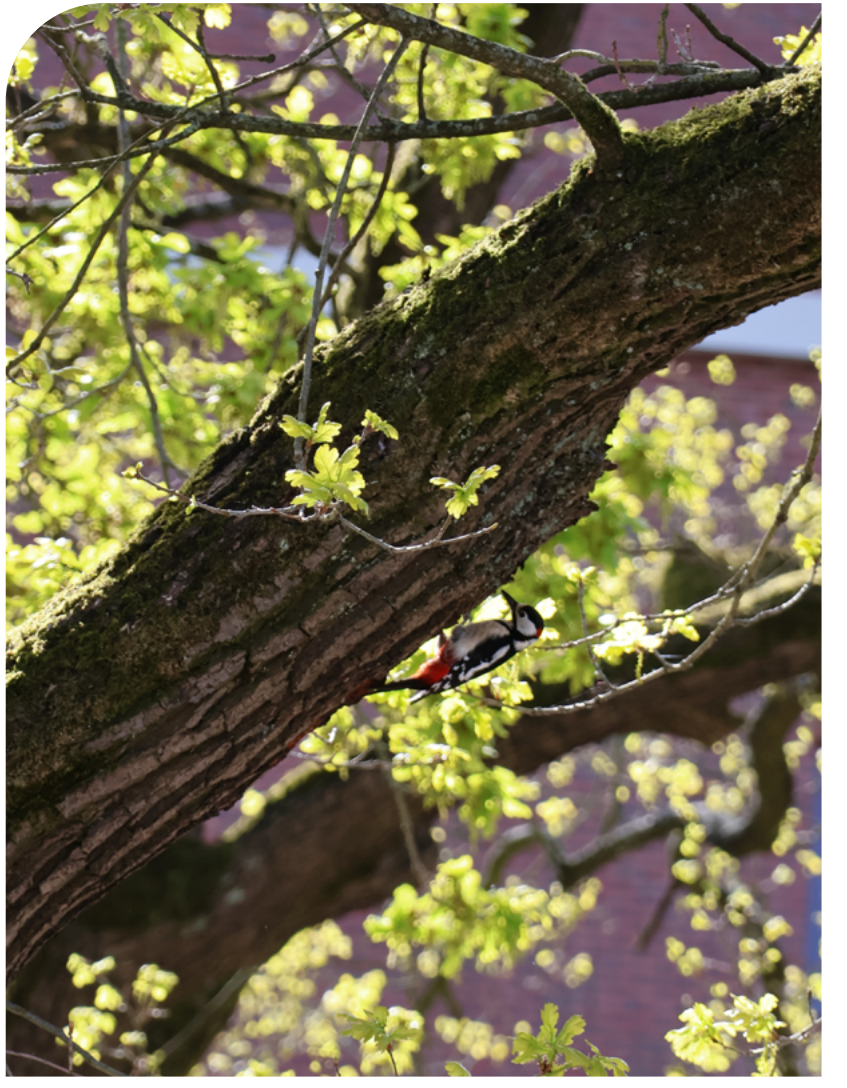
De inventarisatie laat positieve en negatieve effecten op de biodiversiteit zien van 102 financiële en fiscale rijksmiddelen uit de begroting van 2024. Daarvan hadden 19 rijksmiddelen positieve effecten, 28 gemengde of overwegend positieve effecten, 8 gemengde effecten, 7 gemengde of overwegend negatieve effecten, 19 negatieve effecten, 14 rijksmiddelen waren neutraal en over 7 rijksmiddelen bestond geen consensus. In het rapport wordt geconcludeerd dat rijksmiddelen een positief effect op biodiversiteit kunnen hebben als er duidelijke voorwaarden zijn om duurzame productie of consumptie te bevorderen.

Ook kan uitruil tussen drukfactoren optreden. Bij inzet op klimaatwinst op de lange termijn kan bijvoorbeeld op de korte termijn een negatief effect optreden. Ook fossiele brandstofsubsidies hebben een duidelijk nadelige invloed op biodiversiteit, zowel via de drukfactor klimaatverandering als via de andere drukfactoren. Ten slotte kunnen weglekeffecten optreden bij fossiele voordelen. Wanneer productie naar het buitenland wordt verplaatst, verplaatsen de negatieve effecten mee.

Vervolg van het onderzoek

De inventarisatie is het startpunt voor een gesprek tussen overheden en de maatschappij over waar negatieve prikkels kunnen worden hervormd of afgebouwd en waar positieve prikkels kunnen worden opgeschaald. De Europese wettelijke doelstellingen voor biodiversiteit blijven leidend. Daarnaast is een brede belangenafweging van groot belang waarbij ook economische en sociale aspecten een rol spelen. De inzet van rijksmiddelen zal altijd in samenhang met de bredere beleidscontext gezien moeten worden.

Ook is het belangrijk om biodiversiteit voortaan mee te nemen bij de ontwikkeling van nieuwe financiële en fiscale rijksmiddelen, zodat nieuwe schadelijke prikkels zoveel mogelijk worden voorkomen aan de voorkant. Een afwegingskader kan bijvoorbeeld helpen om het aspect biodiversiteit in de belangenafweging expliciet zichtbaar te maken. In de volgende onderzoeksronde worden andere ministeries en medeoverheden dan ook nadrukkelijk uitgenodigd om aan te sluiten.

Bonte specht

7.7 Monitoring, doeltreffendheid en bijsturing

7.7.1 Monitoring habitattypen en leefgebieden van soorten

Monitoring habitattypen en leefgebieden van soorten: artikel 4

De monitoring van habitattypen en leefgebieden van soorten (artikel 4) wordt gecoördineerd met de verslagleggingscyclus van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR). Nederland gebruikt daarbij bestaande VHR-monitoring en implementeert waar nodig aanvullende monitoring. Hierbij zijn de NHV-vereisten leidend. Met onder andere het meerjarige Verbeterprogramma VHR-monitoring (VVM) wordt ingezet op betere, meer uniforme en gebiedsgerichte data, en de versterking van elektronische databases en geografische informatiesystemen.

Binnen herstelgebieden draagt het VVM bij aan gestandaardiseerde protocollen voor vegetatie- en habitatkarteringen en aan uniforme beoordelingskaders van habitattypen en leefgebieden van soorten. Dit borgt de vergelijkbaarheid van monitoringsgegevens op verschillende geografische schalen en tussen opeenvolgende monitoringscycli. Naast de monitoring van VHR- en NHV-doelbereik ontwikkelt het VVM systemen voor de monitoring van maatregelen en omgevingscondities, zodat de voortgang op de uitvoering van herstelmaatregelen in beeld komt en de doeltreffendheid van maatregelen beschreven kan worden. Het programma loopt van 2024 tot 2030. In 2026 wordt een start gemaakt met de uitvoering van de monitoring van omgevingscondities op basis van de VVM-protocollen.

Monitoring van habitattypen en leefgebieden van soorten: artikel 5

De monitoring van habitattypen en leefgebieden van soorten (artikel 5) wordt gecoördineerd met de verslagleggingscyclus van de Europese VHR, de Kaderrichtlijn Water en de Kaderrichtlijn Mariene Strategie. Hierbij zijn de NHV-vereisten leidend. Met onder andere de nieuwe Mariene Strategie-monitoring wordt ingezet op betere en uitgebreidere monitoring van mariene habitats en leefgebieden van soorten.

Voor het in beeld brengen van de opgave voor artikel 5 heeft Wageningen Marine Research (WMR) onderzoek gedaan naar onder andere de huidige verspreiding en toestand van habitattypen en leefgebieden van soorten. Uit dit onderzoek blijkt dat het op dit moment ontbreekt aan criteria om de aanwezigheid van een habitat vast te stellen en de toestand van een habitattype te bepalen. Zonder deze criteria is het niet mogelijk om de benodigde monitoringsopgave voor het vaststellen van de toestand van een habitattype te bepalen. In 2026/2027 werkt WMR deze (eventueel tijdelijke) criteria voor de habitatgroepen uit (met uitzondering van zachte sedimenten). Dit gebeurt in afstemming met andere EU- en OSPAR-landen. In het definitieve Natuurplan concretiseren we welke monitoring nodig is om de toestand van minstens 50 procent van de oppervlakte van deze habitatgroepen tot en met 2030 in beeld te brengen.

Voor de zachte sedimenten gelden de monitoringsvereisten van de NHV pas in 2040. Op Europees niveau worden drempelwaarden vastgesteld om de toestand van habitattypen te beoordelen. Op basis van deze drempelwaarden zal bepaald worden welke aanvullende monitoring nodig is om de toestand van deze habitats in beeld te brengen.

7.7.2 Beoordeling doeltreffendheid herstelmaatregelen

De beoordeling van de effectiviteit van de herstelmaatregelen wordt binnen de beleidsevaluatie onderzocht, (zie paragraaf 12.2). Om op relatief korte termijn een eerste indruk te krijgen van het verwachte effect van het voorgenomen beleid, zal het PBL een reflectie geven op het Ontwerp-Natuurplan in 2026 met uitloop naar 2027. Het PBL werkt hiervoor samen met Wageningen UR en Deltares. De reflectie kan zowel kwalitatief als kwantitatief zijn.

7.7.3 Aanpak herziening maatregelen

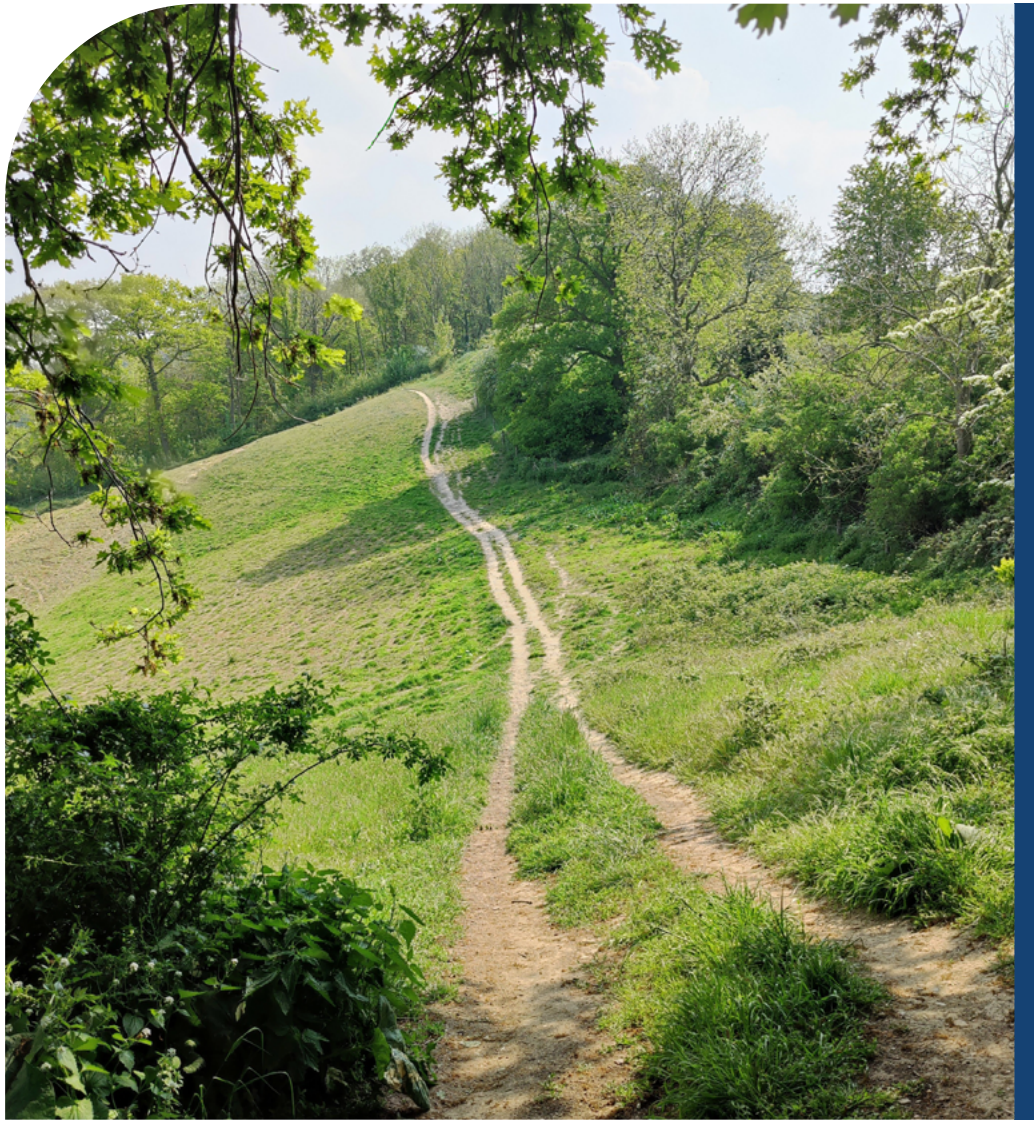
We evalueren het maatregelenpakket periodiek en herzien het waar nodig op basis van monitoring, evaluaties en nieuwe inzichten. Maatregelen worden aangescherpt, aangevuld of geïntensiveerd als uit monitoring blijkt dat doelen niet (tijdig) binnen bereik komen. Deze adaptieve cyclus van plannen, uitvoeren, monitoren en bijsturen (PDCA) wordt structureel ingericht en gekoppeld aan de uitvoeringsagenda van het Natuurplan.

De herziening van maatregelen wordt ondersteund door een samenhangend stelsel van toetsing vooraf (onder andere op doelmatigheid en uitvoerbaarheid), uitvoeringstoetsen door betrokken uitvoeringsorganisaties, en onafhankelijke evaluaties. Dit laatste gebeurt onder andere met betrokkenheid van het PBL en kennisinstellingen. Binnen deze systematiek borgt een centraal regieteam de coördinatie van de beleidsmonitoring, voortgang en rapportage, in nauwe samenwerking met medeoverheden en andere betrokken partijen. Hierdoor kan tijdig en gericht worden bijgestuurd richting de NHV-doelen, met aansluiting op bestuurlijke en financiële besluitvorming.

7.7.4 Bepalingen voor duurzame effecten herstelmaatregelen

Duurzame effecten worden geborgd door in te zetten op systeemherstel, structurele drukfactoren weg te nemen en verslechtering te voorkomen. Dit in combinatie met een robuuste uitvoeringsstructuur. Maatregelen worden verankerd in bestaand en aanvullend beleid en regelgeving, en ondersteund door bestuurlijke afspraken over verantwoordelijkheden en bevoegdheden tussen het Rijk en medeoverheden.

Een uitvoeringsagenda faciliteert de uitvoering. Daarin zijn ook afspraken opgenomen over monitoring, beheer, toezicht en handhaving. Langjarige borging vindt plaats door een structurele PDCA-cyclus, aangevuld met evaluaties en continue validatie van ecologische informatie (onder andere via de Ecologische Autoriteit en andere kennispartners). Ook worden kostenbeheersing en financieel risicomanagement ingericht, zodat de continuïteit van maatregelen wordt gewaarborgd. De veerkracht van ecosystemen wordt versterkt door ecologische samenhang, robuuste ecosystemen en een duurzaam voortbestaan (gunstige staat van instandhouding) van beschermde habitattypen en soorten, en door dit te verankeren in governance, uitvoering en financiering. Ook blijven de effecten van herstelmaatregelen op deze manier behouden op de lange termijn.

Hoofdstuk 8 - Artikelspecifieke informatie

Eiken haagbeukbos in de verte, N2000 gebied Sint-Pietersberg en Jekerdal

Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de specifieke doelstellingen uit de Natuurherstelverordening (NHV) en bevat de onderbouwde onderdelen van deel B van het EU-format. Ook bevat dit hoofdstuk een kwantificering van de oppervlakten die hersteld moeten worden en indicatieve kaarten van potentiële herstelgebieden.

Dit hoofdstuk beschrijft hoe Nederland de NHV-doelen wil bereiken en welke mogelijke (strategische) keuzes daarbij passen. Het is onderverdeeld in paragrafen op basis van de verschillende artikelen van de NHV. De inzet op een artikel kan vaak ook een bijdrage leveren aan de doelen van andere artikelen. Met deze wisselwerking kunnen we het aantal benodigde middelen en de ruimte beperken. Eventuele tegenwerking van maatregelen moet zoveel mogelijk voorkomen worden. Tegelijkertijd kunnen maatregelen elkaar mogelijk ook tegenwerken. Bij het verder uitwerken van de maatregelen voor het definitieve Natuurplan zoeken we naar een balans tussen het optimaliseren van de wisselwerking, het voorkomen van tegenstrijdige inzet en het beperken van de complexiteit in de uitvoering.

Voor artikel 4, 5 en 11 geeft bijlage A een overzicht van bestaande maatregelen en de bijbehorende vereiste informatie uit het uniforme EU-format. Dit overzicht is nog in ontwikkeling voor de andere artikelen en zullen we toevoegen als we het EU-format inleveren.

8.1 Herstel van terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen (artikel 4)

Deze paragraaf beschrijft het herstel van terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen van artikel 4.
Tabel 8.1 geeft een samenvatting van de verplichtingen uit artikel 4.

Tabel 8.1 Samenvatting van de verplichtingen binnen artikel 4 van de NHV

Artikel	Inhoud	Aard verplichting	Datum eerste verplichting
4.1, 4.4	Treffen van herstelmaatregelen ten behoeve van uitbreiding en toestandsverbetering habitattypen.	Resultaatsverplichting op treffen maatregelen op 30 procent/60 procent/100 procent (90 procent) areaal voor respectievelijk 2030, 2040 en 2050.	2030: 30 procent
4.7	Treffen van herstelmaatregelen ten behoeve van kwantiteit en kwaliteit leefgebieden van soorten.	Resultaatsverplichting op treffen maatregelen.	Eerste rapportage 30 juni 2031.
4.11	Verbetergebod herstellende leefgebieden en habitattypen.	Resultaatsverplichting op treffen maatregelen en inspanningsverplichting op het te behalen resultaat.	Vanaf nemen herstelmaatregelen.
4.12	Verslechteringsverbod gebieden met bestaande en benodigde habitattypen.	Inspanningsverplichting op treffen maatregelen en resultaat.	1 september 2027
4.17	Verplichting toename oppervlakte habitattypen in goede toestand en positieve trend leefgebieden van soorten.	Resultaatsverplichting op toename oppervlakte habitattypen in goede toestand, en verzekeren positieve trends van leefgebieden van soorten.	Niet van toepassing.

8.1.1 Nationale aanpak

Deze paragraaf beschrijft op hoofdlijnen de aanpak voor kwantificering van de herstelopgaven en de invulling hiervan. Dat geldt voor habitattypen (artikel 4.1. en 4.4.) en leefgebieden van soorten (4.7). De nadere uitwerking van deze aanpak staat in subparagraaf 8.1.2 en verder.

Algemene aanpak herstel van habitattypen (toestand artikel 4.1 en omvang artikel 4.4)

De NHV stelt in artikel 4.1 en 4.4 kwantitatieve en tijdgebonden doelen voor maatregelen voor de habitattypen die onder de VHR beschermd zijn. De doelstellingen voor 2030 zijn afgeleid uit de landelijke herstelopgaven voor 2050. Die zijn weer bepaald op basis van de meest recente inzichten van de staat van de natuur, zoals gerapporteerd aan het Europees Milieuagentschap[102], en de landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen en -soorten.[103]

Voor 2030 gaat het om alle maatregelen die nodig zijn om:

- 30 procent van de oppervlakten van habitattypen die niet in goede toestand verkeren te herstellen naar een goede toestand;
- 30 procent van de oppervlakte van habitattypen die nodig is om de gunstige referentieoppervlakte (GRO) te bereiken uit te breiden.

Voor 2040 en 2050 lopen deze doelstellingen respectievelijk op naar 60 procent en 90 procent voor het herstel van de toestand van habitattypen en 60 procent en 100 procent voor de omvang van habitattypen.

(Bestaande) inzet

Een deel van de doelstellingen voor 2030 wordt al behaald met bestaande beleidsprogramma's en geprogrammeerde maatregelen ('bestaande inzet') tot en met 2030. Er blijft dan nog een restopgave over. Voor deze restopgave zijn aanvullende maatregelen nodig, met bijsturing op basis van de voortgang en doorlopend verbeterende natuurgegevens. De restopgave kan in de praktijk groter zijn, omdat bestaand beleid en maatregelen niet altijd leiden tot tijdige uitvoering en soms niet zo effectief blijken als vooraf ingeschat. De aanvullende maatregelen worden in de periode 2026-2027 bepaald richting het definitieve Natuurplan. Hierbij worden de leidende principes uit hoofdstuk 5 doorvertaald naar artikel 4.

Belangrijkste drukfactoren aanpakken

Er is een stevige inzet nodig om de belangrijkste drukfactoren aan te pakken, via zowel generieke als gebiedsspecifieke maatregelen. Denk aan drukfactoren als stikstof, gewasbeschermingsmiddelen en waterhuishouding zoals beschreven in hoofdstuk 6. De ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof ontwikkelt beleid voor stikstofreductie en natuurherstel, waarbij ook de NHV-opgaven worden betrokken. De inzet van de taskforce zal naar verwachting generieke drukfactoren (stikstof en gewasbeschermingsmiddelen) verminderen in alle Natura 2000-gebieden en op alle habitattypen. Daarnaast zullen deze en andere drukfactoren (waaronder waterhuishouding) veelal ook gebiedsspecifiek aangepakt moeten worden om de hersteldoelen te behalen.

Realisatie van habitattypen-herstelopgaven

Om de doelen voor 2030 te realiseren zetten we in op maatregelen ten behoeve van een beperkt[104] aantal Natura 2000-gebieden. In deze gebieden worden de potenties geconcretiseerd om habitattypen uit te breiden en te herstellen. Waar nodig wordt deze selectie aangevuld met andere Natura 2000- of NNN-gebieden als daar noodzaak en potentie voor is. Daarbij geldt: hoe meer er gerealiseerd wordt in Natura 2000-gebieden, hoe kleiner de opgave daarbuiten. Buiten Natura 2000 wordt de opgave zo veel mogelijk behaald in bestaand of nieuw NNN. Kiezen voor deze focus is in overeenstemming met de vereisten van de NHV en hiermee zetten we middelen en energie efficiënt in.

Dit wil niet zeggen dat in de overige Natura 2000-gebieden niets gedaan hoeft te worden. Ook daar blijft de opgave om aan de instandhoudingsdoelstellingen te voldoen en zo de bijdrage van bestaand beleid aan de 2030-verplichtingen te verzekeren. Dit is ook nodig voor de verbeteropgaven voor 2040. De inzet van de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof om stikstofreductie en natuurherstel verder

102 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Rapportage Vogel- en Habitatrichtlijn*.
103 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Vernieuwde landelijke doelen vastgesteld*.
104 Hoeveel en welke Natura 2000-gebieden hierbij horen is nog onderwerp van gesprek. Gedacht wordt aan circa 30 tot 40 gebieden.

vorm te geven zal ook in deze gebieden generieke drukfactoren verminderen. In veel gevallen zullen ook gebiedsspecifieke maatregelen moeten worden genomen.

Aansluiting bij de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof

Ruimtelijk zoeken we zoveel mogelijk aansluiting bij de prioritering van Natura 2000-gebieden vanuit de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof. Tegelijkertijd beperken we ons daar niet toe. Onze voorkeur is om allereerst met grote en diverse gebieden aan de slag te gaan waar meerdere habitattypen met een NHV-opgave voorkomen.

Snelle start in de eerste Natura 2000-gebieden en met moeilijke keuzes

In de Natura 2000-gebieden waarmee als eerste wordt gestart, beginnen we zodra aan de benodigde voorwaarden is voldaan. Daarbij gebruiken we de kennis die op dat moment beschikbaar is. De snelle start is noodzakelijk omdat alle benodigde maatregelen uiterlijk in 2030 genomen moeten zijn. Alleen dan wordt aan de verplichtingen voor herstel en uitbreiding voldaan.

Ook gaan we snel aan de slag met moeilijke keuzes. Zorgvuldige besluitvorming kost tijd en dus werken we daar ook nu al aan. Bijvoorbeeld voor het noodzakelijke systeemherstel voor 2040 en 2050.

Algemene aanpak herstel leefgebieden van soorten (artikel 4.7 en 4.17)

De verplichting voor het herstellen van leefgebieden van soorten is niet kwantitatief uitgewerkt in de tijd, maar Nederland moet wel een toename van herstelde gebieden realiseren. Ook moeten we op termijn zorgen voor voldoende kwaliteit en kwantiteit van de leefgebieden van alle soorten van de Vogel- en Habitatrichtlijnen (VHR).

Veel soorten profiteren van maatregelen die worden genomen voor habitattypen en vanuit andere NHV-artikelen. Maar om voor alle soorten de verplichtingen na te kunnen komen, is er meer nodig. Wat dat precies is, moet nog in kaart worden gebracht. De langetermijnverplichting van de NHV moet in ieder geval haalbaar blijven. Voor de eerste planperiode zet Nederland daarom in op leefgebiedenherstel voor de meest urgente soorten. Dit betekent dat voor soorten die nu in slechte toestand verkeren, en bovendien achteruitgaan, in kaart wordt gebracht wat er aan aanvullend leefgebiedenherstel nodig is om de negatieve trends te stoppen. Vervolgens moet de bereikte verbetering worden behouden (artikel 4.11).

Prioritering van soorten

We hebben een prioritering gemaakt op basis van de meest recente VHR-rapportages en oordelen van experts (soortenorganisaties). Dit is afgestemd met de soorten-opgaven van andere NHV-artikelen. Hier kwamen 18 prioritaire habitatrichtlijn-soorten (HR-soorten) (tabel 7) en 61 prioritaire vogelrichtlijn-soorten (VR-soorten) (tabel 8) uit. In totaal rapporteert Nederland over 91 HR-soorten en 294 VR-soorten aan de Europese Commissie (EC). Experts hebben voor de prioritaire soorten ingeschat wat er nodig is aan leefgebiedenherstel om de negatieve trends te stoppen.

Leefgebieden van verschillende soorten overlappen met elkaar. Bovendien dragen maatregelen voor andere NHV-opgaven ook bij aan verbeteringen van het leefgebied van soorten. Dat betekent dat de uitwerking van de herstelopgave rekening moet houden met de inzet vanuit andere opgaven. Deze uitwerking gebeurt in een concreet uitvoeringsprogramma, samen met medeoverheden. Dit programma zal zich richten op alle noodzakelijke en zinvolle maatregelen voor het stoppen van de negatieve trends van de prioritaire soorten.

Leefgebied voor alle VHR-soorten

Uiteindelijk moet Nederland voor alle VHR-soorten het benodigde leefgebied realiseren. Deze toenemende trend naar voldoende kwaliteit en kwantiteit vereist de NHV voor alle lidstaten. Deze opgave kan een aanzienlijk oppervlak beslaan: hoe veel natuur er nodig is op de lange termijn moet nog worden onderzocht en uitgewerkt. We focussen in deze eerste planperiode tot 2030 in ieder geval zo veel mogelijk op herstel van leefgebieden binnen Natura 2000- of NNN-gebieden.

In het algemeen geldt dat leefgebieden van soorten vaak gecombineerd kunnen worden met andere gebruiksfuncties van ruimten, waarbij de ene soort veeleisender is dan de andere. Het is noodzakelijk om soortspecifieke leefgebiedsvereisten en populatiedichtheden nauwkeurig te duiden: alleen dan is de soortenopgave zorgvuldig in te passen in samenhang met andere ruimtelijke opgaven. Deze duiding zal uiteindelijk voortkomen uit het Verbeterprogramma VHR Monitoring (VVM, zie bijlage A), als aanvulling

op de Natura 2000-profieldocumenten. Het VVM is nog volop in ontwikkeling en de resultaten zullen worden gebruikt voor het volgende Natuurplan (2032). In dit Ontwerp-Natuurplan maken we nog geen keuze over de mate van verweven en het scheiden van natuur en (agrarisch) medegebruik.

Daarnaast wordt gewerkt aan de kennisbasis over VHR-soorten. Bijvoorbeeld door het ontwikkelen van kennisdocumenten voor soorten waarvoor deze nu nog niet beschikbaar zijn. Dit zijn met name soorten waarvoor geen Natura 2000-gebiedsbescherming geldt. Deze kennisdocumenten behandelen ook de belangrijkste drukfactoren en mogelijke maatregelen en bieden daarmee handvatten voor medeoverheden en beheerders om alvast aan de slag te gaan met leefgebiedenherstel. Naast het versterken van de kennisbasis, vereist het realiseren van de soortenopgave voor 2040 en 2050 ook fundamentele keuzes over ruimtegebruik in Nederland en de ontwikkeling van de landbouw.

Samenhang met Natura 2000

De habitattypen waarvoor herstelopgaven gelden vanuit artikel 4.1 en 4.4 liggen voor een groot deel in Natura 2000-gebieden. Ook een belangrijk aandeel van de leefgebieden (4.7) ligt in Natura 2000-gebied. De bestaande instandhoudingsdoelstellingen dekken dus een deel van de herstelopgave van artikel 4 af. Voor dat deel geldt een bestaand systeem van passieve bescherming en actieve instandhoudingsmaatregelen.

De NHV voegt echter ook elementen toe, doordat er tijdgebonden doelen gelden voor de maatregelen voor habitattypen, en meer concrete resultaatverplichtingen voor de oppervlakte en kwaliteit van habitattypen en leefgebieden van soorten. Ook is duidelijk dat het bestaande beleid nog niet voldoende is om aan de NHV-vereisten te voldoen. Daarom wordt voorzien dat verbeteringen in het Natura 2000-stelsel nodig zijn om te zorgen voor een goede samenloop van Natura 2000 met de NHV. Denk aan dit soort maatregelen:

- De bijdrage van Natura 2000-gebieden aan de hersteldoelen van artikel 4 zichtbaar maken en borgen door instandhoudingsdoelstellingen te concretiseren in omvang en tijd.
- De hersteldoelen van de NHV zo veel mogelijk invullen met bestaande Natura 2000-doelen. Zo kan de opgave daarbuiten beperkt worden.
- De maatregelen voor Natura 2000-gebieden kunnen zich meer richten op meervoudige opgaven vanuit de NHV (via ecosysteemherstel), terwijl het strenge beschermingsregime van Natura 2000 beperkt blijft tot dat wat vanuit de VHR strikt vereist is.
- Verduidelijken van de verhouding tussen Natura 2000-bescherming en de verplichtingen van 4.11 en 4.12.

In het definitieve Natuurplan werken we uit hoe de goede samenhang wordt vormgegeven tussen aanwijzingsbesluiten, beheerplannen, natuurdoelanalyses, en de verplichtingen van de NHV voor dezelfde habitattypen en leefgebieden. En welke vorm- en vaststellingsvereisten en tijdlijnen daarbij horen.

8.1.2 Omvang en toestand van habitattypen (artikel 4.1, 4.4 en 4.9)

Deze subparagraaf geeft inzicht in de huidige (landelijke) omvang en de toestand van de habitattypen uit bijlage 1 van de NHV. Hier gaan de verplichtingen uit artikel 4 over. We hebben hiervoor de gegevens gebruikt van artikel 17 van de VHR-rapportage 2025 die bij het Europese Milieuagentschap is ingediend.[105] Deze aanpak volgt de leidraden van de EC voor het opstellen van het Natuurplan.

Waddenzee

Kader 8.1 Landelijke data en gebiedsdata in het (Ontwerp-)Natuurplan

Voor de landelijke huidige situatie en de landelijke opgaven van habitattypen geven de gegevens uit de HR-rapportage de beste inschatting. Het is de enige gegevensbron die op een uniforme wijze een landelijke inschatting geeft van oppervlakten en toestand van habitattypen binnen én buiten Natura 2000-gebieden. De HR-rapportage geeft daarmee de beste kwantitatieve inschattingen op landelijk niveau die nu beschikbaar zijn.

Naast de landelijke gegevens gebruiken we voor het Ontwerp-Natuurplan ook de gebiedsgegevens uit de natuurdoelanalyses, beheerplannen en ecologische evaluaties. Deze bronnen geven op gebiedsniveau de best beschikbare informatie van de oppervlakten en de kwaliteitstoestand van habitattypen binnen HR-gebieden. Buiten deze gebieden is het beeld beperkt, mede omdat de monitoring minder intensief is. Deze bronnen worden daarom (mede) gebruikt om te bepalen waar de potentiële herstelgebieden liggen en welke mogelijkheden er zijn voor de uitvoering van maatregelen richting 2030.

Decentraal natuurbeleid leidt tot maatwerk in de beoordeling van de huidige situatie en de effectiviteit van de bestaande inzet. Dit kan ertoe leiden dat de beoordelingen op gebiedsniveau een ander beeld opleveren dan het landelijke beeld. Op de korte termijn (eerste planperiode) is er geen snelle manier om de landelijke cijfers en gebiedscijfers inhoudelijk correct met elkaar te stroomlijnen. Daarom werken we op beide niveaus met de best beschikbare kennis.

Voor de langere termijn wordt gewerkt aan verbetering van de monitoring van habitattypen, met name buiten Natura 2000-gebieden (zie ook subparagraaf 8.1.10), zodat deze uniform is op gebieds- en landelijk niveau. De opgave uit dit Ontwerp-Natuurplan kan in de toekomst bijgesteld worden, bijvoorbeeld dankzij meer inzicht uit aanvullende monitoring buiten Natura 2000-gebieden en de uniforme beoordelingskaders uit het VVM (zie bijlage A).

105 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Rapportage Vogel- en Habitatrichtlijn*.

In figuur 8.1 is de huidige toestand van alle habitattypen onder artikel 4 binnen en buiten Natura 2000 weergegeven op nationaal niveau.[106] Van de in totaal 2.517 km² aan kwalificerend habitattype is naar schatting 69 procent in een niet-goede toestand. Naar schatting 18 procent verkeert in een goede toestand. Van ruim 13 procent is de toestand onbekend.[107]

Figuur 8.1 Oppervlakte en toestand van alle habitattypen van bijlage 1 van de NHV op basis van de meest recente HR-rapportage 2025, uitgedrukt in km²

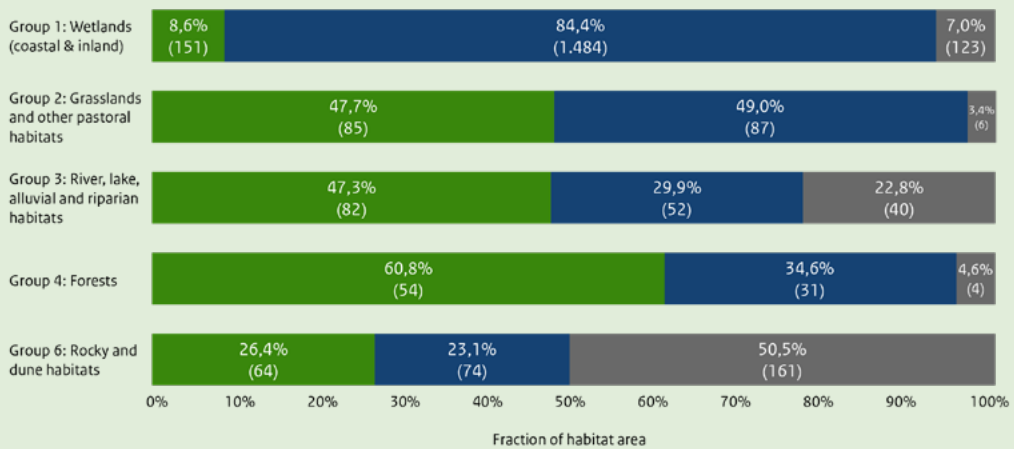

Noot: De oppervlakten van habitattypen in de EC-database en die gebruikt zijn voor figuur 8.1 zijn na vaststelling van het Ontwerp-Natuurplan marginaal bijgesteld. Dit zal worden gecorrigeerd in het definitief Natuurplan.

In figuur 8.2 staan de landelijke gegevens van de toestand per habitattypegroep. Welke habitattypen tot welke groep behoren is bepaald in NHV-bijlage 1.

Het percentage van de oppervlakte die in goede, niet-goede of onbekende toestand verkeert, verschilt per groep van habitattypen. Voor groep 1 (wetlands) is de oppervlakte die in niet-goede toestand verkeert het grootst, zowel absoluut (1.484 km²) als procentueel (84 procent). Voor groep 6 (*rocky and dune habitats*) is de oppervlakte die in onbekende toestand verkeert het grootst, zowel absoluut als procentueel. De ene groep bevat meer habitattypen dan de andere.

Figuur 8.2 Oppervlakte en toestand van groepen van habitattypen op basis van de meest recente HR-rapportage (2025)

Noot: Per groep van habitattypen (gedefinieerd in NHV-bijlage 1) is het percentage van de oppervlakte weergegeven. Groen geeft een goede conditie aan, rood een niet-goede conditie en grijs een onbekende conditie. Tussen haakjes staan de absolute waarden in km². Groep 5 ontbreekt omdat deze habitattypen niet in Nederland voorkomen.

106 Figuur 8.1 en 8.2 zijn gebaseerd op gegevens van het Europees Milieuagentschap. In deze gegevens zijn de door Nederland gerapporteerde bandbreedten niet zichtbaar. In de volgende paragrafen, waarin de kwantitatieve opgaven worden beschreven, zijn deze bandbreedten wel meegenomen. Rekening houdend met deze bandbreedten bedraagt de totale kwalificerende oppervlakte 2.570 km²."

107 De uitbreidingsopgave op grond van artikel 4.4 is nog niet meegenomen in de figuur. Deze komt in subparagraaf 8.1.3 aan de orde.

Bepaling opgaven habitattypen 4.1 en 4.4

De NHV-opgaven voor habitattypen worden gebaseerd op de meest recente HR-rapportage 2025[108] en de vernieuwde landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen en -soorten.[109] Hiermee zijn de herstelopgave en de uitbreidingsopgave gekwantificeerd.

Opgave 4.1: toestand

Zoals vastgesteld in de HR-rapportage,[110] is bij het bepalen van de toestandsopgave uitgegaan van de oppervlakte van ieder habitattype dat zich naar schatting in een niet-goede toestand bevindt. Deze oppervlakte is bepaald op basis van de aspecten structuur, functie en typische soorten en in de HR-rapportage opgenomen als een bandbreedte (minimum–maximum). Dit is momenteel de best beschikbare kwantitatieve inschatting op landelijk niveau, daarom hebben we die als uitgangspunt overgenomen in dit Ontwerp-Natuurplan. De oppervlakten in niet-goede toestand vormen daarnaast de huidige inschatting van de totale opgave voor artikel 4.1, waaruit de opgaven voor de verschillende termijnen zijn afgeleid.

Bepaling van oppervlakten habitattypen met een onbekende toestand

Bij de bandbreedten van de opgaven voor 2040 en 2050 is bij de maximumwaarden ook rekening gehouden met oppervlakten met onbekende toestand, omdat deze oppervlakten invloed hebben op de omvang van de opgaven. De maximumwaarden zijn berekend met de aanname dat het volledige onbekende oppervlak in niet-goede toestand verkeert. Op termijn zal via monitoring bekend worden hoeveel van het onbekende oppervlak in niet-goede toestand verkeert.

Voor een aantal habitattypen is wel bekend dat de toestand niet goed is, maar zijn de huidige methodiek en de gegevens ontoereikend om er een concreet oppervlak aan te koppelen. Of om ze mee te nemen in de berekening van de opgave voor 2030. Voor deze habitattypen is met verschillende indicatoren/ maatlatten voor de VHR-rapportage wel bepaald dat de toestand over het algemeen niet goed is (matig ongunstig of zeer ongunstig). Het is daarom van belang dat er wel wordt ingezet op herstelmaatregelen. Het gaat om de volgende zeven habitattypen:

- H3110: Zeer zwakgebufferde vennen, toestand zeer ongunstig
- H6430: Ruigten en zomen, toestand matig ongunstig
- H6110: Pionierbegroeiingen op rotsbodem, toestand matig ongunstig
- H2320: Binnenlandse kraaiheibegroeiingen, toestand matig ongunstig
- H2330: Zandverstuivingen, toestand zeer ongunstig
- H5130: Jeneverbesstruwelen, toestand matig ongunstig
- H91D0: Hoogveenbossen, toestand zeer ongunstig

Opgave 4.4: uitbreiding

Bij de uitbreidingsopgave volgens artikel 4.4 gaat het om de oppervlakten die nodig zijn om op landelijk niveau het doel te halen. De opgave voor 4.4 staat gelijk aan het aanvullend benodigd oppervlak voor de landelijke Gunstige Referentie-oppervlakten (GRO): dat wat op nationaal niveau nodig is om te spreken van een gunstige staat voor de omvang van het habitattype. De huidige oppervlakten van habitattypen zijn in de HR-rapportage bepaald met habitattypenkaarten uit 2024 voor oppervlakten binnen HR-gebieden. Ook zijn vegetatieopnamen uit de landelijke vegetatiedatabase voor oppervlakten buiten HR-gebieden gebruikt.

Voor de GRO van habitattypen worden de vernieuwde landelijke doelen (2026) voor Natura 2000-habitattypen gebruikt.[111] Deze doelen zijn op 12 januari 2026 vastgesteld en geven voor bijna alle habitattypen concreet aan wat de landelijke gunstige staat van instandhouding inhoudt. Dit is gebaseerd op advies van kennisinstellingen WUR en SOVON, waarbij ook de haalbaarheid in 2050 is ingeschat. De landelijke doelen voor habitattypen komen meestal overeen met de wetenschappelijke adviezen voor de landelijke gunstige staat van instandhouding.

---

108 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Rapportage Vogel- en Habitatrichtlijn*.
109 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Vernieuwde landelijke doelen vastgesteld*.
110 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Rapportage Vogel- en Habitatrichtlijn*.
111 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Vernieuwde landelijke doelen vastgesteld*.

In zes gevallen is een uitzondering gemaakt om te voorkomen dat de doelen tot een onmogelijke opgave zouden leiden in Nederland. Als het geadviseerde niveau voor de gunstige staat niet ecologisch haalbaar lijkt in 2050, dan komt het doel overeen met wat wel maximaal ecologisch haalbaar is in 2050. In die gevallen wordt er nog geen GRO vastgesteld, maar wordt de doelstelling voor 2030 afgeleid van het landelijke doel. Verder zijn de meest actuele kennis en inzichten gebruikt, zoals de laatste VHR-rapportage 2025.

Kader 8.2 Landelijke doelen 2026:[112] geen verlaagd percentage zoals bedoeld in NHV-artikel 4.5

Voor de habitattypen waar het wetenschappelijk advies voor het niveau van een gunstige staat niet is overgenomen, is er geen sprake van een verlaagd percentage zoals bedoeld in artikel 4.5 van de NHV. Hieronder staat waarom.

Alleen ecologisch gunstige referentiewaarden worden vastgesteld

LVVN wil Gunstige Referentiewaarden vaststellen. Daarbij worden alleen referentiewaarden vastgesteld die ook ecologisch haalbaar zijn. Het landelijk doel komt hiermee overeen. Geadviseerde referentiewaarden die ecologisch niet haalbaar zijn worden niet vastgesteld, maar doorontwikkeld.

Geen verplichting tot het onmogelijke

Gunstige Referentiewaarden zijn een resultaatverplichting van de NHV. Daarom kunnen ze niet op een niveau liggen dat ecologisch onhaalbaar is. Richtlijnen en verordeningen verplichten niet tot het onmogelijke: de gunstige staat moet haalbaar zijn met maatregelen. Dit blijkt ook uit de Europese guidance voor het bepalen van Gunstige Referentiewaarden, en het feit dat de referentiewaarden volgens de verordening rekening moeten houden met klimaatverandering (NHV-artikel 14.2).

Doorontwikkeling van Gunstige Referentiewaarden

De methode waarmee tot wetenschappelijke adviezen voor Gunstige Referentiewaarden is gekomen, hield nog geen rekening met de nieuwe criteria.[113] De methode wordt daarom doorontwikkeld. Dan worden voor zover mogelijk ook aspecten van technische haalbaarheid en klimaatverandering meegenomen in het wetenschappelijke proces om te komen tot adviezen voor Gunstige Referentiewaarden.

Landelijk doel als referentie voor de lange termijn

De geadviseerde Gunstige Referentiewaarden die ecologisch onhaalbaar zijn kunnen niet gezien worden als formele gunstige referentieoppervlakte in de zin van de NHV. Dit komt doordat de methode uit 2014 nog niet voldoet aan de vereisten uit de NHV. De landelijke doelen worden daarom gebruikt als referentie voor het afleiden van de herstelopgave voor 2030. Deze zijn meer in lijn met hoe de NHV de Gunstige Referentiewaarden toe wil passen, namelijk als ecologisch doel dat ook als resultaatverplichting kan gelden.

112 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Vernieuwde landelijke doelen vastgesteld*.

113 Bijlsma, R.J., Janssen, J.A.M., Weeda, E.J. & Schaminée, J.H.J. (2014). Gunstige referentiewaarden voor oppervlakte en verspreidingsgebied van Natura 2000-habitattypen in Nederland. *Wettelijk Onderzoekstaken Natuur & Milieu/Wageningen UR*.

Landelijke gunstige staat

Het Natura 2000-netwerk en habitattype-gebied daarbuiten geven samen invulling aan de landelijke gunstige staat. Bij het concreet maken van de uitbreidingsdoelstellingen moet rekening worden gehouden met deze landelijke doelstelling en met het duurzaam voortbestaan op gebiedsniveau. Het is ook van belang om lokaal in te zetten op voldoende oppervlak dat nodig is om de opgaven voor goede toestanden van habitattypen (4.1) te behalen. Zo zijn de opgaven voor uitbreiding en goede toestand afhankelijk van elkaar.

De landelijke opgave voor uitbreiding is per habitattype berekend door de huidige oppervlakte in mindering te brengen op het landelijk doel. Dit is dan de extra benodigde oppervlakte om voor ieder habitattype de totale opgave te bereiken. Voor 2030 gaat het om 30 procent van de extra benodigde oppervlakte, voor 2040 om 60 procent en voor 2050 om 100 procent.

Habitattypen zonder kwantitatief landelijk doel

De NHV-opgaven voor 2030, 2040 en 2050 zijn afgeleid van de landelijke doelen, waarbij dezelfde afrondingsregels zijn toegepast. Voor zes habitattypen is geen kwantitatief landelijk doel vastgesteld, terwijl wel bekend is dat de huidige oppervlakte uitgebreid moet worden. De doelstellingen gelden namelijk ook voor deze habitattypen. Het is onduidelijk hoeveel de oppervlakte precies moet uitbreiden voor een gunstige staat.

Twee habitattypen krijgen voor de NHV een indicatieve kwantitatieve opgave voor 2030: de Stroomdalgraslanden (H6120) en de Eiken-haagbeukenbossen (H9160). Voor vier habitattypen is vooralsnog geen kwantitatieve opgave te bepalen: de Estuaria (H1130), de Pionierbegroeiingen op rotsbodem (H6110), de Heischrale graslanden (H6230) en de Droge hardhoutooibossen (H91F0). Voor Estuaria geldt een uitbreidingsopgave die nodig is om de benodigde kwaliteit te bereiken. Voor de andere drie is de uitbreidingsopgave in eerste instantie gericht op instandhouding.

Voor de twee indicatieve opgaven geldt het volgende:

- Voor H6120 is een kwantitatief doel voor 2030 gebaseerd op de indicatieve beoordeling van de omvang van de oppervlakte in de VHR-rapportage.
- Voor H9160 is een kwantitatief doel voor 2030 geschat met een groeipercentage ten opzichte van de huidige omvang van dit habitattype (minimaal 1,5 procent toename[114]).

Maatregelen waterveiligheid koppelen aan uitbreiding estuaria

Er liggen synergiekansen tussen maatregelen voor waterveiligheid op lange termijn en de uitbreiding van estuaria. Het Rijk zal met regionale overheden in beeld brengen wat de mogelijkheden zijn voor integrale maatregelen langs de Westerschelde en de Eems-Dollard. Op basis van dit gezamenlijke beeld en ecologische analyses zal het definitieve Natuurplan de kwantificering van deze opgave verder toelichten. Ook zijn er kansen voor wisselwerkingen met Ruimte voor de Rivier voor het Stroomdalgrasland (periode 2030-2040) en Droge hardhoutooibossen (met name in de periode 2040-2050).

De NHV-opgaven voor habitattypen worden gebaseerd op de meest recente HR-rapportage (2019-2024) en de vernieuwde landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen en -soorten . Hiermee zijn de herstelopgave en de uitbreidingsopgave gekwantificeerd.

8.1.3 Minimumoppervlakten habitattypen die moeten worden hersteld (bestaande natuur)

De minimumoppervlakten van habitattypen die moeten worden hersteld staan weergegeven in tabel 8.2 (toestand van habitattypen) en tabel 8.3 (omvang van habitattypen). Hierbij gaat het om huidige oppervlakten die als habitattypen kwalificeren (in niet-goede toestand) en nieuwe oppervlakten die op termijn moeten gaan kwalificeren als habitattypen (uitbreidingsopgave). Om ervoor te zorgen dat de nodige oppervlakten daadwerkelijk worden gerealiseerd, is het ook belangrijk dat de omgeving van deze oppervlakten ondersteunend wordt ingericht. Dat betekent in de praktijk dat de oppervlakten waar maatregelen genomen moeten worden in werkelijkheid groter zijn dan in de tabellen wordt weergegeven.

114 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Natura 2000 Doelendocument 2026. Vernieuwde landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen en -soorten*.

Tabel 8.2 De indicatieve opgaven voor herstel van bestaande oppervlakten van groepen van habitattypen die in niet-goede toestand verkeren op basis van de meest recente HR-rapportage (2025)

Habitattypegroep	Indicatieve totale omvang habitattypegroep (km²)	Herstelopgave 2030 (toestand; km²)	Herstelopgave 2040 (toestand; km²)	Herstelopgave 2050 (toestand; km²)
Groep 1a: Wetlands aan de kust en in het binnenland (kusthabitattypen)	1758	433 - 449	866 - 964	1.300 – 1.445
Groep 1b: Wetlands aan de kust en in het binnenland (binnenlandse habitattypen)		4 - 30	9 - 71	13 - 106
Groep 2: Grasland en overige weidehabitats	178	2 – 51	3 - 105	5 - 158
Groep 3: Rivier-, meer-, alluviale en oeverhabitats	174	9 – 23	17 - 70	26 - 105
Groep 4: Bossen	89	3 – 15	6 - 33	9 - 50
Groep 6: Rotsachtige en duinhabitats	319	5 – 39	10 -118	15 - 177
Totaal	**2518**	**456-608** (18-24% van de totale omvang)	**911-1361** (36-54% van de totale omvang)	**1368-2042** (54-77% van de totale omvang)

Noot 1: Tot 2030 mag de opgave (30 procent) over de totale oppervlakte in niet-goede toestand van alle habitattypen samen worden berekend. Tot 2040 en 2050 moeten de opgaven (respectievelijk 60 en 90 procent) op groepsniveau worden berekend.

Noot 2: De opgaven voor de toestand van habitattypen zijn met bandbreedten aangegeven in overeenstemming met de HR-rapportage. Bij de bandbreedten van de opgaven voor 2040 en 2050 is bij de maximumwaarden ook rekening gehouden met oppervlakten met onbekende toestand, omdat deze oppervlakten invloed hebben op de omvang van de opgaven. De maximumwaarden zijn berekend met de aanname dat het volledige oppervlak met onbekende toestand in feite in een niet-goede toestand verkeert. Op termijn zal bekend worden hoe veel dit daadwerkelijk is (NB: in het Natuurplan dat we bij de EC indienen, moeten de opgaven voor de toestand van habitattypen worden bepaald met alleen de bekende oppervlakten in niet-goede toestand. Deze maximumwaarden komen dus niet overeen met die in deze tabel).

Tabel 8.3 De indicatieve uitbreidingsopgaven (km²) per groep van habitattypen op basis van de meest recente HR-rapportage (2025) en de Landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen (2026)

Habitattypegroep	Indicatieve totale omvang habitattypegroep (km²)	Herstelopgave 2030 (uitbreiding; km²)	Herstelopgave 2040 (uitbreiding; km²)	Herstelopgave 2050 (uitbreiding; km²)
Groep 1: Wetlands (aan de kust en in het binnenland)	1758	3	6	10
Groep 2: Grasland en overige weidehabitats	178	10	20	33
Groep 3: Rivier-, meer-, alluviale en oeverhabitats	174	4	7	11
Groep 4: Bossen	89	1	3	4
Groep 6: Rotsachtige en duinhabitats	319	12	25	41
Totaal	**2518**	**31** (1,2% t.o.v. de totale omvang)	**61** (2,4% t.o.v. de totale omvang)	**99** (3,9% t.o.v. de totale omvang)

Noot: Voor 2030 is de opgave 30 procent van het benodigde extra areaal, voor 2040 60 procent van het benodigde extra areaal en voor 2050 100 procent van het benodigde extra areaal op groepsniveau.

Voor 2030 is er indicatief ten minste 31 km² uitbreiding[115] en tussen de 456 en 608 km² herstel van de toestand nodig. Deze getallen zijn een ondergrens, omdat nog niet alle uitbreidingsdoelen zijn gekwantificeerd (bijvoorbeeld Estuaria) en niet van alle habitattypen de toestand bekend is. Voor realisatie van de opgaven voor 2030 ligt de focus op Natura 2000-gebieden, waarbij de maatregelen over een groter gebied genomen moeten worden. Mogelijk kan een deel van de opgaven ook in natuur buiten Natura 2000-gebieden gerealiseerd worden, bijvoorbeeld in NNN. Op lange termijn moeten ook de oppervlakten buiten Natura 2000 hersteld worden.

Herstel van de toestand van habitattypen

Voor de 2030-verplichting om de toestand van habitattypen te herstellen geldt dat deze mag worden gerealiseerd op het niveau van alle habitattypen samen. Dat betekent dat de verplichting niet per individueel habitattype of per habitattypegroep geldt. Voor 2040 en 2050 geldt de verplichting wel per groep van habitattypen. Om meer inzicht te geven in welke groep de grootste opgave heeft, hebben we ervoor gekozen om in tabel 8.2 ook de te herstellen oppervlakten op groepsniveau te presenteren voor 2030.

115 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2026). *Natura 2000 Doelendocument 2026. Vernieuwde landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen en -soorten*.

Dit maakt ook inzichtelijk waar mogelijk de grootste potentie ligt om de 2030-doelen te halen. Gezien de geschatte omvang van de opgaven en de ligging van de habitattypen langs de kust, zijn in tabel 8.3 de opgaven voor toestand van de habitattypen Estuaria, Slik- en zandplaten en Schorren en zilte graslanden bij groep 1 ondergebracht in een aparte subgroep (1a). De overige habitattypen van groep 1 vallen onder een tweede subgroep (1b), zie ook de beleidsoptie onder het kopje 'Ruimtelijke focus voor gericht herstel' onder subparagraaf 8.1.4.

In tabel 8.2 en 8.3 staan de indicatieve opgave voor 2050 voor uitbreiding en de te herstellen toestand. Het overgrote deel van de opgaven voor herstel van toestand komt voort uit de habitattypen Slik- en zandplaten en Estuaria (groep 1).

Kader 8.3 Tijdelijke werkdefinitie van goede toestand van habitattypen

Het verbeterprogramma VVM werkt aan beoordelingskaders voor kwaliteit van habitattypen. Deze beoordelingskaders maken een precieze beoordeling van de kwaliteit mogelijk, maar zullen niet op tijd de nodige informatie opleveren om tijdens de eerste planperiode te kunnen toepassen. Daarom is er voor de NHV een tijdelijke werkdefinitie voor een goede toestand van habitattypen opgesteld. Die kan in de tussentijd gebruikt worden voor het inschatten van benodigde maatregelen en potenties om de restopgave van habitattypen in te vullen. De werkdefinitie sluit aan bij de bestaande taken van voortouwnemers: 'Een toestand waarin de drukfactoren en of andere knelpunten voor een habitattype in een gebied op een zodanig beheersbaar niveau zijn, dat deze niet in de weg staan aan het behalen van de instandhoudingsdoelstelling voor dat habitattype.'

Habitattypen-oppervlakten met een onbekende toestand

De totale oppervlakte van alle habitattypen binnen en buiten Natura 2000 in Nederland is 2.570 km². Voor 2030 geldt dat de toestand voor 2.312 km² (90 procent) van de oppervlakte bekend moet zijn. In 2040 geldt dit voor 2.570 km² (100 procent). De toestand is al bekend voor een deel van de oppervlakten. Het oppervlakte dat voor alle habitattypen van artikel 4 als onbekend is gerapporteerd, is in totaal 333–334 km². Deze onbekende oppervlakten moeten worden meegenomen in de schatting van de herstelopgave.

Kader 8.4 Optie: wel of niet de uitzondering op grond van artikel 4.2 voor toestand van habitattypen gebruiken

Artikel 4.2 biedt een uitzondering voor habitattypen die veelvoorkomend zijn. Lidstaten mogen voor deze habitattypen een lager hersteldoel voor 2050 stellen (minimaal 80 procent in plaats van 90 procent). Voorwaarde is dat dit niet in de weg mag staan van het behalen van een gunstige staat van instandhouding. Daarnaast mag er dan niet meer gemiddeld worden voor de doelen van 2030 (30 procent herstel over alle habitattypen heen) en 2040 (60 procent per groep).

Voor Nederland kan deze uitzondering eventueel worden toegepast op het habitattype Slik- en zandplaten (H1140), dat ongeveer 65 procent van de totaalopgave beslaat. 85 procent van de oppervlakte van dit habitattype ligt in de Waddenzee. Omdat de mogelijke en noodzakelijke maatregelen (verminderen bodemberoering en KRW-maatregelen) hier al voor een deel genomen worden, kan het zijn dat in 2030 en 2040 al meer dan de benodigde maatregelen voor 30 of 60 procent herstel genomen zijn. Deze extra realisatie mag dan bijvoorbeeld gebruikt worden om minder realisatie voor Estuaria (H1130; valt binnen dezelfde groep als H1140) te compenseren. Het lijkt dus verstandig om geen gebruik te maken van de uitzondering, zodat het mogelijk blijft om te middelen binnen deze groep. Er moet dan wel worden voldaan aan minimaal 90 procent herstel in 2050.

8.1.4 Gericht herstelplan voor 2030

Inschatting van medeoverheden van hun verwachte bijdrage via bestaande inzet

Medeoverheden hebben via een expert-inschatting de verwachte bijdragen van bestaand beleid en maatregelen aan de 2030-opgave gekwantificeerd. Hierbij kunnen interpretatieverschillen zijn tussen de verschillende overheden.

Voor deze inschatting zijn onder andere de natuurdoelanalyses (NDA's) gebruikt, is de verwachte stikstofoverbelasting volgens AERIUS ingeschat en is expertkennis van ecologen gebruikt voor specifieke gebieden. Deze bronnen hebben geen uniforme methodiek en geven geen compleet beeld. Daarnaast zijn de inschattingen onzeker en afhankelijk van bijvoorbeeld generieke maatregelen, zoals het verlagen van de stikstofdepositie of andere drukfactoren in de toekomst. Deze maatregelen zijn weer mede afhankelijk van rijksbeleid rondom landbouw en natuurherstel.

Restopgave voor 2030

In tabel 8.4 en tabel 8.5 staan de indicatieve restopgaven voor herstel van de toestand en de omvang van habitattypen voor 2030 (km²). Hierbij wordt onderscheid gemaakt in oppervlakten waarvan de toestand wordt hersteld (4.1) en oppervlakten die worden uitgebreid (4.4).

Zuiderafwateringskanaal, fotograaf: Matthijs van Os

Tabel 8.4 Overzicht van de indicatieve restopgave van bestaande natuur voor het herstellen van de toestand van habitattypen voor 2030, 2040 en 2050 (artikel 4.1)

Habitattypegroep	Indicatieve totale omvang habitattypegroep (km²)	Restopgave 2030 (km²)	Restopgave 2040 (km²)	Restopgave 2050 (km²)
Groep 1a: Wetlands aan de kust en in het binnenland (kusthabitattypen)	1758	431-447	864-962	1298-1443
Groep 1b: Wetlands aan de kust en in het binnenland (binnenlandse habitattypen)		2-28	6-68	11-103
Groep 2: Grasland en overige weidehabitats	178	0-46	0-101	0-153
Groep 3: Rivier-, meer-, alluviale en oeverhabitats	174	0-10	4-57	13-92
Groep 4: Bossen	89	3-15	6-33	9-50
Groep 6: Rotsachtige en duinhabitats	319	0-1	0-81	0-140
Totaal	**2518**	**436-548** (17-22% van de totale omvang)	**881-1301** (35-52% van de totale omvang)	**1330-1982** (52-79% van de totale omvang)

Noot: De restopgave is de 2030-opgave voor de toestand van habitattypen (op basis van de meest recente HR-rapportage (2025)), waarbij rekening is gehouden met het effect van bestaand beleid en maatregelen die uiterlijk in 2030 zijn genomen. Dit is bepaald op basis van expertinschatting.

Vanaf 2040 moet de herstelopgave (artikel 4.1) op het niveau van habitattypegroepen gerapporteerd worden. Naar verwachting resteert er voor 2040 en 2050 voor alle habitattypegroepen nog een opgave, waarbij de opgave voor groep 1 het grootst is.

Tabel 8.5 Overzicht van de indicatieve restopgave voor uitbreiding van habitattypen voor 2030, 2040 en 2050

Habitattypegroep	Indicatieve totale omvang habitattypegroep (km²)	Restopgave 2030 (km²)	Restopgave 2040 (km²)	Restopgave 2050 (km²)
Groep 1: Wetlands (aan de kust en in het binnenland)	1758	1	4	8
Groep 2: Grasland en overige weidehabitats	178	3	13	26
Groep 3: Rivier-, meer-, alluviale en oeverhabitats	174	0,5	4	8
Groep 4: Bossen	89	0	0	0
Groep 6: Rotsachtige en duinhabitats	319	9	22	38
Totaal	**2518**	**14** (0,6% t.o.v. de totale omvang)	**42** (1,7% t.o.v. de totale omvang)	**80** (3,2% t.o.v. de totale omvang)

Noot: De restopgave is de 2030-opgave voor uitbreiding van habitattypen (op basis van de meest recente HR-rapportage (2025) en de Landelijke doelen voor Natura 2000-habitattypen (2026)), waarbij rekening is gehouden met de resultaten van bestaand beleid en maatregelen die uiterlijk in 2030 zijn genomen. Dit is bepaald op basis van expertinschatting.

Na 2030 zal voor vier van de vijf habitattypegroepen nog een opgave resteren voor uitbreiding (4.4). De verwachting is dat de opgave voor groep 4 al volledig gehaald zal worden tot 2030. Voor deze groep zijn er namelijk slechts twee habitattypen met een opgave en er wordt relatief veel uitbreiding verwacht tot 2030. Ook de opgave tot 2040 voor deze groep wordt mogelijk al gehaald in 2030, en de opgave tot 2050 wordt bijna gehaald.

Verwacht herstel voor habitattypen zonder kwantitatief doel of met onbekend oppervlakte in niet-goede toestand

Medeoverheden gaven aan dat zij op basis van bestaand beleid oppervlakten verwachten uit te breiden. Het gaat hier om oppervlakten voor bijna alle habitattypen die volgens de vernieuwde landelijke doelen uitbreiding nodig hebben. Hoeveel uitbreiding dat is, is nog niet duidelijk. Daardoor kunnen de restopgaven nog niet bepaald worden. Het kan dus zijn dat deze habitattypen meer uitbreiding nodig hebben dan verwacht. In totaal is de verwachte uitbreiding voor deze habitattypen 1,47 km² (exclusief de uitbreidingsopgave voor estuaria).

Er zijn zeven habitattypen waarvan de toestand niet goed is maar waarvan de concrete oppervlakten nog onbekend zijn. Voor vier van die habitattypen wordt verwacht dat er al oppervlakten hersteld zullen worden tot 2030, zo'n 1,17 km² in totaal.

Ruimtelijke focus voor gericht herstel van habitattypen (4.1 en 4.4)

Om de 2030-opgave voor habitattypen te realiseren, kiezen we ervoor om in een beperkt aantal Natura 2000-gebieden aan de slag te gaan. Welke gebieden dat zijn, is nog niet bekend. Er wordt nu gedacht aan Natura 2000-gebieden met meerdere habitattypen van grote oppervlakten die ook een verbeter- of uitbreidingsdoel in het aanwijzingsbesluit hebben. Zo worden de NHV-doelen logisch aan de VHR gekoppeld en worden middelen efficiënt ingezet om in één gebied grotere oppervlakten tegelijk te herstellen of uit te breiden. Sommige habitattypen vragen vanwege de (nog niet gekwantificeerde) uitbreidingsopgaven om grootschalige ruimtelijke aanpassingen, zoals Estuaria. Daarvoor is een integrale visie en zorgvuldige voorbereiding nodig. Zo kan rekening worden gehouden met de aanpassingen en kansen voor verschillende ruimtelijke functies.

Waar nodig wordt de selectie van Natura 2000-gebieden aangevuld met andere gebieden, op basis van noodzaak, draagvlak en potentie (zowel Natura 2000 als NNN). Op voorhand wordt niet op bepaalde habitattypen voor 2030 geprioriteerd: in welke mate de habitattypen hersteld worden, volgt mede uit de uiteindelijke selectie van Natura 2000-gebieden.

Kader 8.5 Optie: wel of geen eigenstandige 30-procent-opgaven voor herstel van toestand van zoute habitattypen en terrestrische en zoetwaterhabitattypen

Uiterlijk in 2030 moeten maatregelen getroffen zijn om 30 procent van de oppervlakten van alle habitattypen te herstellen. Het gaat om maatregelen op nationaal niveau voor oppervlakten in een niet-goede toestand. Hierbij mag gemiddeld worden over alle habitattypen met een opgave voor toestandsherstel. Deze opgave is sterk geconcentreerd: de zoute habitattypen Estuaria, Slik- en zandplaten en Schorren en zilte graslanden beslaan 66 procent van de opgave in hectaren.

Deze verdeling heeft tot gevolg dat relatief beperkte aanvullende inspanningen binnen deze groep een substantieel effect hebben op het behalen van de 30-procent-doelstelling op nationaal niveau.

Dit brengt zowel kansen als risico's met zich mee voor de invulling van de opgave. Enerzijds biedt het ruimte om de 2030-opgave te behalen via gerichte inzet op deze drie habitattypen. Anderzijds leidt een sterke focus op deze habitattypen er mogelijk toe dat de inzet op terrestrische en zoetwaterhabitattypen beperkt blijft. Dit is onwenselijk voor de lange termijn, aangezien tijdige inzet ook voor terrestrische en zoetwaterhabitattypen noodzakelijk is om de meerjarige opgaven richting 2040 en 2050 haalbaar te houden. Uitstel van maatregelen kan dan leiden tot disproportioneel zwaardere opgaven in latere fasen. Bovendien is herstel van deze habitattypen ook nodig voor de leefgebieden van soorten (4.7). We hebben dus twee opties.

Optie A: we hanteren een schot tussen de zoute habitattypen van artikel 4 en de terrestrische en zoetwaterhabitattypen

We realiseren de 2030-opgaven voor habitattypen in zowel zoute habitattypen als terrestrische en zoetwaterhabitattypen. Dat gebeurt in eigenstandige trajecten die elk individueel optellen tot 30 procent. Dat betekent dat we twee subgroepen creëren binnen groep 1 en middeling over deze subgroepen niet toepassen, ondanks het feit dat de NHV-systematiek die ruimte wel biedt. Hiermee wordt geborgd dat herstel voor beide groepen habitattypen plaatsvindt.

Optie B: we hanteren geen schot tussen de zoute habitattypen van artikel 4 en de terrestrische en zoetwaterhabitattypen

Zonder bijdrage van de zoute habitattypen halen we de 30-procent-opgave op nationaal niveau waarschijnlijk niet. Doorschuiven van een deel van de maatregelen voor toestandsverbetering naar 2040 is in theorie mogelijk, maar onwenselijk. Het zou namelijk betekenen dat de terrestrische en zoetwaterhabitattypen een grotere bijdrage moeten leveren aan de landelijke NHV-doelen voor 2030. Omdat de zoute habitattypen verreweg de grootste opgave kennen (kwantitatief in hectaren) zou dat een onevenredige inspanning vragen.

Selectie van gebieden

We zien alle Natura 2000- en NNN-gebieden als potentieel te herstellen gebieden voor dit Ontwerp-Natuurplan (zie figuur 8.3), omdat de uiteindelijke selectie nog onderwerp van gesprek is. Waar nodig horen ook zones rondom de Natura 2000-gebieden erbij.[116] Om de potentie van de Natura 2000-gebieden maximaal te benutten, kunnen maatregelen buiten de begrenzing van de Natura 2000-gebieden namelijk ook nodig zijn. In deze zones liggen mogelijk ook kansen voor ontwikkeling, uitbreiding en herstel van NHV-doelen. Denk daarbij aan habitattypen, leefgebieden van soorten, bestuiverpopulaties en landschapselementen.

Figuur 8.3 Natura 2000-gebieden van artikel 4

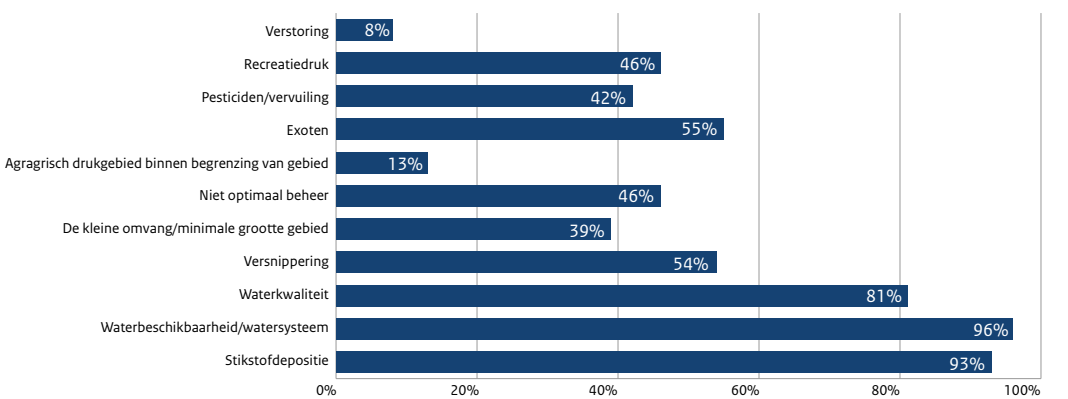
Relevante drukfactoren voor gericht herstel

Voor Natura 2000-gebieden is veel informatie beschikbaar over de drukfactoren die weggenomen zouden moeten worden om de betreffende habitattypen te herstellen en uit te breiden. De Ecologische Autoriteit heeft bijvoorbeeld op basis van natuurdoelanalyses een overzicht gepubliceerd van de meestgescoorde drukfactoren in 123 stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden[117] (zie figuur 8.4). De meestgescoorde drukfactoren voor deze gebieden zijn stikstofdepositie, waterkwaliteit en waterkwantiteit, versnippering of te kleine omvang van het gebied, en invloed van invasieve exoten. Dezelfde drukfactoren, behalve stikstofdepositie, belemmeren ook het behalen van de doelen in niet-stikstofgevoelige (terrestrische) Natura 2000-gebieden.

Voor de grote wateren, in verhouding de grootste oppervlakten Natura 2000-gebieden in Nederland, zijn met name de factoren bodemberoering, onttrekking van flora en fauna, nutriënten en chemische belasting, verstoring en onttrekking van substraat/bedekking van belang. Daarnaast staat de natuur in veel grote wateren onder druk door het gebrek aan geleidelijke overgangen tussen wateren (door de aanleg van dammen en sluizen) en in overgangen van water naar land (door de aanleg van dijken zonder natuurlijke (oever)inrichting).

Er is een stevige inzet nodig om de belangrijkste drukfactoren aan te pakken (bijvoorbeeld stikstof, gewasbeschermingsmiddelen en waterhuishouding, zie hoofdstuk 6). Dat moet via generieke en gebiedsspecifieke maatregelen. Via de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof wordt beleid ontwikkeld om stikstofreductie en natuurherstel verder vorm te geven. Daar worden ook de NHV-opgaven bij betrokken.

Figuur 8.4 Drukfactoren in 123 stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden

116 Afhankelijk van welke NHV-doelen in deze zones mede worden gerealiseerd zijn artikelen 4.11 en/of 4.12 van toepassing met bijbehorende beschermingsregimes.
117 Ecologische Autoriteit. (2024). *Position paper voor technische briefing ecologische autoriteit voor Tweede Kamercommissie LVVN*.

Bijdrage aan herstel via maatregelen voor andere NHV-ecosystemen

Voor een deel van de habitattypen is er overlap met andere opgaven, zoals die voor bossen en bestuivers. Maatregelen die bijdragen aan de herstelopgave van habitattypen hebben bovendien vaak ook positieve effecten op leefgebieden van (beschermde) soorten, waarvoor ook NHV-verplichtingen gelden. Voor voldoende kwaliteit en kwantiteit van leefgebieden voor soorten is wel aanzienlijk meer ruimte nodig dan de oppervlakten die worden hersteld en uitgebreid voor habitattypen. Daar staat tegenover dat de leefgebieden van soorten vaak overlappen met elkaar of met habitattype-areaal, en dat leefgebieden vaak ruimte bieden voor functiecombinatie. In sommige gevallen kunnen maatregelen of doelen met elkaar conflicteren.

8.1.5 Herstel van de habitats van soorten uiterlijk in 2030 (artikel 4.7)

In tabel 8.6 en 8.7 zijn de prioritaire soorten van de HR en de VR opgenomen. Hiervoor is in de eerste planperiode inzet voorzien om leefgebieden te herstellen. Het gaat dan om de inzet die nodig is om de negatieve trends te stoppen, als eerste en meest urgente stap richting voldoende kwantiteit en kwaliteit leefgebied van alle VHR-soorten.

Voor de HR-soorten zijn inschattingen opgenomen van de totale oppervlakte waarvoor deze herstelmaatregelen gelden en wat de relevante ecosysteemtypen zijn. Voor de VR-soorten is nog geen oppervlakteschatting beschikbaar. De VR-herstelopgave van de eerste planperiode raakt alle ecosysteemtypen die in Nederland voorkomen en er is aanzienlijke overlap in leefgebieden tussen de soorten. Daarom zal de inschatting van de herstelopgave worden uitgevoerd voor groepen van soorten met vergelijkbare behoeften. Deze analyse is nog niet afgerond en volgt in het definitieve Natuurplan.
Indicatieve kaarten van potentieel te herstellen gebieden

Voor elk van de prioritaire HR-soorten is onder tabel 8.6 een kaart opgenomen. Daarop staat in rode cirkels aangegeven in welke regio('s) de potentiële herstelgebieden gezocht kunnen worden. Deze kaarten zijn indicatief en tonen slechts een globaal zoekgebied. De aangegeven regio's vormen geen exacte begrenzing van het potentiële herstelgebied: het zijn gebieden waar ecologisch gezien herstelmogelijkheden kunnen liggen.

Voor de prioritaire VR-soorten kunnen nog geen zoekgebieden worden aangegeven in het Ontwerp-Natuurplan, vanwege het grote aantal soorten en de overlap tussen soorten in leefgebied. Wel is een kaart opgenomen met daarop de ecosysteemtypen (figuur 8.5) en een overzicht van welke soorten in welke ecosysteemtypen voorkomen (tabel 8.7).

Voor zowel HR- als VR-soorten geldt dat leefgebiedenherstel niet noodzakelijkerwijs natuuruitbreiding betekent. Leefgebieden kunnen vaak goed samengaan met andere functies. Voor soorten die wel zijn aangewezen op natuurgebieden zal de focus voor leefgebiedenherstel voor 2030 primair op Natura 2000 en NNN liggen.

Deze informatie vormt de basis voor het uitwerken van een concreet uitvoeringsprogramma samen met medeoverheden. Dit programma zal zich richten op alle noodzakelijke zinvolle maatregelen voor het stoppen van de negatieve trends van de prioritaire soorten.

Tabel 8.6 Prioritaire soorten van de HR met de indicatieve herstelopgave voor artikel 4.7

Soortcode	Soort	Indicatieve totale oppervlakte waarvoor herstelopgave gelden (raming tot 2030)	Ecosysteemtype
1014	Nauwe korfslak	Circa 26 km²	f) Rotsachtige en duinecosystemen en ecosystemen met schaarse vegetatie
1037	Gaffellibel	Lengte van circa 32 km met een breedte van 0,5 km	b) Graslandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen
1048	Groene glazenmaker	Circa 2,5 km²	a) Wetlandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen g) Bouwland
1061	Donker pimpernelblauwtje	Circa 1,3 km²	b) Graslandecosystemen
1081	Brede geelgerande waterroofkever	Circa 0,1 km²	a) Wetlandecosystemen
1106	Zalm	Geen oppervlakte, criteria voor doortrekfunctie: barrières te passeren voor minimaal 90 procent van de individuen; schuilplaats beschikbaar op elke 20 km	c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen
1145	Grote modderkruiper	Lineaire opgave: circa 957 km	a) Wetlandecosystemen b) Graslandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen
1166	Kamsalamander	25 km²*	a) Wetlandecosystemen b) Graslandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen d) Bos- en boslandsecosystemen e) Steppe-, heide- en struikecosystemen
1193	Geelbuikvuurpad	2,8 km²*	b) Graslandecosystemen d) Bos- en boslandsecosystemen e) Steppe-, heide- en struikecosystemen f) Rotsachtige en duinecosystemen en ecosystemen met schaarse vegetatie
1261	Zandhagedis	16 km²*	b) Graslandecosystemen e) Steppe-, heide- en struikecosystemen f) Rotsachtige en duinecosystemen en ecosystemen met schaarse vegetatie
1339	Hamster	Circa 8,5 km²	g) Bouwland
1340	Noordse woelmuis	Circa 450 km²	a) Wetlandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen j) Andere ecosystemen: laagveen, buitendijkse rietmoerassen, zeeklei-moerassen
1341	Hazelmuis	Circa 25 km²	d) Bos- en boslandecosystemen, met name bosranden j) Andere ecosystemen: half-natuurlijk cultuurlandschap met een rijke groenblauwe dooradering
1378	Rendiermos (vijf soorten)	Circa 6 km² (geen extra oppervlak nodig als leefgebied zandhagedis wordt verbeterd; lift daarop mee)	e) Steppe-, heide- en struikecosystemen f) Rotsachtige en duinecosystemen en ecosystemen met schaarse vegetatie
1762	Valkruid	Circa 0,3 km²	e) Steppe-, heide- en struikecosystemen
1831	Drijvende waterweegbree	Circa 1 km²	a) Wetlandecosystemen b) Graslandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen
4056	Platte Schijfhoren	Circa 100 km²	a) Wetlandecosystemen c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen j) Andere ecosystemen: sloten in veenweidegebieden
1163	Rivierdonderpad	1 km²*	c) Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen

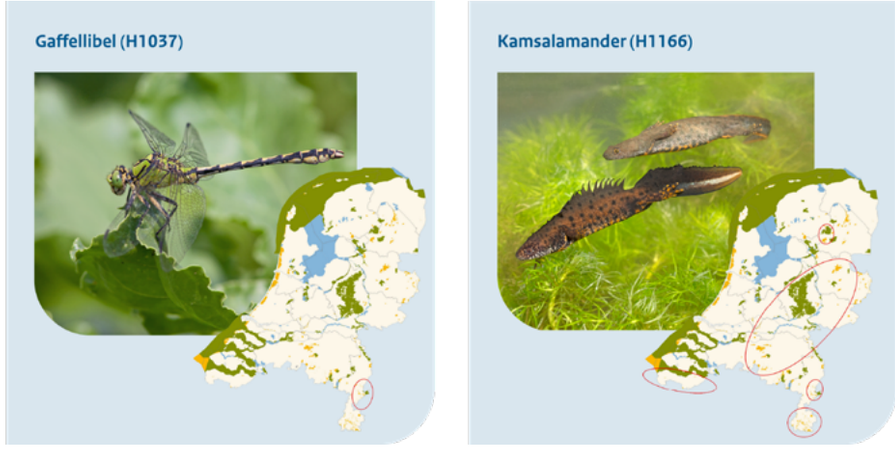
Noot: De selectie van HR-soorten is gebaseerd op de laatste HR-rapportage (2025). Het zijn de soorten met de volgende beoordeling: algemeen oordeel zeer ongunstig, algemene trend afnemend, leefgebied kwaliteit of kwantiteit negatief, en onbezet leefgebied niet positief.

* Na het opstellen van het Ontwerp-Natuurplan is de inschatting van de indicatieve herstelopgave voor 2030 door de betreffende soortenorganisatie bijgesteld. De actuele inschatting zal worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Indicatieve kaarten van potentieel te herstellen leefgebieden van de prioritaire HR-soorten

Noot: voor een deel van de soorten vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van de zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Kaart 8.1 Gaffellibel, **kaart 8.2** Kamsalamander

Gaffelibel, fotograaf: Klaas van Haeringen - Kamsalamander, fotograaf: Jelger Herder

Noot: Voor deze soorten vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van de zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

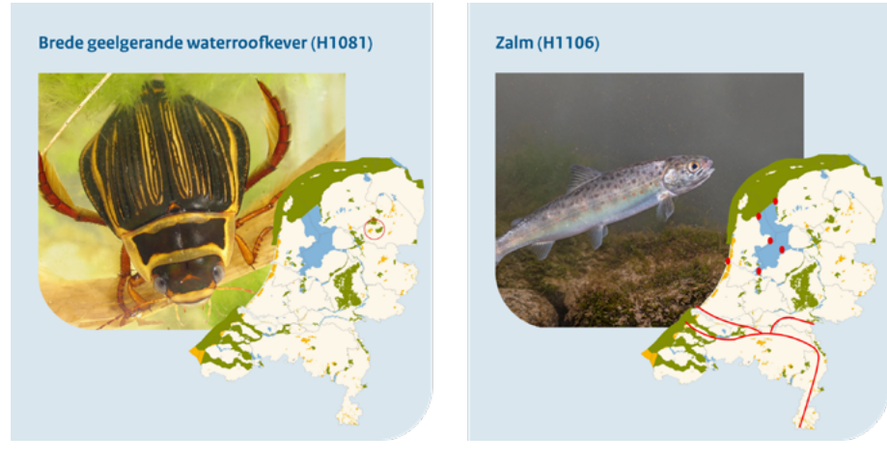
Kaart 8.3 Zandhagedis, **kaart 8.4** Donker pimpernelblauwtje

Zandhagedis, Amsterdamse Waterleidingduinen, Panneland, fotograaf: Joost van der Sluijs - Donker pimpernelblauwtje, Saxifraga.nl, fotograaf: Arthur van Dijk

Noot: Voor deze soorten vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van de zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

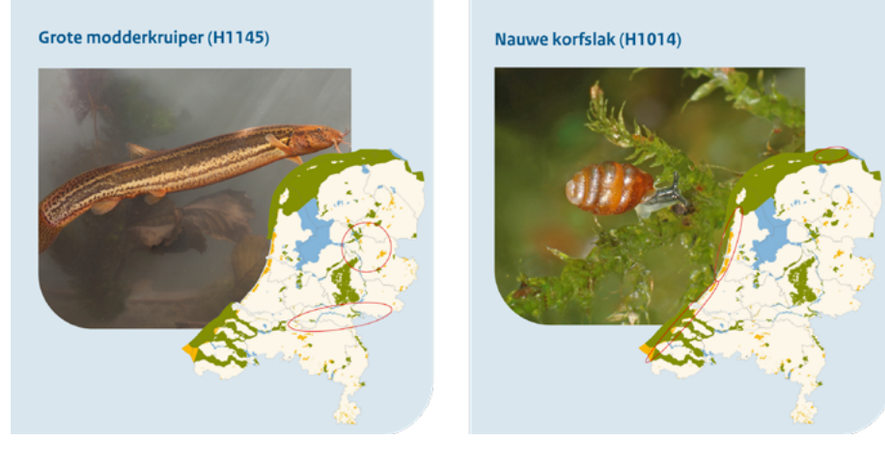
Kaart 8.5 Brede geelgerande waterroofkever, **kaart 8.6** Zalm

Brede geelgrande waterroofkever, fotograaf: Bram Koese - Zalm, fotograaf: Jelger Herder

Noot: Voor de Zalm vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Kaart 8.7 Grote modderkruiper, **kaart 8.8** Nauwe korfslak

Grote modderkruiper, fotograaf: Jelger Herder - Nauwe korfslak, fotograaf: Adriaan Gmelig Meyling

Noot: Voor deze soorten vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van de zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Kaart 8.9 Geelbuikvuurpad, **kaart 8.10** Hamster

Geelbuikvuurpad, fotograaf: Jelger Herder - Hamster, Zuid Limburg, fotograaf: Jordy Houkes

Kaart 8.11 Noordse woelmuis, **kaart 8.12** Groene glazenmaker

Noordse woelmuis, fotograaf: Jelger Herder - Groene glazenmaker - Klaas van Haeringen

Noot: Voor de Noordse woelmuis vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Kaart 8.13 Hazelmuis, **kaart 8.14** Rendiermos

Hazelmuis, fotograaf: Jelger Herder - Rendiermos, fotograaf: Jelger Herder

Noot: Voor het Rendiermos vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

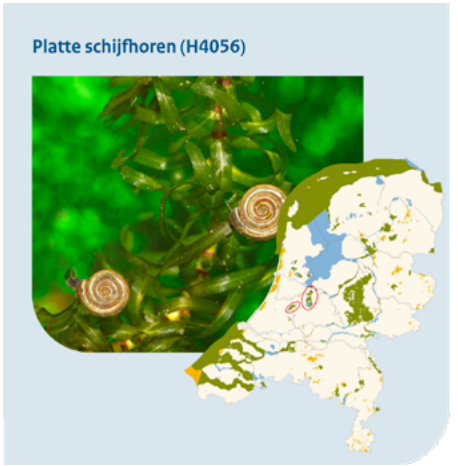
Kaart 8.15 Valkruid, **kaart 8.16** Drijvende waterweegbree

Valkruid, fotograaf: Jelger Herder - Drijvende waterweegbree, fotograaf: Jelger Herder

Kaart 8.17 Platte schijfhoren, **kaart 8.18** Rivierdonderpad

Platte schijfhoren, fotograaf: Jelger Herder - Rivierdonderpad, fotograaf: Jelger Herder

Noot: Voor deze soorten vindt een nadere analyse plaats; geactualiseerde inschattingen van de zoekgebieden voor potentieel herstel worden opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Tabel 8.7 Prioritaire soorten* van de Vogelrichtlijn (indicatieve herstelopgave nog te bepalen) voor artikel 4

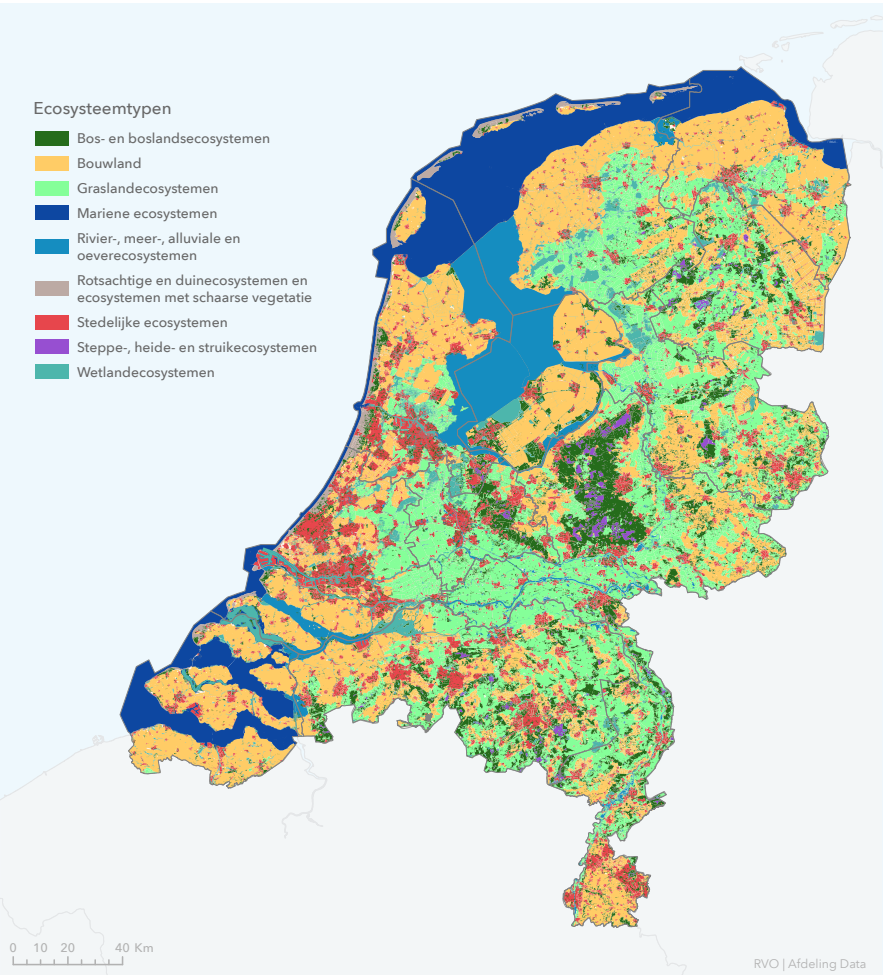
Ecosysteemtypen	Broedvogels	Niet-broedvogels
Bos- en boslandsecosystemen	Boomvalk, Gekraagde Roodstaart, Grauwe Vliegenvanger, Grote Lijster, Kramsvogel, Matkop, Nachtegaal, Ransuil, Spreeuw, Staartmees, Wielewaal, Zwarte Mees	Grote Lijster, Ransuil, Zwarte Mees
Bouwland	Grauwe Kiekendief, Kwartelkoning, Ortolaan, Scholekster, Veldleeuwerik, Wulp	Houtduif, Kievit, Kneu, Ringmus, Veldleeuwerik
Graslandecosystemen	Graspieper, Tureluur, Veldleeuwerik, Watersnip, Wulp, Zomertaling	Blauwe Kiekendief, Goudplevier, Kemphaan, Kievit
Mariene ecosystemen	Dwergmeeuw, Eider, Grote Stern, Noordse Stern, Stormmeeuw, Visdief, Zilvermeeuw	**
Rivier-, meer- alluviale en oeverecosystemen	Dwergmeeuw, Grote Karekiet, Huiszwaluw, Kokmeeuw, Kwartelkoning, Porseleinhoen, Stormmeeuw, Visdief, Waterhoen, Woudaap, Zilvermeeuw, Zwarte Stern	Brilduiker, Grote Zaagbek, Nonnetje, Tafeleend, Zwarte Stern
Rotsachtige en duinecosystemen en ecosystemen met schaarse vegetatie	Bontbekplevier, Nachtegaal, Scholekster, Strandplevier, Tapuit	Frater
Stedelijke ecosystemen	Europese Kanarie, Huismus, Huiszwaluw, Kuifleeuwerik, Spreeuw	**
Steppe-, heide- en struikecosystemen	Blauwe Kiekendief, Boomvalk, Duinpieper, Geelgors, Gekraagde Roodstaart, Grauwe Kiekendief, Klapekster, Kleine Barmsijs, Kneu, Koekoek, Korhoen, Paapje, Spotvogel, Tapuit, Velduil, Wintertaling	Velduil
Wetlandecosystemen	Blauwe Kiekendief, Bruine Kiekendief, Koekoek, Kokmeeuw, Pijlstaart, Porseleinhoen, Velduil, Wintertaling, Zomertaling, Zwarte Stern	Blauwe Kiekendief, Brilduiker, Grote Zaagbek, Kemphaan, Nonnetje, Ruigpootbuizerd, Tafeleend, Velduil

Noot: De soorten zijn gegroepeerd per ecosysteemtype en opgesplitst in broedvogels en niet-broedvogels. Soorten kunnen in meerdere ecosysteemtypen voorkomen.

* Als prioritair aangemerkt zijn de VR-soorten die a) in een zeer ongunstige staat van instandhouding (SvI) verkeren, waarbij b) deze status in belangrijke mate is toe te schrijven aan de kwaliteit en/of omvang van het leefgebied (zeer ongunstige of matig ongunstige score voor aspect 'leefgebied' van SvI), en die c) een negatieve populatietrend hebben op de lange en/of korte termijn. Verwijderd uit de selectie zijn soorten met a) een duidelijke toename in de populatietrend in de afgelopen twaalf jaar (kortetermijntrend heeft de score 'sterke toename'), of b) die vallen onder de verplichtingen van NHV-artikel 5 (mariene ecosysteem) en 11 (landbouwecosysteem). Dit geldt niet als de soort in belangrijke mate afhankelijk is van leefgebied buiten deze ecosystemen en daar knelpunten ondervindt die bijdragen aan de huidige negatieve populatietrend. Tot slot zijn c) de soorten verwijderd die historisch in Nederland (voor zover bekend) slechts een onregelmatige broedvogel zijn geweest. Voor de soorten van de bosvogelindex (artikel 12) geldt dat de samenstelling van de index nog wordt geactualiseerd. De soorten uit de huidige index die er nu slecht voor staan zijn wel opgenomen in bovenstaande selectie.

** In het mariene ecosysteem en stedelijk ecosysteem komen geen prioritaire vogelsoorten voor die onder de niet-broedvogels vallen.

Figuur 8.5 Ligging van ecosysteemtypen in Nederland

Noot: Binnen deze typen liggen de potentiële herstelgebieden voor de groepen van prioritaire VR-soorten (zie tabel 8.6).

8.1.6 Doelen voor de periode na juni 2032 en strategisch overzicht

De restopgaven voor habitattypen voor 2040 en 2050 zijn weergegeven in tabel 8.3 en 8.4. Op basis van extra monitoringsinspanning kan de opgave voor toestand nog bijgesteld worden. De strategische uitwerking voor de periode na 2032 wordt nog verder uitgewerkt en opgenomen in het definitieve Natuurplan (2027).

8.1.7 Maatregelen om significante verslechtering te voorkomen

Verslechteringsverbod (artikel 4.12)

De HR (artikel 6.2) omvat een verslechteringsverbod dat geldt binnen de Natura 2000-gebieden voor habitattypen en leefgebieden van soorten die daar beschermd zijn. Met de NHV is het verslechteringsverbod voor habitattypen uitgebreid. Net als andere lidstaten moet Nederland vanaf de indiening van het definitieve Natuurplan de nodige maatregelen nemen om significante verslechtering van gebieden waar habitattypen liggen te voorkomen. Ook als die gebieden buiten Natura 2000-gebieden vallen (artikel 4.12 NHV). Dit betekent dat daarvoor zo snel mogelijk, maar uiterlijk 1 september 2027, een systeem met feitelijke en juridische maatregelen en monitoring moet zijn ingericht. De verplichting om verslechtering tegen te gaan geldt als deze habitattypen in een goede toestand verkeren, of nodig zijn voor het hersteldoel: het bereiken van de GRO, waarvan 90 procent in goede toestand verkeert.

Verslechtering kan worden veroorzaakt door nieuwe of bestaande activiteiten, of door het niet adequaat beheren of inrichten van het gebied. Met passieve beschermingsmaatregelen kan verslechtering door nieuwe activiteiten worden voorkomen. Bijvoorbeeld via een planologisch regime of door het verbieden van activiteiten. Als bestaande activiteiten de verslechtering veroorzaken, kan het nodig zijn om actieve maatregelen te nemen. Daarmee kunnen externe drukfactoren op habitattypen worden verminderd. Dit kan gebiedsgericht voor lokale of regionale oorzaken, of via (meer generieke) milieumaatregelen met oorzaken van verder weg. Denk bij dit laatste aan stikstofdepositie. Adequaat beheer/inrichting van gebieden is een vorm van actieve bescherming, waarvoor fysieke maatregelen noodzakelijk kunnen zijn.

Het is noodzakelijk dat er een geborgd en juridisch sluitend systeem opgezet wordt dat invulling geeft aan de verplichtingen. Daarvoor is een wijziging van de Omgevingswet in voorbereiding, gevolgd door

samenhangende wijzigingen van de lagere regelgeving onder deze wet. Alleen als er voldoende actieve maatregelen worden getroffen, kan worden vermeden dat de verplichting van artikel 4.12 NHV moet worden vormgegeven via een streng vergunningenregime. Dat geldt nu al voor de Natura 2000-gebieden.

Voor het verslechteringsverbod is er op dit moment een redelijk goed beeld van de oppervlakte en de kwaliteit van habitattypen binnen HR-gebieden. Buiten deze gebieden is het beeld beperkt. Het is wel waarschijnlijk dat de meeste voorkomens van habitattypen buiten HR-gebieden binnen het Natuurnetwerk Nederland (NNN) liggen, of in een VR-gebied. Vanwege de extra monitoring (artikel 4.9) zullen de komende jaren meer gebieden in kaart worden gebracht waar habitattypen voorkomen en die mogelijk onder het verslechteringsverbod vallen.

Verantwoordelijkheidsverdeling en maatregelen

Het Rijk is eindverantwoordelijk voor de afspraken en opvolging in internationaal verband en kan daarop worden aangesproken door andere landen of de Europese Unie. De minister van Landbouw, Natuur, Visserij en Voedselzekerheid is systeemverantwoordelijk voor de natuur en voor de implementatie van de NHV. Vanuit die verantwoordelijkheid maakt het Rijk beleidskaders en wettelijke kaders met instrumenten en normen voor natuurbescherming. In Nederland zijn de taken en bevoegdheden voor natuurbescherming grotendeels gedecentraliseerd naar de provincies.

De taak om verslechtering van gebieden met habitattypen te voorkomen (artikel 4.12 NHV) ligt bij de provincies, en in rijksgebieden bij het Rijk. Dat is in lijn met de huidige taakverdeling. Voor de NHV wordt dit nu expliciet gemaakt in de Omgevingswet. Provincies hebben nu al de taak om maatregelen te treffen die nodig zijn om een gunstige staat van habitattypen (Bkl artikel 3.57) te behouden en herstellen. En om maatregelen te treffen voor de uitvoering van gebieds- en soortenbescherming. Het Rijk heeft die verplichting voor gebieden die het beheert, zoals Rijkswateren en defensieterreinen. De taak wordt verder vormgegeven via instructieregels in lagere wetgeving. Aanvullend geeft het Rijk landelijk sturing bij de aanpak van drukfactoren waarvoor het medeverantwoordelijk is. Provincies houden echter de taak voor het treffen van gebiedsgerichte maatregelen en hebben ook instrumenten om op de drukfactoren te sturen.

In de aanpak voor het daadwerkelijk ontwikkelen en treffen van maatregelen moet onderscheid worden gemaakt tussen de diverse bronnen voor verslechtering (drukfactoren). De periode tussen het Ontwerp-Natuurplan en het definitieve Natuurplan zal gebruikt worden om hier samen met de medeoverheden aan te werken.

Gebiedsbescherming

Voor de uitwerking van de bescherming tegen verslechtering sluit het Ontwerp-Natuurplan aan bij twee bestaande gebiedsbeschermingsregimes: de Natura 2000 en NNN/Bijzonder Nationaal Natuurgebied.

Natura 2000

Habitattypen binnen HR-gebieden worden beschermd volgens bestaande verplichtingen. Ook is voor deze habitattypen een instandhoudingsdoelstelling geformuleerd bij de aanwijzing van het gebied. Er is wettelijk geregeld dat het bevoegd gezag voor het beheer van deze gebieden maatregelen moet nemen om verslechtering van de aanwezige habitattypen te voorkomen. Dit is volgens artikel 6.2 van de HR. Daarnaast geldt over het algemeen een vergunningplicht voor Natura 2000-activiteiten. Dit zijn activiteiten die een significant negatief effect kunnen hebben op het gebied. Dit regime geldt echter niet voor habitattypen die niet zijn opgenomen in de Natura 2000-aanwijzingsbesluiten. Daar zijn de beschermingsregimes van NNN of BNN voor.

NNN

Het NNN kent een planologisch beschermingsregime dat zich richt op het behoud van wezenlijke kenmerken en waarden van het gebied. Daarmee is in deze gebieden sprake van een zekere juridische bescherming van natuurwaarden. Deze bescherming schiet echter nog tekort om volledig te voldoen aan de eisen van de verordening: zo ontbreekt er een expliciete en gerichte borging van de bescherming van habitattypen. Het huidige regime is daarmee te algemeen van aard en biedt onvoldoende basis voor het voorkomen van significante verslechtering van bestaande habitattypen en bescherming van herstel. Er wordt onderzocht of het mogelijk is om de huidige instructieregels voor de bescherming van het NNN aan te scherpen in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Het komende jaar wordt dit verder onderzocht.

Voor habitattypen gelegen buiten HR-gebieden wordt voor de NHV primair het NNN-planologisch beschermingsregime gehanteerd. De Omgevingswet wordt hierop aangepast. Dit NNN-regime geldt dan ook voor habitattypen die in VR-gebieden liggen en daar geen instandhoudingsdoelstelling hebben, maar wel bij het NNN horen. De inzet van het NNN biedt goede handvatten om significante verslechtering van gebieden buiten Natura 2000 te voorkomen, zonder de introductie van een nieuw vergunningenstelsel. Daarbij ligt de focus op actieve herstelmaatregelen die worden getroffen door de provincies, tenzij het om rijksgebieden gaat. Deze herstelmaatregelen zijn ook van belang voor het ondervangen van negatieve effecten van factoren buiten NNN. Daarvoor biedt het huidige NNN-regime op dit moment echter onvoldoende bescherming. Dat is reden voor aanscherping in het stelsel van de Omgevingswet. Buiten de verantwoordelijkheid van de provincies blijft het Rijk medeverantwoordelijk voor de aanpak van niet-gebiedsspecifieke drukfactoren, zoals stikstof en gewasbeschermingsmiddelen.

In de Omgevingswet wordt een grondslag opgenomen voor NHV-activiteiten, namelijk dat er regels gesteld kunnen worden als activiteiten nadelige gevolgen kunnen hebben voor habitattypen en leefgebieden in het NNN (artikel 4 van de NHV). Op basis hiervan kunnen we, via een Algemene Maatregel van Bestuur, algemeen verbindende voorschriften stellen als deze activiteiten nadelige effecten kunnen hebben op de realisatie van de opgaven van artikel 4 van de NHV in het NNN. Het kan gaan om activiteiten in NNN-gebieden, maar waar nodig ook om activiteiten daarbuiten. Het gaat hier nadrukkelijk om algemene regels. Een van de uitgangspunten bij de uitvoering van de NHV is namelijk dat nieuwe vergunningsprocedures zo veel mogelijk voorkomen moeten worden. Deze grondslag zal nog niet verder worden uitgewerkt in het wetsvoorstel voor de NHV. Na de uitwerking van de opgave in het definitieve Natuurplan zal blijken of het inderdaad noodzakelijk is om algemene regels te stellen voor bepaalde drukfactoren.

Uitbreiding NNN of aanwijzing BNN

Habitattypen die nu buiten Natura 2000- en NNN-gebieden liggen, krijgen mogelijk een vorm van gebiedsbescherming als dat nodig is voor de NHV-doelen. We verkennen of deze gebieden ook bij het NNN kunnen horen, of dat de VHR-waarden op een andere manier voldoende beschermd kunnen worden, bijvoorbeeld via aanwijzing als BNN. Dit is van toepassing op -gebieden en de rijkswateren (artikel 7.5 Besluit kwaliteit leefomgeving) die niet tot het NNN behoren.

Gebiedsdefinitie

Artikel 4.12 van de NHV heeft betrekking op gebieden waar habitattypen voorkomen. Verslechtering moet dus beoordeeld worden op het niveau van ‘gebieden’. Dit sluit aan bij de systematiek van Natura 2000 en de HR-gebieden. Implementatie van artikel 4.12 vereist dat het begrip ‘gebied’ ook voor niet-

HR-gebieden wordt uitgewerkt. Dankzij artikel 4.13 is het mogelijk om tussen gebieden te salderen als verslechtering niet kan worden voorkomen binnen het afgebakende gebied. Daar zitten wel zeer strenge voorwaarden aan vast, zie het kopje 'nationale saldering' hieronder.

Verbetergebod (artikel 4.11)

Artikel 4.11 verplicht Nederland om een continue verbetering te laten zien in gebieden totdat de goede toestand is bereikt of totdat voldoende kwaliteit van leefgebieden van soorten is bereikt (verbetergebod). Dit geldt op plekken waar herstelmaatregelen zijn genomen. Ook verplicht dit artikel dat gebieden niet significant mogen verslechteren als ze een goede toestand of voldoende kwaliteit hebben bereikt. Daarnaast is het verplicht om de verbetering voort te zetten zodat het gerealiseerde herstel niet verslechtert.

In dit Ontwerp-Natuurplan gaat het in ieder geval om:
gebieden die met bestaande inzet bijdragen aan de 2030-doelstellingen (binnen en buiten Natura 2000);
gebieden die met bestaande inzet werken aan de opgave voor leefgebieden van soorten.

In het definitief Natuurplan zal het daarnaast ook ten minste gaan om:

- extra inzet om de restopgave voor habitattypen (4.1 en 4.4.) te kunnen realiseren met een (niet-beperkende) focus op Natura 2000-gebieden;
- gebieden die met mogelijk extra inzet werken aan de opgave voor leefgebieden van soorten;
- gebieden waar verslechtering wordt tegengegaan.

Nationale saldering (artikel 4.13)

De NHV biedt de mogelijkheid om de verslechtering van terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen buiten Natura 2000 te beoordelen op biogeografisch (landelijk) niveau in plaats van op gebiedsniveau. Begin februari 2025 heeft Nederland bij de EC gemeld gebruik te willen maken van deze bepaling: dat was ook verplicht. Er is een aantal aanvullende voorwaarden, bijvoorbeeld over het ontbreken van alternatieven, compensatie, monitoring en rapportage en het borgen van doelbereik. Momenteel zijn deze voorwaarden nog niet uitwerkt, waardoor saldering op nationaal niveau nog niet op korte termijn kan worden toegepast. Wel is duidelijk dat de voorwaarden de praktische toepasbaarheid van artikel 4.13 aanzienlijk beperken. Daarom zal tot die tijd worden ingezet op artikel 4.11 en 4.12.

8.1.8 Ecologische connectiviteit

Nederland werkt aan de doelen uit artikel 4.10 via de maatregelen die worden genomen vanuit artikelen 4.1, 4.4 en 4.7 en andere NHV-artikelen, zoals artikelen 9 en 11. De maatregelen van deze artikelen dragen namelijk bij aan het versterken van de ecologische connectiviteit zoals vereist in artikel 4.10. Voor sommige van de prioritaire soorten van de HR bijvoorbeeld (zie 8.1.9) is het herstellen van verbindingen tussen bestaande leefgebieden een cruciale maatregel om populaties te herstellen (zoals hazelmuis, zalm).

Ecologische connectiviteit is al deels geborgd in bestaande instrumenten en programma's: zo houden aanwijzingsbesluiten en het NNN er al rekening mee. Ook de KRW richt zich waar mogelijk op het herstellen van connectiviteit tussen oppervlaktewaterlichamen. Als dat niet kan, richt de KRW zich op voorzieningen die helpen om het toch mogelijk te maken. Daarnaast richtte het inmiddels afgeronde Meerjarenprogramma Ontsnippering (MJPO) zich specifiek op het verbeteren van verbindingen tussen natuurgebieden. Ook lopende trajecten zoals het programma Groenblauwe dooradering en Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) werken aan maatregelen die bijdragen aan de versterking van de ecologische connectiviteit.

8.1.9 Inzet op artikel 4

In bestaand beleid wordt al gewerkt aan het behoud en herstel van de Nederlandse natuur. Hieronder volgt eerst een overzicht van het huidige beleid dat bijdraagt aan de doelen uit artikel 4 van de NHV. Het huidige beleid volstaat echter niet om te voldoen aan de verplichtingen. Daarom gaan we vervolgens in op de extra maatregelen die nodig zijn om de doelen te behalen.

Bestaande inzet

In Nederland werken diverse beleids- en uitvoeringsprogramma's aan het behoud en herstel van land-, kust-, en zoetwaterecosystemen. Hiermee dragen we al bij aan de doelen van artikel 4.1, 4.4, 4.7, 4.9, 4.10, 4.11 en 4.12 uit de NHV. Hierna leggen we uit met welke nationale programma's we dat doen.

Provincies, Rijkswaterstaat en waterschappen voeren de programma's uit, vaak gericht op specifieke gebieden of drukfactoren. In bijlage A staan alle relevante programma's op een rij met daarbij vermeld aan welke onderdelen van artikel 4 ze bijdragen.

Natura 2000

De Natura 2000-beheerplannen richten zich op de 162 Natura 2000-gebieden die in Nederland samen het Natura 2000-netwerk vormen. Voor elk gebied is een beheerplan opgesteld met maatregelen die nodig zijn om de instandhoudingsdoelen voor VHR-soorten en -habitattypen te behalen. De maatregelen zijn vooral gericht op beheer en inrichting, beperking van de toegang van het gebied en vermindering van drukfactoren op de natuur. Ze worden iedere zes jaar geactualiseerd op basis van nieuwe inzichten.

Natuurpact en NNN

In het Natuurpact staan afspraken tussen het Rijk en provincies om het NNN te behouden en te versterken tot en met 2027. Het NNN-beschermingsbeleid richt zich op het behoud van oppervlakte en samenhang van het NNN en de ontwikkeling van de natuurkwaliteit. In het Natuurpact van 2013 is afgesproken dat het NNN uiterlijk in 2027 met 80.000 hectare is vergroot. De uitvoering blijkt meer tijd te kosten: volgens de prognoses wordt het doel eind 2027 niet gehaald.[118]

Programmatische aanpak Basiskwaliteit Natuur (BKN)

De programmatische aanpak Basiskwaliteit Natuur (BKN) heeft als doel om natuurkwaliteit te verbeteren en biodiversiteit te bevorderen in gebieden die niet primair een natuurfunctie hebben. Het BKN richt zich dan ook vooral op landelijk en stedelijk gebied, niet op natuurgebieden. De natuur profiteert natuurlijk wel mee als de kwaliteit in deze gebieden op orde is. Hierbij ligt de focus op het realiseren van condities (abiotiek, inrichting en beheer) die algemeen voorkomende planten- en diersoorten nodig hebben om algemeen te blijven of te worden. Zonder deze condities zullen de algemene soorten achteruitgaan. Deze programmatische aanpak heeft geen beleidsverplichting, maar heeft als doel het bewustzijn en de inzet van betrokkenen te vergroten voor een betere natuurkwaliteit buiten natuurgebieden om.

Agenda Natuurinclusief

De Agenda Natuurinclusief zet koers richting een natuurinclusieve samenleving in 2050. De focus ligt daarbij op het versterken van de 70 procent niet-beschermde natuur van Nederland. De agenda richt zich op de bouw, energie, financiële sector, gezondheid, infrastructuur, landbouw, onderwijs, vrijetijdseconomie, water en bedrijventerreinen. Samen met deze domeinen stuurt de agenda op ontwikkeling en inzet van instrumenten die barrières kunnen afbreken en natuurinclusiviteit kunnen bevorderen.

Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN)

Een belangrijke randvoorwaarde voor natuurverbetering in Nederland is het terugdringen van de stikstofuitstoot. Onder andere het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN) zet in op zowel de vermindering van stikstofdepositie als het herstel van stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Daarbij ligt de focus op bronmaatregelen.[119] Programma Natuur is een belangrijk onderdeel hiervan. Binnen dat programma worden herstel-, en overlevingsmaatregelen uitgevoerd om de kwaliteit en veerkracht van natuurgebieden te verbeteren. Daarnaast richt het programma zich op het verminderen van andere drukfactoren.[120] Bovendien dragen kennismaatregelen bij aan meer kennis en gespecialiseerd beheer.

Kaderrichtlijn Water (KRW)

Een belangrijke randvoorwaarde voor natuurherstel is de beschikbaarheid van voldoende water van goede ecologische kwaliteit. Nederland werkt vanuit de Kaderrichtlijn Water (KRW) aan het realiseren en behouden van schoon en gezond oppervlaktewater en grondwater. In de stroomgebiedbeheerplannen staan maatregelen voor verbetering van de waterkwaliteit in de Rijn, Maas, Schelde en Eems. Deze maatregelen zijn divers en bestaan uit:

---

118 Planbureau voor de Leefomgeving en Wageningen University & Research. (2023). *Lessen uit 10 jaar Natuurpact. Derde lerende evaluatie van het Natuurpact*.
119 Maatregelen gericht op het direct verminderen van uitstoot bij de bron (landbouw, industrie, mobiliteit en bouw), met als doel de stikstofdepositie op Natura 2000-gebieden te verlagen.
120 Zoals vermesting, verzuring, verstoring, versnippering, verdroging, invasieve exoten, gebruik van herbiciden, pesticiden, rodenticiden en hormonen.

- een bronaanpak (chemische stoffen);
- beleidsmaatregelen (waaronder een verwijzing naar het mestbeleid);
- beheer (bijvoorbeeld sluisbeheer ten behoeve van vismigratie);
- fysieke maatregelen in het watersysteem (aanleg natuurvriendelijke oevers, nevengeulen en vispassages).

Ook is verslechtering van de waterkwaliteit voor grond- en oppervlaktewater niet toegestaan binnen de KRW. De EC is in 2024 een inbreukprocedure gestart tegen Nederland voor het niet geheel correct implementeren van de KRW. Nederland zal het vergunningenbeleid voor wateronttrekking en -lozing moeten verbeteren om te voldoen aan de KRW-vereisten.

Deltaprogramma Zoetwater

Het Deltaprogramma Zoetwater vult het KRW aan. Dit programma draagt bij aan de weerbaarheid van Nederland tegen watertekorten richting 2050. In het Deltaplan Zoetwater staan maatregelen voor een klimaatbestendige zoetwatervoorziening, het tegengaan van verzilting en slim watermanagement.

Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW)

Met de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) werkt het Rijk aan de ambitie voor toekomstbestendige grote wateren. Deze wateren moeten van goede ecologische waterkwaliteit zijn waarbij hoogwaardige natuur goed samengaat met een krachtige economie in vier aandachtsgebieden: de Wadden, Het IJsselmeergebied, het rivierengebied en de Zuidwestelijke Delta. De PAGW richt zich met systeemmaatregelen op herstel van het gehele zoetwaterecosysteem. De maatregelen dragen onder andere bij aan de condities die nodig zijn voor macrofauna, waterplanten, vismigratie, leefgebieden voor vissen en vogels in alle wateren, zeegras in de Waddenzee, dynamisering van duinen in het Waddengebied, rietmoeras in het IJsselmeergebied en het rivierengebied, de opgave voor zachthoutooibossen in het rivierengebied, en de Zuidwestelijke Delta.

Beleidskader Natuur Waddenzee

Met het Beleidskader Natuur Waddenzee wordt gewerkt aan het verminderen van de cumulatieve druk op het Natura 2000-gebied Waddenzee. Met de Cumulatieve Impact Analyse Waddenzee zijn de vijf belangrijkste drukfactoren geïdentificeerd:[121] bodemberoering, onttrekking van flora en fauna, nutriënten en chemische belasting, verstoring, en onttrekking van substraat/bedekking. Deze drukfactoren zijn waarschijnlijk ook relevant voor de andere grote wateren IJsselmeer, grote rivieren, en Zuidwestelijke Delta.

Landelijk aanvalsplan invasieve exoten

Invasieve exoten vormen een belangrijke drukfactor op de biodiversiteit in Nederland. Het landelijk aanvalsplan invasieve exoten zet in op het voorkomen van introductie of vroege eliminatie van invasieve exoten. Zo beoogt het plan de nadelige gevolgen voor de biodiversiteit en voor ecosysteemdiensten te minimaliseren. De maatwerkaanpak bevat gerichte maatregelen zoals: handelsverboden, betere monitoring, innovatieve opsporing, afspraken met terreinbeheerders en het geven van voorlichting. Het landelijk aanvalsplan invasieve exoten biedt nog geen dekking voor de volledige problematiek rondom invasieve exoten.

Aanvalsplan Grutto

Het aantal gruttobroedparen in Nederland daalde de afgelopen decennia van 100.000 naar minder dan 30.000. Om het tij te keren is er een Aanvalsplan Grutto opgesteld en worden er aanvullende maatregelen genomen.

De mogelijke maatregelen zijn:

- Het Agrarisch Natuurbeheer (ANB) een stevige financiële impuls geven, dat daarmee flink kan worden uitgebreid en versterkt in de gruttokerngebieden.
- Weidevogelbeheer optimaliseren via het Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL) in natuurgebieden die belangrijk zijn voor de grutto.
- Uitwerken van het grondbeleid en het verruimen van grondmobiliteit voor weidevogelbeheer.
- Instandhoudingsdoelen voor de grutto uit de 25 bestaande VR-gebieden doorvertalen naar concrete maatregelen in de beheerplannen.
- Het ANB stimuleren of uitbreiden rondom de VR-gebieden waar instandhoudingsdoelen voor de

121 Wageningen University & Research (2025). *Cumulatieve impact analyse Waddenzee. Een cumulatieve impact analyse van de Nederlandse Waddenzee via de SCAIRM-methodiek*.

grutto aan worden toegevoegd.
- Het waterbeheer optimaliseren in belangrijke gebieden voor de grutto binnen en buiten bestaande VR-gebieden.
- Onderzoeken of headstarting een effectieve bijdrage kan leveren aan het stabiliseren van de gruttopopulatie. Headstarting is het uitbroeden van eieren en vervolgens uitzetten van de kuikens.
- De mogelijkheden voor predatiebeheer optimaal benutten in het kader van weidevogelbeheer en verruimen waar nodig en mogelijk.

Het ministerie van LVVN en de provincies die betrokken zijn bij het Aanvalsplan Grutto hebben in juni 2026 een Afsprakenkader vastgesteld om het Aanvalsplan Grutto uiterlijk in 2035 volledig uit te voeren.

Overige programma's

Er zijn nog diverse andere programma's en instrumenten die bijdragen aan de doelen uit artikel 4, zoals het Beleidsprogramma Nationale Parken, Nationaal Groenfonds, Nationale Grondbank, VVM, Versneld Natuurherstel, koplopersmaatregelen, Nationaal Water Programma, Programma Bodem, Ondergrond en Grondwater, Actieprogramma Klimaatadaptatie Natuur, Ecologisch Impulspakket Waddenzee en NL2120.

Aanvullende inzet om de restopgave 2030 in te vullen

Met alleen de bestaande inzet halen we de 2030-opgaven niet volledig: er zijn aanvullende maatregelen nodig. We bepalen deze maatregelen in de periode 2026-2027 richting het definitieve Natuurplan. Vanwege de planperiode zullen er in het definitieve Natuurplan ook al maatregelen tot 2032 worden opgenomen en bevat het plan een strategische doorkijk voor de volgende periode tot 2042.

8.1.10 Monitoring en vullen van kennishiaten tot 2030 (artikel 4.9)

Het is volgens artikel 4.9 verplicht om uiterlijk in 2030 voor 90 procent van het Nederlandse habitattype-oppervlak de toestand in beeld te hebben. Uiterlijk 2040 moet dat 100 procent zijn. In figuur 8.1 en 8.2 staat wat dat oppervlak is waarvan de toestand nu nog onbekend is.

Om dat te bereiken, versterken we bestaande monitoringssystemen van habitattypen buiten Natura 2000 en breiden we ze uit. Daarbij wordt optimaal gebruikgemaakt van bestaande monitoringsdata en innovatieve monitoringstechnieken. Er zijn verschillende innovatietrajecten opgestart om de verspreiding van habitattypen buiten Natura 2000 in kaart te brengen. Wageningen Environmental Research ontwikkelt in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bijvoorbeeld de HabitatVerkenner. Dat is een statistisch robuust voorspellend model voor een uniforme en navolgbare identificatie van habitattypen. BIJ12 coördineert in samenwerking met provincies de uniforme benutting van bestaande monitoringsdata uit het SNL op basis van de semi-geautomatiseerde applicatie veg2hab. In 2025 startte de uitvoering van aanvullende monitoring van de toestand van habitattypen buiten Natura 2000. In 2026 stelt LVVN samen met provincies en het Interprovinciaal Overleg (IPO) de kaders voor de monitoring van habitattypen vast, zodat het in beeld brengen van habitattypen in 2027 van start kan. Dat doen we zo doelmatig en doeltreffend mogelijk, waarbij de realiseerbaarheid voor de uitvoering een belangrijk uitgangspunt is. Deze integrale aanpak is gebaseerd op geavanceerde analysemethoden, remote sensing, artificiële intelligentie en burgerwetenschap. De veldobservaties zijn gebaseerd op een sampling design dat aansluit op de recente richtlijnen van de EC voor de beoordeling van de toestand van habitattypen.

Meegroeiende kust: winst voor natuur, boer én dorp rond de Eems-Dollard

Interview

De Eems-Dollard met zeehonden.

Langs de kust van Groningen, tussen Delfzijl en Nieuwe Statenzijl, ligt het getijdengebied Eems-Dollard waar zoet en zout water elkaar ontmoeten. Het hoort bij het Natura 2000-gebied Waddenzee: een bijzonder stuk Nederland, maar ook een gebied met flinke uitdagingen. We ontmoeten Albert Vos, beleidsadviseur bij de provincie Groningen, bij het bezoekerscentrum Dollard. Hij is vanaf het begin betrokken bij het programma Meegroeiende Kust dat deze uitdagingen aanpakt. 'Als je met elkaar om tafel gaat en elkaars belangen leert kennen, ontstaan er kansen die je alleen nooit had kunnen bedenken. Dat zie ik hier elke dag gebeuren.'

Een gebied dat leeft van beweging

De natuur in de Eems-Dollard leeft van beweging: eb en vloed, water dat komt en gaat. 'Vroeger groeide het land daardoor vanzelf mee met de zee. Overstromingen waren van groot belang in deze estuariene natuur, omdat ze vruchtbare grond achterlieten', vertelt Albert. 'Maar de dijken maakten daar een eind aan: nu staat het water grotendeels stil.'

Sterker nog, het water wordt steeds troebeler. De havens worden voortdurend gebaggerd om bereikbaar te blijven, door gaswinning daalt de bodem en voor de landbouw blijft het grondwaterpeil laag, waardoor het veen uitdroogt. Het gevolg: het opgebaggerde slib gaat terug het water in en maakt het troebel. Hoe troebeler het water, hoe minder licht de bodem bereikt. Daardoor verdwijnen waterplanten en vinden vissen minder voedsel en beschutting. En vogels die van die vissen leven, hebben steeds minder eten.

Programma Meegroeiende Kust

Om de natuur te herstellen én de activiteiten in het gebied door te laten gaan, is het programma Meegroeiende Kust opgezet. Over twaalf jaar moet de Eems-Dollard helderder zijn, de dijken groen in plaats van grijs en moet er meer natuur zijn dan er voor de dijkversterking is ingeleverd. Negen partijen — van havenbedrijf tot boerenorganisatie en van waterschap tot ministerie — tekenden voor deze aanpak. Het past in een bredere Europese opgave: sinds 2024 verplicht de Natuurherstelverordening alle EU-landen om natuur niet alleen te beschermen, maar ook actief te herstellen. De Eems-Dollard is daar een concreet voorbeeld van.

De groene dijk langs de Eems-Dollard. De dijk wordt versterkt met klei van eigen slib, om hem sterker én groener te maken.

Slib als oplossing

Bij de start van het programma moesten er meerdere vragen beantwoord worden. Niet alleen: hoe herstellen we de natuur? Maar ook: hoe doen we dat terwijl de havens, de landbouw en de dorpen gewoon doorgaan? Het antwoord bleek te vinden in het slib. Albert vertelt: 'We vonden een win-winoplossing: het slib gaat tegenwoordig het land op in plaats van terug het water in. Laaggelegen boerenland wordt ermee opgehoogd en het grondwaterpeil gaat omhoog, zodat het veen niet verder wegzakt. Een deel droogt op tot stevige klei, die de dijk versterkt. Zo wordt het water helderder én blijft de haven bereikbaar.'

Albert Vos, kijkend over de Polder Breebaart.

Grote urgentie

Wat dit programma bijzonder maakt, is dat de urgentie van alle kanten tegelijk kwam. De landbouw stond onder druk door dalende, natter wordende veengrond. Daarnaast leed de ecologie onder het troebele water. Verder moesten de dijken worden versterkt en wilden de havens bereikbaar blijven. De situatie was prangend, merkte Albert in gesprekken met boeren. 'Ze gaven ons terug: over tien, vijftien jaar houdt het hier wel een beetje op qua agrarische activiteiten.' Hij benadrukt daarom het belang van afstemming. 'Ecologie en economie staan vaak haaks tegenover elkaar, maar als je elkaars belangen leert begrijpen, creëer je voor elkaar kansen die je alleen nooit had kunnen bedenken.'

Winst voor natuur, boer én dorp

Zo heeft het programma Meegroeiende Kust niet één winnaar; het zijn er maar liefst drie. Ten eerste krijgt de natuur haar beweging terug: helderder water en nieuwe ruimte langs de kust, waar het getij weer vrij spel heeft. Daarnaast krijgen de boeren weer toekomst, omdat er toch landbouw mogelijk blijft door het land op te hogen en het grondwaterpeil te verhogen. Tot slot profiteren ook de dorpen. Inwoners van Borgsweer en Termunterzijl krijgen een natuurgebied om te wandelen en tot rust te komen. Oftewel: een groene buffer tussen de industrie en de dorpen.

> 'Als je elkaars belangen leert begrijpen, kun je samen dingen bereiken die je alleen nooit had kunnen doen.'

Samen het water de ruimte geven in de Westelijke Langstraat

Interview

Peter Buster en Marvin Antes bij de Westelijke Langstraat, een Natura 2000-gebied tussen Waspik en Waalwijk.

Tussen Waspik en Waalwijk ligt een stuk Nederland dat er op het eerste gezicht heel gewoon uitziet. Weilanden, sloten, een bosrand. Maar de bodem vertelt een ander verhaal. Dit is de Westelijke Langstraat: een Natura 2000-gebied op de plek waar kwelwater uit de hoge zandgronden in het zuiden omhoogkomt en mengt met klei, veen en zand. Er groeien hier planten die in Nederland op nog maar één of twee andere plekken voorkomen.

Decennialang werd het gebied zo droog mogelijk gehouden voor de landbouw. Het kwelwater dat bijzondere plantensoorten voedde, stroomde weg. Soorten verdwenen. En het veen begon in te klinken, met scheuren in muren van huizen en verzakkende woningen als gevolg. Peter Buster, senior projectleider bij de provincie Noord-Brabant, en Marvin Antes, planvormer bij waterschap Brabantse Delta werken samen aan herstel van het natuurgebied. 'Wij willen de condities versterken zodat de natuur haar gang kan gaan'.

Van maïsakker naar kwelgebied

De provincie en het waterschap hadden een heldere opgave: waterstanden omhoog, kwel op de juiste plek naar boven en condities herstellen. Die opgave past in een bredere Europese ambitie. De Europese Natuurherstelverordening verplicht EU-landen om natuur te herstellen en te versterken in uiteenlopende gebieden, van rivieren en veengebieden tot landbouwgrond. De Westelijke Langstraat is daar een concreet voorbeeld van.

De boodschap om het waterpeil te verhogen in het gebied werd niet direct met enthousiasme ontvangen door bewoners. In 2012 had het gebied te maken gehad met ernstige wateroverlast. Bewoners moesten per boot worden geëvacueerd. Dat zat vers in het geheugen. 'Doe even normaal, we zijn al een keer met de kano uit huis gegaan', was de reactie van sommigen.

Drie tot vier jaar na de eerste ingrepen zijn de resultaten zichtbaar. Planten die hier op de rand van verdwijnen stonden, breiden zich weer uit op voormalig landbouwgrond.

Van wantrouwen naar samenwerking

Maar vernatten en waterveiligheid sluiten elkaar niet uit, dat was juist de boodschap. Door het watersysteem beter te beheersen en het grondwater vast te houden in plaats van weg te pompen, neem je de druk van het systeem. Het water blijft gecontroleerd in het gebied, in plaats van ongecontroleerd erbuiten. Dat is goed voor de natuur én voor de veiligheid van de omliggende woningen.

De aanpak van Peter en Marvin begon klein. Bij zes adressen die al te maken hadden met een hoog waterpeil zochten ze naar oplossingen per woning, per tuin. De peilen rondom de woningen werden op een vast niveau ingesteld en waar nodig werden maatregelen getroffen. Pas daarna gingen de peilen in het natuurgebied omhoog. 'Die pilot heeft veel goed gedaan', zegt Peter. 'Daarna begrepen mensen waar we naartoe werkten.'

Maatwerk op elke meter

De uitvoering vroeg om iets wat geen enkel beleidsmodel kan leveren: aanwezig zijn. De bodem is hier grillig; klei, veen en zand wisselen elkaar af in lagen die niemand precies kan voorspellen. 'Er heeft hier letterlijk iemand bij de kraan gestaan', zegt Peter. 'Ga maar een stukje dieper, ga maar naar links. Je moet continu bijsturen.'

Door het zuiderafwateringskanaal, het hoofdkanaal dat door het gebied loopt, deels af te koppelen en stuwen zestig centimeter omhoog te zetten, kon het grondwater worden vastgehouden. Nieuwe sloten werden gegraven op een profiel dat ook dieren en planten maximaal profijt geeft. Meer dan honderd peilbuizen meten het waterpeil. Bewoners kunnen de standen realtime online volgen. 'Water is hier minstens zo belangrijk als stikstof', zegt Marvin. 'Met water kun je lokaal heel veel sturen.'

Mensen meenemen

Om 650 hectare uit de landbouw te halen in een bewoond gebied, was meer nodig dan beleid en budgetten. Peter en Marvin belden tachtig mensen op, zaten uren aan keukentafels en kwamen terug als mensen twijfelden. Ze gingen langs bij zowel particulieren als agrariërs om te kijken wat mogelijk was. Bijna alle agrarische gronden werden op vrijwillige basis verworven. Sommige grondeigenaren kozen er zelf voor om natuur te beheren: ze bleven eigenaar van hun perceel, maar stemden in met de peilverhoging en ontvingen daarvoor een vergoeding.

Soms vergde de persoonlijke aanpak geduld. 'Er was iemand die zei: dit land is al sinds 1400 in onze familie', vertelt Peter. 'Dan ga je je achter de oren krabben.' Uiteindelijk hoefde niemand te worden onteigend. Niet omdat het instrument er niet was, maar omdat het contact er wel was.

Het Zuiderafwateringskanaal in de Westelijke Langstraat. Door stuwen zestig centimeter omhoog te zetten blijft het kwelwater in het gebied. Bewoners kunnen het waterpeil realtime online volgen via pijlbuizen in de buurt.

Wat er gebeurt als je de natuur de ruimte geeft

Drie tot vier jaar na de eerste ingrepen zijn de resultaten zichtbaar. De ooievaarspopulatie groeit. Lepelaars verschijnen. Planten die kenmerkend zijn voor natte, schrale graslanden keren terug en breiden zich langzaam uit. Deze soorten zijn indicatoren voor een gezond en hersteld watersysteem, precies het type natuur dat de Europese Natuurherstelverordening beoogt te versterken.

Ook voor bewoners verandert er iets concreets. Doordat het veen nat blijft, klinkt het minder in. Woningen die jarenlang langzaam zakten, doen dat niet meer. Mensen die eerder sceptisch waren omdat ze vreesden voor natte tuinen en wateroverlast op hun perceel, zien nu dat die zorgen zijn weggenomen. En een groep vrijwilligers uit de streek greep de kans om een voedselbos aan te leggen van anderhalve hectare. Dit is nu een ontmoetingsplek voor de buurt.

> 'Mensen die eerst tegen waren, houden nu zelf stukken natuur bij. Dat is het mooiste wat je kunt meemaken.'

8.2 Herstel van mariene ecosystemen (artikel 5)

8.2.1 Nationale aanpak

Artikel 5 van de Natuurherstelverordening (NHV) stelt doelen om habitats op de zeebodem en leefgebieden van soorten te herstellen en om kennis op te doen over de toestand hiervan. Deze habitats en leefgebieden komen voor in de Noordzee, de Waddenzee en de Zuidwestelijke Delta. Deze paragraaf omschrijft eerst de aanpak voor de habitattypen, inclusief de kennisopgave. Daarna volgt de aanpak voor de leefgebieden van soorten en het verslechteringsverbod. Tabel 8.8 geeft een overzicht van de verplichtingen uit artikel 5.

Tabel 8.8 Verplichtingen uit artikel 5 van de NHV

Artikel	Inhoud	Aard verplichting	Datum eerste verplichting
5.1, 5.2	Treffen van herstelmaatregelen ten behoeve van de toestand en uitbreiding van habitattypen.	Resultaatsverplichting op treffen maatregelen groepen 1-6 op 30/60/100 procent (90 procent) areaal. Resultaatsverplichting op treffen maatregelen groep 7 op nog te stellen percentage van het areaal.	2030: groep 1-6 2040: groep 7
5.5	Treffen van herstelmaatregelen ten behoeve van kwantiteit en kwaliteit leefgebieden van soorten.	Resultaatsverplichting.	Eerste rapportage 30 juni 2031.
5.7	In kaart brengen van de toestand.	Resultaatsverplichting. Groep 1-6: 50 procent toestand bekend in 2030, 100 procent in 2040. Groep 7: 50 procent toestand bekend in 2040, 100 procent in 2050.	2030: groep 1-6 2040: groep 7
5.9	Verbetergebod herstellende leefgebieden en habitattypen. Verslechteringsverbod herstelde leefgebieden en habitattypen	Resultaatsverplichting op treffen maatregelen. Inspanningsverplichting op het te behalen resultaat.	Vanaf het nemen van herstelmaatregelen.
5.10	Verslechteringsverbod bestaande habitattypen.	Inspanningsverplichting op treffen maatregelen en resultaat.	1 september 2027
5.14	Verplichting toename oppervlakte habitats in goede toestand en positieve trend leefgebieden van soorten.	Resultaatsverplichting op toename oppervlakte habitat in goede toestand.	Niet van toepassing.

Habitattypen

In bijlage 2 van de NHV staan de habitattypen op de zeebodem waarvoor herstelopgaven gelden. Ze zijn ingedeeld in zeven groepen:

1. Zeegrasvelden
2. Bossen van macroalgen
3. Mossel- en oesterbanken
4. Kalkwiervelden
5. Spons-, koraal- en koraligene velden
6. Hydrothermale en koude submariene bronnen
7. Zachte sedimenten (niet dieper dan 1000 meter)

LVVN heeft Wageningen Marine Research (WMR) gevraagd om in kaart te brengen voor welke van deze groepen voor Nederland opgaven volgen. Uit dit onderzoek[122] blijkt dat de habitattypen uit groepen 4 en 6 niet voorkomen of voorkwamen in het Nederlandse mariene ecosysteem. Daarom vallen zij buiten de scope van dit Natuurplan. We behandelen de groepen 1, 2, 3 en 5 in deze paragraaf apart ten opzichte van groep 7, omdat de doelen voor deze groepen in de tijd verschillen.

Groep 1, 2, 3 en 5

Voor 2030 heeft Nederland een opgave voor het herstellen en uitbreiden van de groepen 1, 3 en 5 en mogelijk een opgave voor groep 2. Ook geldt een verslechteringsverbod per september 2027. De omvang van deze opgaven is echter nog niet concreet vast te stellen. Dat heeft verschillende redenen. Zo is er beperkte of uiteenlopende informatie over sommige habitats. Daarnaast ontbreken criteria om een habitat te kwalificeren als habitattype volgens bijlage 2 van de NHV, om zo de aanwezigheid van een habitattype te bepalen. Ook ontbreken criteria om de kwaliteit ervan vast te stellen (hierna: kwalificerings- en kwaliteitsindicatoren). Daarom werken we met bandbreedtes voor zowel de huidige verspreiding als de gunstige referentieoppervlakten – en de daaruit afgeleide uit te breiden of te herstellen oppervlakten. In aanloop naar het definitieve Natuurplan doet WMR aanvullend onderzoek om deze bandbreedtes te vernauwen en kwalificerings- en kwaliteitscriteria te ontwikkelen. Zo kunnen we de opgave scherper in beeld brengen.

Groep 7

Vanaf 2040 gelden hersteldoelstellingen voor groep 7. Deze groep omvat de bodem van het volledige Nederlandse mariene ecosysteem. Om te bepalen welk deel van deze groep wel en niet in goede toestand is, is Nederland afhankelijk van een Europese kwaliteitsdrempelwaarde. We verwachten dat deze eind 2026 wordt vastgesteld vanuit de Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM). Met deze drempelwaarde kunnen we het doelpercentage voor 2050 en het hieruit afgeleide percentage voor 2040 vaststellen. Afhankelijk van deze opgave wordt bekeken welke stappen de komende jaren nodig zijn. Ook voor groep 7 geldt per september 2027 een verslechteringsverbod.

Huidig beleid

Er is een inventarisatie gemaakt van hoe het huidige beleid bijdraagt aan het behalen van de opgave. Op basis van de huidige kennis en inzichten is de opgave alleen in grote bandbreedtes vast te stellen. In het komende jaar wordt dit op basis van vervolgonderzoek nauwkeuriger vastgesteld en komt de opgave in het definitieve Natuurplan. In dit Ontwerp-Natuurplan kunnen we op basis van de inventarisatie het volgende stellen. We verwachten dat we voor 2030 veel voortgang kunnen boeken in het behalen van de opgaven voor groep 3 en 5, te weten de mossel- en oesterbanken en de spons-, koraal- en koraligene velden. Dat komt door de gebieden die nu en waarschijnlijk in 2030 gesloten zijn voor bodemberoerende visserij: 15 procent van de Nederlandse Noordzee in 2030. Voor groep 1 lijkt er sprake te zijn van een restopgave. Nederland werkt al decennia aan het herstel van zeegras. Het is echter nog onduidelijk of dit bijdraagt aan de herstel- of uitbreidingsopgave en hoe we deze inspanningen kunnen vertalen naar arealen. Voor groep 2, bossen van macroalgen, is zeer weinig bekend over de effecten van het huidige beleid. Daarom wordt er vervolgonderzoek gedaan. Op basis van de uitkomsten nemen we een eventuele restopgave op in het definitieve Natuurplan.

Op basis van de huidige kennis en inzichten is de opgave alleen in grote bandbreedtes vast te stellen. Het komende jaar wordt dit op basis van momenteel uitgevoerd vervolgonderzoek nauwkeuriger vastgesteld en nemen we dit op in het definitieve Natuurplan.

122 Wageningen University & Research. (2025). *Natuurherstelverordening en het Nederlandse mariene ecosysteem*.

Leefgebieden van soorten

We zijn verplicht om herstelmaatregelen te nemen die de kwaliteit en kwantiteit van de leefgebieden van soorten verbeteren, totdat voldoende kwaliteit en kwantiteit van die habitats wordt bereikt. Dit moet onder meer plaatsvinden door de leefgebieden opnieuw te ontwikkelen en om de verbinding van leefgebieden te verbeteren.

De habitattypen vormen zoals hierboven beschreven een belangrijk onderdeel van de leefgebieden van soorten. Daarnaast moeten ook de waterkolom, lucht en de verbinding met binnenwateren worden meegenomen. Het kan hierbij ook gaan om het verbeteren van de omgevingscondities die voor soorten bepalend zijn voor de kwaliteit van het leefgebied. Verder is het belangrijk dat het leefgebied voor elk stadium van de levenscyclus van een soort aan de ecologische vereisten voldoet.

De verplichting voor leefgebieden van soorten kent geen specifieke doelstellingen in de tijd, maar de kwaliteit en kwantiteit moet voortdurend verbeteren. Tot 2030 waren al forse maatregelen voorzien. Voorbeelden hiervan zijn gebiedssluitingen, natuurinclusief bouwen van windparken en het opstellen van soortenbeschermingsplannen en herstelmaatregelen via het programma Natuurversterking Noordzee. Met deze maatregelen is een verbetering tot 2030 aannemelijk voor het merendeel van de soorten. Via aanvullend onderzoek wordt inzichtelijk gemaakt of extra maatregelen nodig zijn. Als dat zo is, nemen we die op in het definitieve Natuurplan.

8.2.2 Omvang en toestand van habitattypen (artikel 5.1, 5.2 en 5.7)

Bestaande monitoringsprogramma's vanuit onder andere de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en de KRM leveren relevante informatie. Ze zijn echter niet representatief genoeg voor de benodigde kennis over de habitattypen uit bijlage 2 van de NHV. Daarom maken we voor deze paragraaf gebruik van de WMR-studie. Voor groep 7 overwegen we een uitbreiding van het bestaande KRM-monitoringprogramma om de benodigde kennis over deze groep vanaf 2027 in te vullen.

Tabel 8.9 toont de huidige oppervlakte van de habitatgroepen 1, 2, 3, 5 en 7. Deze oppervlakte is vaak redelijk tot goed in beeld. Wel is er voor groep 5 gebruikgemaakt van een indirecte graadmeter, namelijk het voorkomen van een geschikte ondergrond. Bandbreedtes voor de huidige verspreiding, zoals te lezen in het WMR-rapport uit 2025, komen met name voort uit natuurlijke schommelingen van habitattypen of onzekerheid over de kwalificeringscriteria om de aanwezigheid van een habitattype te bepalen. Van zowel de groepen 1, 2,3 en 5 als van groep 7 is de kwaliteit onbekend. Dat komt doordat er in geen van de gevallen beschikbare criteria zijn voor het afleiden van de kwaliteit en daarmee de goede toestand. Hierdoor kan op dit moment nog geen goede inschatting worden gegeven van het te herstellen oppervlakte van bestaande habitats. Nederland werkt met buurlanden aan gezamenlijke afspraken om hierop zoveel mogelijk hetzelfde beleid te voeren.

De gunstige referentieoppervlakte (GRO) beslaat de minimale oppervlakte die per groep nodig is om de habitattypen duurzaam in stand te houden en is minimaal gelijk aan de huidige verspreiding. Bij het vaststellen van deze oppervlakte moet rekening worden gehouden met historisch voorkomen en verwachte effecten door klimaatverandering. De grote bandbreedtes in het WMR-rapport voor groep 3 komen voort uit historische data waaruit blijkt dat deze op grote oppervlakten van de Noordzee voorkwamen, gecombineerd met habitatgeschiktheidsmodellen. De ingeschatte gunstige referentieoppervlakte van groep 1 is met name afgeleid van KRW-doelstellingen en houdt geen rekening met de aanwezigheid van de Afsluitdijk. Deze wordt nog geconcretiseerd.

Het WMR-rapport gaat uit van bandbreedtes. Het format van de Europese Unie dat we gebruiken voor het maken van het Natuurplan vraagt echter om één cijfer voor de oppervlakten en verspreiding. Daarom noemen we in deze paragraaf steeds het gemiddelde van de bandbreedtes.

Tabel 8.9 Huidige oppervlakte voor de habitatgroepen

Oppervlakte (km²), gemiddelde van bandbreedte	Huidige verspreiding	Niet in goede toestand	GRO
Totaal groepen 1, 2, 3 en 5	897	onbekend	5.674
Groep 7	62.214	onbekend	n.v.t.

Bron: WMR-rapport (2025)

8.2.3 Herstelplan Habitattypen

We baseren de opgaven voor habitattypen op de best beschikbare kennis. De kwalificerings- en kwaliteitscriteria ontbreken nog in 2026. Daarom gebruiken we brede bandbreedtes voor herstel en uitbreiding. Dat doen we op basis van de huidige minimale en maximale oppervlakten, de kennisdoelen en de hersteldoelpercentages voor 2030, 2040 en 2050 (zie tabel 8.10 voor de uitgangspunten voor 2030, en tabel 8.11 voor 2040 en 2050). Hieruit volgt een inschatting van de te herstellen oppervlakte. Het is voor elke habitatgroep ook mogelijk dat de te herstellen oppervlakte 0 bedraagt, als al het bestaande habitat in goede staat blijkt te zijn. Dit is echter niet het meest waarschijnlijke scenario.

Tabel 8.10 2030: uitgangspunten, kennis-, herstel- en uitbreidingsopgaven voor de habitatgroepen

Oppervlakte (km²), gemiddelde van bandbreedte	Uitgangspunten		Doelstellingen 2030		
	Huidige verspreiding	GRO	Kennis over toestand (50%)	Herstel (30%)	Uitbreiding (30%)
Totaal groepen 1, 2, en 5	897	5.674	449	135	1.430
Groep 7	62.214	n.v.t.	n.v.t.		

Bron: WMR-rapport (2025)

Tabel 8.11 2040 en 2050: uitgangspunten, kennis-, herstel- en uitbreidingsopgaven voor de habitatgroepen

Oppervlakte (km²), gemiddelde van bandbreedte	Doelstellingen 2040			Doelstellingen 2050	
	Kennis over toestand (100%)	Herstel (60%)	Uitbreiding (60%)	Herstel (90%)	Uitbreiding (100%)
Totaal groepen 1, 2, en 5	897	539	2.860	807	4.777
	Toestand (50%)	Herstel (0-50%)		Herstel (0-75%)	
Zachte sedimenten (7)	31.107	volgt	n.v.t.	volgt	n.v.t.

Bron: WMR-rapport (2025)

Groep 1, 2, 3 en 5

Herstelopgave

De totale huidige oppervlakte van deze groepen is 897 km². Wegens het gebrek aan kwaliteitsindicatoren kan niet worden vastgesteld of een habitat al dan niet in goede toestand verkeert. Daarom ligt de oppervlakte van deze groepen die niet in goede toestand is tussen de 0 (alles in goede toestand) en 1.126 km² (de maximale huidige omvang van de habitattypen).

We hoeven alleen herstelmaatregelen te treffen voor habitatarealen waarvan de toestand bekend is of zou moeten zijn volgens de kennisdoelen van de NHV (artikel 14.2b). In 2030 moet van minstens de helft van de totale oppervlakte de toestand bekend zijn. Als we ervan uitgaan dat 50 procent van de toestand kan worden vastgesteld op basis van te ontwikkelen kwaliteitsindicatoren (doel 5.7), ligt de oppervlakte van de groepen die niet in goede toestand is tussen de 0 en 563 km² (50 procent x 1.126 km²). Hierop is dan het hersteldoel van 30 procent in 2030 toepasbaar.

Op basis van de huidige inzichten is de opgave als volgt:

- 2030: 30 procent van de oppervlakte waarvan bekend is dat die niet in goede toestand verkeert, ervan uitgaande dat de toestand van 50 procent van de totale oppervlakte bekend is, indicatief: 85 km².
- 2040: 60 procent van de totale oppervlakte, indicatief: 338 km².
- 2050: 90 procent van de totale oppervlakte, indicatief: 507 km².

Uitbreidingsopgave

De uitbreidingsopgave voor 2030 geldt voor elke groep individueel en hangt ook af van kennis over de huidige verspreiding, de gunstige referentieoppervlakte en de kwalificeringsindicatoren. In tabel 8.12 is de voorlopige uitbreidingsopgave te zien.

Tabel 8.12 Indicatieve uitbreidingsopgave voor groep 1, 2, 3 en 5

Oppervlakte (km²), gemiddelde van bandbreedte		GRO	Uitbreiding 2030	Uitbreiding 2040	Uitbreiding 2050
Groep 1: zeegrasvelden	Litoraal	34	8	16	27
	Sublitoraal	28	8	17	28
Groep 2: bossen van macroalgen	-	2	0	0	0
Groep 3: mossel- en oesterbanken	Litoraal	26	1	2	4
	Sublitoraal	4.729	1.412	2.824	4.707
Groep 5: spons-, koraal- en koraligene velden	-	855	0	0	0

Bron: WMR-rapport (2025)

Kennisopgave

Om de toestand te bepalen, moeten kwaliteitsindicatoren worden ontwikkeld. Hiervoor is onderzoek uitgezet en initiatief genomen voor internationale afstemming. Vervolgens kan beoordeeld worden of de huidige monitoring voldoende is om de toestand van de habitats aan de hand hiervan te kunnen beoordelen. In het definitieve Natuurplan wordt de huidige toestand op basis van de kwaliteitsindicatoren bepaald en wordt de aanvullende (structurele) monitoring opgezet. In 2030 moet de toestand van de volgende oppervlakten bekend zijn:

- 2030: 449 km² (50 procent van de huidige verspreiding).
- 2040: 897 km² (100 procent van de huidige verspreiding).

Groep 7

Herstelopgave

De totale oppervlakte zachte sedimenten is 62.214 km² en beslaat het gehele mariene bodemecosysteem. Het is nog niet bekend wat de huidige oppervlakte is die niet in goede toestand verkeert. Naar verwachting wordt eind 2026 in Europees verband vastgesteld wat de drempelwaarden zijn voor het kunnen bepalen van de goede toestand. Dan wordt op basis van al beschikbare gegevens ingeschat of een habitattype wel of niet in goede toestand verkeert en kan het hersteldoel voor 2040 en 2050 worden bepaald. De NHV vraagt een doelpercentage op te nemen voor het herstellen van de oppervlakte in niet-goede staat. Hiermee is dit percentage afhankelijk van de huidige toestand van de zachte sedimenten. Het hersteldoel voor 2040 en 2050 mag het behalen van de doelen onder de KRM voor zeebodemintegriteit van deze groep niet in de weg staan. De KRM-doelstelling voor zeebodemintegriteit staat toe dat maximaal 25 procent van de oppervlakte in slechte staat verkeert. Daarmee bedraagt het doelpercentage voor 2050, afhankelijk van de drempelwaarden, tussen de 0 (alles is al in goede staat) en de 75 procent (niets is in goede staat). Het doelpercentage voor 2040 is hiervan afgeleid en is twee derde van de opgave van 2050. De herstelopgave hangt daarmee af van al ingestelde en voorgenomen herstelmaatregelen en de drempelwaarde die eind 2026 bekend is.

Uitbreidingsopgave

De groep kent geen uitbreidingsdoelstelling, omdat ze nagenoeg 100 procent van de bodem in het mariene ecosysteem beslaat.

Kennisopgave

De oppervlakte waarvan de toestand onbekend is, is gelijk aan het huidige oppervlak van 62.214 km². Zodra de Europese drempelwaarden voor een goede toestand bekend zijn, kan naar verwachting voor het hele mariene ecosysteem de kwaliteit vastgesteld worden. Wel zijn er nog stappen nodig in de structurele monitoring om uitspraken te kunnen doen op een hoger detailniveau, zodat herstelde oppervlakten nauwkeuriger gemonitord en gerapporteerd kunnen worden.

De minimale oppervlakten waarvoor de toestand in ieder geval bekend moet zijn, zijn als volgt:

- 2040: 31.107 km² (50 procent van de totale oppervlakte).
- 2050: 62.214 km² (100 procent van de totale oppervlakte).

Verwachte bijdrage bestaand beleid

We verwachten dat tot 2030 een significant deel van de herstel- en uitbreidingsopgaven ingevuld kan worden via bestaande vastgestelde en voorgenomen maatregelen. Wel is de specifieke uitwerking nog afhankelijk van vervolgonderzoek, om de toestand en uitbreidingsopgaven verder te verduidelijken. Om een inschatting te maken van de bijdrage van bestaande maatregelen aan de (mogelijke) doelstellingen voor 2030, hebben we gekeken naar de locaties van huidige arealen habitat en habitatsgeschiktheidskaarten en de overlap hiervan met bestaande maatregelen.

Een overzicht van de belangrijkste bestaande maatregelen staat in bijlage A. De maatregelen die voortkomen uit de afspraken uit het Noordzeeakkoord vormen een belangrijk fundament voor de invulling van de opgaven. Hierin is onder meer afgesproken om in 2030 op de Noordzee 15 procent van de zeebodem niet langer te gebruiken voor bodemberoerende visserij. Dit komt overeen met een oppervlakte van 8.090 km². Deze sluitingen liggen in bestaande Natura 2000- en KRM-gebieden. Ze omvatten een groot deel van de oppervlakten van habitattypen die al bekend zijn en van de gebieden die potentie hebben voor het uitbreiden van habitattypen.[123] Ook in de Waddenzee, kustzone en Zuidwestelijke Delta zijn gebiedssluitingen van kracht en voorzien die een gedeelte van de habitattypen uit artikel 5 in het gebied beschermen.

123 Voor een gedetailleerde overzichtskaart van de Noordzee, zie: Noordzeeloket. (z.d.) *Natuurgebieden op de Noordzee*.

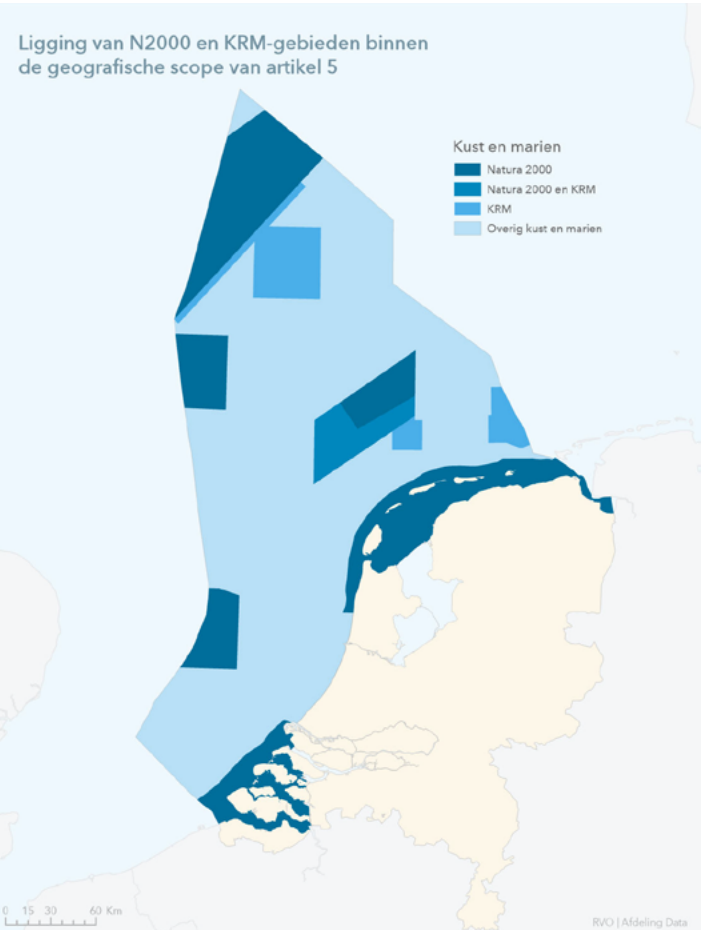
Naast het wegnemen van drukfactoren, richt Nederland zich onder andere via het programma Natuurversterking Noordzee op het actief herstel van bijvoorbeeld oesterriffen en extra habitat voor soorten in windenergieparken op zee. Nederland wil de potentie van verschillende vormen van medegebruik binnen windparken op Noordzee-brede schaal beter inzichtelijk maken. Als er afspraken worden gemaakt over het medegebruik, kan de effectiviteit van het aanwijzen van ruimte binnen windparken voor natuurontwikkeling en -herstel worden afgewogen in vergelijking met de geschiktheid voor andere vormen van medegebruik.

Voor de habitattypen in de Waddenzee of Zuidwestelijke Delta lopen ook de bestaande en toekomstige KRW-stroomgebiedsbeheerplannen, Natura 2000-beheerplannen en impulsprogramma's. Zo wordt er gewerkt aan actief zeegrasherstel in beide regio's.

Inschatting van het doelbereik van bestaande maatregelen

We geven per groep habitattypen een inschatting van het doelbereik van bestaande maatregelen voor het invullen van de opgaven voor 2030. De bestaande maatregelen zijn van kracht binnen de Natura 2000- en KRM-gebieden in de mariene wateren. In figuur 8.6 is de ligging van deze gebieden aangegeven binnen de geografische scope van artikel 5. In het definitieve Natuurplan nemen we per habitatgroep twee kaarten op met het potentiële gebied voor herstel en uitbreiding. Deze worden ontwikkeld op basis van de huidige verspreiding per habitatgroep, habitatgeschiktheidskaarten en vastgestelde en voorgenomen maatregelen.

Figuur 8.6 Natura 2000- en KRM-gebieden in de Noordzee, Zuidwestelijke Delta, Waddenzee en Eems-Dollard

Bron: IPO en LVVN[124]

124 Interprovinciaal Overleg & LVVN. (2024). *Natuur in Nederland. Stand van zaken eind 2023*.

Groep 1: zeegrasvelden

Nederland heeft 6,7 km² zeegrasvelden. Dit gaat over alle oppervlakten waar zeegras voorkomt, ongeacht de dichtheid. Toch is dit waarschijnlijk een onderschatting, vanwege de beperkte scope van de huidige monitoring. De gerapporteerde oppervlakte is vrijwel volledig (99,7 procent) litoraal zeegras. De kwaliteit van de bestaande zeegrasvelden is onbekend, vanwege het ontbreken van kwaliteits- en kwalificeringscriteria. De gunstige referentieoppervlakte voor zeegrasvelden is, op basis van de huidige kennis, 62 km².

Er wordt gewerkt aan uitbreiding van litoraal zeegras via zowel kleine als grote projecten in de Waddenzee, Oosterschelde en het Veerse Meer. Het grote project bij Griend in de Waddenzee besloeg in 2024 bruto 1668 hectare[125] met zeegras (totaal netto-oppervlakte 65,7 hectare[126] groot zeegras). Dit is het grootste herstelproject voor zeegras ter wereld. Kleinere projecten richten zich met name op kennisvergaring om herstel op grotere schaal mogelijk te maken. Er zijn ook zeven projecten waarbij het mogelijk is dat zeegras zich op die locaties herstelt. Dit zijn drie projecten in de Eems-Dollard en twee in de Oosterschelde, waarvan één zandsuppletie met een oppervlakte van 2,61 km². Ook is er een project in de Waddenzee en een project in het Lauwersmeer.

Voor sublitoraal zeegras wordt met huidige maatregelen 0,03 km² uitgebreid in de Waddenzee en 0,05 km² in zowel de Grevelingen als het Veerse Meer. Ook deze kleine herstelmaatregelen richten zich met name op het ontwikkelen van de kennis om herstel op grotere schaal mogelijk te maken. Het doel is om uiteindelijk verder natuurlijk herstel mogelijk te maken.

Groep 2: bossen van macroalgen

Er is onvoldoende bekend over bossen van macroalgen (zeewieren) en waar ze voorkomen in de Nederlandse wateren. Ze komen in beperkte mate voor op kunstmatige objecten als zeeweringen, maar zeer waarschijnlijk ook op natuurlijk substraat. Hier is echter tot op heden geen duidelijke monitoringsinspanning voor geweest. Uit nader onderzoek kan blijken dat bossen van macroalgen breder voorkomen of voorkwamen en mogelijk hersteld en/of uitgebreid moeten worden. Dan nemen we ook hiervoor maatregelen in het definitieve Natuurplan.

Groep 3: mossel- en oesterbanken

Nederland heeft 44 km² mossel- en oesterbanken. De kwaliteit van de bestaande mossel- en oesterbanken is onbekend, vanwege het ontbreken van kwaliteitscriteria. De gunstige referentieoppervlakte is, op basis van de huidige kennis, 4.756 km².

De huidige bekende oppervlakten mossel- en oesterbanken liggen in de binnen- en kustwateren en zijn redelijk tot goed in beeld, met name bij litorale banken. De oppervlakten schommelen echter sterk per jaar, waardoor waar mogelijk langjarige gemiddelden zijn genomen. In de Waddenzee gaat het om een langjarig gemiddelde van 36,7 km² mosselbanken. In de Voordelta beslaat het voorkomen van mossel- en oesterbanken gemiddeld 6 km², in de Oosterschelde gemiddeld 1 km² en in de Grevelingen gemiddeld 10 km². In de Westerschelde gaat het alleen om oesterbanken en beslaat het areaal 0,2 km². De kwaliteit van deze mossel- en oesterbanken is onbekend, maar uitbreidingsdoelstellingen liggen in de buurt van de huidige oppervlakten.

Voor de Noordzee is, met uitzondering van de kustzone, weinig bekend over bestaande oesterbanken. De soort is voor zover bekend verdwenen uit de diepere wateren door het verdwijnen van de historische banken aan het einde van de negentiende en in de twintigste eeuw. Vroeger kwamen hier echter grote oppervlakten oesterbanken voor. Dit historisch voorkomen, gecombineerd met habitatgeschiktheidskaarten, leidt tot een voorlopig maximale referentieoppervlakte van 9.425 km². Nader onderzoek moet leiden tot een preciezere bepaling.

Er gelden gebiedsbeperkingen voor bodemberoerende visserij op de Noordzee in gebieden die geschikt kunnen zijn voor herstel. Dit geldt voor een oppervlakte van 4.112 km². Deze geschiktheid is vastgesteld op basis van habitatgeschiktheidskaarten. Binnen die gebieden worden platte oesters actief hersteld, onder andere in een gebied van 4 km² op korte termijn en 100 km² op langere termijn binnen het Friese Front. Deze afspraken volgen uit het Noordzeeakkoord. Ook wordt in diverse windparken aan uitbreiding

125 Rijkswaterstaat. (2024, 4 oktober). *Zeegras breidt zich weer verder uit in de Waddenzee*.
126 Rijkswaterstaat. (2024). *Zeegraskartering opvullende jaren 2024, 2025, en 2027 Waddenzee, Meetjaar 2024*.

van oesterbanken gewerkt. Voor herstel van oesterbanken op de Noordzee zal een combinatie van actief en passief herstel nodig zijn.

Groep 5: spons-, koraal- en koraligene velden

Nederland heeft 855 km² spons-, koraal- en koraligene velden. De kwaliteit hiervan is onbekend, vanwege het ontbreken van kwaliteitscriteria. De gunstige referentieoppervlakte is, op basis van de huidige kennis, gesteld op de huidige oppervlakte van 855 km².

De gebieden waar het habitattype voorkomt zijn de gebieden op de Noordzee waar voldoende stenen aanwezig zijn om zich te vestigen. Dit is het geval rondom de Klaverbank, de Borkumse Stenen en mogelijk de Texelse stenen. Deze groep komt nagenoeg overeen met het habitattype geogene riffen van open zee (H1170). Een gebied van 2.711 km² op de Klaverbank en de Borkumse Stenen waar de groep naar verwachting voorkomt is gesloten voor bodemberoerende visserij. Het doel is om de kwaliteit van de faunagemeenschappen op de stenen te verbeteren. De verwachting is dat dit voldoende is om de belangrijkste drukfactor voor deze groep weg te nemen in de beschermde gebieden.

Groep 7: zachte sedimenten

Nederland heeft 62.214 km² aan zachte sedimenten, wat de gehele oppervlakte van het mariene ecosysteem beslaat. De kwaliteit van de zachte sedimenten is onbekend, vanwege het ontbreken van kwaliteitscriteria. Voor 2030 heeft deze groep nog geen hersteldoelstelling. Er zijn wel bestaande doelen die al een belangrijke bijdrage leveren aan de doelen voor 2040 en 2050. Dat gaat om de gebiedsbeperkingen op 15 procent van de Noordzee uit het Noordzeeakkoord, en delen van de Waddenzee, zoals het convenant Viswad en Toekomstvisie Garnalenvisserij. Andere factoren, zoals zandwinning en zandsuppletie voor waterveiligheid, spelen een beperkte negatieve rol.

8.2.4 Herstelplan leefgebied van soorten

Nederlandse mariene wateren zijn het leefgebied voor 29 soorten die worden genoemd in de NHV en waarvan de kwaliteit van het leefgebied een gunstige staat van instandhouding in de weg staat. De kwaliteit van de leefgebieden van soorten is bepaald op basis van de VHR-rapportage, de KRM, de rapportage *Staat van de Noordzee* en het *Quality Status Report* van OSPAR.[127] Voor de soortselectie zijn de meest actuele gegevens gebruikt uit VHR-rapportages en de Rode Lijst van de *International Union for Conservation of Nature* (IUCN) voor soorten die wel onder de NHV vallen maar niet onder de VHR. Ze zijn geselecteerd op basis van de volgende criteria:

- geografische aanwezigheid en relevantie binnen het Nederlandse mariene ecosysteem;
- soorten waarvan de populatietrend negatief is.

De volgende soorten werden niet meegenomen:

- soorten waarvan het leefgebied in goede staat is;
- soorten in goede staat van instandhouding, tenzij zij een dalende trend vertonen;
- soorten binnen beschermde gebieden waar al maatregelen van toepassing zijn.

Tabel 8.13 geeft een overzicht van de geselecteerde soorten. Dit overzicht wordt mogelijk op basis van vervolgonderzoek nog aangepast in het definitieve Natuurplan.

Tabel 8.13 Geselecteerde soorten

Soortgroep en aantal	Soort
Zeezoogdieren (5)	Bruinvis, Dwergvinvis, Witsnuitdolfijn, Gewone zeehond, Grijze zeehond
Trekvissen (6)	Elft, Fint, Rivierprik, Zalm, Zeeforel, Zeeprik
Vogels (16)	Bontbekplevier, Brilduiker, Eider, Grote Stern, Grote zaagbek, Noordse stern, Scholekster, Steenloper, Stormmeeuw, Strandplevier, Topper, Tureluur, Visdief, Zilvermeeuw, Zwarte stern, Zwarte zee-eend
Haaien en roggen (2)	Reuzenhaai, Zee-engel

Bron: WMR-rapport (2025)

127 OSPAR is het samenwerkingsverband van vijftien landen en de EU om het mariene milieu van het noordoostelijke deel van de Atlantische oceaan te beschermen.

Leefgebied van de soort of groep soorten dat moet worden hersteld

Voor alle 29 soorten is in het WMR-rapport in kaart gebracht van welke leefgebieden zij gebruikmaken. In tabel 14 is dit weergegeven per soortgroep. De leefgebieden volgen de indeling van de habitattypen van artikel 5, de habitattypen volgens de Habitatrichtlijn van artikel 4 en aanvullend de waterkolom. Het wateroppervlak en de luchtkolom ontbreken nog in de analyse en volgen in het definitieve Natuurplan. Ook is gekeken naar de geografische ligging van de leefgebieden per soort, zodat een inschatting kan worden gemaakt van de dekking van bestaande maatregelen (zie bijlage A). Sommige leefgebieden vallen onder artikel 4 en zullen we vanuit de terrestrische aanpak meenemen. Het gaat dan met name om broedgebieden aan de kust en zoetwatergebieden, zoals het IJsselmeer. Vanwege het relatieve belang zijn deze in tabel 8.14 wel schuingedrukt meegenomen. Voor groep 1, 2 en 5 ontbreekt het momenteel aan voldoende kennis om de bijdrage aan het leefgebied van soorten te bepalen. Daarom zijn deze groepen niet opgenomen in de tabel. We veronderstellen dat ze een positieve bijdrage leveren in diverse levensstadia van de relevante soorten, alsschuilplaats, foerageergebied of paaigebied.

Tabel 8.14 Soortgroepen, soorten, hun leefgebieden en de relevantste drukfactoren en effecten

Soortgroep	Soort	Leefgebied	Drukfactoren en Effecten
Walvisachtigen		Zachte sedimenten (groep 7), Waterkolom	Onderwatergeluid, Chemische verontreiniging, Visserijdruk (bijvangst, prooidieren)
	Witsnuitdolfijn	Noordzee (Nederlands deel beslaat de zuidgrens van verspreidingsgebied)	Onderwatergeluid, Chemische verontreiniging, Visserijdruk, Klimaatverandering: verspreiding en aantallen in Noordzee
	Bruinvis	Noordzee en Zuidwestelijke Delta	Onderwatergeluid, Chemische verontreiniging, Visserijdruk (prooidieren)
	Dwergvinvis	Noordzee	Onderwatergeluid, Chemische verontreiniging, Visserijdruk
Zeehonden		Zachte sedimenten (groep 7), Estuaria (H1130), Slik- en zandplaten (H1140) en Waterkolom	Onderwatergeluid, Structurele verstoring (recreatie), Chemische verontreiniging, Visserijdruk (prooidieren)
	Gewone zeehond	Noordzee, Waddengebied en de Zuidwestelijke Delta	Onderwatergeluid, Structurele verstoring (recreatie), Chemische verontreiniging, Visserijdruk (prooidieren)
	Grijze zeehond	Noordzee	Onderwatergeluid, Structurele verstoring (recreatie), Chemische verontreiniging, Visserijdruk (prooidieren), Migratiebarrières door nieuwe vaarroutes, Klimaatverandering: minder zandbanken tijdens zoogperiode
Trekvissen		Zachte sedimenten (groep 7), Estuaria (H1130)	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserij (bijvangst)
	Fint	Noordzee, Eems-Dollard	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserijdruk (bijvangst), Te hoog slibgehalte en lage zuurstofconcentraties in Eems-Dollard estuarium
	Elft	Noordzee	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserijdruk (bijvangst)
	Rivierprik	Noordzee	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserijdruk (bijvangst)
	Zeeprik	Noordzee	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserijdruk (bijvangst)
	Atlantische zalm	Noordzee	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserijdruk (bijvangst)
	Zeeforel	Noordzee	Ontoereikende connectiviteit tussen mariene foerageergebieden en zoetwater paaigebieden, Visserijdruk (bijvangst)
Kustgebonden vogelsoorten		Mossel- en oesterbanken (groep 3), Zachte sedimenten (groep 7), Estuaria (H1130), Slikken- en zandplaten (H1140), Waterkolom	*Ongunstig leefgebied (met name terrestrisch)*, Voedselaanbod, Verstoring (visserij en scheepvaart)
	Brilduiker (duikeend), (NBR)	Waddengebied, Zuidwestelijke Delta en *IJsselmeer*	Voedselbeschikbaarheid (tekort schelpdierbanken, onder andere spisula en spieringpopulatie), Verstoring (visserij en scheepvaart)
	Eider (duikeend), (BR)	Waddengebied en Noordzeekust	Voedselbeschikbaarheid (tekort schelpdierbanken, onder andere spisula en spieringpopulatie), Verstoring door visserij en scheepvaart, Klimaatverandering
	Grote stern (kustbroedvogel), (BR)	Waddengebied en Zuidwestelijke Delta	Verstoring migratie (windmolenparken), Voedselbeschikbaarheid, *Ongunstig leefgebied (met name terrestrisch)*, Verstoring (recreatie), Klimaatverandering: verhoogd overstromingsrisico
	Grote zaagbek (NBR)	Waddengebied en *IJsselmeer*	Voedselbeschikbaarheid (afname spiering), Verstoring (scheepvaart)
	Noordse stern (kustbroedvogel), (BR)	Waddengebied	*Ongunstig leefgebied (met name terrestrisch)*, Voedselbeschikbaarheid, Verstoring, klimaatverandering: verhoogd overstromingsrisico
	Stormmeeuw (kustbroedvogel), (BR)	Waddengebied, Zuidwestelijke Delta en Noordzeekust	*Ongunstig leefgebied (met name terrestrisch)*, Voedselbeschikbaarheid, Verstoring, klimaatverandering: verhoogd overstromingsrisico
	Topper (duikeend), (NBR)	Waddengebied, Zuidwestelijke Delta en IJsselmeer	Voedselbeschikbaarheid (afname van driehoeksmosselen)
	Visdief (kustbroedvogel), (BR)	Waddengebied en Zuidwestelijke Delta	*Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*, Verstoring door recreatie, Afname rustplekken, Klimaatverandering: verhoogd overstromingsrisico
	Zilvermeeuw (kustbroedvogel), (BR)	Waddengebied, Zuidwestelijke Delta en Noordzeekust	Voedselbeschikbaarheid, Verstoring (recreatie), Afname rustplekken, Klimaatverandering: verhoogd overstromingsrisico
	Zwarte stern (BR)	Waddengebied en IJsselmeer	Voedselbeschikbaarheid (afname prooivis), *Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*, Verstoring (recreatie)
	Zwarte zee-eend (NBR)	Waddengebied, Zuidwestelijke Delta en Noordzeekust	Voedselbeschikbaarheid (tekort schelpdierbanken, onder andere spisula), Verstoring (visserij en scheepvaart)
Wadvogels		Mossel- en oesterbanken (groep 3), Zachte sedimenten (groep 7), Estuaria (H1130), slik- en zandplaten (H1140)	*Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*, Verstoring, Afname bodemfauna, Afname van hoogwatervluchtplaatsen (Sedimentdynamiek, klimaatverandering, kustverdediging), Invasieve exoten: bedekking mosselbanken door Japanse oesters
	Bontbekplevier (BR)	Waddengebied en Zuidwestelijke Delta	*Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*
	Scholekster (BR)	Waddengebied en Zuidwestelijke Delta	Ongunstig leefgebied (terrestrisch), Voedselbeschikbaarheid, Verstoring, Invasieve exoten: bedekking mosselbanken door Japanse oesters
	Steenloper (NBR)	Waddengebied, Zuidwestelijke Delta en Noordzeekust	*Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*, Kustversterkende maatregelen (beschikbaarheid foerageergebied), Verstoring (recreatie), Klimaatverandering: verlies geschikte foerageergebieden intergetijdengebied
	Strandplevier (BR)	Waddengebied en Zuidwestelijke Delta	*Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*, Kustversterkende maatregelen (beschikbaarheid foerageergebied), Verstoring (recreatie), Klimaatverandering: verlies geschikte foerageergebieden intergetijdengebied
	Tureluur (BR)	Waddengebied en Zuidwestelijke Delta	*Ongunstig leefgebied (terrestrisch)*, Kustversterkende maatregelen (beschikbaarheid foerageergebied), Verstoring (recreatie), Klimaatverandering: verlies geschikte foerageergebieden intergetijdengebied
Haaien en Roggen		Zachte sedimenten (groep 7), waterkolom	Visserij (prooidieren en bijvangst), Klimaatverandering.
	Zee-engel	Uitgestorven in Nederlandse Noordzee, vervolgonderzoek nodig	Bodemberoerende visserij: negatief effect op zachte sedimenten (kraamkamer en foerageergebied)
	Reuzenhaai	Onbekend in welke mate Nederlandse Noordzee bijdraagt aan verspreidingsgebied	Klimaatverandering: verandering in planktondynamiek zorgt voor vermindering voedselbeschikbaarheid

Noot 1, over gebruikte afkortingen: BR staat voor 'broedvogel' en NBR staat voor 'niet-broedvogel'. Onder de VHR en NHV hebben deze vogels een aparte status en moeten er verschillende maatregelen getroffen worden.

Noot 2, over onderwatergeluid: Er zijn vijf grote (menselijke) geluidsbronnen onderwater te onderscheiden: 1. sonar; 2. gemotoriseerde scheepvaart; 3. seismisch onderzoek waarbij met airguns in de zeebodem wordt geschoten om gas- en olievelden in kaart te brengen; 4. heiwerkzaamheden, bijvoorbeeld voor de aanleg van windmolenparken op zee; en 5. explosies, meestal het onschadelijk maken van een gevonden mijn, torpedo of bom die op de zeebodem gevonden is, of soms het vissen met behulp van springstoffen (bron: TNO).

Bron: WMR-rapport (2025)

De leefgebieden van soorten en de drukfactoren op die leefgebieden zijn grosso modo in te delen in bodemleefgebieden, overeenkomend met de habitattypen uit artikelen 4 en 5 van de NHV, en de waterkolom, het oppervlak en de lucht.

Van de habitattypen uit artikel 4 en 5 zijn vooral de zachte sedimenten (groep 7) relevant voor vrijwel alle soortgroepen, met name als foerageergebied. Mossel- en oesterbanken (groep 3) zijn essentieel als voedselbron voor veel zeevogels en dienen als toevluchtsoord voor soorten in vroege levensstadia. De habitattypen estuaria (H1130) en slikken- en zandplaten (H1140) spelen een belangrijke rol in de kustgebieden. Voor de andere habitatgroepen[128] is geen directe relatie vastgesteld met de geselecteerde soorten of is deze vooralsnog onbekend. Per soortgroep komt het volgende algemene beeld naar voren:

- Zeezoogdieren kunnen baat hebben bij de herstelmaatregelen die voor alle groepen habitattypen uit artikel 5 worden genomen. Daarnaast zijn habitattypen H1130 en H1140 voor deze soorten van belang, net als de waterkolom. Chemische verontreiniging, onderwatergeluid en verstoring spelen een grote rol in de verschillende leefgebieden.
- Vogels kunnen baat hebben bij de maatregelen die worden genomen voor groep 2, 3 en 7. Ook zijn H1130 en H1140 van belang, net als de waterkolom. Verstoring speelt een grote rol voor broedsucces, foerageren en voldoende reserves kunnen aanleggen.
- Trekvissen kunnen baat hebben bij de maatregelen die worden genomen voor groep 7. Daarnaast is H1130 voor deze soorten van groot belang, net als de waterkolom. Verbinding met binnenwateren is cruciaal.
- Haaien en roggen kunnen naar verwachting baat hebben bij de herstelmaatregelen die voor alle groepen habitattypes worden genomen. Ook is H1130 voor deze soorten van belang, net als de waterkolom.

Het WMR-rapport doet geen uitspraak over de omvang van het uiteindelijk benodigde areaal voor herstel van de leefgebieden van de 29 soorten. Wel is duidelijk dat rust- en schuilplaatsen, foerageer- en paaigebieden en migratiezones voor alle soorten onder druk staan door menselijk gebruik. Met name groep 3 en 7 zijn daarbij van belang, net als de voedselsoorten van de geselecteerde soorten: vissoorten als haring, sprot, wijting, spiering en zandspiering, schelp- en bodemdieren, en plankton.

Om met een hogere mate van zekerheid voor alle soorten aan de verplichtingen te kunnen voldoen, is nog een verdere specificatie nodig. Per soort moet gekwantificeerd worden wat zij in elk stadium van haar levenscyclus nodig heeft, welke bijdrage bestaande maatregelen daaraan leveren, en wat aanvullend nodig is om voldoende kwaliteit en kwantiteit van leefgebieden te realiseren.

Bijdrage bestaand beleid aan leefgebieden van soorten

De NHV eist maatregelen om een toenemende trend in de habitatkwaliteit en -kwantiteit van soorten te verzekeren. Op basis van de overlap van de al geplande of uitgevoerde maatregelen, voor andere NHV-doelen en lopend soorten-beleid, en de habitats die de geselecteerde soorten gebruiken, is het de inschatting dat aan deze toenemende trend al wel kan worden voldaan voor de meeste soorten. Omdat gegevens over te herstellen of uit te breiden oppervlakten leefgebied in absolute zin ontbreken, is het in het Ontwerp-Natuurplan nog niet mogelijk om gerichte uitspraken te doen over te treffen aanvullende maatregelen, boven op de maatregelen die al voorzien zijn.

Naast maatregelen die op de zeebodem zijn gericht, zijn met name maatregelen relevant die zorgen voor verlaging van drukfactoren in de waterkolom, zoals geluidsreductie, voedselbeschikbaarheid, terugdringen van chemische vervuiling en het zorgen voor verbinding van leefgebied. Belangrijke voorbeelden hiervan zijn beperkingen voor staandwantvisserij in beschermd gebied op de Noordzee en Waddenzee, de KRW-maatregelen tegen vervuilende stoffen en de vismigratierivier door de Afsluitdijk. Ook moeten we voor veel soorten de bestaande inzet intensiveren op het tegengaan van verstoring. Voor een aantal kustwateren worden de Natura 2000-plannen momenteel geactualiseerd. Ook daarbij moeten we aanvullende, mogelijke maatregelen in beeld brengen om tot verbetering te komen.

In het definitieve Natuurplan werken we de soortenopgave verder uit, net als eventueel aanvullend te treffen maatregelen. Een breder overzicht van de belangrijkste bestaande maatregelen staat in bijlage A.

128 Sommige VHR-habitattypen (H1110, H1160, H1170) komen niet voor in de NHV, maar worden onder andere groepen van artikel 5 geschaard, zoals de zachte sedimenten (groep 7), mossel- en oesterbanken (groep 3) of spons-, koraal- en koraligene velden (groep 5).

8.2.5 Kennishiaten tot 2030

Tot het tweede kwartaal van 2027 werkt WMR samen met externe experts aan criteria voor de toestand van groep 1, 2, 3 en 5. Op basis van deze criteria wordt beoordeeld in hoeverre de huidige monitoringsinspanningen voldoende zijn om de kwaliteit voor de verschillende habitattypen te beoordelen. Als er aanvullende monitoring nodig is, wordt een plan opgesteld om aan de doelstelling voor 2030 en verder te voldoen.

Voor de volgende habitattypen van groep 1, 2, 3 en 5 is de toestand onbekend en moeten uiterlijk in 2030 kennishiaten worden opgevuld (minimaal 50 procent):

- MA522: zeegrasvelden op litoraal zand
- MA623: zeegrasvelden op litorale modder
- MB522: zeegrasvelden op infralitoraal zand
- MA123: zeewiergemeenschappen op volledig zilt litoraal gesteente
- MA125: fucales op litoraal gesteente met variabel zoutgehalte
- MB121: kelp- en zeewiergemeenschappen op infralitoraal gesteente
- MB123: kelp- en zeewiergemeenschappen op door sedimenten beïnvloed of verstoord infralitoraal gesteente
- MB124: kelpgemeenschappen op infralitoraal gesteente met variabel zoutgehalte
- MB321: kelp- en zeewiergemeenschappen op infralitoraal grof sediment
- MB521: kelp- en zeewiergemeenschappen op infralitoraal zand
- MB621: vegetatiegemeenschappen op infralitorale modder
- MA227: riffen met tweekleppigen in de litorale zone (Atlantische Oceaan)
- MB222: riffen met tweekleppigen in de infralitorale zone (Atlantische Oceaan)
- MC223: riffen met tweekleppigen in de circalitorale zone (Atlantische Oceaan)
- MC121: faunagemeenschappen op circalitoraal gesteente
- MC124: faunagemeenschappen bij variabele zoutgehaltes op circalitoraal gesteente
- MD121: sponsgemeenschappen op circalitoraal gesteente uit de kust

8.2.6 Doelen na juni 2032 en strategisch overzicht

Na juni 2032 is naar verwachting de methodiek voor het vaststellen van gunstige referentieoppervlakten verder uitgewerkt. Er is dan ook meer informatie over de verspreiding van de habitats. Hierdoor worden de bandbreedtes kleiner en wordt de opgave voor de verschillende habitattypen duidelijker. Op basis van de huidige informatie gelden de volgende indicatieve oppervlakten voor de groepen 1, 2, 3 en 5:

- 2040: 2860 km² (60 procent van de gunstige referentieoppervlakte minus huidige verspreiding).
- 2050: 4766 km² (100 procent).

8.2.7 Maatregelen om significante verslechtering te voorkomen

Nederland moet zich vanaf de indiening van het definitieve Natuurplan inzetten om de nodige maatregelen te nemen om significante verslechtering te voorkomen (artikel 5.10 NHV). Dit betekent dat uiterlijk 1 september 2027 een systeem met feitelijke en juridische maatregelen en monitoring moet zijn ingericht om significante verslechtering van gebieden met habitattypen te voorkomen, ook buiten Natura 2000. Dat geldt voor zover deze habitattypen in een goede toestand verkeren, of nodig zijn voor het hersteldoel: het bereiken van de gunstige referentieoppervlakte, waarvan 90 procent (of 75 procent) in goede toestand verkeert.

Om invulling te geven aan deze verplichting, is een geborgd en juridisch systeem nodig. Hiervoor is een wijziging van de Omgevingswet in voorbereiding. Daarna zijn samenhangende wijzigingen van de lagere regelgeving onder de Omgevingswet nodig.

In de gebieden waar Nederland herstelmaatregelen treft, moeten we er ook verplicht voor zorgen dat we het gerealiseerde herstel niet laten verslechteren (artikel 5.9 NHV). We brengen in kaart wat activiteiten zijn die leiden tot ‘significante’ verslechtering en in hoeverre maatregelen nodig zijn. In het definitieve Natuurplan geven we hier nadere invulling aan.

8.2.8 Inzet op artikel 5

Vanuit bestaand beleid wordt er al gewerkt aan het behoud en herstel van de Nederlandse natuur. De belangrijkste pijlers onder het bestaande mariene natuurbeleid zijn de Natura 2000-beheerplannen, de Kaderrichtlijn Mariene Strategie deel 3 (maatregelen), de Kaderrichtlijn Water Stroomgebiedsbeheerplannen, het Programma Noordzee, het Programma Natuurversterking Noordzee en de afspraken uit het Noordzeeakkoord. In bijlage A staat een overzicht van de belangrijkste maatregelen. Deze zijn uitgesplitst in algemene maatregelen, maatregelen ter bescherming van de bodem, waterkolom en lucht en actieve herstelmaatregelen.

Aanvullende inzet

In het definitieve Natuurplan volgt de aanvullende inzet.

8.2.9 Monitoring

Groep 1, 2, 3 en 5

Uiterlijk in 2030 moet de toestand bekend zijn van minstens 50 procent van de totale oppervlakte van de habitattypen van groep 1, 2, 3 en 5. Op dit moment ontbreken indicatoren om die toestand te bepalen. Daardoor is het nog niet mogelijk om vast te stellen welke aanvullende monitoring nodig is om te voldoen aan deze verplichting en daarna aan de kennisverplichting in 2040.

In het WMR-vervolgonderzoek worden deze indicatoren nader uitgewerkt. Vervolgens zoekt LVVN in internationaal verband overeenstemming over het gebruik van deze indicatoren. Op basis van de vastgestelde indicatoren brengen we de monitoringsopgave in beeld. Voor sommige groepen zal er aanvullende monitoring nodig zijn om de huidige toestand in beeld te brengen; voor andere groepen is bestaande monitoring mogelijk voldoende. Waar nodig zorgen we voor aanvullende structurele monitoring richting 2030 en verder.

Groep 7

Voor groep 7 moet uiterlijk in 2040 de toestand bekend zijn van minstens 50 procent van de oppervlakte. De indicatoren van deze groep zijn zowel nationaal als regionaal ontwikkeld en worden toegepast onder de KRM en beschreven in de Mariene Strategie deel 1. Inmiddels is aanvullende monitoring uitgewerkt om te voldoen aan de vereisten onder de NHV. Dit wordt opgenomen in de komende actualisatie van de Mariene Strategie deel 2.

Er is een brede monitoring aanwezig voor de habitattypen van groep 7. Nederland voorziet voor de mariene habitattypen in de Nederlandse Noordzee in de informatiebehoefte van de KRM en ook van de NHV, de Natura 2000-beheerplannen en de HR-rapportage. Ook biedt de monitoring inzicht in de effectiviteit van instandhoudingsmaatregelen door vrijwaring van bodemberoerende visserij in een aantal beschermde gebieden. Om aan de informatiebehoefte te kunnen voldoen, ligt het zwaartepunt van de meetlocaties in beschermde gebieden. Maar ook buiten de beschermde gebieden zijn meetlocaties nodig voor het beoordelen van alle habitattypen. Daarbij geldt minimaal een omvang van 0,1 procent van het Nederlandse deel van de Noordzee.

Aanvullende monitoring

Naast de hiervoor besproken inzet brengen we in beeld wat er aan monitoringsinzet nodig is voor het verslechteringsverbod.

Voor leefgebieden van soorten zijn de oppervlakte en toestand van bepaalde soorten grotendeels onbekend. Ook hier ontbreekt het aan indicatoren. Hiervoor wordt aanvullend onderzoek uitgezet. Uit de huidige beoordelingen vanuit de KRM, de KRW en het WMR-rapport blijkt dat het mariene ecosysteem zich grotendeels niet in goede staat bevindt. Daarom kan geconcludeerd worden dat het noodzakelijk is om maatregelen voor herstel te nemen, ook al ontbreken precieze gegevens over de aanwezigheid en toestand van habitats en leefgebieden van soorten.

Hoe de Waddenzee haar vergeten onderwaterwereld terugkrijgt

Interview

Zeegras is de enige bloeiende plant die in zee groeit. Bij laag water valt het droog en kun je er zo doorheen lopen.

Wie denkt aan de Waddenzee, denkt aan vogels, zeehonden, eb en vloed. Maar onder het wateroppervlak speelde zich ooit nog een heel ander verhaal af. Tot 1932 groeiden er uitgestrekte velden zeegras, de enige bloeiende vaatplant die in zee leeft. Net als planten op het land kan deze plant via een intern vatensysteem water, voedingsstoffen en suikers verplaatsen. Vissers maaiden het met sikkels, droogden het en verkochten het als isolatiemateriaal. Dijken en kerkgebouwen werden ermee gevuld. Rond dat zeegras ontstond een hele duurzame industrie. Die is nu geheel verdwenen en bij veel mensen onbekend.

Raven Cammenga weet precies wat er onder het oppervlak van de Waddenzee verdween. Als waterkwaliteitsadviseur bij Rijkswaterstaat Noord-Nederland werkt hij aan het herstel van het zeegras. 'De meeste mensen kennen zeegras niet', zegt hij. 'Maar het zit nog in onze dijken en als isolatiemateriaal in oude kerkgebouwen. Het was gewoon deel van ons land.'

Effectiever dan een oerwoud

In de jaren dertig verdween het zeegras grotendeels door een wierziekte. Op veel plekken ter wereld herstelde het daarna vanzelf, ook in het Duitse en Deense deel van de Waddenzee. In het Nederlandse deel gebeurde dit niet: door de aanleg van de Afsluitdijk veranderde het gebied zo ingrijpend dat herstel uitbleef. En met het zeegras verdwenen de ecosysteemdiensten die het leverde: golfdemping, sedimentvastlegging, helder water, opgroeiplekken voor jonge vis en een indrukwekkend vermogen om CO2 op te slaan in de zeebodem. 'Zeegrasvelden slaan koolstof op die daar duizenden jaren blijft liggen', zegt Raven. 'Veel effectiever dan een oerwoud.' Het past daarmee in een bredere Europese opgave: de Natuurherstelverordening verplicht EU-landen om natuur niet alleen te beschermen maar ook actief te herstellen. Zeegras is daar een concreet voorbeeld van.

Raven Cammenga oogst groot zeegras in de Deense Limfjord, voor experimenten. Anders dan in de Waddenzee groeit het daar volledig onder water.

Een kitspuit en miljoenen zaden

Herstel kost tijd en geduld. Rijkswaterstaat werkt met een methode waarbij zaden worden verzameld, de winter door koel bewaard worden en in het voorjaar met een kitspuit in de wadbodem gespoten. Het klinkt simpel. Maar het kostte een consortium van de Rijksuniversiteit Groningen, The Fieldwork Company en Altenburg & Wymenga (Witteveen+Bos) vier jaar om de methode werkbaar te krijgen: de juiste suspensie, de juiste diepte, de juiste afstand. Zelfs het mondstuk van de spuit moest worden aangepast. Rijkswaterstaat past de methode nu grootschalig toe en onderzoekt daarnaast hoe klein zeegras het beste hersteld kan worden.

> 'We communiceren te weinig over wat goede natuur ons bespaart. Als de kelders droog blijven en de wegen niet onder water staan, wordt dat niet gevierd. Maar onze investering in gezonde natuur heeft dat mogelijk gemaakt.'

De resultaten zijn indrukwekkend. Bij Griend groeide een proefperceel van een paar tientallen vierkante meter uit tot meer dan 1,5 miljoen planten, de grootste succesvolle zeegrasherstelpopulatie van droogvallend zeegras ter wereld. 'Dat is bijna volledig via natuurlijke zaadverspreiding gegaan', zegt Raven. 'Wij hebben de eerste aanzet gegeven. De rest heeft de natuur zelf gedaan.'

Zaden inspuiten met een kitspuit, langs een uitgezette lijn op het drooggevallen wad. Het werk gebeurt met de hand en kan alleen bij laag water.

Geduld als strategie

Zeegrasherstel vraagt een lange adem. Populaties kunnen jaren schommelen voor ze stabiel zijn. Klimaatverandering, mosselen die de ruimte opeisen, wormactiviteit die zaden omwoelt: er zijn altijd verstoringen. 'Het gevaar van te grote doelstellingen is dat een beleidsmedewerker zegt: we halen het toch niet, dus waarom doen we het', zegt Raven. 'Dan wordt investering in natuur een soort wanhoop. Terwijl je met realistische doelen echt iets kunt bereiken en laten zien.'

Rijkswaterstaat is van plan om na 2027 door te gaan. De kennis wordt gedeeld met partners in Australië, Duitsland, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk, onder meer via het Interreg-project REBORN. Nederland loopt voorop met de zaadmethode. Andere landen lopen voor op het herstel van ondergedoken zeegras, een zeldzame vorm van zeegras die permanent onder water groeit. Zo leren ze van elkaar.

Vanuit de lucht is te zien hoe ver het zeegras zich verspreidt. De onderzoeker in het midden geeft een idee van de schaal.

Zeegras als maatstaf

Wanneer is het zeegras gered? Raven denkt even na. 'Als het zonder management kan gedijen', zegt hij. 'En als Nederlanders weer weten dat het hier hoort, als onderdeel van onze geschiedenis en ons landschap.'

Om te weten waar het zeegras terugkeert, heeft Rijkswaterstaat het publiek opgeroepen om vondsten te melden. Wadlopers en strandgangers die zeegras tegenkomen, kunnen dit doorgeven via Waarnemingen.nl. Zo hoort Raven van nieuwe locaties waar het zichzelf vestigt. 'Als het op plekken voorkomt waar wij nog geen idee van hadden, worden we heel nieuwsgierig naar waarom het daar groeit. Dat vertelt ons welke omstandigheden het mogelijk maken.'

8.3 Stedelijke ecosystemen (artikel 8)

8.3.1 Nationale aanpak

Artikel 8 van de Natuurherstelverordening (NHV) stelt doelen voor stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking in stedelijke gebieden. Hieronder vallen alle gebieden met een hoge en gemiddelde inwonerdichtheid (meer dan 300 inwoners per vierkante kilometer). De opgave is om tot en met 2030 op nationaal niveau te voorkomen dat de oppervlakte stedelijke groene ruimte (zie kader 8.6) en oppervlakte boomkroonbedekking er netto op achteruitgaan binnen het stedelijk ecosysteem. Dit betekent dat verlies tot en met 2030 gecompenseerd moet worden binnen het stedelijk ecosysteem op nationaal niveau. Vanaf 2031 moet binnen ieder stedelijk ecosysteem een positieve trend voor boomkroonbedekking worden gerealiseerd tot een bevredigend niveau is bereikt. Voor stedelijke groene ruimte moet vanaf 2031 een positieve trend binnen het stedelijk ecosysteem op nationaal niveau worden gerealiseerd tot een bevredigend niveau is bereikt. De individuele lidstaten bepalen zelf het bevredigend niveau aan de hand van een richtinggevend kader van de Europese Commissie (EC). De EC publiceert dit kader uiterlijk 31 december 2028. Tabel 8.15 bevat de verplichtingen uit artikel 8 van de NHV.

Tabel 8.15 Samenvatting van de verplichtingen uit artikel 8 van de NHV

Artikel	Inhoud	Aard verplichting	Datum eerste verplichting
8.1	Verzekeren dat er geen nettoverlies is in de totale nationale oppervlakte stedelijke groene ruimte en stedelijke boomkroonbedekking in stedelijke ecosysteemgebieden.	Resultaatsverplichting op het voorkomen van nettoverlies op nationaal niveau.	31 december 2030
8.2	Realiseren van een toenemende trend in de totale nationale oppervlakte stedelijke groene ruimte totdat een bevredigend niveau is bereikt.	Resultaatsverplichting op het realiseren van een nationaal toenemende trend op nationaal niveau.	Vanaf 2031
8.3	Realiseren van een toenemende trend in de stedelijke boomkroonbedekking in elk stedelijk ecosysteemgebied totdat het bevredigend niveau is bereikt.	Resultaatsverplichting op het realiseren van een toenemende trend in ieder stedelijk ecosysteem.	Vanaf 2031

Belang van groen in het stedelijk gebied

Groen in het stedelijk gebied is essentieel voor een gezonde, klimaatbestendige, natuurinclusieve, aantrekkelijke en toekomstbestendige leefomgeving voor zowel mensen, planten als dieren die in of nabij dichtbewoond gebied leven. Als Rijk zetten we daarom met de programmatische aanpak Groen in en om Stad (GIOS) in op een stedelijk gebied dat voldoende groen en water heeft. Het gaat daarbij om voldoende én toegankelijk groen voor recreatie, ontmoeting en beweging. En om groen van voldoende kwaliteit, met variatie voor biodiversiteit en met natuurwaarden, zodat dit groen bijdraagt aan het opvangen van de gevolgen van klimaatverandering. Waar mogelijk gebeurt dit door groen(-blauwe) netwerken aan te leggen van de voordeur tot in het buitengebied. Dit geldt voor zowel de bestaande stad, als nieuwe in- en uitbreidingslocaties.

Bij nieuwe stedelijke ontwikkelingen neemt het aandeel groen sinds 1970 sterk toe.[129] Wel kan door de aanleg van uit- en inbreidingslocaties met woningbouw het aandeel groen afnemen als op bestaande groene ruimte wordt gebouwd. Ook laten de populaties van vogels en fauna in stedelijk gebied een dalende trend zien, waaruit blijkt dat de omstandigheden minder gunstig zijn geworden.[130] Groen verdwijnt als gevolg van menselijk ingrijpen in de (openbare) buitenruimte en door onder meer klimaatverandering, ziekte of doordat het einde van de levensduur ervan is bereikt. De druk op de ruimte met een groeiende bevolking en bijbehorende verstedelijkingsopgave wordt steeds groter. We moeten dus slim omgaan met de beschikbare ruimte en verschillende functies op dezelfde plek combineren (meervoudig ruimtegebruik).

Uit onderzoek van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)[131] blijkt dat Nederland voor keuzes staat in verband met klimaatverandering. Zonder extra maatregelen krijgen Nederlanders steeds vaker te maken met de gevolgen van hitte, droogte en wateroverlast – met impact op hun gezondheid, leefomgeving en de economie. Door de aanleg van meer groen in de stedelijke omgeving in de vorm van bijvoorbeeld parken, bomen en waterpartijen kunnen we de gevolgen van klimaatverandering dempen. Dit extra groen levert ook een bijdrage aan natuurherstel.

Voldoende kwantiteit en kwaliteit van stedelijk groen

De NHV gaat over herstel van biodiversiteit. Specifiek in artikel 8 gaat het over steden, kleine steden en voorsteden die door de EC als zodanig zijn aangemerkt. De verplichting vanuit artikel 8 is tot en met 2030 kwantitatief: het doel is om de oppervlakte van stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking ten opzichte van de nulmeting uit 2024 niet te laten afnemen. Hier richten we ons tot en met 2030 primair op.

Een kwantitatieve uitwerking van de indicatoren uit artikel 8 draagt maar beperkt bij aan het herstellen van de biodiversiteit in stedelijke ecosystemen. Ook voor de invulling van andere artikelen in de NHV is alleen een kwantitatieve invulling onvoldoende. Met name voor het herstellen van leefgebieden van soorten (artikel 4.7) en bestuiverpopulaties (artikel 10) is naast kwantiteit de kwaliteit van het groen in het stedelijk gebied van groot belang.

Het Rijk zet zich daarom in om naast voldoende oppervlakte ook te werken aan voldoende kwaliteit van groen in het stedelijk gebied. Dit doen we onder andere via de handreiking GIOS waarmee het Rijk gemeenten en provincies helpt om ook kwaliteit, waaronder Basiskwaliteit Natuur (BKN), mee te nemen in de groenopgave.

Uitgangspunten voor de implementatie van artikel 8

Bij de uitwerking en implementatie van artikel 8 worden de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Het Rijk pakt de opgave samen met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Unie van Waterschappen (UvW) op. Gemeenten zijn primair verantwoordelijk voor de inrichting van de openbare ruimte.
- We richten ons tot en met 2030 primair op de kwantitatieve oppervlaktedoelen.
- Voor de kwaliteit van stedelijk groen sluiten we tot en met 2030 aan op de kaders van bestaande rijksprogramma's. Ook sluiten we waar mogelijk aan bij de invulling van de doelen van andere NHV-artikelen.

129 Compendium voor de Leefomgeving. (19 augustus 2024). *Groen in de stad, 2022*.
130 Compendium voor de Leefomgeving. (27 mei 2025). T*rend van vogels in het stedelijk gebied, 2007-2024*; Compendium voor de Leefomgeving. (6 december 2018). *Fauna van stedelijk gebied, 1990-2017*.
131 Planbureau voor de Leefomgeving. (2026). *Voorbij de risico's: keuzes voor een klimaatbestendige leefomgeving*.

- Vanaf 2031 sturen we actief op kwaliteit. Dit doen we door kwaliteit mee te nemen in het nog te definiëren bevredigend niveau voor het stedelijk gebied.
- We zorgen dat de stedelijke groenopgave in samenhang met andere ruimtelijke opgaven in de bewoonde omgeving wordt uitgewerkt. Denk hierbij aan de woningbouwopgave, energietransitie, economie, defensie en mobiliteitstransitie. Zo zorgen we ervoor dat deze opgaven haalbaar en uitvoerbaar blijven.
- We erkennen en benutten de koppelkansen met andere artikelen van de NHV in bestaand beleid en bij het uitwerken van aanvullende maatregelen.
- De overkoepelende doelen van de NHV worden meegenomen in afwegingen voor onder andere wetgeving, herstelmaatregelen en monitoring.

Deze uitgangspunten vormen de basis voor alle keuzes die we hebben gemaakt en gaan maken voor de implementatie van artikel 8. We lichten deze keuzes in de paragrafen hierna toe.

Omgevingswet

Met de Omgevingswet, nationale programma's en gebiedsgerichte programma's werkt Nederland aan de uitvoering van Europese wetgeving. Het maatschappelijke doel van de Omgevingswet is het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit. Dit is ook belangrijk vanwege de intrinsieke waarde die natuur heeft. Het beheer van natuur moet in balans zijn met het doelmatig beheren, gebruiken en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving voor andere maatschappelijke behoeften, zoals de woningbouwopgave en de energietransitie. De nationale programma's dragen bij aan de inhoud van de Nota Ruimte. In gebiedsgerichte programma's werkt het Rijk samen met provincies, gemeenten en waterschappen. De doelstellingen uit de Omgevingswet, de nationale en gebiedsgerichte programma's sluiten aan op de bredere doelen van de NHV. Ze dragen onder andere bij aan klimaatmitigatie en klimaatadaptatie, waarvoor herstel van de ecosystemen nodig is.

8.3.2 Interpretatie van de definitie 'stedelijke groene ruimte'

Kader 8.6 Definities stedelijke groene ruimte en stedelijke boomkroombedekking

Stedelijke groene ruimte is door de EC gedefinieerd als de totale oppervlakte in steden of in kleinere steden en voorsteden aan bomen, heesters, struiken, vaste kruidachtige vegetatie, korstmossen en mossen, vijvers en waterlopen.

Het gaat niet alleen om groene ruimte met de juridische functie groen of water, maar om alle fysiek aanwezige groene ruimte (zowel openbaar als privé) binnen het stedelijk ecosysteem. Het gaat om permanent groen, waarbij groene daken en verticaal groen, tuinen en bermen ook meetellen. Uit informatie van de EC blijkt dat landbouwpercelen die binnen het stedelijk ecosysteem vallen en zijn ingericht als weiland binnen de definitie van stedelijke groene ruimte vallen. Akkerbouwpercelen vallen er niet onder.

Stedelijke boomkroonbedekking is door de EC gedefinieerd als de totale met bomen bedekte oppervlakte (zowel openbaar als privé) in steden, kleinere steden en voorsteden. Het gaat hierbij om de boomkroonoppervlakte en niet om boomkroonvolume. Boomkroonbedekking is de projectie van bomen vanuit de lucht op het grondoppervlak en kan worden uitgedrukt als percentage van het totale grondoppervlak of in m².

Daarbij is van belang dat stedelijke boomkroonbedekking ook meetelt in de oppervlakte stedelijke groene ruimte. Bomen tellen dus voor beide criteria mee.

We gebruiken de periode tussen het Ontwerp-Natuurplan en het definitieve Natuurplan om onderzoek te doen naar de interpretatie van de definitie van stedelijke groene ruimte en de consequenties ervan. Hierbij gaat het specifiek over het wel of niet meenemen van agrarische weilanden in de definitie van stedelijke groene ruimte. Reguliere agrarische weilanden in Nederland hebben vaak een relatief lage biodiversiteit en leveren daardoor over het algemeen een kleine bijdrage aan een goed functionerend ecosysteem.

- Als agrarische weilanden die binnen de begrenzing van het stedelijk ecosysteem liggen onder de definitie van stedelijke groene ruimte vallen, kan dit gevolgen hebben voor de haalbaarheid van onder andere uitleglocaties. Dit komt doordat het grootschalig bebouwen van weilanden binnen de begrenzing van de stedelijke ecosystemen tot een compensatieopgave leidt. Er moet dan op een andere locatie binnen de begrenzing van een stedelijk ecosysteem nieuw groen (of blauw) worden toegevoegd, om het verlies van de weilanden te compenseren. Het is de vraag of daarvoor genoeg compensatieruimte te vinden is. Weilanden kunnen hier namelijk niet voor gebruikt worden.
- Wanneer agrarische weilanden binnen stedelijke ecosystemen niet onder stedelijke groene ruimte vallen, biedt dit ruimte voor gebiedsontwikkeling zonder tot een grote compensatieopgave te leiden. Dit groen hoeft dan namelijk niet op een andere plek te worden gecompenseerd. Deze weilanden bieden dan bovendien kansen voor transformatie naar stedelijke groene ruimte met een hogere ecologische waarde. Bijvoorbeeld door het beheer te wijzigen zodat kruidenrijk grasland kan ontwikkelen (inzet als compensatieruimte). Het geeft gemeenten daarom meer grip op sturing op de doelen als weilanden niet als onderdeel van de stedelijke groene ruimte worden gezien. Daar komt bij dat het niet tot een compensatieopgave leidt wanneer boeren in dit scenario het gebruik van weiland naar akkerbouwgrond wijzigen. Iets wat op dit moment toegestaan is in Nederland.

Deze vraag is onderdeel van ontwerpend onderzoek waarin verschillende casusgemeenten worden bestudeerd. Het ontwerpend onderzoek geeft onder andere inzicht in de (on)mogelijkheden voor de ruimte voor compensatie van stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking in relatie tot de begrenzing van stedelijke ecosystemen. Op basis van de inzichten uit het ontwerpend onderzoek gaan we in gesprek met de EC. Hierin bespreken we de mogelijkheid om agrarische weilanden buiten de definitie van stedelijke groene ruimte te laten vallen.

8.3.3 Invulling van het bevredigend niveau

Vanaf 2031 moeten de stedelijke ecosystemen toegroeien naar een nog te bepalen bevredigend niveau (richtinggevend kader). De Europese Unie levert hier uiterlijk eind december 2028 de uitgangspunten voor. Binnen deze uitgangspunten geeft iedere lidstaat invulling aan het bevredigend niveau.

De Nederlandse inzet is om kwaliteit een belangrijk onderdeel te laten zijn van het bevredigend niveau, omdat er voor natuurherstel naast een kwantiteitsslag ook kwaliteitsverbetering nodig is. Op deze manier zetten we in op maximale positieve impact van stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking voor biodiversiteit, voor de doelstellingen van andere artikelen van de NHV en voor een gezonde leefomgeving. Daarnaast is het van belang om het bevredigend niveau zodanig in te vullen dat het de uitvoering van maatschappelijke opgaven met een ruimtelijke impact zo min mogelijk belemmert, maar wel bijdraagt aan de doelen voor natuurherstel.

Dit zijn de beoogde uitgangspunten voor kwaliteit in het bevredigende niveau:

- Stedelijke groene ruimte bestaat uit een mix van vegetatie (bomen, struiken, ruigte, kruiden, kale grond en water) met bij voorkeur zo veel mogelijk inheemse soorten. Dit biedt soorten (waaronder bestuivers) een goede leefomgeving, met de juiste condities.
- Stedelijke groene ruimte wordt zo veel mogelijk ecologisch beheerd.
- Stedelijke groene ruimte binnen het stedelijk ecosysteem wordt verbonden met het groen en blauw erbuiten.
- Stedelijke groene ruimte is klimaatbestendig en biedt een gezonde leefomgeving voor mens en dier.
- Stedelijke groene ruimte past bij het gebiedstype, hydrologisch systeem en landschapstype.
- Bij het vaststellen van het bevredigende niveau wordt rekening gehouden met de doelstellingen van andere artikelen (4.7, 10, 11, 12) waar de kwaliteit van het stedelijk groen van toegevoegde waarde kan zijn.

8.3.4 Aanwijzing van stedelijke ecosystemen

Voor de invulling van artikel 8 vraagt de EC aan lidstaten stedelijke ecosystemen aan te wijzen. Het Rijk wijst de exacte begrenzing van de stedelijke ecosystemen aan. De begrenzing van het stedelijk ecosysteem bepaalt het gebied waarbinnen de doelen van artikel 8 moeten worden behaald. Hierbinnen moet tot en met 2030 een afname van stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking op nationaal niveau gecompenseerd worden. Deze begrenzing heeft dus veel invloed op de omvang van de opgave.

Vanuit de EC is een aantal randvoorwaarden en opties voor de aanwijzing van de stedelijke ecosystemen meegegeven (artikel 14.4). Het gaat hierbij om:

- de minimale begrenzing, waarbij alleen de gebieden die verplicht binnen de begrenzing moeten vallen worden meegenomen (zie kader 8.3.2);
- de maximale begrenzing (LAU), waarbij het gehele grondgebied van een gemeente binnen de begrenzing valt;
- tussenvarianten waarbij de grens van het stedelijk ecosysteem ruimer is dan de minimale begrenzing maar niet het gehele grondgebied van een gemeente beslaat.

De afgelopen periode heeft het PBL deze opties voor de aanwijzing van de stedelijke ecosystemen onderzocht.[132] Op basis van de inzichten uit het PBL-onderzoek en ontwerpend onderzoek (zie 8.3.2) hanteren we voorlopig de minimale begrenzing van de stedelijke ecosysteemgebieden (optie B) in het Ontwerp-Natuurplan (zie figuur 8.7). We kiezen hiervoor omdat:

- dit grondgebied in ieder geval binnen de begrenzing moet vallen;
- de herstelopgave daarmee terechtkomt in de meest bewoonde en verharde delen van een gemeente. Dit levert de grootste bijdrage aan de doelen van NHV;
- de opgave moet landen daar waar het meest recht wordt gedaan aan de doelen van artikel 8 (volgens het principe ‘nabijheid’ uit de Nota Ruimte);
- belemmeringen voor maatschappelijke opgaven die ruimte vragen, zoals de woningbouwopgave, zo veel mogelijk voorkomen worden.

We gebruiken de periode tussen het Ontwerp-Natuurplan en het definitieve Natuurplan om meer onderzoek te doen naar de meest optimale begrenzing van de stedelijke ecosystemen om de doelstellingen te behalen. We gebruiken hier ontwerpend onderzoek voor (zie 8.3.2). We zetten de volgende stappen:

1. We stellen randvoorwaarden en uitgangspunten op voor de begrenzing van stedelijke ecosystemen. We doen dit op basis van de resultaten uit het ontwerpend onderzoek en stemmen hierover af met VNG, IPO en UvW.
2. Op basis van deze randvoorwaarden en uitgangspunten maken we een generieke keuze voor de begrenzing van alle stedelijke ecosystemen.
3. We geven gemeenten de gelegenheid om te reageren op deze generieke keuze voor begrenzing. Zij krijgen de mogelijkheid binnen de vastgestelde uitgangspunten en randvoorwaarden voorstellen te doen om de begrenzing van hun stedelijk ecosysteem aan te passen. Zo houden we maximaal rekening met ruimtelijke plannen en ontwikkelingen van gemeenten.

132 Planbureau voor de Leefomgeving. (2026). *Stedelijke Ecosystemen en Nulmeting Groen*.

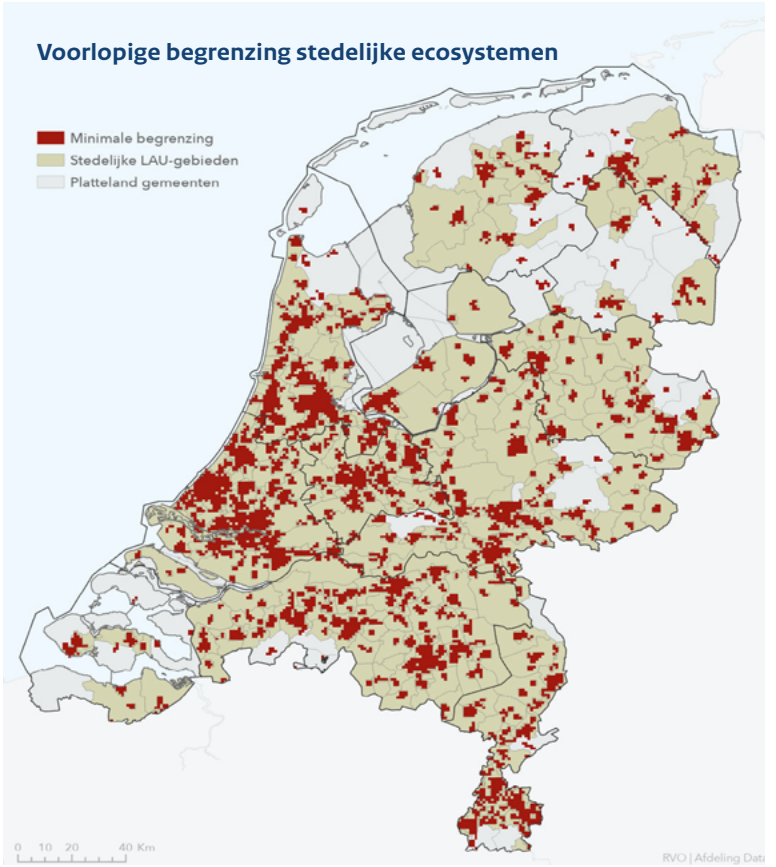
Kader 8.7 De minimumbegrenzing van stedelijke ecosystemen

In dit Ontwerp-Natuurplan hanteren we de minimumbegrenzing van stedelijke ecosystemen (optie B uit het PBL-onderzoek). De minimumvariant houdt in dat alleen stedelijke centra en stedelijke clusters binnen de begrenzing vallen. Stedelijke centra en stedelijke clusters worden geïdentificeerd op basis van de DEGRURBA-systematiek. Deze systematiek maakt gebruik van een raster van 1 bij 1 km. De rastercellen worden op basis van een combinatie van inwonertal van de gemeente, bevolkingsdichtheid, geografische nabijheid en aaneengeslotenheid geclassificeerd als hoge, gemiddelde en lage bevolkingsdichtheid. De rastercellen met hoge dichtheid (meer dan 1.500 inwoners per km²) worden als stedelijke centra aangeduid, de rastercellen met gemiddelde dichtheid (meer dan 300 inwoners per km²) als stedelijke clusters.

- Gemeenten die binnen hun grondgebied rastercellen hebben met hoge dichtheid zijn geclassificeerd als steden.
- Gemeenten die binnen hun grondgebied rastercellen hebben met gemiddelde dichtheid zijn geclassificeerd als kleine steden en voorsteden.
- Gemeenten die binnen hun grondgebied geen rastercellen hebben met hoge of gemiddelde dichtheid of waar minder dan 50 procent van de inwoners binnen rastercellen met hoge en gemiddelde dichtheid woont, zijn geclassificeerd als plattelandsgemeenten.

Nederland kent in 2026 342 gemeenten waarvan er 301 zijn geclassificeerd als stad of kleine stad en voorstad. Voor deze 301 gemeenten is het vanuit de NHV verplicht om een stedelijk ecosysteem aan te wijzen en dit te begrenzen. Hierbij moeten de rastercellen met hoge en gemiddelde dichtheden binnen de grenzen van het stedelijk ecosysteem vallen. De zogenaamde minimale begrenzing volgt de contouren van de rastercellen met de hoge en gemiddelde dichtheden (dat zijn de stedelijke centra en stedelijke clusters). Het kan voorkomen dat een gemeentegrens dwars door een rastercel gaat die is geïdentificeerd als stedelijk centrum of stedelijk cluster. In dat geval wordt het ene deel toebedeeld aan de ene gemeente en het andere deel aan de andere gemeente. Mocht een van de twee gemeenten als plattelandsgemeente zijn geclassificeerd, dan vervalt het deel gelegen in de plattelandsgemeente.

Figuur 8.7 Voorlopige begrenzing stedelijke ecosystemen (minimale begrenzing)

Bron: PBL

8.3.5 Samenvoegen van stedelijke ecosysteemgebieden

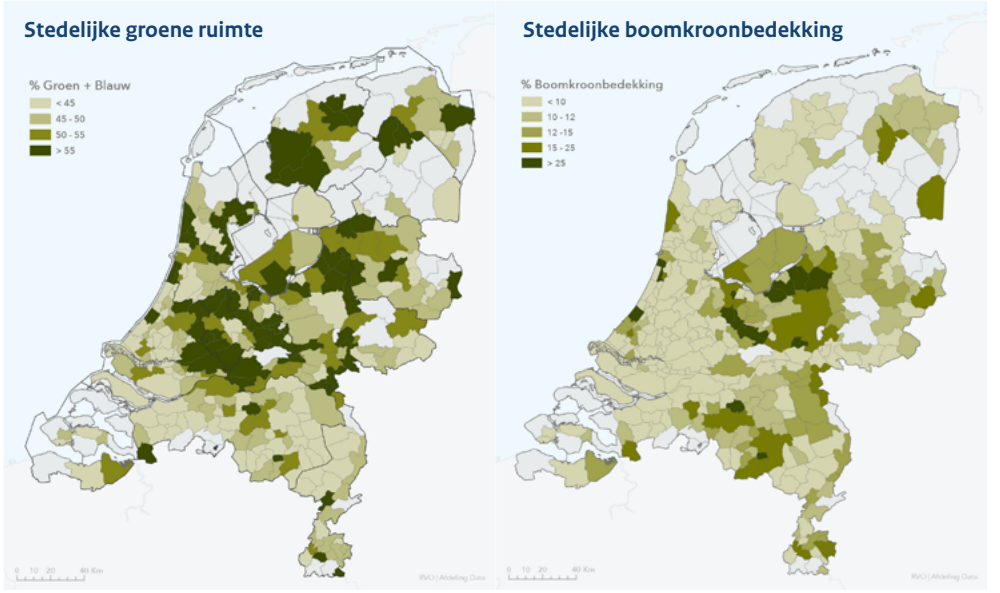
We gebruiken de periode tussen het Ontwerp-Natuurplan en het definitieve Natuurplan om meer onderzoek te doen naar de randvoorwaarden die de EC verbindt aan de mogelijkheid om stedelijke ecosystemen van meerdere gemeenten samen te voegen tot één stedelijk ecosysteemgebied. Dit sluit aan bij het huidige landelijke streven om zo groot mogelijke eenheden samen te stellen.

We onderzoeken wat dit vraagt van de samenwerking tussen gemeenten op het gebied van beleid met betrekking tot onderhoud en beheer van stedelijke groene ruimte. In het definitieve Natuurplan maken we een keuze op basis van de wenselijkheid en randvoorwaarden die we in de tussentijd in kaart hebben gebracht.

8.3.6 Aandeel stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking in stedelijke ecosysteemgebieden

Figuur 8.8 geeft het percentage stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking per stedelijk ecosysteem weer op basis van de meest recent beschikbare Copernicusgegevens (2018, zie 8.3.10). Uitgangspunt hierbij is de minimale begrenzing zoals beschreven in subparagraaf 8.3.2. Deze begrenzing moet worden gebruikt voor de nulmeting en monitoring op het moment dat de verordening in werking trad. In deze berekening is ervan uitgegaan dat agrarische weilanden binnen de definitie van stedelijke groene ruimte vallen. Wanneer deze niet worden meegerekend, vallen de percentages stedelijke groene ruimte lager uit.

Figuur 8.8 Stedelijke groene ruimte en stedelijke boomkroonbedekking (in procenten) in stedelijke ecosystemen binnen minimale begrenzing

Bron: PBL

8.3.7 Uitsluiting van stedelijke ecosysteemgebieden

Artikel 8 biedt lidstaten de mogelijkheid om stedelijke ecosystemen tot en met 2030 uit te sluiten van de doelstellingen van artikel 8.1. Dit kan wanneer deze op basis van de Copernicusgegevens meer dan 45 procent stedelijke groene ruimte en meer dan 10 procent boomkroonbedekking hebben binnen de minimale begrenzing van stedelijke ecosystemen. Op basis van deze criteria zou 37 procent van de gemeenten tot en met 2030 uitgesloten kunnen worden op artikel 8. Daarna zouden zij wel aan de doelstellingen moeten voldoen. Nederland maakt in het Ontwerp-Natuurplan nog geen keuze om al dan niet gebruik te maken van het uitsluiten van gemeenten voor de opgave tot en met 2030. In het definitieve Natuurplan zal worden vastgelegd welke keuze Nederland hierin maakt.

We stemmen de mogelijkheid tot uitsluiten van stedelijke ecosystemen voor de doelstellingen tot en met 2030 nog af met de VNG, IPO en UvW.

8.3.8 Oppervlakte en gebieden waar herstelmaatregelen gelden

Gebaseerd op de minimale begrenzing van de stedelijke ecosystemen (zie subparagraaf 8.3.2, en figuur 8.7) bedraagt de totale oppervlakte in Nederland waarvoor herstelmaatregelen gelden 2.819.039.600 m^2 (oftewel 281.904 hectare).

Zoals in subparagraaf 8.3.2 beschreven, stellen we de definitieve begrenzing van de stedelijke ecosystemen vast in het definitieve Natuurplan. Zodra deze begrenzing is vastgesteld, kunnen we de totale oppervlakte waarvoor de herstelmaatregelen gelden definitief bepalen. Deze oppervlakte is even groot als of groter dan de oppervlakte gebaseerd op de minimale begrenzing.

8.3.9 Inzet op artikel 8

Gemeenten maken momenteel eigen keuzes in beleid voor groen in en rond steden en dorpen. De sturing vanuit het Rijk op stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking is tot nu toe vooral stimulerend en faciliterend. Groen wordt vaak ingezet als middel om diverse doelen te bereiken, zoals klimaatadaptatie, een gezonde leefomgeving en het verhogen van biodiversiteit. Er is op dit moment geen overkoepelend programma met gerichte maatregelen die specifiek sturen op de doelstellingen van artikel 8 van de NHV. Wel biedt de handreiking GIOS gemeenten handvatten om zelf beleid te

ontwikkelen dat bijdraagt aan deze doelen.

Uit onderzoek[133] blijkt dat de sturing op stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking vanuit de Rijksoverheid beperkt is en dat de beschikbare (uitvoerings)middelen onvoldoende zijn om de doelstellingen van artikel 8 te behalen. In aanloop naar het definitieve Natuurplan onderzoeken we daarom welke aanvullende maatregelen vanuit het Rijk nodig zijn.

Parallel aan het opstellen van het Ontwerp-Natuurplan wordt wet- en regelgeving uitgewerkt die sturing geeft aan de bijdrage van gemeenten en provincies aan de doelstellingen van artikel 8. De verdere invulling hiervan vindt plaats via een apart wetgevingstraject.

Bestaande inzet

Verschillende programma's vertonen in meer of mindere mate een relatie met het voorkomen van achteruitgang van stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking. Hoewel ze niet specifiek gericht zijn op de doelstellingen van artikel 8, bieden ze wel mogelijkheden om een grotere bijdrage te leveren aan de NHV-doelstellingen. Dit kan worden bereikt door bij toekomstige herzieningen van dit beleid nadrukkelijker verbinding te leggen met de NHV.

Wetgeving

In de Omgevingswet zijn de Vogel- en Habitatrichtlijn geïmplementeerd, net als verdragen zoals Bonn en Bern. Daarmee is de bescherming van de natuur wettelijk vastgelegd, ook in het stedelijk gebied. De zorgplichtbepalingen benadrukken dat niet alleen rekening moet worden gehouden met beschermde soorten, maar ook met andere in het wild voorkomende soorten. Er zijn specifieke bepalingen opgenomen die houtopstanden moeten beschermen, zoals regels over het vellen hiervan en de verplichting voor gemeenten voor het opnemen van een bebouwingscontour houtkap in het Omgevingsplan (artikel 5.165b Besluit kwaliteit leefomgeving). Het artikel bepaalt daarnaast dat de bebouwingscontour houtkap aansluit bij het stedelijke gebied. De gemeente bepaalt de exacte ligging van de bebouwingscontour houtkap. In de Omgevingswet ontbreekt een kwantitatieve verplichting voor groen en boomkroonbedekking. Deze wordt met de NHV geïntroduceerd, en dat geldt ook voor kwalitatieve verplichtingen uit de overige artikelen van de NHV.

Groen in en om de Stad (GIOS)

Het Rijk faciliteert gemeenten en provincies bij de groenopgave. De handreiking GIOS biedt een systematiek om groen integraal en gelijkwaardig op meerdere schaalniveaus mee te nemen in beleid, projecten en uitvoering. Groen is daarbij een middel voor meerdere doelstellingen: biodiversiteit, klimaatadaptatie, gezondheid en identiteit (herkenbaarheid, erfgoed).

Er is onderzocht hoe de handreiking beter aan kan sluiten bij de situaties waar gemeenten in de praktijk mee te maken krijgen. Zo is onderzocht welke sturingsmogelijkheden ze hebben voor privaat groen, voor financiering en voor de gemeentelijke hoofdgroenstructuur. Deze resultaten worden verwerkt in een geactualiseerde versie van de handreiking GIOS.

Basiskwaliteit Natuur (BKN)

Door een samenwerkingsverband onder leiding van Naturalis is in 2024 een kennisdocument uitgebracht over de basiskwaliteit van natuur in de stad. Dit bevat een onderbouwing van belangrijke condities en handvatten voor gebiedsontwikkelingen die bijdragen aan deze basiskwaliteit. Via de aanpak Basiskwaliteit Natuur (BKN) ontwikkelt het Rijk tools en pilots voor gemeenten om hiermee aan de slag te gaan.

Soortenmanagementplannen (SMP)

Het kabinet heeft middelen beschikbaar gesteld om op decentraal niveau zogenoemde Soortenmanagementplannen (SMP) op te stellen. Deze dragen bij aan de natuurinclusieve na-isolatieopgave van woningen. Met een SMP brengen gemeenten de beschermde soorten in een gebied in kaart, en welke mitigerende en compenserende maatregelen mogelijk zijn om deze soorten te

133 Arcadis. (2025). *Bekostiging groene klimaatadaptatie*.

beschermen en als provincies toch een gebiedsvergunning te kunnen verlenen. In zo'n SMP kan een gemeente ook andere ruimtelijke opgaven meenemen, zoals woningbouw.

Landelijke maatlat voor de groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving

De Landelijke maatlat voor een groene klimaatadaptieve gebouwde omgeving geeft een heldere definitie van klimaatadaptief bouwen en inrichten. De maatlat bestaat uit kwalitatieve doelen, kwantitatieve prestatie-eisen en richtlijnen voor de thema's overstromingen, wateroverlast, droogte, hitte, biodiversiteit en bodemdaling. De koepels van medeoverheden hebben toegezegd de landelijke maatlat al zoveel mogelijk te gebruiken. Het doel voor biodiversiteit en natuurinclusiviteit in de maatlat luidt: 'Groenblauwe structuren en de gebiedseigen diversiteit worden versterkt op alle schaalniveaus'.

Dit is uitgewerkt in de volgende richtlijnen:

- Waardevolle habitats en basiskwaliteit natuur behouden en realiseren.
- Groene oplossingen gebaseerd op natuurlijke processen en structuren voorrang geven boven technische oplossingen.
- Percentage groen op buurtniveau behouden en realiseren.

Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS)

Er wordt momenteel gewerkt aan een nieuwe Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS). De Ontwerp-NAS is in het voorjaar van 2026 vastgesteld in de ministerraad. De interbestuurlijke consultatie is gestart en loopt van 1 juni tot en met 15 september 2026. Op 8 juni 2026 stond de publicatie in Staatscourant. Dit is de start van de publieke consultatie, die tot en met 20 juli 2026 loopt voor Europees Nederland en Caribisch Nederland. Wijzigingen naar aanleiding van de consultatie starten na 15 september 2026.
Hitte-aanpak

De nationale Hitte aanpak uit 2025 is onderdeel van de uitvoering van de NAS. In deze aanpak staat wat het Rijk en maatschappelijke partners doen om de effecten van aanhoudende hitte te verminderen. De focus ligt op concrete maatregelen op de korte termijn die bijdragen aan een gezonde leefomgeving in de gebouwde omgeving.

Deltaprogramma Ruimtelijke adaptatie (DPRA)

Het Deltaprogramma Ruimtelijke adaptatie (DPRA) uit 2018 stelt dat Nederland in 2050 waterrobuust en klimaatbestendig moet zijn ingericht. Ook moet de bestaande bebouwde omgeving zo beheerd worden dat de kans op schade en slachtoffers afneemt door de toegenomen risico's van klimaatverandering. Het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie wordt elke zes jaar herzien en is gebaseerd op de Deltabeslissing Ruimtelijke adaptatie. In het DPRA zijn zeven ambities opgenomen die beschrijven hoe gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk het proces van ruimtelijke adaptatie willen versnellen en intensiveren. De overheden werken daarvoor met elkaar samen in 45 werkregio's. Binnen het DPRA is vergroening een neveneffect van andere klimaatadaptatiemaatregelen, zoals ontharden of ontstenen van de buitenruimte (minder verharding) en de aanleg van wadi's (verlaagde stukken groen die regenwater kunnen bergen en infiltreren).

De bij het DPRA aangesloten samenwerkingspartners werken aan de doelen door middel van procesafspraken, kennisontwikkeling, financiële middelen voor de 45 werkregio's en de decentrale overheden. Wat betreft monitoring is er veel overlap met de te monitoren indicatoren voor NHV-artikel 8, zoals boomkroonbedekking, schaduwpercentage en de verhouding tussen groen en verharding.

Deltaprogramma Zoetwater

Het Deltaprogramma Zoetwater richt zich op het versterken van de beschikbaarheid van zoetwater, nu en in de toekomst. Door toenemende droogte en verzilting door klimaatverandering komt de toegang tot voldoende en kwalitatief goed water steeds meer onder druk te staan. Samen met regionale partijen worden maatregelen getroffen om de waterbeschikbaarheid in kwetsbare gebieden te verbeteren.

Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO)

Een gezonde leefomgeving nodigt uit tot gezond gedrag, stimuleert beweging en ontmoeting en beschermt tegen gezondheidsrisico's. Het Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO) richt zich op professionals uit het sociale en fysieke domein die op lokaal en regionaal niveau werken aan een gezonde leefomgeving. Door het toegankelijker maken van kennis en data en het bieden van praktisch toepasbare instrumenten kunnen professionals gezondheid meer integraal meenemen in hun beleid en uitvoering. Groen en water kunnen beïnvloeders van gezondheid zijn en zijn een belangrijk thema bij het

gezond ontwerpen en inrichten van de leefomgeving. In het programma komt het thema groen/blauw terug in:

- ontwikkelde vuistregels voor onderdelen van een gezonde leefomgeving waar geen landelijke normen voor zijn vastgesteld (groen/blauw, beweegvriendelijkheid, ontmoeten);
- kennisontwikkeling en -toepassing via 'living labs' en subsidieprojecten. Deze richten zich onder andere op een groene(re) omgeving en het beter beschermen van inwoners tegen de negatieve gevolgen van klimaatverandering;
- het zichtbaar maken van de baten van een groene leefomgeving, waarbij ingezoomd wordt op typen groen en de invloed op gezondheid;
- het versterken van kennisoverdracht binnen organisaties over gezondheid en leefomgeving, met onder andere een vrij toegankelijke leermodule;
- het doorontwikkelen van diverse instrumenten, zoals een kernset indicatoren voor een gezonde leefomgeving en ruimtelijke aspecten van groen in handreikingen;
- het samenbrengen van richtlijnen die meegenomen kunnen worden in ruimtelijk ontwerp, praktijkvoorbeelden en instrumenten in een online toolbox.

Het programma bevindt zich in de afrondende fase. De aandacht gaat nu naar het goed laten landen van de uitkomsten.

Werklandschappen van de Toekomst (Nationaal Groeifondsprogramma)

Werklandschappen van de Toekomst is een brede beweging van partijen die met innovaties op diverse terreinen toewerken naar toekomstgerichte, groene, gezonde, energie-efficiënte en klimaatbestendige bedrijventerreinen. Via living labs en pilotprojecten ('ambassadeursterreinen' genoemd) wordt kennis ontwikkeld en worden innovaties in de praktijk getest. Dit moet leiden tot businesscases voor het verduurzamen en toekomstbestendig maken van bedrijventerreinen, publiek-private financiering, meer inzicht in de waarde van groen, ontwikkeling van innovatieve oplossingen en een nieuwe benadering van de arbeidsmarkt om de groene sector te versterken.

Collectief Natuurinclusief

In het Collectief Natuurinclusief werken bedrijven, maatschappelijke organisaties, burgerinitiatieven, kennisinstellingen, jongeren en overheden samen in een Publiek-Private Samenwerking (PPS) om de transitie naar een natuurinclusieve samenleving te maken (zie ook hoofdstuk 6).

Binnen dit collectief dragen vooral het domein Bedrijventerreinen en het domein Bouw bij aan het vergroten van groen en blauw in de stad, elk met hun eigen ambities en acties. Het domein Bedrijventerreinen werkt aan het natuurinclusief maken van bedrijventerreinen. Het doel is dat bedrijventerreinen een relatie krijgen met het omringende landschap en de bewoonde omgeving en dat er een prettige, gezonde, natuurrijke werkomgeving ontstaat. De ambitie van het domein Bouw is gericht op natuur als vanzelfsprekend onderdeel van de bebouwde omgeving. Het domein werkt aan biodiversiteitsherstel via ruimtelijke planning, ontwerpen, bouwen en gebruik. Dat gebeurt op verschillende schaalniveaus: gebied, kavel en gebouw, zowel voor bestaande bouw als voor nieuwbouw.

Daarnaast wordt er samen met andere domeinen gewerkt aan het gericht en onderbouwd integreren van groene en blauwe elementen in de diverse omgevingen. Dit gebeurt bijvoorbeeld op basis van onderzoek naar wat de basisbehoeften van de mens zijn als het gaat om groenblauw in de omgeving. Dit onderzoek gebeurt onder andere via het initiatief Stad als natuurpark.

Deltaplan Biodiversiteitsherstel

Het Deltaplan Biodiversiteitsherstel is een groep van expertorganisaties, maatschappelijke organisaties, ondernemers en overheden die zich inzetten voor biodiversiteit in de openbare ruimte. Het Rijk neemt deel aan het bestuur. Het doel van het Deltaplan is om organisaties te stimuleren en te activeren om meer aan biodiversiteitsherstel te doen. Daarom heeft het Deltaplan verschillende ambities en doelen voor de bebouwde omgeving opgesteld:

- In 2050 bestaat 10 procent van het landelijk gebied uit landschapselementen.
- In 2030 wordt 50 procent van de openbare ruimte ecologisch beheerd.
- Iedere nieuwe ruimtelijke ontwikkeling levert een toename op voor biodiversiteit. In 2030 geldt dit voor minimaal 50 procent van de projecten.

Platform Klimaatadaptief bouwen met de Natuur (KAN)

Het platform Klimaatadaptief bouwen met de Natuur (KAN) is een netwerk van projectontwikkelaars, bouwbedrijven, gemeenten, landschapsarchitecten, ecologen, stedenbouwkundigen en adviesbureaus. Het ontvangt subsidie van het Rijk om de bouwsector te stimuleren natuurinclusief en klimaatadaptief te bouwen. Het platform is er om kennis te ontwikkelen en te delen op het gebied van klimaatadaptief bouwen, wateroverlast, hittestress, biodiversiteit en natuurwaarde.

Platform Integraal Samenwerken Openbare Ruimte (ISOR)

Het Platform Integraal Samenwerken Openbare Ruimte (ISOR) brengt gemeenten, Rijksoverheid en kennisinstellingen samen om kennis te delen, te experimenteren, te innoveren, te systematiseren en op te schalen en zo de professionalisering van integrale samenwerking in de openbare ruimte aan te jagen en te versnellen. Met als doel uitdagingen van huidige en toekomstige generaties het hoofd te bieden.

Ruim 18 miljoen inwoners gebruiken de openbare ruimte in steden en dorpen – straten, pleinen en parken – om zich te verplaatsen, elkaar te ontmoeten, te ontspannen, spelen of sporten. Diezelfde ruimte, deels ondergronds, speelt een cruciale rol bij maatregelen die nodig zijn voor klimaatadaptatie, energietransitie, natuur en verduurzaming van onze mobiliteit. Daarom is het belangrijk om ervoor te zorgen dat deze plekken geschikt zijn en blijven voor de uiteenlopende behoeften van gebruikers, nu en in de toekomst.

Informeren en stimuleren consument/burger

Milieu Centraal ontvangt van het Rijk subsidie voor de periode 2026 tot en met 2029 om particulieren te informeren en te stimuleren hun tuin te vergroenen. Dit levert een bijdrage aan biodiversiteit, verkoeling en wateropvangmogelijkheden. Milieu Centraal besteedt hierbij ook aandacht aan pesticidengebruik en het creëren van nestvoorzieningen. Dit is relevant omdat particulier groen (tuinen, gevels, daken) ook meetelt voor de kwaliteit van groen.

Het Rijk doet een onderzoek naar de vraag hoe we de grote ‘middengroep’ in de samenleving in beweging krijgen richting natuurinclusief gedrag. Dat zijn mensen en organisaties die er in principe wel voor openstaan, maar nu nog niets of niet voldoende doen. Dit onderzoek heeft een looptijd van 3,5 jaar (2026-2029). Het onderzoek helpt om beleid minder algemeen en meer gericht te maken. In plaats van ‘één aanpak voor iedereen’, krijgen we inzicht in:

- welke groepen het meest kansrijk zijn;
- welke interventies voor hen werken; en
- hoe we stap voor stap gedragsverandering kunnen stimuleren en volgen.

Aanvullende inzet

Naast deze bestaande inzet zal aanvullende inzet nodig zijn om te voldoen aan de doelstellingen van artikel 8 van de NHV. Hierbij zien we vooral een rol weggelegd voor gemeenten, omdat zij verantwoordelijk zijn voor stedelijk groen en het beste rekening kunnen houden met lokale situaties. Maar ook voor provincies, als bevoegd gezag voor het natuurbeleid. En voor de waterschappen omdat zij met gemeenten samenwerken aan klimaatadaptatie en de waterstand in kanalen en sloten.

We verwachten dat de volgende aanvullende inzet nodig is:

- Een uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte (de Nationale Omgevingsvisie) waarin de uitvoering van de in de Nota opgenomen visie verder wordt uitgewerkt, ook voor het stedelijk gebied. In de Nota Ruimte is natuurinclusief beleid en GIOS verankerd.
- Het verder ontwikkelen van de handreiking Groen in en om de Stad 2.0 tot een handreiking 3.0, met extra aandacht voor het realiseren van de doelstellingen van de NHV.
- Het vastleggen van taken en verantwoordelijkheden uit de NHV voor artikel 8 in uitvoeringswetgeving binnen het stelstel van de Omgevingswet.
- Een onderzoek naar de manier waarop de verplichte compensatie gerealiseerd moet worden voor groen en boomkroonbedekking (artikel 8 van de NHV).
- Verkennen of Soortenmanagementplannen breder kunnen worden ingezet in het kader van een gebiedsgerichte aanpak, waardoor rekening wordt gehouden met natuur bij ruimtelijke opgaven, zoals de woningbouw.
- Het opnemen van natuurinclusieve besluitvorming en handelingen in rijksbeleid.
- Verdere doorontwikkeling door het Rijk van de Basiskwaliteit Natuur.
- De uitvoering van de Agenda Natuurinclusief 3.0 van het Collectief Natuurinclusief. Deze agenda wordt eind 2026 verwacht en zal een bijdrage kunnen leveren aan de doelstellingen van de

natuurherstelverordening, ook in stedelijk gebied.

Het Rijk zal medeoverheden ondersteunen bij het ontwikkelen en uitvoeren van deze maatregelen. Dit gebeurt onder andere door het bieden van kennis. Medeoverheden kunnen alleen verantwoordelijk worden gesteld voor de uitvoering van de opgaven als zij toereikend instrumentarium en budget hebben, volgens de resultaten uit de (financiële) artikel 2-onderzoeken, de Code Interbestuurlijke Verhoudingen en de wederzijdse bestuurlijke afspraken die in het kader van de NHV worden uitgewerkt.

De concrete invulling van deze aanvullende maatregelen werken we verder uit in het definitieve Natuurplan, net als de vraag hoe om te gaan met overmacht in relatie tot stedelijke ecosystemen, zoals gewaarborgd binnen artikel 12.

8.3.10 Monitoring

Voor het Ontwerp-Natuurplan maken we gebruik van de Copernicusgegevens, die als uitgangspunt door de EC zijn meegegeven. Deze data hebben een resolutie van tien bij tien meter. De EC biedt de mogelijkheid om naast de Copernicusgegevens aanvullende data te gebruiken voor de nulmeting en monitoring.

Voor stedelijke ecosystemen moet zesjaarlijks de trend worden bepaald voor zowel de oppervlakte stedelijke groene ruimte als de boomkroonbedekking. Dit kan op basis van de Copernicusgegevens worden bepaald, maar het is ook mogelijk om aanvullende nationale gegevens te gebruiken. Uit het PBL-onderzoek[134] naar monitoring voor stedelijke ecosystemen blijkt namelijk dat er ten minste vier andere betrouwbare en fijnmazigere nationale databronnen beschikbaar zijn die mogelijk geschikter zijn voor het landdekkend monitoren van stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking. In afwachting van de nadere analyse van deze vier bronnen gebruiken we in het Ontwerp-Natuurplan alleen de Copernicusgegevens voor de basislijn van de indicatoren stedelijke groene ruimte en boomkroonbedekking.

Of het al dan niet wenselijk of beter is om de aanvullende gegevens te gebruiken, bepalen we in aanloop naar het definitieve Natuurplan, in nauwe afstemming met de koepels. Hierbij houden we rekening met de inhoudelijke en methodologische keuzes en gevolgen hiervan. We kijken naar het meetellen van particulier groen, weilanden, bossen en grote waterlichamen, maar ook naar de tijdigheid, transparantie, effectiviteit en het detailniveau waarop de gegevens beschikbaar zijn. Het Rijk is verantwoordelijk voor het verzamelen van de monitoringsgegevens. Voor alle gegevens geldt dat alleen gemonitord wordt binnen de afbakening van stedelijke ecosystemen (zoals bepaald in subparagraaf 8.3.2).

134 Planbureau voor de leefomgeving. (2026). *Monitoring groen en boomkronen*.

Natuur als voorwaarde voor een leefbare stad

Interview

William, landschapsarchitect bij gemeente 's-Hertogenbosch, in de Diezemonding. Ooit een verwaarloosde stadsrand, nu een bloeiend natuurgebied op loopafstand van de binnenstad.

Op de plek waar twee beken, de Aa en de Dommel, samenkomen en de Dieze vormen, ontstond ooit de stad 's-Hertogenbosch. De Dieze was de toegangspoort: al het verkeer vanuit de Maas moest erlangs, langs het fort, langs de stad. Wat ooit een bijzondere plek was, was twintig jaar geleden nog maar weinig aantrekkelijk. Banden, rommel, een verlaten kasteeltje, een rioolwaterzuiveringsinstallatie. William, landschapsarchitect bij gemeente 's-Hertogenbosch, werkt met het project Diezemonding al 25 jaar aan herstel. 'We zagen vooral kansen', zegt hij. 'Dit is de ontstaansgeschiedenis van de stad. En het was gewoon verwaarloosd.'

Van maisakker naar stadsnatuur

Als eerste stap kocht de gemeente rond het jaar 2000 een boer uit die hier maïs verbouwde, en sloot een contract met Stichting Free Nature voor begrazing met Rode Geuzen, een Nederlands runderras. Daarna heeft de gemeente de natuur haar werk laten doen. Sinds 2010 grazen er ook Konikpaarden in het gebied. 'De natuur heeft twintig jaar de ruimte gekregen', zegt William. 'En die is goed tot ontwikkeling gekomen.' Voor de grote grazers is een oversteek gemaakt over de Engelse Dijk. Waterschap Aa en Maas heeft een nevengeul aangelegd. Rond de snelweg is bos aangeplant. Wat er nu staat is grotendeels vanzelf ontstaan: rietkragen, bloemrijke graslanden en zachte oeverovergangen. Inmiddels zijn er bevers en lepelaars. De otter staat op de wensenlijst. 'Dat zijn onze signaalsoorten. Als die terugkomen, weet je dat het systeem werkt.'

De Diezemonding nu: bloemen, water en rietkragen naast hoogspanningsmasten en industrie. Dat contrast is geen probleem, het is de realiteit van natuur in de stad.

Klimaat, water en een nieuwe wijk

De Diezemonding is allang niet meer alleen een natuurproject. 's-Hertogenbosch werkt aan een klimaatvisie om de stad in 2045 klimaatbestendig te maken. Meer groen, minder hittestress en betere wateropvang zijn daarin de sleutelthema's. De Diezemonding speelt daarin een rol: het gebied verbetert de ecologische waterkwaliteit van de Dieze en biedt koelte aan een stad die steeds warmer wordt. Vlak naast het centraal station komen bovendien 4500 woningen. De gemeente haalde daarvoor 15 miljoen euro aan rijkssubsidie binnen, aangevuld met 15 miljoen van de gemeente en het waterschap. Daarmee wordt de diepe zandwinningsplas naast het gebied minder diep gemaakt. Nu is die zo'n 24 meter diep: er komt geen licht op de bodem, dus groeien er geen waterplanten en leven er nauwelijks vissen. Straks is hij vier tot vijf meter diep. Er komen eilanden in en een fietspad langs de oever verbindt het gebied met de nieuwe wijk.

'Vanuit de nieuwe wijk ben je in tien minuten op de fiets bij de paarden', zegt William. 'Dat is wat we willen. Natuur niet als decor, maar als deel van het dagelijks leven.' Ook op Europees niveau wordt van steden gevraagd om natuur niet alleen te beschermen, maar ook actief terug te brengen: dat is vastgelegd in de Natuurherstelverordening. De gemeente is ook betrokken bij Greening Cities, een partnerschap van acht Europese steden dat concrete aanbevelingen opstelt voor het Europees Parlement.

Groennorm als standaard

's-Hertogenbosch heeft een eigen aanpak ontwikkeld. Ontwikkelaars die in de stad willen bouwen, moeten voldoen aan een kwantitatieve én kwalitatieve groennorm. Hoeveel groen precies, verschilt per gebied: in de groen-stedelijke woonmilieus en de dorpen is dat minimaal 40 procent, in het buitengebied 50 procent. Daarnaast tellen grotere bomen en punten op een biodiversiteitslijst mee. Anders komt er geen omgevingsvergunning. 'Groen in de stad is geen luxe', zegt William. 'Het is gewoon een voorwaarde.'

Datzelfde geldt voor maaibeheer. Waar vroeger 24 keer per jaar werd gemaaid voor een nette uitstraling, wordt nu overwegend gefaseerd gemaaid voor biodiversiteit, één à twee keer per jaar. 'Dat kost tijd om door te voeren', zegt William. 'En dan krijg je zo nu en dan telefoontjes van bewoners die vragen waarom het zo rommelig oogt. Dus je moet blijven uitleggen.'

Konikpaarden grazen in de Diezemonding. Twintig jaar geleden stond hier maïs. Nu begrazen de paarden het gebied het hele jaar door en houden ze de vegetatie op een natuurlijk niveau.

Toekomstbestendig 's-Hertogenbosch

Een groener 's-Hertogenbosch is koeler, beter bestand tegen hevige regen en aantrekkelijker om in te leven. 'We doen dit niet alleen voor de natuur', zegt William. 'We doen het voor een leefbare stad. Dat is ons argument naar bewoners, naar iedereen.'

> 'Als we dit niet realiseren, zijn delen van de stad in 2045 niet meer optimaal leefbaar. Dat is wat er op het spel staat.'

8.4 Herstel van rivieren en overstromingsgebieden (artikel 9)

8.4.1 Nationale aanpak

In NHV-artikel 9 vraagt de Europese Commissie (EC) Nederland om de kunstmatige barrières voor de verbindingen van oppervlaktewateren te inventariseren. Ook moet Nederland in kaart brengen welke van deze barrières weggenomen moeten worden om bij te dragen aan het behalen van de doelen uit NHV-artikel 4, en aan de ambitie om minstens 25.000 kilometer van Europese rivieren weer vrijstromend te maken. De sociaaleconomische functies van die kunstmatige barrières mogen meegewogen worden. Zie tabel 8.16 voor een overzicht van artikel 9. Er wordt specifiek verwezen naar de Kaderichtlijn Water (KRW), met name artikel 4, leden 3, 5 en 7, en Verordening (EU) nr. 1315/2013, en met name artikel 15.

De EC heeft voor verdere concretisering van dit artikel samen met de lidstaten gewerkt aan een *guidance*. Die guidance concretiseert bijvoorbeeld de term 'vrijstromendheid' en werkt het verband met de Kaderrichtlijn Water (KRW) verder uit. Een riviertraject is vrijstromend wanneer de lengte van het vrijstromende deel van een riviertraject lang genoeg is om typische processen toe te staan, zoals meandering en grindbankvorming. Daarnaast moet de longitudinale, laterale en verticale connectiviteit op orde zijn. Om de potentiële bijdrage aan vrijstromende rivieren in beeld te brengen, wordt een verband gelegd met het onderscheid dat de KRW maakt tussen natuurlijke en sterk veranderde waterlichamen. Alleen de natuurlijke waterlichamen zouden een bijdrage kunnen leveren.

Met een addendum op de *guidance* werkt de EC aan aanvullende criteria om partiële vooruitgang op connectiviteit in beeld te brengen. Die vooruitgang laat de ecologische winst zien die niet vertaald kan worden naar een bijdrage aan vrijstromende rivieren, maar wel aan bijvoorbeeld het verbeteren van het ecologisch functioneren van de rivier en de bijbehorende overstromingsvlakten. Toepassing van het addendum is optioneel: Nederland is niet verplicht om de partiële vooruitgang in beeld te brengen.

Hoogwater in de rivier de IJsel

Tabel 8.16 Samenvatting van de verplichtingen uit artikel 9 van de NHV

Artikel	Inhoud	Aard verplichting	Datum eerste verplichting
9.1	Lidstaten inventariseren de kunstmatige barrières voor de verbindingen van oppervlaktewateren en brengen de barrières in kaart die moeten worden weggenomen om bij te dragen tot het halen van de doelstellingen uit artikel 4 en de doelstelling om op EU-niveau uiterlijk in 2030 minstens 25.000 kilometer vrijstromende rivieren te realiseren.	Resultaatsverplichting op uitvoeren inventarisatie. Realiseren zelf te stellen doelen en in stand houden resultaat. (KRW zelf heeft wel resultaatsverplichtingen)	2030
9.2	De lidstaten nemen de kunstmatige barrières weg volgens het bedoelde plan voor de verwijdering van die barrières uit lid 1.	Resultaatsverplichting indien in de inventarisaties barrières worden aangemerkt die verwijderd kunnen worden.	Uiterlijk 2050
9.3	De lidstaten nemen maatregelen die nodig zijn om de natuurlijke functies van de betrokken overstromingsgebieden te verbeteren.	Resultaatsverplichting.	
9.4	De lidstaten verzekeren dat de natuurlijke verbindingen van rivieren en de natuurlijke functies van de betrokken overstromingsgebieden die zijn hersteld in stand worden gehouden.	Resultaatsverplichting op uitvoering onderhoudsmaatregelen.	Voortdurend

Informatie uit de KRW

Volgens de KRW wordt er een analyse gemaakt van de kenmerken van een stroomgebied. Ook wordt er een beoordeling gemaakt van de effecten van menselijke activiteiten op de toestand van het water. Om een goede ecologische toestand te bereiken, kan het noodzakelijk zijn om hydromorfologische kenmerken aan te passen, bijvoorbeeld door het wegnemen van kunstmatige barrières. Het wegnemen van barrières is niet nodig als dat leidt tot significante negatieve effecten op diverse functies of het milieu in brede zin (artikel 4.3, KRW). Ook de NHV legt de link met functies: bij het verwijderen van barrières gaat het met name om barrières die niet langer nodig zijn voor de opwekking van hernieuwbare energie, de binnenvaart, de watervoorziening, bescherming tegen overstromingen of andere gebruiksdoeleinden.

Op basis van deze analyse wordt er onderscheid gemaakt tussen natuurlijke en sterk veranderde waterlichamen. Dat gebeurt al sinds het eerste Stroomgebiedbeheerplan van 2009 (artikel 5, KRW). De analyse wordt iedere zes jaar geactualiseerd voor ieder aangewezen KRW-waterlichaam. De analyse en actualisatie zijn per waterlichaam vastgelegd in factsheets die onderdeel uitmaken van de rapportage aan de EC.[135] Dat geldt ook voor de maatregelen om de ecologische randvoorwaarden te verbeteren. Denk aan het verbeteren van de natuurlijke verbindingen van rivieren en de natuurlijke functies van de bijbehorende overstromingsgebieden. Daarnaast zijn er aanvullende maatregelen voor aangewezen Natura 2000-gebieden in de overstromingsgebieden. Deze zijn vermeld in de daarvoor opgestelde beheerplannen. Deze KRW-analyse erkent de EC als afdoende voor het wel of niet verwijderen van barrières.

Samenhang met andere artikelen

Artikel 9 heeft grote samenhang met doelen voor specifieke habitattypen en leefgebieden van soorten van artikel 4 en 11. Maatregelen om deze doelen te halen hebben een relatie met natuurlijke inrichting van oeverzones en verbinding met de verdere overstromingsvlakte. Denk aan herstel van ruigten en zomen, ooibossen, stroomdalgrasland en glanshaverhooiland. Ze zullen in beheergebieden van waterbeheerders dus bijdragen aan ‘het natuurlijk functioneren van overstromingsgebieden’.

Maatregelen voor de andere artikelen worden niet dubbel opgenomen in artikel 9. Opgaven van verschillende artikelen worden wel bij elkaar gebracht in gebiedsgerichte uitwerkingen, om het ecologisch functioneren van rivieren en overstromingsgebieden te verbeteren. Zo kunnen ruimtelijke afwegingen beter gemaakt worden en kan natuurwinst worden behaald met relatief minder middelen. Dat is niet altijd eenvoudig: functies en natuurdoelen in en rond rivieren en beken zullen soms conflicteren, en ook natuurdoelen onderling zijn niet altijd in lijn met elkaar.

In het definitieve plan kunnen we meer duidelijkheid geven. Binnen de betreffende gebieden zal met de maatregelen uiteindelijk ook een bijdrage geleverd worden aan artikel 10, 12 en 13.

8.4.2 Gericht herstel van vrijstromende rivieren

Bij een groot deel van de riviermondingen en (voormalige) estuaria heeft de zoet-zoutovergang een kunstmatige barrière als bescherming tegen overstromingen. De loop van de rivieren en veel beken is vastgelegd met bijvoorbeeld kribben en oeverbescherming. Verder wordt de diepte van de rivieren gereguleerd om de scheepvaart te faciliteren. Dit gebeurt onder andere door stuwen, baggeren en bestortingen. Hierdoor kunnen de typische rivierprocessen waar dit artikel naar verwijst niet plaatsvinden en is de connectiviteit op veel plekken niet op orde. De meeste stromende wateren hebben dan ook de status 'sterk veranderd' vanwege onomkeerbare fysieke ingrepen. Ook cultuurhistorische waarden kunnen een rol spelen bij behoud van een barrière. Van de stromende wateren zijn er dertien oppervlaktewaterlichamen onder de KRW die de status ‘natuurlijk’ hebben. Dit zijn allemaal (delen van) beken en vallen in het Maasstroomgebied. Deze waterlichamen zullen mogelijk (op termijn) een bijdrage leveren aan het aantal kilometer vrijstromende rivieren. Eerst wordt per gebied gekeken of barrières in de oppervlaktewaterlichamen verwijderd kunnen worden, om vervolgens een natuurlijke status toe te kunnen kennen. Daarbij is belangrijk dat het waterbeheer gericht is op het afvoeren en vasthouden van water om wateroverlast te beperken en om verdroging tegen te gaan. Dit sluit aan bij de NAS en de principes van water en bodem sturend.

Onder de KRW worden daarnaast wel maatregelen genomen om de ecologische effecten van barrières

135 Waterkwaliteitsportaal. (z.d.). *KRW-factsheets*.

te verzachten. Denk aan de aanleg van vispassages en sluisbeheer. De maatregelen tot eind 2027 zijn opgenomen in de KRW Stroomgebiedbeheerplannen (SGBP) 2022-2027.[136] Volgens de KRW-systematiek wordt op dit moment gewerkt aan SGBP 2028-2033. Deze worden eind 2027 vastgesteld.

Aanvullende maatregelen voor de verbetering van de natuurlijke functies van de betrokken overstromingsgebieden tot 2030 zijn bijvoorbeeld opgenomen in Natura 2000-beheerplannen[137] en in de PAGW.

Doelen voor de periode na juni 2032

Ook voor het (eventueel) wegnemen van kunstmatige barrières na juni 2032 sluit het Natuurplan aan bij de KRW en de zesjaarlijkse herziening van de status van waterlichamen. Daarbij worden de motiveringen getoetst voor de significante schade die herstelmaatregelen zouden veroorzaken. Zo nodig worden keuzes en maatregelen herzien.

Vanwege het belang van de huidige barrières, verwachten we niet dat dit zal leiden tot uitbreiding van extra lengte aan vrijstromende rivieren tegen 2040 en 2050 ten opzichte van 2020. We verwachten wel dat mitigerende maatregelen blijven bijdragen aan de verbindingen van rivieren en de verbetering van de ecologische functies van de bijbehorende overstromingsgebieden. Ook in en rond de oppervlaktewaterlichamen met een status ‘sterk veranderd’. Daarbij zullen ook maatregelen van artikel 4 een belangrijke bijdrage leveren, waaronder artikel 4.7: herstel van leefgebieden van soorten.

136 Informatiepunt Leefomgeving. (z.d.). *Stroomgebieden en stroomgebiedbeheerplannen*.
137 Natura 2000. (z.d.). *Beheerplannen voor Natura 2000-gebieden*.

8.4.3 Inzet op artikel 9

Bestaande inzet

In tabel 8.17 staat welke gebiedsgerichte maatregelen nu al worden genomen per stroomgebied.

Tabel 8.17 Gebiedsgerichte maatregelen per stroomgebied zoals opgenomen in de Stroomgebiedbeheerplannen 2022-2027

Maatregelnaam (eenheid)	Rijn	Maas	Schelde	Eems
Wateronttrekking grond- en oppervlaktewateren				
Aanpassen en verplaatsen grondwaterwinning (stuks)	12	0	0	0
Aanpak puntbronnen				
Vermindering belasting RWZI (stuks)	42	18	5	2
Aanpakken riooloverstorten (stuks)	49	23	0	51
Opheffen ongezuiverde lozingen (stuks)	0	0	0	0
Afkoppelen verhard oppervlak (ha)	3	40	0	0
Saneren verontreinigde landbodems/grondwater (stuks)	112	1	0	11
Brongericht bestrijdingsmiddelen (stuks)	1	0	0	0
Overige immissiemaatregelen (stuks)	58	2	1	0
Aanpak diffuse bronnen				
Inrichting mest- of spuitvrije zone (km)	0	910	89	0
Verminderen emissie nutriënten landbouw (stuks)	44	7	2	4
Verminderen emissie gewasbeschermingsmiddelen (stuks)	5	5	0	4
Verminderen emissie verkeer en scheepvaart (stuks)	4	0	0	1
Verminderen emissies bouwmaterialen (stuks)	1	0	0	0
Saneren uitlogende oeverbescherming (km)	0	0	0	0
Verwijderen verontreinigde bagger (1000 m^3)	802	72	0	0
Overige brongerichte maatregelen (stuks)	1450	6	1	775
Regulering waterbeweging en hydromorfologie				
Verbreden watersysteem, wetland, verlagen uiterwaard (ha)	248	176	0	0
Verbreden/natuurvriendelijke oever langzaam stromend of stilstaand water (km)	381	322	41	17
Verbreden/hermeandering/natuurvriendelijke oever (snel) stromend water (km)	410	401	6	27
Aanleg nevengeul / herstel verbinding (km)	78	62	0	0
Vispasseerbaar maken kunstwerk (stuks)	346	271	10	16
Verondiepen watersysteem (ha)	9	0	0	0
Verdiepen watersysteem (overdimensioneren) (ha)	348	0	0	0
Omleiden/scheiden waterstromen (stuks)	32	0	0	0
Invoeren/wijzigen doorspoelen (stuks)	23	1	0	0
Aanpassen waterpeil (stuks)	28	4	0	3
Vasthouden water in haarvaten van systeem (ha)	15281	0	0	0
Gewenst grond- en oppervlaktewaterregime (ha)	5	8198	0	0
Overige inrichtingsmaatregelen (stuks)	119	28	2	10
Overige gebiedsgerichte maatregelen				
Aanleg speciale leefgebieden voor vis (ha)	4	0	0	5
Aanleg speciale leefgebieden flora en fauna (stuks)	72	0	2	1
Aanleg zuiveringsmoeras (ha)	5	0	0	0
Actief vegetatie- of waterkwaliteitsbeheer (km)	1318	1098	49	322
Actief visstands- of schelpdierstandsbeheer (ha)	185162	0	0	0
Aanpassing begroeiing langs water (km)	32	415	2	0
Beheren grootschalige grondwaterverontreinigingen (stuks)	2	0	0	0
Mijden risico-functies grondwaterbeschermingsgebied (stuks)	11	1	0	0
Beperken recreatie (stuks)	4	0	0	0
Beperken scheepvaart (stuks)	13	0	0	0
Wijziging landbouwfunctie (ha)	1630	0	0	0
Financiële maatregelen (stuks)	10	0	0	0
Geven van voorlichting (stuks)	41	0	0	10
Aanpassen/introduceren (nieuwe) wetgeving (stuks)	7	0	0	1
Opstellen nieuw plan (stuks)	6	1	0	2
Overige generieke regelen (stuks)	1	0	0	0
Overige instrumentele maatregelen (stuks)	72	98	5	2
Overige beheermaatregelen (stuks)	95	1	0	0
Overige RO-maatregelen (stuks)	11	0	0	0
Overige gebiedsgerichte maatregelen				
Uitvoeren onderzoek (stuks)	205	39	14	40

Noot: Dit zijn maatregelen voor zowel stromende- als niet-stromende wateren. Voor NHV-artikel 9 zijn de stromende wateren in het Rijn- en Maasstroomgebied relevant. Maatregelen per oppervlaktewaterlichaam zijn terug te vinden in de KRW-factsheets.[138]

138 Waterkwaliteitsportaal (z.d.). *KRW-factsheets*.

Aanvullende inzet

In het reguliere proces van de KRW kan de karakterisering van een oppervlaktewaterlichaam worden heroverwogen en wordt gekeken of nieuwe maatregelen noodzakelijk zijn. Op dit moment loopt dat proces in het kader van de vierde zesjaarlijkse periode Stroomgebiedbeheerplannen die 22 december 2027 gepubliceerd worden.

8.4.4 Monitoring

Om te voldoen aan NHV-artikel 9 moet in 2026 allereerst een inventarisatie plaatsvinden van barrières in en om relevante oppervlaktewaterlichamen. Daarvoor moeten gegevens over bijvoorbeeld oeverbestortingen, kades, dijken, kribben, dammen en bodembescherming bij elkaar gebracht worden. Deze gegevens kunnen we opnemen in de zogenaamde visroutekaart[139] waarin barrières voor visintrek al zijn weergegeven. Die barrières zijn in kaart gebracht voor de KRW.

De KRW onderscheidt drie soorten metingen: toestand- en trendmonitoring, operationele monitoring en monitoring voor nader onderzoek. De toestand van de waterlichamen wordt bepaald door de metingen af te zetten tegen de doelen. Hiervoor worden de resultaten van toestand- en trend- en de operationele monitoring gebruikt. Het monitoren van de kwaliteit van het oppervlaktewater gebeurt door het meten van stoffen, en de aanwezigheid van planten en dieren. Het monitoren voor grondwater gaat over het meten van stoffen en de waterkwantiteit. Hiermee wordt invulling gegeven aan bijlage VII, deel A, punt 4 en deel B, punt 2 van de KRW.

Tijdens een planperiode voeren waterbeheerders de geplande maatregelen en toestandsbeoordelingen uit.

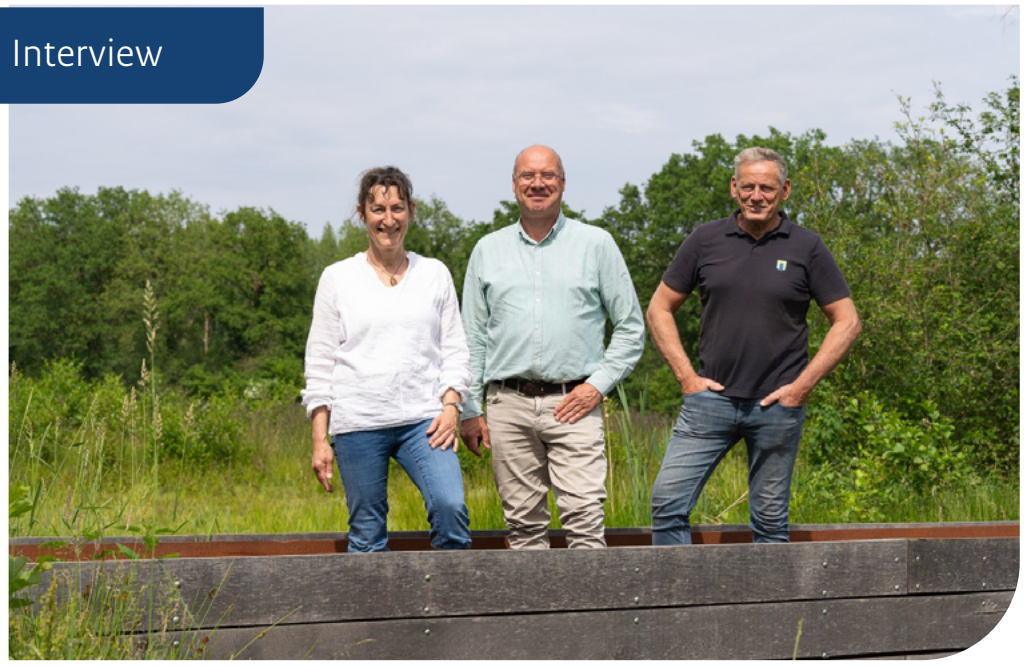
- Zij leveren elk jaar uiterlijk in maart informatie aan over de voortgang van de uitvoering van KRW-maatregelen.
- Zij leveren elk jaar in juni informatie aan over de toestand van de oppervlaktewaterlichamen. Voor grondwaterlichamen gebeurt dit driejaarlijks.
- In september publiceert het Informatiehuis Water de geactualiseerde (tussentijdse) KRW-factsheets met informatie per waterlichaam op het Waterkwaliteitsportaal.

Meer informatie over monitoring is te vinden in hoofdstuk 3 van de Stroomgebiedbeheerplannen (deel A, nationale deel).[140]

139 Storymaps (z.d.). *Nationale visroutekaart*.
140 Rijksoverheid. (2022). *Stroomgebiedbeheerplannen Rijn, Maas, Schelde en Eems 2022-2027*.

Voorden, kamelenbulten en een ringslang: zo geeft Landgoed 't Medler water de ruimte

Interview

Louisa Remesal, Eelco Schurer en Louis Lansink boven op een aquaduct op Landgoed 't Medler.

Decennialang werd water zo snel mogelijk afgevoerd in de Achterhoek. Sloten werden dieper gegraven, beken rechtgetrokken en kleine watergangen verlaten of omgezet naar landbouwland. Dat water krijgt nu weer de ruimte, onder andere in het stroomgebied van de Baakse Beek rondom Landgoed 't Medler. Louisa Remesal (omgevingsmanager, Waterschap Rijn en IJssel), Eelco Schurer (directeur-rentmeester, Landgoed 't Medler) en Louis Lansink (senior-adviseur watersysteem, Waterschap Rijn en IJssel) werken hier samen met gemeente, provincie en eigenaren van het landgoed aan herstel van de oude beekdalen.

Noodzaak om het hele systeem te herstellen

Die snelle afvoer van water had een prijs. Tussen Ruurlo en Wichmond kampen de landgoederen al sinds 1990 met ernstige verdroging van de bodem. Het grondwater raakte op en bij hevige regen liep alles toch onder. De klimaatverandering deed daar een schepje bovenop: langere droogteperiodes en hevigere regenbuien maakten de extremen groter, zeker op de laaggelegen gronden.

Dat werd pijnlijk duidelijk in 2022 en 2023, toen het maandenlang regende. Het waterschap vroeg boeren hun watergangen te maaien, zodat het regenwater beter kon afstromen. Maar de grond was zo verzadigd dat het water nergens naartoe kon. De kleine aders van het systeem zaten dicht. 'Dat leert ons iets', zegt Louis. 'Je kunt niet alleen sturen op afvoer. Je moet het hele systeem herstellen.'

Water terugbrengen met respect voor het verleden

Op Landgoed 't Medler is dat herstel volop in gang, als onderdeel van het gebiedsproces Landgoederenzone Baakse Beek. Waterschap Rijn en IJssel, gemeente Bronckhorst, provincie Gelderland, boeren en landgoedeigenaren werken hier samen aan een inrichtingsplan per landgoed. Het sluit daarmee aan op de Europese opgave: sinds 2024 verplicht de Natuurherstelverordening alle EU-landen om natuur niet alleen te beschermen, maar ook actief te herstellen en ontwikkelen. Louisa ontwikkelt de plannen in nauw overleg met eigenaren en pachters. 'We voeren veel gesprekken aan de keukentafel', zegt ze. 'Zo kunnen we de plannen passend maken voor hun gronden en hun bedrijfsvoering.' Het watersysteem wordt ondieper en breder gemaakt, zodat water langer in het landschap blijft en de tijd krijgt om in de bodem te zakken.

'We sluiten met het plan zoveel mogelijk aan op de historische structuren van het landgoed: de laagtes, de ruggen, de oude waterlopen', zegt Louis. 'Het was eigenlijk verrassend makkelijk om te zien waar het water vroeger stroomde. Die laagtes zijn er nog steeds.' In plaats van betonnen duikers komen er voorden: ondiepe, verharde oversteken waar water overheen stroomt. Eeuwenoud en effectief. 'Vroeger stikte het hier van de voorden', vertelt Eelco. 'Alle plaatsnamen in de omgeving verraden dat nog: Vorden, Wientjesvoord en Lichtenvoorde. We hebben dat oude gedachtegoed weer van stal gehaald.'

Kamelenbulten en een visrefugium

Aan beide kanten van het beekdal liggen hoge dekzandruggen. Louis noemt ze de kamelenbulten. Regenwater valt erop, zakt in de grond en blijft hangen, omdat de beek zo ondiep is dat het niet meteen wordt afgevoerd. 'Je hoeft geen gat te graven om water te bergen', legt hij uit. 'De ruggen doen het werk. Ook na weken droogte blijft deze zone vochtig. Het water is beschikbaar, voor planten én voor dieren.'

Langs het oude beekdal liggen visrefugia: poelen van vier meter diep waar vissen naartoe kunnen trekken als het omringende water droogvalt. De eerste droogtetest is al geslaagd: in het voorjaar van 2024 bleef de poel waterhoudend terwijl het omringende water droogviel. 'We hebben veel gediscussieerd over nut en noodzaak van visrefugia', zegt Louisa. 'Soms moet je dingen gewoon doen en kijken of het werkt.'

> 'Het water vindt zijn weg. Je hoeft het alleen de ruimte te geven.'

De Baakse beek stroomt straks weer door dit gebied. De lichtgroene beplanting laat zien waar het water zijn weg zoekt.

De natuur reageert

Het resultaat liet niet lang op zich wachten. Planten die horen bij natte, schrale gronden keren terug. Een grote ratelaar dook op, een plant die wijst op soortenrijke, vochtige graslanden en zelfs tot orchideeënvelden kan leiden. En op een plek waar gemaaid hooi lag te drogen, nestelde zich spontaan een ringslang. 'Dan krijg je een opeenstapeling van succes', zegt Eelco. 'Zo'n ringslang had je nooit bedacht. Die is er gewoon.'

De invasieve waterplant watercrassula dook ook op, waarschijnlijk aangevoerd door vogels. Maar het lijkt erop dat ze alweer verdwijnt. 'Ons idee is dat grondwatergevoede systemen met voldoende buffering deze exoot kunnen weerstaan', zegt Louis. 'We monitoren het nauwgezet, maar het ziet er goed uit.'

De echte koekoeksbloem is terug. Een teken dat de natuur langs de Baakse Beek langzaam herstelt. Winst voor natuur, landgoed én omgeving.

Het project levert meer op dan natuur alleen. Landgoed 't Medler koos ervoor een deel van de landbouwgrond om te zetten naar natuur en ontving daarvoor een vergoeding van de provincie. Die middelen maken het mogelijk ook te investeren in het landgoed zelf, waaronder de beschermde oude gebouwen. Landbouwpercelen zijn herverdeeld en aangepast op de mogelijkheden van het nieuwe watersysteem. En langs het pad staan bordjes met een QR-code, zodat bezoekers het verhaal kunnen volgen zonder de kwetsbare delen van het gebied te betreden.

Wat begon als twee pilotprojecten telt nu zeven projecten in de Achterhoek. De vraag naar meer groeit. 'Als je de schaal groot genoeg maakt en mensen bereid zijn om over grenzen heen te kijken, dan kun je dingen bereiken die je apart nooit had kunnen doen', zegt Eelco.

8.5 Diversiteit van bestuivers en bestuiverpopulaties (artikel 10)

8.5.1 Nationale aanpak

Bestuivers zijn van groot belang voor de biodiversiteit. De voortplanting van zo'n 80 procent van de Nederlandse bomen en planten is namelijk afhankelijk van bestuivers. Zonder bestuivers zou de plantenrijkdom snel verarmen en neemt ook het aantal dieren af dat afhankelijk is van deze planten. Bestuivers vormen daarnaast ook een belangrijke voedselbron voor andere soorten, onder andere de Europees beschermde vogelsoorten. Verder zijn bestuivers belangrijk voor voedselzekerheid: de productie van zo'n 75 procent van de in Nederland verbouwde voedselgewassen (met name groente, fruit en eiwitgewassen) is afhankelijk van bestuivers.[141] Ook zorgen bestuivers voor een natuurlijke plaagbestrijding.[142]

Artikel 10 verplicht Nederland om effectieve maatregelen te treffen om de negatieve trend van bestuiverpopulaties uiterlijk in 2030 te keren. Vervolgens moet een stijgende trend worden ingezet tot een bevredigend niveau bereikt is. Nederland stelt zelf een bevredigend niveau vast op basis van de meest recente wetenschappelijke kennis en het richtinggevend kader van de EU. Dat kader wordt in 2028 verwacht waarna het bevredigend niveau kan worden vastgesteld. Daarnaast moet Nederland de bestuiverpopulaties jaarlijks landelijk monitoren met een methodiek die de EU voorschrijft. De stijgende trend moet iedere zes jaar behaald worden. Zie tabel 8.18 voor een samenvatting van artikel 10.

Akkerhommel op Rode klaver

Tabel 8.18 Samenvatting van de verplichtingen uit artikel 10 van de NHV

Artikel	Inhoud	Aard verplichting	Datum eerste verplichting
10.1	De lidstaten verbeteren de diversiteit van bestuivers en keren uiterlijk in 2030 de afname van bestuiverpopulaties en realiseren daarna een toenemende trend voor bestuiverpopulaties tot een bevredigend niveau is bereikt.	Resultaatsverplichting op het verbeteren van de diversiteit van bestuivers, het stoppen van de achteruitgang en het realiseren van een toenemende trend tot een bevredigend niveau is bereikt.	2030
10.2 10.3 10.4	Lidstaten verzamelen met de door Europa vastgestelde aanpak jaarlijks gegevens over de abundantie en diversiteit van bestuiversoorten in de verschillende ecosystemen, en voor het beoordelen van trends voor bestuiverpopulaties en de doeltreffendheid van de genomen herstelmaatregelen. Lidstaten verzekeren dat de monitoringgegevens afkomstig zijn van een toereikend aantal locaties om een representatieve weergave voor het gehele grondgebied te verzekeren. Lidstaten bevorderen, waar passend, burgerwetenschap bij de verzameling van monitoringgegevens en voorzien in toereikende middelen voor de uitvoering van die taken.	Resultaatsverplichting op het toepassen van de voorgeschreven monitoringsmethode.	2030

141 De genoemde percentages zijn inclusief honingbijen.
142 Wageningen Environmental Research. (2016). *De bijdrage van (wilde) bestuivers aan een hoogwaardige teelt van peren en aardbeien. Nieuwe kwantitatieve inzichten in de diensten geleverd door bestuivende insecten aan de fruitteeltsector in Nederland*.
IPBES. (2016). *The assessment report on pollinators, pollination and food production. Summary for policymakers.*
CLM. *(z.d.). Belang van bestuivers voor de Nederlandse fruit- en groenteteelt*.
Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2018). *Nationale Bijenstrategie*.

Binnen de NHV gaat het om de bestuiverpopulaties van wilde bijen (waaronder hommels), zweefvliegen, dag- en nachtvlinders. In Nederland leven 353 soorten wilde bijen, 307 soorten zweefvliegen, 53 soorten dagvlinders en ongeveer 2200 soorten nachtvlinders. We zetten in op zowel soortendiversiteit als aantallen van een soort. De honingbij valt niet onder bestuivers in de NHV: deze bijen worden door imkers gehouden in bijenkasten en daarom niet geclassificeerd als een wilde bij.

Huidige trend bestuivers in Nederland

Uit de Rode Lijst Bijen (2018)[143] en de Rode Lijst Zweefvliegen (2023)[144] blijkt dat meer dan de helft van de bijensoorten en bijna de helft van de zweefvliegsoorten een bedreigde status heeft. In Nederland is 55 procent van de bijensoorten en 46 procent van de zweefvliegsoorten met uitsterven bedreigd of al verdwenen. De populatie dagvlinders is sinds 1992 met meer dan 50 procent afgenomen.[145]

Volgens de Rode Lijst Vlinders (2019)[146] zijn 15 soorten al uit Nederland verdwenen en is slechts 38 procent van de soorten niet bedreigd. Alleen de trend bij nachtvlinders is in de afgelopen tien jaar relatief stabiel gebleven, wat mede te verklaren is door de grote soortenrijkdom binnen de groep.[147] Een onderzoek van EIS Kenniscentrum Insecten (2025)[148] wijst uit dat natuurgebieden de belangrijkste leefgebieden zijn voor bijen en zweefvliegen. Dat komt mede doordat de condities voor bestuivers buiten natuurgebieden steeds meer verslechterd zijn.

De negatieve trends laten zien dat er meer inzet nodig is om de achteruitgang van bestuiverpopulaties in Nederland te keren en daarmee de vastgestelde doelstellingen en resultaatverplichting te behalen. Dit wordt ook bevestigd in de evaluatie van 5 jaar Nationale Bijenstrategie (NBS)[149] uit 2023. Er is een grootschalige landelijke aanpak nodig met generieke en gebiedsgerichte maatregelen.

Benodigdheden voor een geschikt leefgebied

Om een geschikt leefgebied voor bestuivers te creëren, zijn maatregelen nodig die zich richten op het verminderen van drukfactoren. Die factoren hebben namelijk een negatieve impact op zowel de aantallen als de soortensamenstelling van bestuivers. De belangrijkste drukfactoren zijn:

- Gewasbeschermingsmiddelen: deze zijn in sommige gevallen direct giftig voor bestuivers, verkleinen hun leefgebied en verminderen hun voedselbronnen.
- Stikstof: dit leidt tot verandering in de plantensamenstelling, waardoor het voedselaanbod voor bestuivers afneemt.
- Verdroging en slechte waterkwaliteit: dit vermindert de beschikbaarheid van nectar en stuifmeel en verkleint de overlevingskansen van planten.
- Intensivering van het leefgebied: bijvoorbeeld verstening of eenvormig landgebruik[150] leidt tot een sterke afname van een divers inheems voedselaanbod en nestelgelegenheid.

Ook honingbijen kunnen een drukfactor zijn voor wilde bestuivers bij gebrek aan voedselbronnen en leefgebied. Dan ontstaat overlap in de plantensoorten die honingbijen en wilde bestuivers als voedselbron gebruiken, waardoor ze met elkaar concurreren. Met name voor specialistische soorten is dit een probleem: zij zijn voor hun voedsel afhankelijk van één of enkele soorten waardplanten.[151]

Daarnaast is geschikt ecologisch beheer en inrichting essentieel om de juiste condities voor bestuivers te creëren. Ecologisch beheer is volgens Basiskwaliteit Natuur (BKN) het onderhouden van groen met

143 EIS Kenniscentrum Insecten. (2018). *Basisrapport voor de Rode Lijst Bijen*.
144 EIS Kenniscentrum Insecten. (2024). *Basisrapport Rode Lijst Zweefvliegen 2023*.
145 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 23 april). *Trend van dagvlinders, 1992-2024*.
146 De Vlinderstichting. (2019). *Basisrapport Rode Lijst Dagvlinders volgens Nederlandse en IUCN-criteria*.
147 Compendium voor de Leefomgeving. (2025, 22 augustus). *Trend van nachtvlinders, 2014-2024*.
148 Onderzocht in de periode van 2000-2023 met 190.000 veldbezoeken voor bijen en 240.000 veldbezoeken voor zweefvliegen
149 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2023). *5 jaar Nationale Bijenstrategie 2018-2023*.
150 Zie bovenstaande bronnen.
151 Cappellari, A. et al. (2022). Functional traits of plants and pollinators explain resource overlap between honeybees and wild pollinators. *Oecologia*.

natuurlijke processen als uitgangspunt, en richt zich op het versterken van gebiedseigen biodiversiteit die past bij de lokale situatie.[152] Belangrijke onderdelen van ecologisch beheer voor bestuivers zijn het vermijden van pesticiden en gewasbeschermingsmiddelen, gefaseerd maaien, genetisch inheemse beplanting, en het afvoeren van maaisel en natuurlijke verschraling. Dit zorgt voor een gevarieerde leefomgeving voor insecten, vogels en kleine zoogdieren. Ecologisch beheer kan op verschillende manieren terugkomen, waaronder in bermbeheer en het beheer van dijken, natuurgebieden, slootkanten en stadsparken.

Specifieke eisen van bestuivers

Een geschikt leefgebied voor bestuivers bestaat uit nestelruimte, zoals warme open plekken (ondergronds), dood hout, holle stengels en specifieke soorten planten. Daarnaast is het belangrijk dat er voldoende en divers inheems voedselaanbod aanwezig is. Dit voedsel bestaat voornamelijk uit nectar en stuifmeel uit bloemen. Ook hebben bestuivers structuur in het landschap nodig om elkaar te ontmoeten, territoria af te bakenen, zich te verplaatsen tussen voedselbronnen en hun nest terug te vinden. Deze specifieke eisen worden niet altijd geborgd in algemeen beleid voor natuurherstel. Dit komt onder andere doordat het voedselaanbod en de geschikte nestelgelegenheden beschikbaar moeten zijn op relatief kleine schaal, variërend tussen de 50 en 500 meter.

Figuur 8.9 laat de maatregelen voor herstel van bestuiverpopulaties zien. Het is opgesteld op basis van bestaande wetenschappelijke rapporten en een kennissessie met EIS Kenniscentrum Insecten, Naturalis, Wageningen Environmental Research en De Vlinderstichting. In figuur 8.10 zijn de randvoorwaarden te zien voor het herstellen van bestuiverpopulaties en de mogelijke maatregelen in verschillende ecosystemen.

152 Basiskwaliteit Natuur. (2025). *Basiskwaliteit Natuur in de bebouwde omgeving. Een uitwerking van condities per bebouwd landschapstype*.

Figuur 8.9 Maatregelen voor herstel van bestuiverpopulaties

Figuur 8.10 Randvoorwaarden en mogelijke maatregelen voor bestuivers voor de inrichting van een goed leefgebied

1 Diversiteit in soortensamenstelling bomen
2 Dood hout laten liggen of staan
3 Geleidelijk opgaande bosranden met stukjes open bodem – hagen en houtkanten behouden of uitbreiden
4 Verschraling voor bloemrijke graslanden
5 Natuurinclusieve landbouw/strokenteelt – vermindering van drukfactoren (stikstof & gewasbeschermingsmiddelen)
6 Structurele bestuiversvriendelijke landschapselementen (struiken, heggen, bloemen)
7 Ecologisch bermbeheer
8 Overgangsgebied – bufferzone van landelijk naar natuurgebied
9 Kleinschalig en gericht ecologisch beheer – maatwerk voor zeldzame soorten
10 Kwaliteit en diversiteit van de vegetatie vergroten
11 Ecologisch slootkantbeheer en inrichting
12 Waterkwaliteit in orde
13 Dijken bestuiversvriendelijk inrichten en beheren
14 Ecologisch bermbeheer
15 Verbeteren van Basiskwaliteit natuur
16 Bijenlandschappen realiseren: aanleg en beheer van voldoende nestelgelegenheden en voedselaanbod
17 Bloeiboog realiseren met ecologische vergroenen van de stad & tuinen

Inzet op bestuivers

Momenteel staat de helft van alle bestuivers op de Rode Lijst. Ook is de helft van bijna alle soorten bestuivers met uitsterven bedreigd of al verdwenen. De vrijwillige NBS richt zich tot nu toe als enige specifiek op het bevorderen en behouden van bestuivers. Er is snelle actie nodig om de negatieve trend te keren voor 2030 en daarna bevredigende niveaus te bereiken.

Bestuivers komen in heel Nederland voor en er zijn vele soorten maatregelen. Daarom is een goede samenwerking nodig tussen het Rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen, natuur- en landschapbeherende organisaties en de landbouwsector. Daarnaast kunnen kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers een belangrijke rol spelen in het vergroten en delen van kennis, en in het bestuivervriendelijker inrichten van (privé)terreinen.

Een eerste richting in het Ontwerp-Natuurplan

In dit Ontwerp-Natuurplan staat een eerste richting voor wat Nederland moet doen om bestuivers te beschermen en de populatie te herstellen. We werken dit in het definitieve Natuurplan verder uit naar concrete maatregelen op rijksniveau in samenwerking met medeoverheden, kennisinstellingen en andere belanghebbenden. Die maatregelen kunnen daarna gebiedsgericht uitgewerkt worden. In subparagraaf 8.5.3 staat meer over de inzet op bestuivers.

Naast het voortzetten van het huidige beleid kunnen we inzetten op vijf aspecten.

1. Restrictief en zorgvuldig gewasbeschermingsmiddelen gebruiken is van groot belang om de dalende trends van bestuivers te keren. Het Rijk heeft hier een taak en verantwoordelijkheid in. We kunnen maatregelen om negatieve effecten tegen te gaan aanscherpen in de nieuwe convenanten voor gewasbeschermingsmiddelen. Ook kunnen we de doelen voor gewasbescherming meenemen in de zones rondom Natura 2000-gebieden. Daarnaast kunnen we ze toepassen bij de beoordeling van de effecten van gewasbeschermingsmiddelen op verschillende soorten bestuivers. De inzet op andere drukfactoren is te vinden in hoofdstuk 6.
2. Ecologisch beheer en het vergroten van het aanbod is belangrijk om het leefgebied van bestuivers te verbeteren. Gronden van het Rijk en medeoverheden zijn belangrijke leefgebieden voor bestuivers. Voor het definitieve Natuurplan onderzoeken we welke verbetering van leefgebieden nodig en haalbaar is met inzet van de beschikbare middelen.
3. Beleid voor bestuivers heeft veel raakvlakken met bestaand beleid en andere NHV-artikelen, alleen hebben die voorschriften nu niet het juiste schaalniveau voor bestuivers. Het gaat namelijk om een relatief kleine ruimtelijke schaal. We kunnen bestuivers daarom meenemen in de ontwikkeling van (nieuw) beleid bij aangrenzende beleidsdossiers en andere initiatieven. Denk aan pakketten voor prioritaire gebieden en zonering, natuurbeheer, agrarisch natuurbeheer, BKN, Groenblauwe dooradering, de Bossenstrategie en de uitwerking van andere NHV-artikelen (voornamelijk artikel 4, 8, 11 en 12).
4. We onderzoeken of we de beschikbare middelen voor subsidies voor bijenlandschappen kunnen verhogen. Bijenlandschappen hebben namelijk een positief effect op bestuivers door bestuivervriendelijk beheer, inrichting van nestelgelegenheid en voldoende divers voedselaanbod.
5. Het is belangrijk om de druk van honingbijen op wilde bestuivers te verlagen. Er ontstaat concurrentie tussen gehouden bijen en wilde bestuivers door gebrek aan voedsel en leefgebied. We kunnen meer inzetten op een verbod voor het plaatsen van bijenkasten in natuurgebieden en op het hanteren van een maximum rondom de belangrijkste gebieden voor wilde bestuivers.

8.5.2 Oppervlakte en gebieden waar herstelmaatregelen gelden

We werken de maatregelen voor bestuivers verder uit in de periode naar het definitieve Natuurplan (september 2027). Daarna kijken we waar in Nederland de maatregelen het beste geïmplementeerd kunnen worden. Hierbij houden we rekening met de gebruiksfuncties van grond, veiligheid en andere hersteldoelen. Ook onderzoeken we in de periode naar het definitieve Natuurplan op hoeveel oppervlakte er landelijk per maatregel ingezet gaat worden. Dit is deels een gebiedsgericht proces, waarbij provincies, gemeenten en waterschappen verder invulling geven aan de nationale kaders met de Rijksoverheid als systeemverantwoordelijke. Voor nu wordt heel Nederland (behalve de zoutwateren) opgenomen als mogelijk gebied voor de implementatie van maatregelen en kunnen we nog geen inschatting maken van het totale oppervlak.

We onderzoeken of kansenkaarten een rol kunnen spelen in het bepalen van de te herstellen gebieden. Kansenkaarten laten zien welke maatregelen op welke plek de grootste kans van slagen hebben, onder

andere op basis van verschillende bestuiver-ecoprofielen. Daarnaast bevatten ze regionale maatregelaanbevelingen voor het versterken en behouden van bestuiverhotspots, en voor het verbinden van leefgebieden, inclusief beheer en aanleg. De kaart voor West-Brabant is een voorbeeld van zo'n kansenkaart.[153]

8.5.3 Inzet op artikel 10

Bestaande inzet

Op rijksniveau lopen al een aantal initiatieven die vrijwillig inzetten op herstel van bestuiverpopulaties en het vergroten van kennis. Ook medeoverheden hebben diverse initiatieven opgezet, ondanks dat verplichtingen voor het verbeteren van de bestuiverpopulaties ontbreken. Hoewel deze initiatieven vaak op relatief kleine schaal plaatsvinden, kunnen ze een startpunt zijn voor aanvullende maatregelen.

Zo zetten enkele medeoverheden op verschillende schaalniveaus in op onder andere het aanplanten van inheems zaai- of plantgoed, de aanleg van bijenlinten, het plaatsen van bijenburchten en het stimuleren van Rode Lijst-soorten. Veel medeoverheden zetten daarnaast op verschillende schaalniveaus en onderdelen in op ecologisch beheer, maar nog niet op grote schaal. Meerdere gemeenten en provincies zetten zich bijvoorbeeld in voor natuurlijk bermbeheer, in de vorm van verschraling, gefaseerd maaien, afvoer van maaisel en ecologische verbinding. Ook zetten een aantal waterschappen en provincies in op bloemrijke dijken. Hierna lichten we een aantal initiatieven toe.

De Nationale Bijenstrategie

De NBS is in 2018 vastgesteld, op initiatief van het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. Het is een antwoord op de geconstateerde achteruitgang van bestuiverpopulaties in Nederland en de wereld en heeft als hoofddoel om bestuivers duurzaam te bevorderen en behouden vóór 2030. De NBS heeft geen bindend aspect. We werken binnen de NBS vrijwillig samen met meer dan honderd diverse partijen, waaronder kennisinstellingen, soortenorganisaties, medeoverheden, belangenbehartigers en de private sector. Bij de start richtte de NBS zich op drie kernthema's: het bevorderen van de biodiversiteit, het verbeteren van de wisselwerking tussen landbouw en natuur, en het helpen van imkers om de gezondheid van de honingbij te verbeteren. Als herijking van de strategie heeft de NBS voor de vijfjaarevaluatie samen met de partners een *Theory of Change* opgesteld, waarin de strategie is opgedeeld in negen thema's. De vijfjaarevaluatie van de NBS laat zien dat er onder andere verschillende resultaten zijn geboekt bij regionale bijenlandschappen. Denk aan het creëren van nest- en voedselgelegenheden, het verminderen van gewasbeschermingsmiddelen, professionele imkerij en kennisontwikkeling en -verspreiding en het verbeteren van burgerwetenschap.

De vijfjaarevaluatie[154] van de NBS laat ook zien dat meer inzet op landelijk niveau nodig is om de doelen van de NBS te behalen. De gerichte aanbevelingen die uit de vijfjaarevaluatie volgden, richten zich op de vermindering van drukfactoren, natuurinclusieve inrichting van het stedelijk en landelijk gebied, verbetering van monitoring, verdere kennisontwikkeling, en een toekomstbestendige imkerij. De hoofdreden dat dit op landelijk niveau opgepakt moet worden, is dat de resultaten van de NBS gebaseerd zijn op de vrijwillige inzet van de betrokken partijen.

De volgende initiatieven komen voort uit de NBS: de Kennisimpuls Bestuivers, subsidies voor bijenlandschappen en Ruimte voor bestuivers.

Kennisimpuls Bestuivers

Het onderzoeksprogramma Kennisimpuls Bestuivers sluit aan bij de NBS. Het richt zich op het ontwikkelen, bundelen en toepassen van wetenschappelijke kennis voor het behoud en bevorderen van bestuivers. Het programma beoogt via kennisontwikkeling bij te dragen dat bestuivers ook op de lange termijn hun essentiële rol kunnen blijven vervullen in de voedselproductie en in natuurlijke ecosystemen. De nadruk ligt op wilde bestuivende soorten, waaronder bijen (hommels en solitaire bijen) en zweefvliegen. Wageningen University & Research voert dit programma uit, met ondersteuning van EIS Kenniscentrum Insecten en in samenwerking met Naturalis.

153 Bijenlandschap West Brabant. (z.d.). *Kansenkaart*.
154 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2023). *5 jaar Nationale Bijenstrategie 2018-2023*.

Het onderzoeksprogramma combineert verschillende onderzoeksmethoden, waaronder literatuurstudies, expertworkshops, veldexperimenten en een analyse van nieuwe en bestaande datasets over bestuivende insecten. Kennisimpuls Bestuivers had in het begin een sterke focus op kennisontwikkeling en kennisdeling van de benodigde habitatsvereisten voor bestuivers, ook wel in de NBS opgenomen als *bed and breakfast* voor bestuivers. De afgelopen jaren is de kennis voor de habitatvereisten van bestuivers verder ontwikkeld en zette het programma zich in om die kennis verder te verspreiden en delen. Dit is onder andere gedaan via lerende netwerken en diverse webtools[155] met specifieke adviezen voor verschillende doelgroepen.

Dit komt allemaal samen in vijf concrete doelstellingen voor het nieuwe programma Kennisimpuls Bestuivers:

1. Verder uitwerken van voorstellen om trends in de kwaliteit van bestuiverleefgebieden op landschapsschaal te monitoren.
2. Verkennen van de mogelijkheden om bestuivers als indicator te gebruiken voor een bredere natuurwaarde. Dit omvat de ontwikkeling van methoden om vegetatiesamenstelling op grotere schaal te monitoren, zodat veranderingen in leefgebied voor bestuivers inzichtelijk worden. Ook wordt gekeken hoe lokale monitoringsgegevens van bestuivende insecten als indicator voor bredere natuurwaarden kunnen dienen.
3. Optimaliseren van maatregelen in relatie tot natuurinclusieve landbouw, zowel om bestuivers in landbouwgebied te ondersteunen, als om de drukfactoren op kwetsbare populaties te verlichten.
4. Verder uitwerken van een systematiek voor het ontwerpen en evalueren van een landschappelijke samenhang in maatregelen voor bestuivers. Hierbij staat centraal welke maatregelen op welke locaties de grootste impact hebben, zodat NBS-partners hun inspanningen zo effectief mogelijk kunnen inzetten.
5. Gerichte en efficiënte kennisuitwisseling met initiatieven op landelijk niveau (met focus op NBS-partners) en op Europees niveau (via de EU *Pollinators initiative* en daaraan gekoppelde kennisprojecten).

Met deze thematische en methodologische aanpak levert de Kennisimpuls Bestuivers een wetenschappelijke basis voor gerichte, effectieve en schaalbare maatregelen om wilde bestuivers in Nederland te ondersteunen.

Subsidie voor bijenlandschappen

In 2025 en 2026 zijn er subsidies uitgekeerd voor de aanleg, het beheer en de coördinatie van bijenlandschappen. Een bijenlandschap is een netwerk van leefgebieden waarin een *bed and breakfast* voor bestuivers wordt gecreëerd. Dit gebeurt door bestuivervriendelijk beheer en inrichting en voldoende nestelgelegenheden, en door een ecologische bloeiboog te creëren van voldoende en divers (inheems) voedselaanbod. De eerste resultaten van dit soort bijenlandschappen zijn positief: in de gebieden die Groene Cirkel Bijenlandschap onderzocht, waren er na drie jaar 34 procent meer soorten bijen waargenomen.

Bijenlandschappen worden ook door provincies opgepakt. Zo heeft Zuid-Holland als ambitie om voor 2030 een aaneengesloten bijenlandschap te maken van de gehele provincie. Ook andere provincies gaan aan de slag met verdere ontwikkelingen voor bijenlandschappen.

Voor de subsidie voor bijenlandschappen werken LVVN en de NBS samen met stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel om de subsidie breder uit te zetten. Dit zorgde in 2025 voor veel animo: in twee weken tijd werd voor 1 miljoen euro aan aanvragen ingediend.

Ruimte voor bestuivers: vergroenen van tuinen en openbare ruimte

In 2025 is het thema Groene Maatregelen van de *Theory of Change* verder uitgewerkt met partners tot een routekaart.[156] Daarin staan concrete handelingsperspectieven voor de verschillende partijen en stakeholders. Hierin werkt de NBS samen met stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel, de Tuinbranche Nederland en andere relevante stakeholders op drie verschillende sporen:

- aanbod van chemievrij inheems groen opschalen;

155 Hulp voor Bestuivers. (z.d.). *Hulp voor Bestuivers*.
156 Nationale Bijenstrategie. (2025). *Routekaart Groene Maatregelen*.

- vraag naar chemievrij inheems groen activeren;
- ecologisch beheer borgen.

De drie sporen worden uitgewerkt met een governancestructuur en afzonderlijke werkgroepen. Voor ecologisch beheer zal de NBS naast eigen beleidsdoelen voornamelijk samenwerken met de trajecten die volgen uit het Natuurplan.

Programmatische aanpak BKN

BKN richt zich op het realiseren van de juiste condities in abiotiek, inrichting en beheer om algemene soorten te behouden. Hoewel de grootste diversiteit aan bestuivers te vinden is in natuurgebieden, zijn ook ecosystemen buiten deze gebieden essentieel om goed in te richten voor bestuivers. BKN biedt daarom belangrijke handvatten om in stedelijk en landelijk gebied de juiste condities te creëren en zo het leefgebied voor bestuivers te versterken. Deze condities richten zich enerzijds op het verminderen van drukfactoren, bijvoorbeeld door het terugdringen van de input van nutriënten en chemische stoffen en door hydrologische systemen te optimaliseren.[157] Anderzijds richten zij zich op het verbeteren van het leefgebied, onder andere door het vergroten van areaal en connectiviteit en door het bevorderen van dynamiek en diversiteit (Kennisdocument BKN).

Dit zijn belangrijke aanknopingspunten waar bestuivers van kunnen profiteren. Daarbij is een goede samenwerking nodig om de juiste schaalniveaus voor bestuivers te waarborgen.

Andere programma's

Daarnaast bevatten veel andere bestaande programma's aanknopingspunten en elementen die bestuivers kunnen bevorderen, zoals Groen in en om de Stad (GIOS), de eco-regeling en Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Hierbij zijn in de meeste gevallen nog gerichte aanpassingen nodig om ook aan de habitatseisen van bestuivers te kunnen voldoen. Deze programma's staan beschreven bij de andere artikelen en in bijlage A.

Aanvullende inzet

Behalve de NBS is er nog geen bestaand beleid specifiek gericht op het bevorderen en behouden van bestuivers. Om de negatieve trend te keren voor 2030 en daarna bevredigende niveaus te bereiken, is snelle actie vereist. De maatregelen moeten bovendien op grote schaal worden uitgerold en in alle verschillende ecosystemen (landbouw- en stedelijk ecosysteem, natuurgebieden, bossen en waterrijke gebieden) plaatsvinden, omdat de verschillende soorten bestuivers verspreid over heel Nederland voorkomen.

Op basis van bestaande wetenschappelijke rapporten en in samenwerking met kennisinstellingen, provincies, waterschappen en gemeenten is gewerkt aan aanvullende inzet voor de doelstellingen voor bestuivers. Daarnaast werkte Tauw in opdracht van LVVN aan een prioritering van mogelijke maatregelen. Hier zijn een aantal beleidsrichtingen uit voortgekomen.

Beleidsrichtingen

De volgende uitgangspunten zijn meegenomen bij het opstellen van de beleidsrichtingen en zullen ook meegenomen worden in de verdere uitwerking in het definitieve Natuurplan:

- Maatregelen zijn nodig om de effecten van stikstof, gewasbeschermingsmiddelen, en verdroging op te lossen of sterk te verminderen. Dit is een randvoorwaarde voor het herstellen van bestuiverpopulaties. De uitwerking van de inzet op stikstof en verdroging staat in hoofdstuk 6 en voornamelijk bij artikel 4 in paragraaf 8.1.
- Voor herstel van bestuiverpopulaties zijn systeemmaatregelen nodig.[158] Alleen hebben dat soort maatregelen (zoals stikstofreductie) niet direct impact. Daarnaast kost de implementatie van deze maatregelen tijd. Het is daarom van belang om ook aanvullende maatregelen te nemen die op korte termijn al invloed hebben op de ontwikkeling van bestuiverpopulaties.
- Maatregelen om drukfactoren te verlagen moeten tegelijkertijd uitgevoerd worden met herstel van het leefgebied van bestuivers.

---

157 Basiskwaliteit Natuur. (2024). *Kennisdocument Basiskwaliteit Natuur*.
158 Leclère, D. et al. (2020). Bending the curve of terrestrial biodiversity needs an integrated strategy. *Nature*.
IPBES. (2019). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*.

- Voor herstel is ruimte nodig.[159] Maatregelen die op grote schaal kunnen worden toegepast moeten daarom hoger geprioriteerd worden. Daarnaast blijkt dat meer habitat creëren belangrijker is dan het verhogen van kwaliteit in bestaand leefgebied.[160] Vergoten van niet-productief gebied, BKN en extensivering van landbouw helpen hierbij.
- Er zijn voldoende maatregelen nodig om vier aspecten van het leefgebied te verbeteren: voedselaanbod en nestgelegenheid, bestuivervriendelijk beheer, structuurvariatie, en connectiviteit. Hierbij is connectiviteit minder belangrijk voor bestuivers omdat het mobiele soorten zijn. Wel kan worden ingezet op het verbinden van natuurgebieden met groenblauwe dooradering.
- Er moet rekening gehouden worden met de eisen van de verschillende soorten bestuivers. Wilde bijen stellen andere eisen aan hun leefgebied dan zweefvliegen en vlinders. Daarnaast is er aandacht nodig voor de inrichting van het leefgebied van specialistische soorten. Zij zijn vaak afhankelijk van één of een paar waardplanten.
- Er is extra aandacht nodig voor overgangsgebieden en bufferzones rond belangrijke natuurgebieden.
- De prioriteit voor bestuivers ligt in natuurgebieden en het landelijk gebied.
  - Maatregelen voor verbetering van kwaliteit en kwantiteit van natuurgebieden zijn effectief en noodzakelijk. Unieke soorten van bijen en zweefvliegen komen nagenoeg uitsluitend voor in natuurgebieden (Natura 2000 en NNN). De aantallen en diversiteit van bestuivers in natuurgebieden zijn daarbij veel groter dan in agrarisch en stedelijk gebied.[161] Natuurgebieden kunnen bronpopulaties voor de ontwikkeling van bestuiverspopulaties zijn. Vanuit daar kunnen bestuivers zich verspreiden naar andere gebieden. De kwaliteit van veel natuurgebieden en bossen is op dit moment echter laag. Drukfactoren spelen hierin een belangrijke rol, maar de oorsprong van de drukfactoren ligt meestal buiten de natuurgebieden.
  - In het landelijk gebied zijn veel soorten bestuivers verdwenen en de aantallen bestuivers zijn er laag. Er is op dit moment weinig geschikt leefgebied in het landelijk gebied, maar hier ligt wel het grootste areaal met potentieel geschikt leefgebied voor bestuivers. De drukfactoren stikstof, gewasbeschermingsmiddelen en verdroging spelen hier een grote rol, met ook uitwerking naar omliggende (natuur)gebieden.
- Het vorige punt betekent niet dat er geen maatregelen nodig zijn in het stedelijk gebied of waterrijke gebieden.
  - Het stedelijk gebied is een kleiner areaal, maar wel belangrijk voor sommige soorten, voornamelijk voor solitaire bijen. Daarbij kan het stedelijk gebied als bronpopulatie gezien worden. Het leefgebied is op dit moment matig geschikt voor bestuivers.
  - Wateren zijn voornamelijk belangrijk voor larven van zweefvliegen. Daarnaast zijn onder andere (natuurvriendelijke) oevers, uiterwaarden en dijken leefgebieden voor bestuivers. De stromingsgebieden, dijken en uiterwaarden zijn een areaal van redelijke omvang en vormen daarmee een potentieel leefgebied. Drukfactoren spelen ook in waterrijke gebieden, waarbij de oorsprong meestal buiten de gebieden ligt.

De beleidsrichtingen worden concreter uitgewerkt in het definitieve Natuurplan (2027). Hierbij is het noodzakelijk om in beeld te brengen op hoeveel areaal het Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen al inzetten op de maatregelen. Zo wordt de opgave kwantificeerbaar en kunnen de randvoorwaarden voor het realiseren van de maatregelen op orde worden gebracht. Denk aan kennis verbeteren en verspreiden, taken en verantwoordelijkheden borgen en toereikende financiering.

Er zijn daarnaast nog onderzoeken nodig naar een aantal belangrijke informatiegaten. Zo is vaak nog niet bekend vanaf wanneer een maatregel voldoende effectief is om de problemen voor bestuivers op te lossen. Of welk ambitieniveau nodig en haalbaar is met inzet van de beschikbare middelen. Dat onderzoeken we richting het definitieve Natuurplan.

Reductie gewasbeschermingsmiddelen

Restrictief en zorgvuldig gebruik van gewasbeschermingsmiddelen is cruciaal voor bestuivers. Bestuivers kunnen namelijk direct worden blootgesteld aan deze stoffen of indirect worden geraakt doordat hun

159 Planbureau voor de Leefomgeving. (2025). *Landbouw- en Natuurverkenning. Op zoek naar een nieuwe balans tussen landbouw en natuur in 2050*.
160 Bishop, G.A. et al. (2025). Critical habitat thresholds for effective pollinator conservation in agricultural landscapes. *Science*.
161 EIS Kenniscentrum Insecten. (2026). *Bestuivers in agrarische, stedelijke en natuurlijke omgeving in Nederland*.

voedselbron afneemt. Daarnaast kunnen de middelen zich ophopen in de voedselketen. Gewasbeschermingsmiddelen zijn in sommige gevallen direct giftig voor bestuivers, of kunnen leiden tot verminderde voortplanting, verhoogde sterfte of verstoring van gedrag. Hier ligt een taak en verantwoordelijkheid voor het Rijk.

Het is onduidelijk hoeveel reductie nodig is om de bestuivertrend te keren en daarna bevredigende niveaus te behalen. Wel is duidelijk dat reductie van gewasbeschermingsmiddelen belangrijk is voor het verbeteren van de bestuiverpopulatie en noodzakelijk is om een veilig leefgebied te creëren.

Er zijn twee belangrijke stappen die gezet kunnen worden:
1. Bestuivers meenemen in de nieuwe convenanten rondom gewasbeschermingsmiddelen. Hiermee worden ze ook meegenomen in benodigde onderzoeken en maatregelen, zoals reductie, zonering rond kwetsbare gebieden en het stimuleren van groene middelen.
2. De effecten van gewasbeschermingsmiddelen beoordelen op andere bestuivers naast de honingbij, sluipwesp en hommel. Hierbij is er nadrukkelijk aandacht nodig voor de impact van gewasbeschermingsmiddelen op verschillende levensfasen van bestuivers en de impact van opeenstapeling van deze middelen.

Voor het definitieve Natuurplan onderzoeken we wat haalbaar is met inzet van de beschikbare middelen.

Ecologisch beheer en inrichting

Zowel rijksgronden als arealen in beheer van medeoverheden zijn belangrijke leefgebieden voor bestuivers. Denk aan dijken, parken, bermen, natuurgebieden en slootkanten. Ecologisch beheer en het vergroten van de inheemse inrichting zijn bewezen effectieve maatregelen om het leefgebied van bestuivers te verbeteren en de ecologische connectiviteit te bevorderen. Deze maatregelen maken een positief effect op grote schaal mogelijk. Ecologisch beheer kan namelijk toegepast worden op een groot deel van de groene ruimten in Nederland, zoals bermen, slootkanten, dijken, parken en natuurgebieden. Dit geldt wel alleen als de (financiële) randvoorwaarden voor de uitvoering op orde zijn. Daarnaast zijn de totale (langetermijn)kosten van ecologisch maaibeheer in veel gevallen lager dan standaard maaibeheer.[162] Wel zijn er investeringskosten nodig, bijvoorbeeld voor de juiste apparatuur, de omscholing van groenbeheerders, en middelen voor het uitvoeren van ecologisch beheer. Deze laatste kosten zijn hoger dan de huidige beheermaatregelen.

Er wordt door veel medeoverheden op verschillende schaalniveaus en onderdelen al ingezet op ecologisch beheer, maar nog niet op grote schaal. Zo zetten meerdere gemeenten en provincies zich in voor natuurlijk bermbeheer, in de vorm van verschraling, gefaseerd maaien, afvoer van maaisel en ecologische verbinding. Ook zetten een aantal waterschappen en provincies in op bloemrijke dijken. Daarnaast kunnen agrariërs bijdragen aan het herstel van bestuiverspopulaties met ecologisch maaibeheer. Aangezien dit een directe invloed heeft op hun bedrijfsvoering, wordt het inpassen van ecologisch maaibeheer in agrarische bedrijfsvoering onderzocht in samenhang met de programmatische aanpak graslandvlinderindex (artikel 11).

Voor het definitieve Natuurplan onderzoeken we wat nodig en haalbaar is aan ecologisch beheer met inzet van de beschikbare middelen. Een belangrijk aandachtspunt hierbij is dat dit niet conflicteert met bijvoorbeeld de veiligheidsvoorschriften of andere gebruiksfuncties. Ook is er aandacht nodig voor de belemmeringen die er zijn bij het toepassen van ecologisch beheer.

Bijenlandschappen

De afgelopen twee jaar is een kleine incidentele subsidie voor bijenlandschappen beschikbaar gesteld vanuit de NBS. Het budget voor 2026 is verhoogd met vijf ton en net als in 2025 werken LVVN en de NBS nu samen met Deltaplan Biodiversiteitsherstel om de subsidie breder uit te zetten. In 2026 is voor drie miljoen euro aan aanvragen ingediend in een openingstijd van vier weken.

We onderzoeken of de beschikbare middelen voor subsidies voor bijenlandschappen verhoogd kunnen worden. Bijenlandschappen zijn effectief, kunnen snel geïmplementeerd worden en er is veel belangstelling voor de subsidies. Er moet nog wel een regeling voor komen.

162 Arcadis. (2026). *Mythe ontkracht: ecologisch maaien is vaak goedkoper*.

Bestuivers meenemen in lopende trajecten

Beheer- en inrichtingsprincipes voor bestuivers kunnen meegenomen worden in de ontwikkeling van nieuw beleid bij aanpalende beleidsdossiers. In alle ecosystemen moeten namelijk maatregelen voor bestuivers genomen worden. Door aan te sluiten bij bestaande beleidsdossiers kan er efficiënt en op veel verschillende plekken ingezet worden op bestuivers. Veel beheer- en inrichtingsvoorschriften kunnen met kleine aanpassingen ook bijdragen aan het behouden van bestuivers, maar zijn op dit moment nog niet op het juiste schaalniveau ingesteld (50 tot 500 meter).

De aanpalende beleidsdossiers die het meest van belang zijn, liggen bij pakketten voor prioritaire gebieden en zonering, natuurbeheer van NNN-gebieden en Natura-2000 gebieden, BKN, Groenblauwe dooradering en de Bossenstrategie. Ook uitvoering van de KRW en de ontwikkeling naar een meer natuurinclusieve landbouw kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een gezond leefgebied. Daarnaast kunnen we ook kijken naar andere beleidsdossiers, zoals het ANLb, de ecoregeling, en GIOS. Al lijkt de impact op bestuivers minder groot te zijn vanwege onder andere het areaal waarop het kan worden toegepast en de soorten bestuivers waarop het effect heeft.

Ook bij het opstellen van maatregelen om bij te dragen aan doelen van andere NHV-artikelen kunnen beheer- en inrichtingsprincipes voor bestuivers meegenomen worden. Voornamelijk artikel 4, 8, 11 en 12 hebben veel raakvlakken met de doelen voor bestuivers. Zo kan er bij het vergroten van groene ruimte in het stedelijk gebied ook worden gekeken naar een kwalitatieve inrichting. En kunnen bepaalde bosrevitaliseringsmaatregelen soms met kleine aanpassingen ook bijdragen aan het verbeteren van het leefgebied voor bestuivers.

Honingbijkasten

Onderzoeken laten negatieve effecten zien van honingbijen op aantallen en biomassa van wilde bestuiverpopulaties, voornamelijk vanwege de concurrentie om voedselaanbod. Momenteel is er geen regulering voor de plaatsing van honingbijkasten en zijn natuurgebieden de belangrijkste leefgebieden voor wilde bestuivers.

Het is daarom belangrijk om de druk van honingbijen op wilde bestuivers te verlagen. Bijvoorbeeld door een verbod op de plaatsing van honingbijkasten in en rond de belangrijkste gebieden voor bestuivers, in veel gevallen NNN- en Natura 2000-gebieden. Er zal uitgezocht moeten worden welke gebieden het meest van belang zijn en hoe groot deze zone moet zijn om voldoende effect te behalen. Om dit te bereiken zouden maatregelen meegenomen kunnen worden in provinciale natuur- en Natura 2000-beheerplannen en in de nog te ontwikkelen zoneringsaanpak.

Bij de uitwerking van maatregelen is aandacht nodig voor een aantal aspecten. Zo is het belangrijk om te vermelden dat de concurrentie tussen honingbijen en wilde bestuivers hoofdzakelijk plaatsvindt vanwege de afwezigheid van voldoende voedselaanbod. Er is daardoor competitie om nectar tussen wilde bestuiversoorten en honingbijen. Daarom is tegelijkertijd inzet nodig op het vergroten en verbeteren van het leefgebied en voedselaanbod voor bestuivers. Dit doen we door het doorzetten van de bestaande inzet en de hierboven beschreven aanvullende inzet. Als het voedselaanbod voldoende is, zal de concurrentie tussen de honingbijen en wilde bestuivers afnemen en kan de inzet op honingbijkasten herzien worden. Daarnaast is het belangrijk om onderscheid te maken tussen het plaatsen van enkele kasten en vele kasten rondom een kwetsbaar natuurgebied. Ten slotte moet voedselzekerheid meegenomen worden bij het uitwerken van de inzet op honingbijkasten. In het agrarisch gebied worden bijenkasten namelijk ook ingezet voor bestuiving op fruitgaarden en akkers. Op dit moment kunnen wilde bestuivers dat nog niet overnemen.

8.5.4 Monitoring

Om de effecten van maatregelen in beeld te brengen worden de bestaande meetnetten uit het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) versterkt en wordt aanvullende monitoring georganiseerd. De NHV-vereisten zijn leidend en de monitoring sluit aan op de in de NHV voorgeschreven wetenschappelijk onderbouwde methode. Nederland maakt actief gebruik van burgerwetenschap, gecombineerd met expertise van de Vlinderstichting en EIS Kenniscentrum Insecten. Wageningen Environmental Research onderzoekt momenteel de raakvlakken met andere beleids- en monitoringsdoelen, zodat de kosteneffectiviteit van bestuiversmonitoring is gewaarborgd.

Huidige monitoring van bestuivers

Diverse bestuiversgroepen worden jaarlijks gemonitord binnen de meetnetten van het NEM, waaronder het meetnet vlinders (sinds 1990), het meetnet nachtvlinders (sinds 2019) en het meetnet hommels (sinds 2023). Deze meetnetten worden uitgevoerd volgens de systematiek van de NHV-uitvoeringshandeling. Uitvoering vindt echter niet plaats op basis van de voorgeschreven 50 aselecte meetlocaties, maar binnen 500 (hommels) tot 1500 (vlinders) vaste looproutes met landelijke dekking. De resultaten worden gepubliceerd op het Compendium voor de Leefomgeving. Het CBS rapporteert jaarlijks over de kwaliteit.

Aanvullende monitoring en beoordeling

EIS Kenniscentrum Insecten heeft in 2025 een start gemaakt met de implementatie van de aanvullende monitoring van inheemse zweefvliegen en bijen (exclusief de honingbij), met ondersteuning vanuit het CBS. Om te zorgen dat de resultaten een goede afspiegeling zijn van bestuiverspopulaties in Nederland, wordt monitoring uitgevoerd binnen een gestratificeerde aselecte steekproef van ten minste 50 locaties. De pilot wordt in 2026 voortgezet, zodat de jaarlijkse monitoring voor de NHV-rapportages na 16 december 2026 kan starten.

Het CBS voert de indexatie en beoordeling van de bestuivermeetnetten uit. In 2026 toetst het CBS hoe de gegevens uit bestaande meetnetten en de aanvullende monitoring samengebracht kunnen worden om tot een wetenschappelijk verantwoorde beoordeling te komen. De diversiteit en aantalstrends van algemene bestuiversoorten en de soortenrijkdom inclusief zeldzame soorten wordt elke zes jaar vastgesteld. Parallel brengt Wageningen Environmental Research in 2026 in beeld of de aanvullende monitoring opgenomen kan worden binnen het NEM, zodat de jaarlijkse uitvoering van kwalitatief hoogwaardige monitoring en de afspraken tussen het Rijk en medeoverheden gewaarborgd zijn.

Blinde bij op akkerdistel

De Hollandse Waterlinies: een thuis voor de wilde bij

Interview

Wouke Willemijn van Hees inventariseert insecten op een van de forten van de Hollandse Waterlinie.

Wouke Willemijn van Hees werkt als entomoloog (insectendeskundige) en ecoloog bij Landschap Erfgoed Utrecht en is gespecialiseerd in wilde bijen en andere bestuivers. Meer dan de helft van de 370 wilde bijensoorten in Nederland staat op de Rode Lijst: hun leefgebied verdwijnt of raakt versnipperd. Met het project Hollandse Bijenlinie werkt Willemijn aan het herstel van wilde bijen en zweefvliegen langs de forten van de Hollandse Waterlinies: plekken die ooit bedoeld waren om Nederland te verdedigen en nu een thuis bieden aan honderden insecten- soorten. 'Als ik op zo'n fort sta en het zoemt om me heen', zegt ze, 'dan voel ik dat het klopt.'

Een plan op een bierviltje

Het begon met een gesprek. Willemijn zat met een bevriende entomoloog aan een biertje toen hij vertelde over een opmerkelijke vondst: de groene zandbij op een fort van gemeente Utrecht. Een soort die eigenlijk alleen in Zuid-Limburg voorkomt. Hij zei: 'er is iets aan de hand op die forten. We moeten gaan kijken.' Ze schreven een plan op een bierviltje. Daarna tikte Willemijn het uit en ging ze langs bij het Cultuurfonds, het ministerie van LVVN, de provincie Utrecht en andere partijen. 'Het project is tot stand gekomen door mensen die gek zijn op insecten, met een gemeenschappelijke liefde voor de natuur.'

Luchtfoto van Fort 't Hemeltje, een van de forten langs de Hollandse Waterlinies. De stervorm en de grachten zorgen voor veel overgangen; van nat naar droog, van zon naar schaduw. Samen met het beheer maakt dat de forten zo rijk aan soorten.

Verkeerd maaien is het probleem, niet maaien zelf

Bij de start van hun project was Fort Nieuwersluis volledig overgroeid door dijkviltbraam, een exoot die alleen in juni bloeit. ‘En dan is de “supermarkt” voor bijen maar één maand per jaar open’, zegt Willemijn. ‘Terwijl bijen het hele seizoen eten nodig hebben, van februari tot oktober.’ Met vrijwilligers trok ze de braam weg en paste ze het maaibeheer aan. Twee jaar later staan er overal bloemen. 'Je loopt erdoorheen en het zoemt.'

Door gefaseerd te maaien en delen te laten staan, krijgen bijen zowel eten als nestgelegenheid. Op de kale taluds nestelen ze. In het hooiland ernaast vinden ze voedsel. Een van de meest verrassende uitkomsten is de zogenoemde bijenruiter: een stapel gras, braam en riet, zo groot als een mens, neergezet in de zon. 'Je gooit een beetje, wat wij typeren als zooi, bovenop elkaar. En dan komt er leven uit. Vorig jaar hebben we ze voor het eerst neergezet en twee weken geleden hebben we al zeldzame soorten aangetroffen.'

Een fort als natuurbibliotheek

De forten van de Hollandse Waterlinies zijn geen gewone natuurgebieden. Ze liggen als een slinger door de provincie Utrecht, zijn eeuwenlang met rust gelaten en worden beheerd met natuur als uitgangspunt: er wordt gefaseerd gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. Maar wat ze echt bijzonder maakt, is hun opbouw. 'Als je zo'n fort doorsnijdt als een taart', zegt Willemijn, 'dan zie je in die ene snee tientallen verschillende mini-habitats. Een slootkant, een talud, een hooiland, een struweel, een waterkolom, dode bomen. Elk van die plekken is een woning voor een andere soort.' Op de forten samen zijn inmiddels 134 wilde bijensoorten gevonden, 106 soorten zweefvliegen en 20 soorten dagvlinders. Ter vergelijking: een goed beheerd heideveld telt doorgaans tussen de 60 en 90 bijensoorten.

Samen verder dan alleen

Willemijn werkt samen met zestien forten en meerdere eigenaren. Elke partij brengt daarbij zijn eigen kennis in. De terreinbeheerder weet wat er praktisch mogelijk is, Willemijn weet wat insecten nodig hebben. Samen werkt het. 'Ik zeg nooit: dit doe je fout. Ik zeg: als je het zo doet, kan dit beestje er wonen. Is dat misschien een idee?'

Vrijwilligers bouwen een bijenruiter op de dijk van een fort. De stapel gras, riet en takken biedt overwinteringsplekken voor insecten die anders bij het jaarlijkse maaibeheer verloren gaan.

Zonder bij geen bord met eten

Zeventig procent van onze voedselgewassen is afhankelijk van bestuiving door insecten. Zonder hen geen appels, geen koffie, geen fruit. Maar wat Willemijn echt drijft is het zien van een beestje dat gewoon zijn ding kan doen. 'Wanneer is de wilde bij gered? Als elk individu zijn levenscyclus kan voltooien zonder dat iemand hem in de weg zit.' Ze hoopt dat lezers na dit verhaal om zich heen kijken. Een beestje op een bloemetje zien. En denken: hallo medebewoner. 'Als je ze eenmaal ziet, kan je ze niet meer niet zien.'

Een zweefvlieg op een paardenbloem. Zweefvliegen lijken op bijen maar zijn het niet; toch zijn ze onmisbaar als bestuivers.

> ‘We moeten insecten een beetje met rust laten. En ruimte geven.'

8.6 Landbouwecosystemen (artikel 11)

8.6.1 Nationale aanpak

Introductie op artikel 11

Artikel 11 van de Natuurherstelverordening (NHV) bestaat uit vier leden (tabel 8.19). Artikel 11.1 bevat een algemene doelstelling, namelijk het verbeteren van de biodiversiteit van landbouwecosystemen. Het heeft, in tegenstelling tot de andere leden, geen concreet doelbereik. Daarom is artikel 11.1 aan het eind van deze subparagraaf toegelicht.

Artikel 11.2 noemt drie indicatoren. Voor het Natuurplan zijn er twee geselecteerd. Er is gekozen voor de graslandvlinderindex en diversiteitsrijke landschapselementen. Voor beide indicatoren geldt dat in 2030 een toenemende trend gerealiseerd moet zijn. Daarna worden bevredigende niveaus vastgesteld. De indicator koolstof in minerale akkerbodems is niet geselecteerd, omdat bij deze indicator een toenemende trend lastig vast te stellen is. De metingen kennen namelijk een grote foutmarge en processen om koolstof in minerale akkerbodems vast te leggen gaan zeer langzaam. Overigens blijft de inzet voor duurzame landbouwbodems doorgaan, omdat dit onderdeel is van de klimaatopgave, bestaand beleid is vanuit het Nationaal Programma Landbouwbodems en in lijn is met de Europese Bodemmonitoringsrichtlijn.

De indicator in artikel 11.3 is de boerenlandvogelindex en hier moet in 2030 een index van 110 procent ten opzichte van 2025 worden bereikt.

De indicator in artikel 11.4 bestaat uit de oppervlaktemaatregelen op ontwaterde veengebieden in de landbouw. Hiervoor moeten in 2030 op 30 procent van het oppervlak maatregelen zijn genomen.

Tabel 8.19 Samenvatting van de verplichtingen uit artikel 11 van de NHV

Artikel	Inhoud	Aard verplichting	Datum eerste verplichting
11.1	Herstelmaatregelen nemen om de biodiversiteit van landbouwecosystemen te verbeteren.	Resultaatsverplichting op het nemen van maatregelen.	N.v.t.
11.2	Op nationaal niveau een toenemende trend realiseren voor minstens twee van de drie indicatoren: graslandvlinderindex, voorraad organische koolstof in minerale akkerbodems, percentage van het landbouwareaal met diversiteitsrijke landschapselementen.	Resultaatsverplichting voor het nemen van maatregelen om een toenemende trend te realiseren in 2030 en vervolgens bevredigende niveaus te bereiken.	2030
11.3	Bij de boerenlandvogelindex respectievelijk het niveau van 110, 120 en 130 bereiken in 2030, 2040 en 2050 en hiervoor herstelmaatregelen nemen.	Resultaatsverplichting voor het nemen van herstelmaatregelen om de index van het voorgeschreven niveau te bereiken.	2030
11.4	Maatregelen nemen voor het herstel van organische bodems in de landbouw die bestaan uit ontwaterde veengebieden. Voor 2030 geldt minimaal 30 procent herstelmaatregelen, waarvan een kwart vernat. Voor 2040 geldt minimaal 40 procent herstelmaatregelen, waarvan een derde vernat. Voor 2050 geldt minimaal 50 procent herstelmaatregelen, waarvan een derde vernat. Dit zijn doelen voor lidstaten en niet voor individuele agrariërs of andere grondeigenaren.[163]	Resultaatsverplichting voor het nemen van maatregelen om de organische bodems in de landbouw die bestaan uit ontwaterde veengebieden te herstellen. Herstelmaatregelen gelden in elk geval voor de genoemde percentages voor 2030, 2040 en 2050.	2030

163 Ook organische bodems, die bestaan uit drooggelegde veengebieden en die voor ander grondgebruik dan landbouwgebruik en turfwinning worden gebruikt, kunnen meetellen. Die zijn echter niet relevant in Nederland.

Instrumenten voor verbetering van biodiversiteit in het landbouwecosysteem

Artikel 11 interpreteert het landbouwecosysteem als het landbouwareaal in Nederland met de daarin of daaraan grenzende landschapselementen. Dit gaat in totaal om ongeveer 1,8 miljoen hectare. Via de perceelsregistratie van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) is het landbouwareaal jaarlijks inzichtelijk. De belangrijkste instrumenten voor verbetering van biodiversiteit in het landbouwecosysteem lopen via het GLB. Dit gaat onder andere om het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) en ecoactiviteiten, samenwerkingsregelingen en investeringsmaatregelen. Via deze systematiek is ook jaarlijkse monitoring mogelijk van landschapselementen via de perceelsregistratie en het landbouwareaal op ontwaterde veengebieden.

In 2025 zijn op de begroting van het ministerie van LVVN structurele middelen beschikbaar gesteld voor Agrarisch Natuurbeheer (ANB). De Contourenbrief Agrarisch Natuurbeheer[164] beschrijft wat de inzet ongeveer gaat inhouden. Het coalitieakkoord Aan de slag noemt als beleidsrichting een intensivering van het ANB-budget, die verder is uitgewerkt in de budgettaire bijlage. Dit wordt verder uitgewerkt in de ministeriële taskforce en krijgt een plek in het definitieve Natuurplan.

Het ANB-budget draagt bij aan meer hectares ANLb met effectievere maatregelen voor artikel 11 van de NHV, maar het is nog onzeker of dit voldoende is voor het doelbereik in 2030, 2040 en 2050. De restopgave is nog niet voor elk lid bekend. Toch zetten we nu al via de bestaande middelen in op het behalen van de doelen uit artikel 11, zoals met de middelen vanuit het GLB. Dit monitoren we, omdat de effectiviteit van maatregelen soms nog onvoldoende bekend is. Dan kunnen we in de toekomst, waar nodig, bijsturen voor het doelbereik. Ook kan het opstellen van nieuwe (gebiedsgerichte) maatregelenpakketten tot de opties behoren.

We zetten er in eerste instantie op in om met meer budget voor het ANLb het areaal waar maatregelen plaatsvinden te laten toenemen. Dit budget zetten we zo effectief in voor natuur, water en klimaat. Dit draagt bij aan het behalen van de doelen van de verschillende indicatoren. Daarnaast zetten we in op het borgen van langjarig beheer. Dat doen we onder meer door het afsluiten van langjarige contracten (langer dan zes jaar) en waar mogelijk door afwaardering via kwalitatieve verplichtingen. Deze instrumenten zijn in ontwikkeling. We zetten monitoring van soorten en maatregelen in om de voortgang inzichtelijk te maken. Beleid en maatregelen die niet direct aan een van de indicatoren uit artikel 11.2 tot en met 11.4 te koppelen zijn, kennen we toe aan artikel 11.1.

De deelname aan het ANLb kent een vrijwillig karakter. Daarom is de effectiviteit mede afhankelijk van de deelnamebereidheid van agrariërs. Die wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals de hoogte van de vergoedingen, de beschikbaarheid van langjarige contracten en de inpasbaarheid van maatregelen in de bedrijfsvoering. De ecologische evaluatie laat zien dat de effectiviteit hoger is wanneer in een gebied het beheer aaneengesloten is en er sprake is van zwaar beheer, zoals kruidenrijk grasland, uitgesteld maaien en plasdras.

Het ANLb is dus een belangrijk instrument om de doelen voor artikel 11 te realiseren, maar naar verwachting onvoldoende. Er zijn daarom ook andere instrumenten nodig die met elkaar samenhangen, bij voorkeur gebiedsgericht. Als al bekend is welke instrumenten we kunnen inzetten, licht deze paragraaf dat per lid toe. Voor de aanpak van drukfactoren, zoals stikstof en gewasbescherming, zijn andere instrumenten meer geschikt dan het ANLb. Hoofdstuk 6 gaat dieper in op de verschillende drukfactoren.

De eerste rapportage over de voortgang van de maatregelen vindt plaats in 2028. Daarna volgt een rapportage over doelbereik in 2031. Dat is op basis van artikel 21.1 en 21.2 van de NHV.

Definitief Natuurplan

Voor het definitieve Natuurplan voegen we indicatieve kaarten met mogelijk te herstellen gebieden toe. Hierbij zijn de provinciale natuurbeheerplannen de basis, waarin relevante leefgebieden zijn begrensd: open grasland, open akker, dooradering, water en klimaat. Deze voegen we samen tot een integrale kaart van het landbouwareaal waar ANLb kan worden ingezet. Ook nemen we hierin het veenweidegebied op.

164 Minister Wiersma (LVVN). (2025, 4 juli). *Uitwerking contourenbrief Agrarisch Natuurbeheer*.

Daarnaast maken we een raming van de totale oppervlakte waarvoor herstelmaatregelen gelden voor artikel 11.1, 11.2 en 11.3 samen. Deze raming maken we zodra er voldoende inzicht is in de huidige oppervlakte (zonder overlap[165]) en de bijdrage van verschillende maatregelen, waaronder ANLb. Voor artikel 11.4 komt een afzonderlijke inschatting, uitgesplitst naar vernatting en overige maatregelen.

Hierna volgt een nadere beschrijving van de vier indicatoren: graslandvlinders, diversiteitsrijke landschapselementen, boerenlandvogels en ontwaterde veengebieden. Tot slot lichten we artikel 11.1 toe, het algemene lid.

Graslandvlinders (artikel 11.2a)

Huidige situatie

De graslandvlinderindex laat een afname van de index zien sinds 1992.[166] De langetermijntrends van de tien huidige soorten graslandvlinders variëren. De NHV verbindt concrete doelen aan het herstel van de populaties van graslandvlinders. Dit sluit aan op de Impactanalyse grasvlinderindex van De Vlinderstichting.[167]

Opgave

Nederland moet maatregelen nemen om te zorgen voor meer graslandvlinders. Dit moeten we meten van 18 augustus 2024 tot en met 31 december 2030 en vervolgens om de zes jaar, totdat bevredigende niveaus zijn bereikt. In 2028 publiceert de Europese Commissie richtlijnen voor het bepalen van bevredigende niveaus. Daarna wordt in 2030 het bevredigende niveau bepaald.

Bestaande inzet

Nederland voert nog geen beleid specifiek voor graslandvlinders, maar er zijn wel maatregelen en beleidsinstrumenten die een bijdrage leveren. Zo is het ANLb een belangrijk instrument om het leefgebied voor de graslandvlinders in het agrarisch gebied te verbeteren. In het huidige ANLb zijn in 2024 op circa 44.000 hectare zware pakketten voor weidevogelbeheer afgesloten, zoals kruidenrijk grasland, plasdras of maaibeheer. Een voorbeeld van een licht pakket is legselbeheer. Dit kan bijdragen, omdat de graslandvlinder vooral in kruidenrijke graslanden of randen voorkomt. Bij de meer algemeen voorkomende soorten graslandvlinders kunnen maatregelen als een kruidenrijk grasland ook bijdragen, omdat dan de drukfactoren zijn verminderd, er mogelijk meer waardplanten aanwezig zijn waarop de graslandvlinders hun eieren kunnen leggen, en er een langere bloeiboog is (later maaien, meer laten staan). Daarnaast zijn op dezelfde percelen overeenkomsten afgesloten over ruige mest (circa 25.000 hectare) en beperkte chemische onkruidbestrijding (circa 400 hectare). Dat laatste is belangrijk voor de graslandvlinder en komt ook voor in meerdere zware pakketten voor weidevogelbeheer.

Restopgave

Er is een restopgave, maar deze is nog niet goed te kwantificeren. De effecten van maatregelen op de populatieontwikkeling van graslandvlinders zijn namelijk in beperkte mate onderzocht. Ook is nog niet goed in beeld in hoeverre de graslandvlinder meelift met beleid of maatregelen voor andere soorten, zoals weidevogels en bestuivers. Hierdoor is er weinig inzicht in het effect van maatregelen op relevante graslandvlinderpopulaties. Er zijn echter wel algemene maatregelen bekend die nodig zijn voor een geschikt leefgebied voor graslandvlinders. Hiervoor is het verminderen van drukfactoren noodzakelijk, zoals gewasbeschermingsmiddelen en stikstof. Daarnaast zijn specifieke omgevingscondities van belang, zoals de aanwezigheid van voldoende waard- en nectarplanten tijdens het hele vliegseizoen.[168] Deze omgevingscondities vertalen zich in gerichte beheervoorschriften.

Extra benodigde inzet

Voor het keren van de trend is meer nodig dan de bestaande maatregelen. Denk hierbij aan pakketten waarvan sinusmaaien en een langere bloeiboog onderdeel uitmaken. De bestaande pakketten moeten ook aangepast worden op de eisen voor het leefgebied van graslandvlinders. Bijvoorbeeld door bij gefaseerd maaien het percentage vegetatie dat blijft staan te verhogen. Dit kan gebiedsspecifiek via

165 Meerdere pakketten of maatregelen kunnen gaan over hetzelfde stuk grond. Daarom wordt de overlap uit de data gehaald. De data zonder overlap worden gebruikt voor de raming van de oppervlakte-herstelmaatregelen.
166 De Vlinderstichting. (2025). *Impactanalyse graslandvlinderindex.*
167 Butterfly Conservation Europe. (2020). *Assessing Butterflies in Europe. Butterfly Indicators 1990-2018.*
168 De Vlinderstichting. (2025). *Impactanalyse graslandvlinderindex.*

pakketten in het ANLb worden opgepakt. De aanpak van drukfactoren wordt generiek gedaan (zie hoofdstuk 6). Voor inzet buiten het landbouwecosysteem zijn artikel 4, 8 en 10 bepalend voor het verbeteren van de graslandvlinderindex.

Voor procesmanagement en voor het uitvoeren van maatregelen zetten we in op een gebiedsgerichte aanpak. Dat is overkoepelend over losse programma's en artikelen heen. Zo kunnen we effectief gebruikmaken van lopende gebiedsgerichte samenwerkingsverbanden. Denk aan living labs, agrarische collectieven, bijenlandschappen en uitvoeringscoalities van het programma Basiskwaliteit Natuur (BKN). Zo zorgen we voor een snellere uitvoering en hebben we minder (ambtelijke) capaciteit nodig. Ook is het daardoor mogelijk om af te stemmen met maatregelen in wegbermen en andere bermen waar geen stimulering via het ANLb mogelijk is.

De volgende stap is een programmatische aanpak. Hierbij horen onder andere de componenten die al genoemd zijn in deze subparagraaf. We sluiten zoveel mogelijk aan bij andere NHV-artikelen met soortgelijke maatregelen, waaronder in ieder geval maatregelen voor bestuivers (artikel 10). In de programmatische aanpak werken we ook de organisatie van een effectieve monitoringsstrategie verder uit (zie ook subparagraaf 8.6.6). Kortom, de bescherming van de graslandvlinder begint pas: zowel qua maatregelen, beleidsontwikkeling, monitoring als kennisontwikkeling.

Diversiteitsrijke landschapselementen (artikel 11.2c)

Huidige situatie

In de afgelopen decennia was in het landelijk gebied de kwalitatieve en kwantitatieve trend in landschapselementen, zoals heggen, (voeder)hagen, houtwallen, poelen en natuurvriendelijke oevers, grotendeels neerwaarts. Er is ongeveer 60 procent van de landschapselementen verdwenen.[169] Nederland heeft internationale verplichtingen op het gebied van biodiversiteit, klimaat, water, en (cultuur)landschap. We willen deze trend keren. Om hieraan bij te dragen, is het belangrijk dat er meer landschapselementen komen, en dat er een grote variatie aan soorten landschapselementen is. Daarbij moeten de landschapselementen goed met elkaar verbonden zijn om toe te werken naar een fijnmazig netwerk van kwalitatieve elementen. Dankzij de huidige maatregelen uit het Klimaatakkoord wordt in het landelijk gebied de aanleg, het herstel, beheer en behoud van een rijke diversiteit aan landschapselementen gestimuleerd. Dit is op overheids- en maatschappelijk niveau uitgewerkt via inzet op Groenblauwe dooradering (GBDA). De koploperprojecten van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) hebben een financiële impuls voor GBDA uitgewerkt. Ook is bijbehorend beleid vastgesteld in meerdere provinciale plannen. Sinds 2023 wordt de inzet op landschapselementen in het landbouwecosysteem mede mogelijk gemaakt door de instrumenten vanuit het GLB, waaronder het ANLb. Dit wordt voornamelijk vrijwillig aangestuurd. De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) maakt de aanwezige landschapselementen in het landbouwareaal zichtbaar in de perceelsregistratie.[170] In 2024 was dit circa 75.000 hectare.

Opgave

Nederland moet maatregelen nemen om een toenemende trend te realiseren voor diversiteitsrijke landschapselementen, zodat bevredigende niveaus worden bereikt. We moeten het percentage landbouwgrond met een hoge diversiteit aan landschapselementen minstens elke zes jaar meten, met ingang van 18 augustus 2024. In 2028 publiceert de Europese Commissie richtlijnen voor het bepalen van bevredigende niveaus. Daarna wordt uiterlijk in 2030 het bevredigende niveau bepaald voor Nederland.

Bijlage 4 van de NHV omschrijft diversiteitsrijke landschapselementen als 'elementen van in een landbouwcontext aanwezige permanente natuurlijke of semi-natuurlijke vegetatie die ecosysteemdiensten verlenen en de biodiversiteit ondersteunen'. In bijlage 4 staan ook de elementen die worden erkend als diversiteitsrijke landschapselementen. 'Diversiteitsrijk' gaat om een verscheidenheid aan het gebruik van verschillende typen landschapselementen. De landschapselementen, waaronder ook braakland en vruchtdragende bomen in duurzame agrobosbouw (agroforestry), moeten aan zo min mogelijk negatieve externe verstoringen worden blootgesteld om

169 Samen voor Biodiversiteit. (2022). *Aanvalsplan Landschap. Realisatie van 10% groenblauwe dooradering*.
170 Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. (2026, 19 mei). *Landschapselementen 2026*.

verschillende soorten een veilig habitat te bieden. De voorwaarden in bijlage 4 gaan ook over de benodigde kwaliteit van landschapselementen voor de bijdrage aan artikel 4, 10, 11, 12 en 13 (respectievelijk natuurherstel, bestuivers, landbouw, bos en hoeveelheid bomen).

Bestaande inzet

We zetten het stimuleren van landschapselementen in het landelijke gebied als maatregel in om aan verschillende internationale verplichtingen te voldoen: het Klimaatakkoord, de Kaderrichtlijn Water (KRW), de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), het Europees Landschapsverdrag (ELV) en nu ook de NHV. Het Rijk en de provincies zetten veel verschillende maatregelen in met bijpassende instrumenten om te werken aan de ambitie van het Aanvalsplan Landschap: 10 procent gebiedseigen groenblauwe dooradering van het landelijk gebied.[171]

De landelijke Bossenstrategie en het GBDA-beleid worden vormgegeven om een deel van het Klimaatakkoord uit te werken. Hierbij is er met netwerken en pilots aandacht voor kennisontwikkeling en -verspreiding, monitoring en draagvlak. Zo werken we samen aan een groter en fijnmaziger netwerk van kwalitatieve landschapselementen. De koploperprojecten van het NPLG zetten meerdere provinciale pilots op voor de aanleg en het beheer van landschapselementen. Deze zijn in eerste instantie gericht op de realisatie van landschapselementen in prioritaire gebieden. Dat zijn bijvoorbeeld weidevogelkerngebieden, Natura 2000-overgangsgebieden, beekdalen en veenweidegebieden.

In het agrarisch gebied, waar de focus van artikel 11 ligt, is het GLB een van de belangrijkste instrumenten om landschapselementen gebiedsspecifiek te bevorderen. Samen met provincies stimuleren we onder andere de aanleg van nieuwe landschapselementen door niet-productieve en productieve investeringen op landbouwbedrijven. Als onderdeel van de bedrijfsvoering van agrariërs telt sinds 2023 de aanwezigheid van landschapselementen mee voor de Basisinkomenssteun voor duurzaamheid (BISS). Verder stimuleren we de instandhouding van landschapselementen in het agrarisch gebied door de eco-regeling en het beheer door het ANLb. De voorwaarden voor landschapselementen in deze regelingen voldoen aan de basisvoorwaarden uit NHV-bijlage 4.

In het agrarisch gebied worden goede stappen gezet in het realiseren en beheren van landschapselementen. In de perceelsregistratie van het GLB was in 2024 zo'n 16.000 hectare houtige landschapselementen en circa 47.000 hectare sloot, poel en overig water in en aangrenzend aan het landbouwareaal zichtbaar. Slechts een heel klein deel van deze landschapselementen is echter in beheer in het ANLb, want er is ruim 2.000 hectare aan houtige elementen in beheer en circa 1.600 hectare ecologische slootbeheer. In het ANLb zijn in 2024 bovendien kruidenrijke pakketten afgesloten voor zo'n 10.000 hectare kruidenrijke randen. Naast aanleg en beheer zijn behoud en herstel van belang om een toenemende trend te realiseren voor diversiteitsrijke landschapselementen. Er zijn ook vrijwillige landschapsbeheerorganisaties die hierop inzetten. Deze inzet komt ook terug in de monitoring en draagt bij aan de opgave. Het Rijk heeft hier echter minder directe invloed op.

Restopgave

Er is een restopgave voor het realiseren van diversiteitsrijke landschapselementen. Deze is nu nog lastig te kwantificeren, omdat het bevredigende niveau uiterlijk in 2030 bepaald moet worden. De restopgave hangt af van de nulmeting, de kaders vanuit de Europese Commissie en toegepaste methodiek. Voor het bepalen van de restopgave in het landbouwareaal maken we onder andere gebruik van de recentste perceelsregistratie bij de RVO en de Europese LUCAS-module Landschapselementen. Voor het bepalen van het bevredigend niveau, passend bij de nog te publiceren Europese Commissie-richtlijnen, wegen we onder andere de ambitie in het Aanvalsplan Landschap voor groenblauwe dooradering mee.

Extra benodigde inzet

Er is extra aanleg en herstel van landschapselementen nodig. Daarnaast is er ook meer beheer en behoud nodig van bestaande landschapselementen. Dit vergroot de bescherming en het behoud van de bestaande landschapselementen. Het desbetreffende bevoegd gezag zet in op handhaving voor behoud van landschapselementen. Beheer, behoud en herstel verbeteren ook de kwaliteit van het landschapselement voor de biodiversiteit, waterkwaliteit en -kwantiteit, en koolstofvastlegging. Er is verdere samenwerking nodig met het BKN-programma om op provinciaal niveau een graadmeter te ontwikkelen van de kwaliteit voor landschapselementen voor de klimaat-, natuur-, stikstof- en waterdoelen.

171 Samen voor Biodiversiteit. (2022). *Aanvalsplan Landschap. Realisatie van 10% groenblauwe dooradering.*

We zetten alternatieve instrumenten met bijbehorende maatregelen in als de inzet via het GLB onvoldoende zorgt voor een toenemende trend voor diversiteitsrijke landschapselementen. Een integrale programmatische aanpak kan de verschillende opgaven combineren, waar een rijke diversiteit aan landschapselementen een sleutelrol in kan spelen. Zo'n aanpak kan ook de governance tussen de verschillende soorten inzet beter stroomlijnen. Om bij te dragen aan de beoogde natuurinclusieve samenleving, is het belangrijk dat er via doelgerichte maatregelen en instrumenten verbinding is tussen de voorwaarden voor diversiteitsrijke landschapselementen, bestaand beleid op landschapselementen, cultuurlandschappen en het BKN-programma. Daarom is een grotere nationale inzet nodig op het aanleggen, behouden, herstellen en beschermen van houtige, kruidenrijke en natte landschapselementen, het versterken van de verbinding en het sturen op combinaties van verschillende soorten landschapselementen. Daarnaast is het nodig om pakketten voor agrarisch natuurbeheer en duurzame agroforestry uit te breiden. Ook moet het gebied vergroot worden waarin deze pakketten voor beheer van landschapselementen in landbouwecosystemen kunnen worden afgesloten.

Het blijft nodig om aanleg, beheer, behoud en herstel meerjarig te stimuleren. Gebiedsgerichte instrumenten, zoals een nationaal landschapsbeheerfonds, kunnen helpen om toe te werken naar systeemverandering. Voldoende structurele middelen, prioriteit en capaciteit voor aanleg en beheer zijn een randvoorwaarde om een toenemende trend voor diversiteitsrijke landschapselementen te realiseren.

Boerenlandvogels (artikel 11.3)

Huidige situatie

De populatietrends van de 27 soorten boerenlandvogels in Nederland variëren van een gemiddelde toename van 8,1 procent per jaar (roodborsttapuit) tot een afname van 17,4 procent per jaar (grauwe gors) sinds 1990. De gemiddelde trend van de boerenlandvogels laat een afname zien van 2,1 procent per jaar.[172]

Het ANLb heeft sinds de stelselwijziging in 2016 effect gehad op de trends van de vogeldoelsoorten. De dalende trend is afgevlakt in ANLb-gebieden in vergelijking met gebieden zonder ANLb.[173] De ecologische evaluatie laat tegelijkertijd zien dat het ANLb niet het enige instrument is om de doelen te halen. Het heeft geen invloed op predatie, waarvoor weer andere maatregelen nodig zijn.

Opgave

De NHV verbindt concrete doelen aan het herstel van de broedpopulaties van de 27 soorten boerenlandvogels in Nederland. De boerenlandvogelindex volgt de trend van deze soortgroep als geheel. In 2030 moet deze index met 10 procent zijn gestegen ten opzichte van 2025, in 2040 met 20 procent en in 2050 met 30 procent. Dit is een forse opgave, ondanks de afname van de dalende trend in de ANLb-gebieden.

Bestaande inzet

In het ANLb zijn in 2024 op ongeveer 44.000 hectare zware pakketten weidevogelbeheer (zoals kruidenrijk grasland, plasdras, maaibeheer) afgesloten en ongeveer 13.000 hectare zware pakketten akkervogelbeheer. Daarnaast zijn op dezelfde percelen overeenkomsten rond ruige mest (circa 25.000 hectare) en beperkte chemische onkruidbestrijding (circa 400 hectare) afgesloten. De lichtere pakketten (legselbeheer) voor boerenlandvogels zijn afgesloten op ongeveer 74.000 hectare.

In de Contourenbrief Agrarisch Natuurbeheer staat in welke gebieden ANLb ingezet kan worden. De hectares ANLb nemen toe, omdat het budget voor ANLb toeneemt en er focus is op maatregelen voor de grutto vanwege de ingebrekestelling (infractieprocedure) vanuit de Europese Commissie voor het niet nakomen van de instandhouding van de grutto. Een belangrijke maatregel is het uitvoeren van het Aanvalsplan Grutto. Provincies en LVVN hebben in het bestuurlijk overleg van 8 december 2025 besloten om het Aanvalsplan Grutto volledig uit te voeren in alle 34 zoekgebieden.[174] Dit werd onder andere gedaan in reactie op de infractieprocedure vanwege de ingebrekestelling door de Europese Commissie. Kenmerken voor de aanpak zijn: focus, samenhang, versnelling en borging.

172 Sovon Vogelonderzoek Nederland. (2026). *Advies maatregelen en monitoring ten behoeve van boerenlandvogeldoelen in de Natuurherstelverordening.*
173 Wageningen University & Research. (2025, 25 maart). *Ecologische effectiviteit van ANLb vraagt om grotere inspanning.*
Wageningen University & Research, & Sovon. (2025). *Ecologische evaluatie agrarisch natuur- en landschapsbeheer.*
174 Winsemius, P., Crone, F., It Fryske Gea, Friese Milieu Federatie, & Vogelbescherming Nederland. (2020). *Aanvalsplan Grutto.*

Restopgave

Er is een restopgave, maar het is nog niet duidelijk hoe die eruitziet. Dat hangt mede af van hoe effectief we de extra middelen voor ANLb gericht op zwaar beheer en geconcentreerd in de kerngebieden kunnen inzetten. Daarnaast is de restopgave mede afhankelijk van externe, onbeheersbare invloeden zoals klimaat, weersomstandigheden en predatie. Dit geldt nog sterker voor de restopgave 2040 en 2050.

Voor doelgerichte acties om de gemiddelde trend van aantallen boerenlandvogels (weide- en akkervogels, vogels van droge dooradering) in een gebied te verbeteren, moet niet alleen het aandeel zwaar beheer toenemen, maar ook zoveel mogelijk aaneengesloten in een gebied liggen. Stabiele tot positieve trends kunnen voor verschillende doelsoorten bereikt worden op gebiedsniveau als er voldoende geclusterd zwaar beheer in een gebied wordt uitgevoerd, in plaats van op geïsoleerde kavels. Deze aanbeveling is vooral van toepassing op het weidevogelbeheer. Het toewerken naar robuuste clusters van zwaar beheer sluit ook aan bij de inzet van het Aanvalsplan Grutto en de inbreukprocedure voor de instandhouding van de grutto.

Extra benodigde inzet

In de Contourenbrief staat dat bij het ANLb meer langjarige pakketten afgesloten kunnen worden (langer dan zes jaar) of dat het beheer zelfs afgekocht kan worden. Bijvoorbeeld via vergoeding voor de waardedaling van landbouwgrond bij kwalitatieve verplichtingen. Op die manier is er meer garantie voor langjarig beheer. De uitbreiding van het ANLb-budget voor de boerenlandvogelsoorten draagt bij aan de doelstelling. Daarnaast lijkt het noodzakelijk om ANLb-pakketten voor een extensieve bedrijfsvoering in weidevogel- en akkervogelkerngebieden te verbeteren. Zo kunnen bedrijven in deze gebieden meer ruimte op bedrijfs- en perceelsniveau krijgen voor extra zwaardere pakketten weide- en akkervogelbeheer.

De monitoring van de maatregelen in het landbouwecosysteem kan onder andere via de ANLb-beleidsmonitoring plaatsvinden.

Ontwaterde veengebieden in de landbouw (artikel 11.4)

Huidige situatie

Nederland heeft ongeveer 180.000 hectare landbouwareaal op ontwaterde veengebieden. Dit is minder dan gerapporteerd in de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) voor landgebruik. Daarin wordt meer dan landbouwareaal en meer dan veengrond meegenomen, namelijk ook grond van particulieren en moerige grond. Moerig betekent dat de organische laag in de bovenste bodemlagen dunner is dan 40 centimeter. In artikel 11.4 van de NHV is landbouwareaal op ontwaterde veengebieden leidend voor effectieve maatregelen en voor de monitoring. Dit landbouwareaal is in eigendom of gebruik van agrarische bedrijven, want zij geven dit op in de perceelsregistratie van het GLB. De verplichting voor Nederland om de vastgestelde doelen voor vernatting te halen betekent niet dat agrariërs en particuliere grondeigenaren verplicht zijn om hun land te vernatten. Voor hen blijft de vernatting op landbouwgrond vrijwillig. Wel blijven verplichtingen van het nationaal recht gelden, zoals peilbesluiten. Via vrijwillige maatregelen of nationaal recht kan vernatting wel verder uitgerold worden.

Opgave

Voor 2030, 2040 en 2050 gelden de volgende opgaven:

- 2030: 30 procent herstelmaatregelen, waarvan minimaal een kwart vernat. Dat komt neer op circa 55.000 hectare, waarvan minimaal 14.000 hectare vernat.
- 2040: 40 procent herstelmaatregelen, waarvan minimaal een derde vernat. Dat komt neer op circa 72.000 hectare, waarvan minimaal 24.000 hectare vernat.
- 2050: 50 procent herstelmaatregelen, waarvan minimaal een derde vernat. Dat komt neer op circa 90.000 hectare, waarvan minimaal 30.000 hectare vernat.

Bestaande inzet

Volgens de NHV komt het vernatten van veengebied overeen met het proces van het omzetten van een ontwaterde veenbodem naar een natte veenbodem. In het Klimaatakkoord is de inzet opgenomen om in de lagergelegen delen van Nederland de grondwaterstand van landbouwareaal te verhogen in de ontwaterde veengebieden. In het interbestuurlijk programma Veenweide is sinds 2020 onderzocht dat

een geringe drooglegging een effectieve maatregel is om de uitstoot van broeikassen te verminderen.[175] Een drooglegging is 'gering' als er 40, 30 of 20 centimeter en minder is tussen de gemiddelde maaiveldhoogte van het perceel en het omringende peilbesluit in de sloten. Deze maatregel kan eventueel gecombineerd worden met waterinfiltratiesystemen (WIS). In het interbestuurlijk programma zal gekeken worden naar de neveneffecten op waterbeschikbaarheid, wateroverlast en waterkwaliteit. In het Klimaatakkoord staat de afspraak om in 2030 op 90.000 hectare veenweidegebied maatregelen te hebben genomen om broeikasgasemissies te verminderen. De opgave in de NHV is in ruimtelijk areaal iets kleiner voor 2030 en iets anders geformuleerd.

De Kamerbrief Water en bodem sturend uit 2022 zet in op bewegen naar een grondwaterstand van 40 à 20 centimeter onder het maaiveld, om zo bodemdaling en broeikasemissies in lagergelegen veengebied te verminderen en funderingsschade zoveel mogelijk te voorkomen.[176] Deze hogere grondwaterstand geeft een extra watervraag door extra gewasverdamping in de zomermaanden, waar niet in alle droge jaren overal aan kan worden voldaan. Bij vernatting is de inzet om de aanvullende watervraag te beperken en rekening te houden met het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk gebiedseigen water.

Daarnaast zijn voor veenweidegebieden de maatregelen voor biodiversiteit gekoppeld aan met name het ANLb. Dit geldt voor weidevogelbeheer, zoals plasdras en kruidenrijk grasland, ecologisch slootbeheer, randenbeheer en beheer van andere landschapselementen. Ook is de regeling Samenwerking in veenweiden en overgangsgebieden Natura 2000 gericht op geringe drooglegging, WIS en eventuele extensivering van melkveehouderijbedrijven in veenweidegebieden. Dit is een tijdelijke regeling. Bij de eerste openstelling zijn maatregelen aangevraagd voor circa 6.000 hectare veengrond. De NHV heeft niet verder verduidelijkt waar naast vernatting de overige herstelmaatregelen uit kunnen bestaan. Maatregelen die bijdragen aan de biodiversiteit, zoals een langere bloeiboog, extensiveren, vermindering van drukfactoren (bemesten, gewasbeschermingsmiddelen) en onderhoud landschapselementen, tellen daarin mee. Ze dragen ook bij aan de andere drie indicatoren in het landbouwecosysteem en aan de bestuivers.

Er bevindt zich nu circa 50.000 hectare landbouwareaal op percelen veengrond met geringe drooglegging. Dat is bijna 28 procent van het landbouwareaal op ontwaterde veengebieden. Daarnaast is er bijna 13.000 hectare ANLb-pakketten gericht op beheer van boerenlandvogels met zwaardere ANLb-pakketten aanwezig, en ongeveer 3.000 hectare ANLb-pakketten gericht op beheer van landschapselementen en overige biodiversiteit op landbouwareaal op ontwaterde veengebieden. Dat blijkt uit gegevens van de RVO. De ruim 22.000 hectare ANLb-pakketten voor legselbeheer en bijna 8.000 hectare ANLb-pakketten voor ruige mest laten we hierbij buiten beschouwing. Dat is enerzijds vanwege overlap, want ruige mest moet overlappen met een ander ANLb-pakket. Anderzijds is dat omdat bij legselbeheer effectief op een heel kleine oppervlakte (circa 20 m² per nest) aangepast beheer plaatsvindt. Er zal op perceelsniveau vaak overlap zijn tussen de maatregelen die zich richten op vernatten en biodiversiteit, maar we verwachten dat dit gezamenlijk voldoende zal zijn voor 30 procent herstelmaatregelen in 2030.

Restopgave

Voor 2030 is er naar verwachting geen restopgave, maar voor 2040 en 2050 wel. Om in 2030 geen restopgave te hebben, moet de bestaande situatie met geringe drooglegging niet afnemen en moeten de beheermaatregelen via het ANLb blijven bestaan. Voor 2040 moet nog de overlap bepaald worden tussen de herstelmaatregelen voor vernatting en biodiversiteit. Daarna kan de restopgave bepaald worden om met herstelmaatregelen circa 72.000 hectare te bereiken. Voor 2050 geldt hetzelfde om zo'n 90.000 hectare met herstelmaatregelen te bereiken. De opgave in het Klimaatakkoord is ook gericht op 90.000 hectare, met vernattingsmaatregelen in 2030. De NHV-opgave heeft een langere termijn en rapporteert andere zaken: hectares in plaats van broeikasgasemissies, en niet ten opzichte van een referentiejaar.

Voor het Natuurplan moeten we motiveren wat de indicatieve totale oppervlakte wordt waarvoor herstelmaatregelen gelden. Er is een beste raming in km² nodig voor 'vernatten' en 'overige maatregelen' uit artikel 11.4. In 2030 is dat voor het vernatten naar inschatting circa 500 km² (50.000

175 Nationaal Onderzoeksprogramma Broeikasgassen Veenweiden. (2024, 8 mei). *Dashboard SOMERS 2.0 Rekenregels*.
176 Staatssecretaris Heijnen (IenW). (2022, 25 november). *Water en Bodem sturend*.

hectare) en circa 50 km² (5.000 hectare) voor overige maatregelen. Deze oppervlakten waren al aanwezig in 2024 en de inschatting is dat dit niet zal afnemen.

Voor het definitieve Natuurplan maken we de raming voor 2040 en 2050. De overlap tussen beide soorten maatregelen is nog niet in beeld gebracht. Ook is nog niet duidelijk in te schatten hoeveel hectare vernatting zal toenemen na 2030, en wat de toename van maatregelen voor biodiversiteit op ontwaterde veengebieden gaat worden in de landbouw. We verwachten wel dat we het doelbereik voor 2040 en 2050 zullen halen.

Extra benodigde inzet

Voor de middellange en lange termijn zoeken we naar een methode om geringe drooglegging op landbouwareaal in ontwaterde veengebieden te ondersteunen. Het aantal percelen met geringe drooglegging moet namelijk uitbreiden voor zowel de weidevogel-, klimaat- en langeretermijn-NHV-opgave. Bij geringe drooglegging is een vorm van gebiedsspecifieke vergoeding in beeld. Of er is langjarige garantie op behoud van geringe drooglegging in het geval van vergoeding voor de waardedaling van landbouwgrond met kwalitatieve verplichtingen en bij nadeelcompensatie, zoals de Compensatie Systematiek Veenweiden. Meer hectares vernatting kan ook leiden tot nadere maatregelen in het watersysteem om de neveneffecten op waterbeschikbaarheid, wateroverlast en waterkwaliteit te ondervangen. De afspraak in het Klimaatakkoord is in arealen groter dan de opgave voor de NHV en in het Interbestuurlijk programma Veenweide vindt dan ook de afstemming plaats over andere maatregelen. De GLB-NSP-regeling Samenwerking in veenweide en overgangsgebieden Natura 2000 is een tijdelijke maatregel. Om de maatregel te borgen, kan het stimuleren van soortgelijke extensivering tot de mogelijkheden behoren.

Vanwege de ingebrekestelling voor de grutto zullen in diverse veenweidegebieden extra maatregelen genomen worden als het ook weidevogelconcentratiegebieden zijn. Denk bijvoorbeeld aan meer geringe drooglegging en eventueel extensivering van melkveehouderijbedrijven.

Met budget uit het Interbestuurlijk programma Veenweide gaan we aan de slag met kennisontwikkeling en -deling over ‘de veenweidesloot van de toekomst’. Daarmee versterken we zowel de KRW (waterkwaliteit) als de biodiversiteit in de sloot en in de randen, ook voor de vier andere NHV-indicatoren: graslandvlinders, bestuivers, landschapselementen en boerenlandvogels.

Verbeteren biodiversiteit van landbouwecosystemen (artikel 11.1)

Huidige situatie

In 2024 was er in Nederland ongeveer 1,8 miljoen hectare landbouwareaal, inclusief aangrenzende landschapselementen.

Opgave

Nederland moet volgens artikel 11.1 herstelmaatregelen nemen die nodig zijn om de biodiversiteit van landbouwecosystemen te verbeteren. Dit geldt naast de gebieden waarop herstelmaatregelen nodig zijn op basis van artikel 4.1, 4.4 en 4.7.

Bestaande inzet

In het huidige ANLb zijn in 2024 op circa 57.000 hectare zwaardere pakketten voor weidevogel- en akkervogelbeheer afgesloten en op ongeveer 18.000 hectare pakketten voor overige landschapselementen en overige maatregelen. Daarnaast is er op zo’n 74.000 hectare legselbeheer afgesloten, wat wordt gekarakteriseerd als licht pakket. Op de zwaardere pakketten voor weidevogel- en akkervogelbeheer is op circa 25.000 hectare ruige mest toegepast en vindt op ongeveer 400 hectare beperkte chemische onkruidbestrijding plaats.

In de GLB-NSP-regeling Samenwerking in veenweide en overgangsgebieden Natura 2000 is extensivering van melkveehouderijbedrijven en verhoging van de grondwaterstand in veenweidegebieden mogelijk. Zoals eerder benoemd is dit een tijdelijke regeling. Bij de eerste openstelling doet circa 8.000 hectare landbouwareaal in veenweidegebieden mee. Ook doet ongeveer 17.500 hectare landbouwareaal mee aan het onderdeel extensivering van melkveehouderijbedrijven in de overgangsgebieden Natura 2000. Deze regeling zal bijdragen aan een goede basis voor meer beheerpakketten voor graslandvlinders, landschapselementen, boerenlandvogels en vernatting van veenweidegebieden. Op extensieve bedrijven is er namelijk meer ruimte op het bedrijf en op de percelen voor meer en zwaardere pakketten ANLb.

Daarnaast zijn er nog diverse andere programma's die bijdragen aan het herstel van de biodiversiteit in het landbouwecosysteem. Denk aan het Nationaal Programma Landbouwbodems of de ondersteuning van de teelt van eiwitrijke gewassen, zoals in het GLB, het initiatief BEANMEAL om vaker peulvruchten te eten en de Ketenaanpak plantaardige eiwitten die nu wordt ontwikkeld. Eiwitrijke gewassen zijn bloemrijk en daarmee bieden ze voedsel voor insecten. Ook binden ze stikstof en hebben ze daardoor minder kunstmest nodig. Ze zijn ook goed voor de bodemstructuur en daarmee het bodemleven.

De RVO houdt jaarlijks de hectares met maatregelen bij vanuit de gegevens van het GLB of eventuele andere grondgebonden regelingen. Elke drie jaar rapporteren we over de maatregelen. Hiervoor gebruiken we de optelsom van de maatregelen zonder overlap voor de indicatoren graslandvlinders (11.2a), landschapselementen (11.2c) en boerenlandvogel (11.3) en de algemene indicator het verbeteren van de biodiversiteit van landbouwecosystemen (11.1). Dan is er ook zicht op de locaties waar de maatregelen hebben plaatsgevonden.

8.6.2 Gekozen indicatoren

De NHV stelt in artikel 11.2 dat een toenemende trend moet worden gerealiseerd voor minstens twee van de volgende drie indicatoren:

- graslandvlinderindex
- voorraad organische koolstof in minerale bodems onder bouwland
- percentage landbouwgrond met diversiteitsrijke landschapselementen

Er kan dus één indicator afvallen. In de Explanatory notes in *support to the National Restoration Plan uniform format* staat dat uitgelegd moet worden waarom een indicator is geselecteerd en in hoeverre deze geschikt is om de verbetering van de biodiversiteit in landbouwecosystemen aan te tonen. We kunnen verwijzen naar:

a. relevantie van de indicatoren voor de specifieke landbouw- en habitatecosystemen
b. bestaande wetenschappelijke basis en bestaand bewijs
c. geschiktheid voor verbeteringen
d. haalbaarheid en kosteneffectiviteit
e. synergieën met andere doelstellingen van de verordening en/of ander beleid
f. raadplegingen van belanghebbenden en/of deskundigen
g. andere aspecten

We hebben gekozen voor de graslandvlinderindex en het percentage landbouwgrond met diversiteitsrijke landschapselementen. We lichten toe waarom.

Graslandvlinderindex (artikel 11.2a)

Deze indicator draagt bij aan de biodiversiteit, past goed bij de andere NHV-artikelen en wordt al jarenlang bijgehouden. Op basis van het format verwijzen we verder naar de volgende punten:

a. Maatregelen voor de graslandvlinder dragen in hoge mate bij aan de bovengrondse biodiversiteit van het landbouwecosysteem.
b. Op basis van onderzoeken en monitoring door De Vlinderstichting wordt deze indicator al sinds 1992 bijgehouden. De wetenschappelijke basis is dan ook groot.
c. Er zijn veel mogelijkheden voor verbeteringen, omdat bewustwording en stimulering in de landbouw samen met de inspanningen voor bestuivers kan starten.
d. De beoogde maatregelen in het ANLb zijn haalbaar en kosteneffectief. In een maatregel kan een combinatie zitten van de aanpak van drukfactoren en het verlengen van de bloeiboog, bijvoorbeeld bij gefaseerd maaien van kruidenrijke of insectenrijke randen en percelen.
e. De synergie met artikel 10 (bestuivers) is groot. Ook komen er graslandvlinders voor in natuurgebieden in Limburg en een enkele soort in Noord-Brabant. Er is dan ook een relatie met artikel 4. Door de aanpak via het GLB te ondersteunen is er eveneens een relatie met het ANLb.
f. De Vlinderstichting is de expert op het gebied van maatregelen voor de graslandvlinder. Zij hebben ons hierover dan ook geadviseerd. We hebben belanghebbenden, zoals natuur- en landbouworganisaties, bij stakeholderoverleggen geïnformeerd. De landbouworganisaties zien meer problemen, omdat dit binnen de landbouw en het GLB nog niet zo bekende doelsoorten en maatregelen zijn. Door dit te combineren met de inzet voor artikel 10, kan er samen opgetrokken worden.

Diversiteitsrijke landschapselementen (artikel 11.2c)

Deze indicator draagt bij aan de biodiversiteit, past goed bij de andere NHV-artikelen en is opgenomen

in beleid voor groenblauwe dooradering en voor klimaat. Op basis van het format verwijzen we verder naar de volgende punten:

a. Maatregelen voor diversiteitsrijke landschapselementen dragen in hoge mate bij aan de biodiversiteit van het landbouwecosysteem.
b. Er wordt gericht onderzoek gedaan naar effectieve maatregelen voor de aanleg, inrichting en het beheer van landschapselementen. Dat wordt gedaan door Wageningen University & Research (WUR), in het beleid voor groenblauwe dooradering, in het Aanvalsplan Landschap en in het Agroforestry Netwerk. De wetenschappelijke basis is dan ook groot. Het streven naar meer combinatie van natte, kruidenrijke en/of houtige elementen zorgt voor verbetering van slapen, foerageren en voortplanten van diverse diersoorten in deze elementen.
c. Er zijn veel mogelijkheden voor verbeteringen op het gebied van bewustwording en stimulering in de landbouw van nieuwe landschapselementen en het beheer van bestaande landschapselementen. Zo is er 47.000 hectare aan natte elementen (sloten, poelen, overig water), maar daarvan is op ongeveer 1.600 hectare ecologisch slootbeheer afgesloten. Daar is nog een grote verbeterslag te maken.
d. De beoogde maatregelen in het ANLb zijn haalbaar en kosteneffectief. In een maatregel kan juist onderhoud van een houtig of nat element naast beheer van een kruidenrijke rand zorgen voor de drie factoren waar de bijbehorende diersoorten behoefte aan hebben (slapen, foerageren, voortplanten).
e. De synergie met artikel 4 is groot. Een rijke diversiteit aan landschapselementen kan namelijk niet alleen een verbinding vormen tussen natuurgebieden, maar ook met bestuivers die zich in of naast landschapselementen bevinden en met boerenlandvogels van dooradering. Daarnaast dragen beheerde houtige landschapselementen bij aan de klimaatopgave en beheerde natte landschapselementen aan de KRW.
f. De WUR, BoerenNatuur en de partijen in het Aanvalsplan Landschap zijn deskundigen op het gebied van maatregelen voor rijke diversiteit aan landschapselementen. Zij adviseren ons hier dan ook over. Voor duurzame agrobosbouw en voedselbosbouw adviseert het Agroforestry Netwerk Nederland. We hebben belanghebbenden, zoals natuur- en landbouworganisaties, bij stakeholderoverleggen geïnformeerd. De landbouworganisaties zien dat aanleg van nieuwe landschapselementen ten koste kan gaan van landbouwareaal en hebben behoefte aan meer budget en meer kennis voor beheer van bestaande landschapselementen.

8.6.3 Oppervlakte voor herstel van ontwaterde veengebieden in de landbouw

Ontwaterde veengebieden in de landbouw beslaan circa 1.800 km² (180.000 hectare). De Europese Commissie vraagt landen of er een plan is voor een lager percentage, dat is er niet in Nederland.

8.6.4 Oppervlakten en mogelijke gebieden waar maatregelen van toepassing zijn

Indicatieve totale oppervlakte waarvoor herstelmaatregelen gelden tot 2030

Artikel 11.1, 11.2 en 11.3 opgeteld, zonder overlap tot 2030

Dit is nog niet ingevuld. Dat komt bij het definitieve Natuurplan.

Artikel 11. 4, biodiversiteitsmaatregelen tot 2030

De indicatieve totale oppervlakte is 50 km².

Artikel 11.4, vernattingsmaatregelen tot 2030

De indicatieve totale oppervlakte is 500 km².

Artikel 11.4, veengebieden met ander grondgebruik

Buiten het huidige Veenweideprogramma is het nu niet voorzien om veengebieden met ander grondgebruik verder te vernatten. Daar zijn meerdere redenen voor. Stedelijk gebied op veengrond is zeer complex. Het is ook lastig om daar de juiste grondsoort aan toe te kennen, want door de bouwwerkzaamheden zijn de bouwlocaties vaak met zand aangevuld. De bodemkaart van de stedelijke omgeving bevat daarnaast veel lacunes. Daarnaast is bij de natuurgebieden op veengrond in het Interbestuurlijk programma Veenweide door de natuurorganisaties onderzocht welke maatregelen nodig zijn voor vermindering van broeikasgassen uit natuurgebieden op veengrond. Dat waren kostbare maatregelen voor een relatief klein effect op de broeikasgasemissies. Daar is toen niet toe besloten, omdat de grootste opgave voor het Klimaatakkoord in het landbouwareaal ligt. Verder zijn de afspraken voor het Klimaatakkoord in arealen groter dan de opgave in de NHV. Daarom sluiten we vooralsnog aan bij de inzet in het Interbestuurlijk programma Veenweide om met name maatregelen op veengrond in de landbouw te ondersteunen.

Indicatieve kaarten van mogelijk te herstellen gebieden

Het Natuurplan-format vraagt om één indicatieve kaart voor alle indicatoren van mogelijk te herstellen gebieden voor 2030. Hiervoor worden bij voorkeur meerdere kaarten bij elkaar opgeteld. Dit zijn ten eerste de provinciale natuurbeheerplannen waarin de leefgebieden open grasland, open akker, dooradering en categorie Water en categorie Klimaat zijn begrensd. Dit zijn de nu bekende gebieden waarvoor we het budget voor agrarisch natuurbeheer inzetten. Daarnaast gebruiken we veengrond uit de grondstoffenkaart Meststoffenwet.

Indicatieve totale oppervlakte waarvoor herstelmaatregelen gelden tot 2040

Dit is nog niet ingevuld. Dat geldt zowel voor artikel 11.1, 11.2 en 11.3 (zonder overlap), als voor artikel 11.4 (biodiversiteitsmaatregelen en vernattingsmaatregelen). De invulling komt bij het definitieve Natuurplan.

Indicatieve totale oppervlakte waarvoor herstelmaatregelen gelden tot 2050

Dit is nog niet ingevuld. Dat geldt zowel voor artikel 11.1, 11.2 en 11.3 (zonder overlap), als voor artikel 11.4 (biodiversiteitsmaatregelen en vernattingsmaatregelen). De invulling komt bij het definitieve Natuurplan.

8.6.5 Bestaande inzet op artikel 11

De bestaande inzet is te vinden in bijlage A.

8.6.6 Monitoring

We willen optimaal gebruikmaken van bestaande monitoringssystemen en -programma's om de effectiviteit van herstelmaatregelen in landbouwecosystemen in beeld te brengen. Waar nodig ontwikkelen we een nieuwe beoordelingssystematiek of passen we de bestaande systematiek aan de NHV-eisen aan. Het uitgangspunt is dat de monitoring en beoordeling ook werkelijk inzicht geeft in de effectiviteit van maatregelen en de voortgang op de herstelopgave binnen de Nederlandse situatie. Dit vraagt om maatwerk per indicator, waarbij voor artikel 11.1 geen monitoring plaatsvindt.

Grasvlinderindex (artikel 11.2a)

De nationale graslandvlinderindex is opgebouwd uit populatietrends van tien soorten van de Europese graslandvlinderindicator die in Nederland voorkomen. De gegevens zijn ontleend aan het Meetnet Vlinders van het Netwerk Ecologische Monitoring, waarbinnen sinds 1992 gemonitord wordt voor robuuste en representatieve landelijke populatietrends. Jaarlijks voeren vrijwilligers tellingen uit op basis van gestandaardiseerde veldprotocollen binnen inmiddels bijna 1.200 vaste looproutes met landelijke dekking. De Vlinderstichting coördineert dit. In 2025 is deze stichting in opdracht van het Rijk is gestart met aanvullende monitoring, zodat alle elf in Nederland voorkomende graslandvlindersoorten structureel gemonitord worden voor de NHV-rapportage. Jaarlijks berekent het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de graslandvlinderindex en -trend voor de NHV vereiste methodiek. Het Compendium voor de Leefomgeving verzorgt de publicatie.

Diversiteitsrijke landschapselementen (artikel 11.2c)

Voor de monitoring van het percentage van het landbouwareaal met diversiteitsrijke landschapselementen maken we gebruik van bestaande monitoringssystemen, waaronder de Europese LUCAS-module Landschapselementen, de perceelsregistratie van het GLB en het Landschapselementenregister (LASREG). In 2025 heeft Wageningen Environmental Research een inventarisatie uitgevoerd van deze monitoringssystemen en kennishiaten geïdentificeerd. We werken eraan om deze kennishiaten te dichten. Dat doen we onder andere met RVO, de beheerder van het geïntegreerd beheers- en controlesysteem (GBCS) van het GLB, en het CBS (nationaal LUCAS-point of contact).

In aanloop naar de eerste NHV-verslagleggingscyclus werken we een integrale methodiek uit voor de beoordeling van het percentage landschapselementen volgens de NHV-eisen. Daarbij sluiten we aan op de EC-richtsnoeren en stemmen we af met de Europese Commissie. We ontlenen de gegevens aan operationele monitoringsystemen die beschikbaar zijn sinds 18 augustus 2024. We delen de gebruikte geospatiale gegevens uit het GBCS volgens de verplichtingen van de INSPIRE-richtlijn.[177]

177 In de Richtlijn inzake infrastructuur voor Ruimtelijke informatie in de Europese gemeenschap (INSPIRE-Richtlijn 2007/2) staan regels voor het oprichten van een Europese infrastructuur voor ruimtelijke gegevens. Deze richtlijn verplicht overheidsinstanties om ruimtelijke gegevens op dezelfde manier te beheren, te delen en beschikbaar te maken.

We beoordelen en rapporteren het percentage landbouwareaal met diversiteitsrijke landschapselementen ten minste elke zes jaar. De eerste rapportage aan de Europese Commissie is uiterlijk 30 juni 2031.

Boerenlandvogels (artikel 11.3)

De nationale boerenlandvogelindex is opgebouwd uit populatietrends van alle 27 soorten van NHV-bijlage 5. De gegevens zijn ontleend aan de landelijke broedvogelmeetprogramma's van het Netwerk Ecologische Monitoring. Sovon Vogelonderzoek Nederland voert de broedvogelmeetnetten uit, in samenwerking met onder andere het CBS, de provincies, terreinbeherende organisaties en Rijkswaterstaat. Jaarlijks verzamelen vrijwilligers data op basis van gestandaardiseerde veldprotocollen binnen inmiddels bijna 2500 vaste telgebieden met landelijke dekking. Deze meetnetten maken gebruik van geautomatiseerde applicaties met drievoudige validatie, elektronische databases en geografische informatiesystemen. In 2026 heeft Sovon advies uitgebracht over het verbeteren van de monitoring van boerenlandvogels om herstel effectief te meten.[178] De beoordeling van de huidige trends en teldekking wijst uit dat op landelijke schaal robuuste en representatieve trends kunnen worden berekend voor 26 van de 27 soorten. Voor de NHV-rapportages zal het CBS de nationale boerenlandvogelindex berekenen aan de hand van het basisjaar 2025. Daarmee reflecteren de trendwaarden de populatieontwikkeling van de betrokken boerenlandvogels en brengen ze de voortgang op de NHV-herstelopgave voor 2030, 2040 en 2050 in beeld.

Ontwaterde veengebieden in de landbouw (artikel 11.4)

We maken voor de monitoring van de vernatting van organische bodems in de landbouw die bestaan uit ontwaterde veengebieden gebruik van het Nationaal Onderzoeksprogramma Broeikasgassen Veenweiden (NOBV). Dit programma verricht sinds 2019 metingen aan bodemdaling, broeikasgasfluxen, en de chemische en fysische eigenschappen van veenbodems om de effectiviteit van herstelmaatregelen in beeld te brengen. Een consortium van verschillende universiteiten en kenniscentra doet hier onderzoek naar. Dat gebeurt onder aansturing van STOWA, het kenniscentrum voor de waterschappen. Vanuit de monitoring van het NOBV maken we elke drie jaar de voortgang van de vernattingsmaatregelen inzichtelijk.

Voor artikel 11.4 geldt geen referentiejaar. Daarom moeten we al het landbouwareaal op ontwaterde veengebieden met vernatting steeds meetellen en op de kaart zetten. Zo'n kaart geeft bij RVO inzicht in cumulatie met het landbouwareaal op ontwaterde veengebieden met overige herstelmaatregelen voor biodiversiteit. RVO rapporteert namelijk jaarlijks die overige herstelmaatregelen voor het GLB.

178 Sovon Vogelonderzoek Nederland. (2026). *Advies maatregelen en monitoring ten behoeve van boerenlandvogeldoelen in de Natuurherstelverordening*.

Vooruit met boeren die een duurzame omslag maken

Interview

Erik de Jonge op de drooggevallen vloedvlakte van het Markiezaat. Normaal staat hier 's winters water. Zonder die jaarlijkse overstroming verruigt het strand en verdwijnen de broedvogels.

De Brabantse Wal bij Bergen op Zoom is niet zomaar een natuurgebied. Uitgestrekte bossen, stuifzand, heide, veenmoeras en een groot meer met kustbroedvogels. Alles wat Brabant te bieden heeft, ligt hier bij elkaar. Maar de druk op het natuurgebied neemt toe, vooral door verdroging en verzuring. Erik de Jonge, beheerder bij Brabants Landschap, werkt samen met de boeren uit het gebied aan het herstel.

Een bodem zuurder dan cola

In Eriks beginjaren, vanaf 2008, kwamen er één of twee branden per jaar voor in het gebied. Nu zijn het er soms veertig tot vijftig. De toename komt door aanhoudende droogte en hogere temperaturen als gevolg van klimaatverandering: de bodem droogt sneller uit en vat daardoor eerder vlam. In Mattenburgh, het oudste bosreservaat van Nederland dat hier ligt, meet hij een bodem-pH van 2,7, zuurder dan cola, als gevolg van jarenlange stikstofneerslag. Duizenden jonge eiken zijn er al gestorven.

Erik werkt op verschillende manieren aan herstel. In het Markiezaat, een groot meer aan de westkant van het gebied, worden nieuwe broedeilanden opgespoten om kustbroedvogels terug te brengen. Erik is daarvan projectleider en de uitvoering start over ongeveer een jaar. Provincie Noord-Brabant investeert 7,7 miljoen euro vanuit het Transitiefonds van het Rijk. Met het waterschap en de provincie werkt hij aan de aanvoer van extra water, zodat het meer 's winters weer op peil komt. En met de boeren in de omgeving werkt hij aan minder stikstof. De aanpak daarvoor, zo blijkt op de Brabantse Wal, begint aan de keukentafel.

Een kale zandplaat in het Markiezaat. Als deze vloedvlaktes niet elk winter onder water staan, schiet de begroeiing op en verdwijnt de open ruimte die broedvogels als de kluut en de lepelaar nodig hebben om te nestelen. Door toenemende droogte staat er steeds minder water.

Veertig jaar vertrouwen

Stikstofneerslag is een van de grootste veroorzakers van de problemen op de Brabantse Wal. En de bedrijven die daaraan bijdragen liggen tussen de natuurterreinen in. Dus zocht Erik ze op. Brabants Landschap verpacht veel graslanden, akkers en boerderijen aan boeren in de omgeving; sommige pachters zitten er al veertig jaar. Erik kent de meesten van hen inmiddels twintig jaar persoonlijk. Die lange relaties blijken goud waard. Ze zorgen voor wederzijds vertrouwen en begrip. 'Ook als het moeilijk wordt, blijven we met elkaar in gesprek', zegt Erik. 'Dat is de basis van alles wat we hier samen doen.'

Vanuit dat vertrouwen startte Erik een samenwerking met een groep boeren rondom een rijksregeling voor extensivering van melkveehouderijen nabij stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Boeren die meedoen, krijgen een subsidie per hectare als ze hun bedrijf ingrijpend verduurzamen. Vier melkveehouders kozen daarvoor: ze houden minder vee per hectare, gebruiken geen kunstmest en geen bestrijdingsmiddelen meer en leggen op minimaal tien procent van hun bedrijf ruimte aan voor natuur, zoals bloemrijke bermen, hagen en poelen. Brabants Landschap helpt ze daarbij, onder meer door extra grond te verpachten: door de extensivering gaat hun productie omlaag. Twee van de vier zijn inmiddels volledig biologisch. De andere twee zijn bezig met de omschakeling.

Van piekbelaster naar natuurboer

Het meest sprekende voorbeeld is een boer die jarenlang de grootste stikstofpiekbelaster van de Brabantse Wal was. Toen zijn dochter aangaf het bedrijf niet te willen overnemen, veranderde zijn perspectief. Via de LBV-plusregeling, een vrijwillige uitkoopregeling voor veehouders met hoge stikstofuitstoot, beëindigde hij zijn melkveehouderij en zijn de stallen afgebroken.

Hij stopte niet met boeren. Hij beheert nu het natuurvee van Brabants Landschap: runderen die in de zomermaanden in het gebied grazen. Door te grazen houden ze de vegetatie kort en open. Zo blijven de vloedvlaktes, de kale lage zandplaten langs het meer, vrij van hoge begroeiing en toegankelijk als broedplek voor kustbroedvogels. De boer regelt de veterinaire zorg en registreert de kalfjes. 'Ik bepaal waar en hoeveel er gegraasd wordt', zegt Erik. 'Hij waakt over de gezondheid van het vee. Dat is een perfecte taakverdeling.'

Binnenkort krijgt elk rund een GPS-halsband op zonnepaneel. Via een app tekent Erik digitaal in welke gebieden de koeien niet mogen komen. Nadert een koe zo'n grens, dan hoort ze een piepje. Na een paar dagen heeft ze dat geleerd en blijft ze vanzelf weg van de broedgebieden. Zo kunnen de vloedvlaktes in het broedseizoen met rust worden gelaten, zonder dat er een fysiek hek nodig is.

Natuurvee van Brabants Landschap op de vloedvlaktes van het Markiezaat. De runderen houden het gebied open en maken het geschikt voor broedvogels als kluten en lepelaars.

Een vliegwiel in beweging

De samenwerking breidde zich verder uit. Boeren maken gezamenlijk compost van maaisel uit de natuurgebieden en gebruiken dat op hun eigen land. Er is een kennisuitwisselingsgroep ontstaan. Een van de eerste deelnemers combineert zijn biologische bedrijf nu met zorglandbouw, waarbij mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt op het bedrijf meewerken. Een andere boer is gestart met bamboeteelt: bamboe groeit snel, legt veel CO2 vast en kan worden gebruikt als bouwmateriaal, een duurzaam alternatief voor zijn vroegere intensieve bedrijf. Inmiddels hebben zes andere boeren zich aangemeld voor de extensiveringsregeling.

> 'De boeren die een duurzame omslag maken doen dit omdat ze deel willen uitmaken van de toekomst. Niet omdat het moet.

8.7 Bosecosystemen (artikel 12)

Dennenbos bij Sevenum, fotograaf: Matthijs van Os

8.7.1 Nationale aanpak

Artikel 12 bevat doelstellingen voor het verbeteren van de biodiversiteit in bosecosystemen. Deze doelstellingen vullen de algemene hersteldoelen voor boshabitattypen uit artikel 4 aan.

We hanteren de internationaal vastgestelde definitie van 'bos' die ook voor LULUCF-klimaatrapporates wordt gebruikt.[179] Bos wordt daarin gedefinieerd als: "Een terrein met houtachtige begroeiing van ten minste 0,5 hectare, ten minste 30 meter breed [...]. De bomen moeten ter plekke een minimale hoogte kunnen bereiken van 5 meter". Bossen in Nederland zijn eigendom van verschillende organisaties. Ongeveer de helft van de bossen valt onder eigendom van de overheid, waaronder provincies, Staatsbosbeheer en gemeenten. De andere helft van de bossen in Nederland is van natuurorganisaties of van particuliere boseigenaren.[180] Maatregelen zullen dan ook bij verschillende organisaties terechtkomen.

Tabel 8.20 biedt een overzicht van de maatregelen die lidstaten volgens artikel 12 moeten nemen.

Tabel 8.20 Samenvatting van de verplichtingen uit artikel 12 van de NHV

Artikel	Inhoud	Soort verplichting	Datum eerste verplichting
12.1	De lidstaten nemen de herstelmaatregelen die nodig zijn om de biodiversiteit van bosecosystemen te verbeteren. En houden hierbij rekening met bosbranden.	Resultaatsverplichting op het treffen van maatregelen.	-
12.2	De lidstaten realiseren voor 2030 op nationaal niveau een toenemende trend voor de index van algemene bosvogels en werken daarna toe naar een bevredigend niveau.	Resultaatsverplichting op het realiseren van een toenemende trend en vervolgens het bereiken van een bevredigend niveau.	2030
12.3	De lidstaten realiseren voor 2030 op nationaal niveau een toenemende trend voor minstens zes van de zeven indicatoren voor bosecosystemen en werken daarna toe naar een bevredigend niveau. De zeven indicatoren zijn: staand dood hout; liggend dood hout; het aandeel bossen met een ongelijkjarige structuur; bosverbondenheid; de voorraad organische koolstof; het aandeel door inheemse boomsoorten gedomineerde bossen; de diversiteit aan boomsoorten.	Resultaatsverplichting op het realiseren van een toenemende trend en vervolgens het bevredigend niveau.	2030

179 Voor meer info over LULUCF-klimaatrapportages, zie: Wageningen University & Research. (2021). *LULUCF, Land Use, Land-Use Change and Forestry*.
180 Stichting Probos. (2025). *Functievervulling en ontwikkelingen van bossen in Nederland*.

Lidstaten moeten zes van de zeven indicatoren uit artikel 12.3 kiezen op basis van de mate waarin ze de verbetering van de biodiversiteit van bosecosystemen in de lidstaat kunnen aantonen. Hiervoor moeten de lidstaten afgaan op de meest recente wetenschappelijke inzichten. In andere woorden, de lidstaten kiezen de indicatoren die het relevantst zijn voor hun bos. Na 2030 moeten deze indicatoren uit artikel 12.3 en de indicator bosvogeldindex uit artikel 12.2 een landelijke stijgende trend behouden tot een bevredigend niveau is bereikt. Om op nationaal niveau een meetbare stijgende trend te realiseren, moeten op regionaal niveau voldoende maatregelen worden getroffen.

Alle lidstaten moeten uiterlijk in 2030 vaststellen wat dat bevredigend niveau is. Dit moeten ze doen door middel van een open en doeltreffend proces en een beoordeling op basis van de meest recente wetenschappelijke bevindingen. De trend van de gekozen indicatoren uit artikel 12.3 en de bosvogelindex (artikel 12.2) wordt gemeten in de periode van 18 augustus 2024 tot en met 31 december 2030, en vervolgens om de zes jaar totdat de vastgestelde bevredigende niveaus zijn bereikt.

Artikel 12.4 geeft aan dat het gerechtvaardigd is om de verplichtingen niet na te komen als er sprake is van grootschalige overmacht. Daaronder vallen natuurrampen (met name bosbranden) of onvermijdelijke habitattransformaties die rechtstreeks het gevolg zijn van klimaatverandering.

Huidige staat van het Nederlandse bos

Het Nederlandse bos lijdt steeds meer onder de gevolgen van klimaatverandering, stikstofdepositie, verzuring, nutriëntenverlies, verdroging, wilddruk en versnippering. Deze problemen hangen vaak met elkaar samen en versterken elkaar. Verdroging zorgt er bijvoorbeeld voor dat bossen gevoeliger worden voor stikstof, ziekten en plagen. Ook ligt twee derde van het Nederlandse bos, zo'n 250.000 hectare, op zandgronden. Juist deze bossen staan het meest onder druk doordat verschillende problemen hier samenkomen en vragen om kwaliteitsverbetering. Deze factoren zorgen er gezamenlijk voor dat de veerkracht van het bos afneemt, waardoor ecosysteemfuncties zoals natuurwaarde, CO2-opslag en productie van hernieuwbare grondstoffen steeds verder onder druk komen te staan. Als we dit niet aanpakken, gaat de kwaliteit van het bos fors achteruit.[181] Figuur 8.11 brengt het bos in Nederland in beeld.

Figuur 8.11 Areaal bos in Nederland

Bron: WEnR

181 Unie van Bosgroepen i.s.m. Staatsbosbeheer en Stichting Probos. (2020). *Revitalisering Nederlandse Bossen*.

Historische trends indicatoren

Over een aantal indicatoren zijn gegevens bekend over historische trends en de basislijn. Zo is vanuit de dataset Broedvogels van bos[182] bekend dat het overwegend goed gaat met de bosvogels in Nederland, ook al kan dit beeld regionaal sterk verschillen. Populaties zijn gemiddeld toegenomen sinds 1990 en laten de laatste jaren een voorzichtig stijgende trend zien. De bosvogelindex voor de NHV is nog niet vastgesteld en wordt nog ontwikkeld.

Uit een analyse van de historische gegevens uit de Nederlandse Bosinventarisatie (NBI)[183] blijkt dat de indicatoren 'staand dood hout' en 'liggend dood hout' in de periode van 2001 tot 2021 een sterk toenemende trend laten zien. De trend voor staand dood hout is in de periode tussen 2021-2024 gestabiliseerd, terwijl de trend voor liggend dood hout nog steeds toenam. De indicator 'door inheemse boomsoorten gedomineerd bos' is in de periode 2012 tot 2025 licht gestegen en de indicator 'diversiteit aan boomsoorten' is in de periode 2012-2025 stabiel/licht gestegen.

Voor de overige indicatoren ('bosconnectiviteit' en 'voorraad organische koolstof') zijn geen historische data aanwezig vanuit de NBI. Hiervoor moeten de monitoringsystematiek en basislijn nog worden bepaald.

Nederlandse inzet op bossen

We nemen de Bossenstrategie en de hieruit voortkomende provinciale revitaliserings-(bosherstel-) en uitbreidingsplannen als basis voor de uitwerking van de NHV-opgave en voor de daarvoor benodigde aanvullende maatregelen. Deze nationale en provinciale Bossenstrategie(ën) zijn door het Rijk en provincies opgesteld om te voldoen aan de bossenopgave uit het Klimaatakkoord. In dat akkoord staat dat Nederland 0,4 tot 0,8 megaton extra koolstof moet vastleggen in bomen, bos en natuur. Hiervoor moet het bosareaal in Nederland uitgebreid worden en moeten de bestaande bossen worden gerevitaliseerd.

Deze revitaliserings- en uitbreidingsplannen uit de nationale en provinciale Bossenstrategie(ën) dragen ook bij aan de bredere opgave om de natuur te herstellen en veerkrachtiger te maken. Door uit te gaan van de Bossenstrategie kan daarom uitvoering worden gegeven aan zowel de NHV als het Klimaatakkoord. Deze aanpak sluit ook aan bij de afspraak uit het NHV-programmaplan om zoveel mogelijk op bestaande structuren en programma's verder te bouwen. Ook is deze aanpak in lijn met artikel 12.1, waarin staat dat lidstaten herstelmaatregelen moeten nemen die de biodiversiteit van het bosecosysteem in brede zin verbeteren. Maatregelen die bijdragen aan de vitaliteit van het bos doen dit zelden voor maar één indicator. Daarnaast zijn de indicatoren uit de NHV ook een veelgebruikte proxy voor een vitaal bos. Zo hebben revitaliseringmaatregelen vaak een breder positief effect en beïnvloeden ze daarmee meerdere biodiversiteitsindicatoren van de NHV.

Met revitalisering worden vaak herstelmaatregelen binnen bestaande bossen bedoeld, maar bosuitbreiding kan hier ook onder vallen. Sommige provincies hebben bosuitbreiding dan ook als revitaliseringsmaatregel opgenomen in hun revitaliseringsplannen. Bosuitbreiding kan bestaande bossen vitaler maken, bijvoorbeeld door het bosklimaat te verbeteren, de diversiteit van boomsoorten te vergroten, en bossen weerbaarder te maken tegen klimaatverandering en externe drukfactoren. Daarnaast is bosuitbreiding nodig om de bosverbondenheid, een van de zeven indicatoren, te laten toenemen. In dit Natuurplan nemen we bosuitbreiding ook mee als revitaliseringsmaatregel. We geven het aan wanneer we hier expliciet op inzetten.

Ook draagt revitalisering bij aan bosbrandpreventie. De revitaliseringsmaatregelen zelf worden gezien als bosbrandpreventiemaatregelen. Over het algemeen gaan we ervan uit dat een vitaal bos beter bestand is tegen bosbranden. Een vitaal bos is in droge perioden bijvoorbeeld beter bestand tegen uitdroging, kan het (micro)bosklimaat beter behouden en behoudt een hoger bodemvochtpeil. Daarnaast werken provincies en het Rijk aan extra maatregelen tegen natuurbranden. In de regionale uitwerking van de uitvoeringsplannen zullen de revitaliserings- en bosbrandpreventieplannen samenkomen. Deze worden in een later stadium verder uitgewerkt.

182 Compendium voor de Leefomgeving (25 mei 2025). *Broedvogels van bos, 1990-2024*.
183 Opgenomen in de interne tussenrapportage NBI 2025, op aanvraag beschikbaar.

Naast provincies zal ook het Rijk uitvoering geven aan artikel 12. Dit gebeurt via de inzet op rijksgronden en via samenwerkingen met rijkspartijen zoals Staatsbosbeheer, de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en Rijkswaterstaat.

8.7.2 Keuze van indicatoren

Onderbouwing geselecteerde indicatoren

De NHV schrijft voor dat lidstaten zes van de zeven indicatoren kiezen op basis van de mate waarin ze de verbetering van de biodiversiteit van bosecosystemen in de betrokken lidstaat kunnen aantonen, aan de hand van de meest recente wetenschappelijke inzichten.

Voor het Nederlandse bos is de indicator 'aandeel bossen met een ongelijkjarige structuur' het minst van toepassing. Bijlage VI van de verordening geeft de volgende toelichting op deze indicator: "deze indicator heeft betrekking op het aandeel productiebossen met een ongelijkmatige leeftijdsopbouw ten opzichte van bossen met een gelijkmatige leeftijdsopbouw". Hiermee is de indicator vooral bedoeld om inzichtelijk te maken welk deel van het bosareaal gelijkjarig productiebos is. In Nederland heeft het overgrote deel van het bos meerdere doelen, en wordt bos meestal niet enkel gebruikt voor houtproductie via gelijkjarige productiebossen. Deze indicator biedt daarom de kleinste potentiële ruimte voor verbetering van de biodiversiteit voor het Nederlandse bos en is daarom het minst representatief. De overige indicatoren worden wel als representatief gezien voor de Nederlandse context.

Overzicht geselecteerde indicatoren

De zes geselecteerde indicatoren voor artikel 12.3 van de NHV voor Nederland zijn daarmee:

- Staand dood hout
  Staand dood hout levert belangrijke ecologische functies. Dood hout vormt leefgebieden voor insecten, schimmels, mossen, vogels, zoogdieren en amfibieën en is essentieel in voedselketens. Dood hout breekt langzaam af en verbetert daardoor de bodemstructuur, houdt vocht vast en geeft geleidelijk voedingsstoffen af. Daarnaast slaat dood hout langdurig CO_2 op en draagt het bij aan de vitaliteit en klimaatadaptiviteit van bossen.

  Staand dood hout is specifiek van belang als nest- en schuilplaats voor onder andere spechten, uilen, mezen, warmte- en droogteminnende insecten en (korst)mossen. Het draagt daarmee ook bij aan de bosvogelindex.

- Liggend dood hout
  Liggend dood hout biedt een belangrijke bodemfunctie. Het houdt vocht vast en vormt een voedingsbodem voor schimmels, bacteriën, mossen en insecten. Ook biedt het schuilplaatsen voor amfibieën, reptielen en kleine zoogdieren.

  Voor Nederland zijn staand en liggend dood hout belangrijke indicatoren die al structureel worden meegenomen in beleid en monitoring. Dit gebeurt onder andere via de Nationale Bosinventarisatie en via beheermaatregelen, waaronder het aanwijzen van een netwerk van Oude, Aftakelende en Dode bomen (OAD-netwerk).

- Bosverbondenheid
  Ecologische verbindingen zijn essentieel voor soorten om zich te verplaatsen, populaties gezond te houden en genetische diversiteit te waarborgen. Grotere aaneengesloten bossen zijn beter bestand tegen klimaatverandering, ziekten, plagen en stormen. Voor Nederland is dit een belangrijke indicator vanwege de sterke versnippering van bossen, wat een belangrijke oorzaak is van biodiversiteitsverlies.

- Voorraad organische koolstof
  Organische koolstof is een kernindicator voor bodemvruchtbaarheid en bodemleven en daarmee voor bosvitaliteit. Het verbetert het watervasthoudend vermogen, vergroot de weerbaarheid tegen

  droogte, draagt bij aan CO_2-opslag en verhoogt de buffercapaciteit tegen verzuring door vermesting.

  Deze indicator sluit aan bij bestaande verplichtingen vanuit klimaatdoelen en de bindende

EU-bodemmonitoringsrichtlijn (*Soil Monitoring Law*). Voor een vitaal bos zijn vitale bosbodems een cruciaal, maar nog onderbelicht aspect.

- Aandeel door inheemse boomsoorten gedomineerde bossen
  Inheemse boomsoorten ondersteunen een hoge biodiversiteit en zijn goed aangepast aan Nederlandse omstandigheden. Naar verwachting vergroten ze de weerbaarheid tegen klimaatverandering. Hoewel niet-inheemse, klimaatadaptieve soorten ook een rol kunnen spelen, blijft een groot aandeel inheemse soorten belangrijk. Er is al beleid dat stuurt op deze indicator, en monitoring vindt al plaats via de NBI. Deze indicator draagt vanwege het verhogen van de biodiversiteit ook bij aan de bosvogelindex.

- Diversiteit aan boomsoorten
  Een hoge boomsoortendiversiteit vergroot de stabiliteit en weerbaarheid van bossen tegen klimaatverandering, ziekten en plagen. Risico's zijn hierdoor meer gespreid en ziekten en plagen kunnen zich minder snel verspreiden. Variatie in wortels en bladval verbetert daarnaast de bodem en biedt leefgebied voor uiteenlopende flora en fauna. Soortendiversiteit is een basisprincipe van duurzaam bosbeheer en wordt in Nederland al lang gemonitord via de NBI.

8.7.3 Potentiële herstelgebieden en oppervlaktes

Het is niet mogelijk om exact door te rekenen hoeveel hectare voor iedere maatregel nodig is om tot een stijgende trend te komen per indicator. Revitalisering is namelijk maatwerk en de effecten van revitaliseringsmaatregelen hangen sterk af van lokale condities. Mede hierom kiezen we voor een integrale aanpak op nationaal niveau. Daarbij gaan we uit van systeemherstel en het integraal revitaliseren van de Nederlandse bossen, met een gebiedsgerichte implementatie. We sluiten hiervoor aan bij de Bossenstrategie. De revitaliseringsmaatregelen uit deze strategie sluiten een op een aan bij de NHV-indicatoren en zullen ook voor die indicatoren een stijgende trend realiseren.

De revitaliseringsplannen van provincies verschillen sterk van elkaar. In opdracht van LVVN heeft Bosgroepen Nederland daarom in 2024 een analyse gemaakt van de bestaande revitaliseringsplannen en de ambities die provincies hebben beschreven in de provinciale Bossenstrategieën. In deze analyse is ook de potentiële bijdrage van de revitaliseringsplannen aan de NHV-doelen meegenomen. De bevindingen staan beschreven in het rapport Analyse Doelbereik Provinciale Bosrevitaliseringsplannen (december 2024).[184] Deze analyse is geactualiseerd door middel van een nieuwe uitvraag naar bestaand beleid rond bosherstel onder provincies.

Vooropgesteld is de opgave die hieruit volgt een grove schatting van wat er nodig is om de NHV-doelen te behalen. Lang niet alle provincies hebben een revitaliseringsplan. En als ze dit wel hebben, is er veel verschil in mate van concreetheid en in hoeverre het bosbeleid bestuurlijk is vastgesteld. Veel planvorming is tot stilstand gekomen doordat financiering voor uitvoering van de Bossenstrategie ontbrak. Het is hierdoor lastig om een eenduidig beeld te krijgen van de benodigde revitaliseringsopgave.

Indicatie van de hectares

Om een stijgende trend te realiseren en op voldoende areaal maatregelen te nemen, gaan we voor de doelstelling tot 2030 uit van de meest urgente en meest concrete oppervlaktes om te herstellen. Voor deze gebieden hebben provincies de opgave in beeld en hebben zij de maatregelen concreet uitgewerkt. Hiervoor kunnen er op korte termijn plannen worden opgesteld. Dit zijn over het algemeen ook de urgent te revitaliseren hectares waar de meeste potentie is om bij te dragen aan NHV-doelen.

Uit het rapport Analyse Doelbereik Provinciale Bosrevitaliseringsplannen van de Bosgroepen komt naar voren dat er bij zes provincies een concreet beeld is van de te revitaliseren arealen. Dit zijn ook veelal provincies met een aanzienlijk bosareaal. Het totaalareaal concreet in beeld bij deze provincies komt neer op 51.186 hectare. Daar richten we ons op de korte termijn (tot 2030) op.

De overige provincies hebben in hun vastgestelde bossenstrategieën veelal ambities beschreven van de te revitaliseren bossen. Dit komt neer op nog eens 61.810 hectare. Daar richten we ons op de middellange termijn tot 2050 op. In totaal hebben alle provincies samen dus voor 113.000 hectare aan bos in beeld waar vitaliteit verbeterd moet worden voor klimaat en biodiversiteit. Dit beslaat grofweg

184 Op aanvraag beschikbaar.

een derde van het totale Nederlandse bosareaal. De gehele opgave voor revitalisering kan verder oplopen aangezien twee derde van het Nederlandse bos op zandgronden staat en daarmee het risico op verminderde bosvitaliteit zeer hoog is. We blijven de vitaliteit van bossen en de ontwikkeling van de indicatoren monitoren.

Met deze inzet op de korte en middellange termijn worden ook voldoende hectares gerevitaliseerd tot 2030 om uitvoering te geven aan de opgave uit het Klimaatakkoord om koolstof vast te leggen in bestaande bossen. Daarnaast moeten er om het volledige klimaatdoel te halen tot 2030 ook nieuwe bossen en houtige landschapselementen worden gerealiseerd. Deze opgave uit de bossenstrategie loopt achter. Mede via artikel 11, 12 en 13 kan deze opgave versneld worden.

De revitaliseringsmaatregelen worden voor een deel al getroffen, onder andere via de Bossenstrategie, de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en eigen middelen van provincies. Het precieze aantal hectares dat nu wordt uitgevoerd is niet in beeld omdat maatregelen aan verschillende doelen tegelijk bijdragen en uitvoering via verschillende programma's gebeurt. De inschatting op basis van de uitvraag en eerdere analyses is dat grofweg voor 19.000 hectare aan revitalisering tot 2030 via staand beleid wordt uitgevoerd. Dit is afgeleid uit de informatie dat provincies aangeven voor ongeveer 40 procent van de opgegeven maatregelen financiering beschikbaar te hebben.

Eén indicator wordt niet bediend via de revitaliseringsplannen: 'bosverbondenheid'. Een stijgende trend op deze indicator moet gerealiseerd worden met bosuitbreiding die bossen met elkaar verbindt. Voor het Klimaatakkoord is in de Bossenstrategie 37.000 hectare bosuitbreiding (10 procent meer bos) als doel opgenomen. Dit zal ruim voldoende zijn om de indicator bosverbondenheid te doen stijgen, mits de bossen op de juiste plek worden gerealiseerd. Er ontbreekt nog financiering voor deze opgave. De NHV-opgave voor bosverbondenheid werken we in aanloop naar het definitieve Natuurplan verder uit.

Samenvattend betekent dit dat de opgave tot 2030 51.000 hectare te revitaliseren bos beslaat. Daarvan wordt 19.000 hectare al uitgevoerd via staand beleid. 32.000 hectare moet aanvullend gerevitaliseerd worden om aan de NHV-doelen te voldoen. Daar komen nog hectares bij die nodig zijn voor de indicator bosverbondenheid. Hoeveel dat er zijn, is nog niet duidelijk. We brengen dit in aanloop naar het definitieve Natuurplan in kaart.

De opgave tot 2050 is nog eens 62.000 hectare te revitaliseren bos. Hiermee is 113.000 hectare bos in beeld waar met maatregelen vitaliteit kan worden verbeterd en een stijgende trend kan worden ingezet voor de indicatoren uit de NHV. Dit pakket geeft ook voldoende invulling aan afspraken uit het Klimaatakkoord voor koolstofvastlegging in bestaande bossen. Hiermee worden ook habitatbossen binnen Natura 2000 gerevitaliseerd en dragen de maatregelen dus direct bij aan de VHR-opgave en de opgave uit artikel 4 van de NHV.

8.7.4 Inzet op artikel 12

Bestaande inzet

Verschillende programma's, waaronder de Bossenstrategie, leveren al een bijdrage aan het behalen van de doelen voor artikel 12. De maatregelen uit de Bossenstrategie die worden genomen in het kader van artikel 12 kunnen breder bijdragen aan de NHV-opgaven. Hierbij is een directe link te leggen met artikel 4 (herstel van land-, kust- en zoetwaterecosystemen), artikel 10 (herstel van bestuiverpopulaties) en artikel 13 (aanplant van drie miljard extra bomen).

Bossenstrategie

In het Klimaatakkoord (uitvoering van de Klimaatwet) is afgesproken dat er koolstof wordt vastgelegd in landgebruik. Een deel van deze koolstofvastlegging is toegewezen aan bos, bomen en natuur. Om hier invulling aan te geven hebben het Rijk en provincies samen een Bossenstrategie opgesteld, waarin ook het versterken van de biodiversiteit een belangrijk doel is. In de Bossenstrategie is het revitaliseren van bestaand bos en het realiseren van 37.400 hectare nieuw bos tot en met 2030 opgenomen.

In de uitwerking van de Bossenstrategie hebben provincies uitbreidings- en revitaliseringsplannen opgesteld. De voorgenomen maatregelen in deze plannen zijn nodig om de kwaliteit en weerbaarheid

van de Nederlandse bossen te verbeteren. Voor een deel kunnen ze ook invulling geven aan de herstelplannen in het kader van artikel 12 van de NHV. Een deel van de uitvoering van de Bossenstrategie wordt nu gefinancierd vanuit het Programma Natuur en de eerste tranche koploperprojecten uit het NPLG. Deze middelen zijn nog niet voldoende om alle plannen te realiseren.

Boshabitattypen en bosvogels (VHR en artikel 4)

De Bossenstrategie draagt ook bij aan de VHR-doelen. De revitaliseringsplannen van de provincies geven in sommige gevallen direct invulling aan het verbeteren van habitats ten behoeve van de VHR. Boshabitattypen kunnen worden hersteld door revitaliseringsmaatregelen en ze kunnen worden uitgebreid vanuit nieuwe aanplant of omvorming van bestaand bos. Hiermee dient één maatregel meerdere doelen. Deze samenwerkingskansen zijn essentieel voor het laten slagen van de plannen en het doelmatig besteden van middelen. Maar maatregelen die genomen worden voor bepaalde doelen kunnen ook juist nadelige gevolgen hebben voor specifieke soorten. Zo zijn bomen nadelig voor het leefgebied van weidevogels. Regionaal moet er bekeken worden hoe maatregelen uitpakken en welke wisselwerking hierin optreedt.

Door de inzet op uitbreiding en herstel van het bosareaal wordt ook het leefgebied van bosspecifieke soorten vergroot en verbeterd. Meer verschillende boomsoorten en meer inheemse soorten maken bossen weerbaarder tegen klimaatverandering en geschikter als leefgebied voor een grotere diversiteit aan soorten. Maar niet alle soorten profiteren hiervan. Wanneer het aandeel naaldbos daalt ten opzichte van het aandeel inheems loofbos, hebben vogelsoorten die afhankelijk zijn van naaldbos minder geschikt leefgebied. In het programmeren en uitvoeren van de maatregelen laten we dit effect meewegen.

Bestuivers (artikel 10)

Een deel van de bestuivers leeft (gedeeltelijk) in het bos. In algemene zin hebben deze bestuivers baat bij de indicatoren waar artikel 12.3 op stuurt. Zo zijn dood hout en inheemse soorten van belang voor het leefgebied van bestuivers. Het verbinden van bosgebieden draagt bij aan de migratie van soorten. Daarnaast kunnen meer open plekken en geleidelijk opgaande bosranden het bosecosysteem verder verbeteren voor bestuiverpopulaties. Deze maatregelen vloeien niet direct voort uit artikel 12, maar zijn goed in te passen in de revitaliseringsmaatregelen.

3 miljard bomen (artikel 13)

Bomen die worden aangeplant als revitaliseringsmaatregel, bijvoorbeeld om menging te bevorderen of om inheemse soorten te introduceren, kunnen meetellen voor de opgave om 3 miljard extra bomen aan te planten. Echter zal de grootste kans om bij te dragen aan deze opgave liggen in de uitbreidingsopgave van de Bossenstrategie en de doelstelling om bosverbondenheid te bevorderen uit artikel 12. Aangezien nieuw aan te planten bos uit ongeveer 4000 bomen per hectare bestaat, kan het doel snel behaald worden. Vice versa is de doelstelling van 3 miljard bomen ook een extra aanjager om de uitbreidingsdoelstellingen te versnellen.

De omvang van deze opgaves zoals die voor artikel 4, 10 en 13 zijn uitgewerkt, nemen we mee in de uitvoering van artikel 12 via de Bossenstrategie. Zo benutten we de wisselwerking tussen deze artikelen zo effectief mogelijk.

Typen maatregelen

Revitalisering is maatwerk en de effecten ervan hangen sterk af van (lokale) condities en factoren. Denk hierbij aan de groeisnelheden van bomen, de leeftijd en structuur van het bos en aanwezige boomsoorten. Deze factoren worden weer beïnvloed door de grondsoort, waterhuishouding, en drukfactoren zoals stikstofdepositie en wilddruk. Welke maatregel op een bepaalde plek passend is, en in welke omvang, moet dus regionaal via de uitvoering worden bepaald. Mede hierom kiezen we voor een integrale aanpak waarbij we uitgaan van systeemherstel en het integraal revitaliseren van de Nederlandse bossen.

Revitaliseringsmaatregelen zijn over het algemeen breed bekend bij overheden en terreinbeheerders. Hierna delen we een brede (niet uitputtende) set aan revitaliseringsmaatregelen die bijdragen aan de NHV-doelen voor artikel 12. Deze zijn afkomstig uit de Analyse Doelbereik Provinciale Bosrevitaliseringsplannen van de Bosgroepen en de uitvraag die is gedaan onder provincies. Uit de

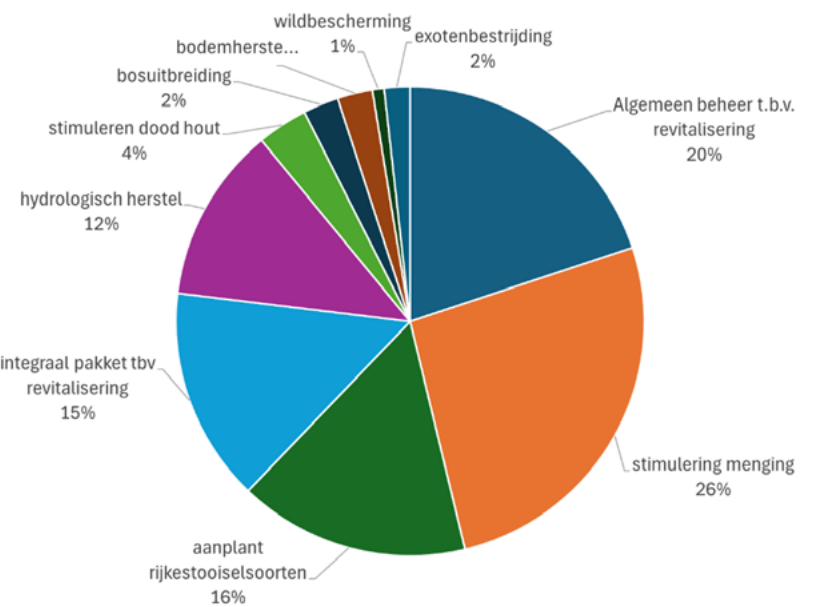
breedte van deze maatregelen blijkt al dat er geen standaardaanpak is voor de revitalisering van bossen.

- Herstellen van de hydrologie (van landschapsschaal tot lokaal);
- Aanplanten van bomen: rijkstrooiselsoorten, droogteresistente soorten, boomsoorten van andere herkomst (geassisteerde migratie), versterken menging;
- Nutriëntengift (zoals steenmeel, kalk, schelpengruis) toedienen om verzuring in de bodem, voornamelijk door stikstofdepositie, te bufferen;
- Introduceren van extra bodemorganismen of het verhogen van het humusgehalte van de bodem;
- Verbeteren van de schaal van het bos, inrichten van overgangszones binnen of buiten het bos en het verbinden van bosgebieden;
- Verhogen van het aandeel dood hout, uitbreiden van het netwerk van Oude, Aftakelende en Dode bomen (OAD);
- Stimuleren van verjonging (jonge bomen) in het bos;
- (Jonge) bomen en onderbegroeiing beschermen tegen schade door wild (wildvraat), bijvoorbeeld met rasters/kokers of door de wildstand aan te passen;
- Versterken van de bosstructuur;
- De bodem beschermen bij exploitatie;
- Het bosklimaat behouden, onder andere door kleinschalig beheer uit te voeren en tijdelijke verstoringen te minimaliseren;
- Verlagen van de stikstofdepositie en uitvoeren van herstelmaatregelen stikstof;
- Stimuleren van spontane opkomst van nieuwe (jonge) bomen (spontane opslag);
- Bos uitdunnen door het selectief kappen van bomen;
- Exoten bestrijden;
- Naald- naar loofbomen omzetten.

Deze interne maatregelen binnen de bestaande bosarealen zullen echter niet voldoende zijn om aan de opgave te voldoen. Ook de externe drukfactoren moeten worden aangepakt. Stikstofdepositie en verdroging door ontwatering zijn bijvoorbeeld drukfactoren die niet (geheel) binnen het bosareaal of door bosbeheerders kunnen worden verholpen. Hoofdstuk 6 (Generieke drukfactoren) gaat hier verder op in.

Figuur 8.12 geeft het aandeel weer van de verschillende typen herstelmaatregelen in de bestaande revitaliseringsplannen en natuurbeheerplannen. Hieruit is op te maken dat een groot deel van de geprogrammeerde maatregelen bestaat uit het algemeen beheer voor revitalisering, het stimuleren van menging, de aanplant van rijkstrooiselsoorten, integrale pakketten en hydrologisch herstel. Andere maatregelen zijn uitgedrukt in hectares een stuk kleiner. Dat kan echter ook komen doordat er maar op weinig hectares maatregelen nodig zijn om een breed effect te realiseren, zoals bij het stimuleren van dood hout. Met de maatregel ‘integraal pakket ten behoeve van revitalisering’ worden de pakketten bedoeld die de provincies hebben opgedragen, maar niet verder zijn uitgewerkt in revitaliseringsmaatregelen. Deze moeten nog verder uitgewerkt worden. Onder de maatregel ‘algemeen beheer’ vallen vooral reguliere beheermaatregelen, zoals dunningen, die specifiek bedoeld zijn om vitaliteit te versterken.

Figuur 8.12 Aandeel van maatregelen in totale hectares van opgevoerde maatregelen door provincies

Om een stijgende trend te kunnen realiseren en op voldoende areaal maatregelen te nemen, gaan we voor de doelstelling tot 2030 uit van de meest urgente en meest concrete arealen om te revitaliseren. Zoals beschreven in paragraaf 8.7.3 zal er 32.000 hectare gerevitaliseerd moeten worden tot 2030 boven op het bestaande beleid voor de NHV-opgave.

De revitaliseringsplannen van de provincies moeten verder worden uitgewerkt en geïmplementeerd. Daarnaast is het noodzakelijk om de randvoorwaarden voor het realiseren van de maatregelen op orde te brengen, zoals het verbeteren en verspreiden van kennis, het borgen van taken en verantwoordelijkheden en toereikende financiering. Dit werken we verder uit in het definitieve Natuurplan.

8.7.5 Monitoring

Bossen in Nederland worden op nationaal niveau gemonitord via de Nederlandse Bosinventarisatie (NBI). Deze wordt uitgevoerd door Wageningen Environmental Research (WEnR). De meetresultaten van NBI zijn van belang voor de Nederlandse overheid om aan internationale rapportageverplichtingen te voldoen, zoals over koolstofvastlegging (LULUCF). De NBI is dan ook een wettelijke onderzoekstaak (WOT) binnen de WOT Natuur en Milieu.

Het doel van de Nederlandse Bosinventarisatie is om een beeld te krijgen van de huidige toestand van het Nederlandse bos. De focus lag voorheen voornamelijk op de (hout)productieve aspecten van het bos, maar hier zijn in de afgelopen decennia steeds meer biodiversiteitsindicatoren aan toegevoegd. Deze indicatoren komen al voor een groot deel overeen met de indicatoren uit de NHV.

Monitoring van de bosvogelindex (nu bekend als bosbroedvogels) valt onder het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Dit wordt gecoördineerd door Sovon en hierover wordt gerapporteerd door het CBS. De bestaande index wordt mogelijk nog aangepast in aanloop naar het definitieve Natuurplan, omdat de bestaande soortenlijst en het meetnetwerk niet representatief zijn voor het huidige Nederlandse bos (en toekomstige ontwikkelingen in het bos). Sovon zal in samenwerking met het CBS een onderzoek uitvoeren naar representatieve vogelsoorten voor het Nederlandse bos en doet op basis hiervan een voorstel voor de aanpassing van de index. Dit bepaalt hoe de bosvogelindex in het definitieve Natuurplan wordt opgenomen.

De indicatoren ‘bosconnectiviteit’ en ‘voorraad organische koolstof’ worden op dit moment niet gemonitord. De bestaande NBI wordt uitgebreid met deze indicatoren en daarmee worden alle indicatoren ondergebracht in de daarvoor bestemde Wettelijke Onderzoekstaak Natuur en Milieu (WOT-NM), onder verantwoordelijkheid van het Rijk. De monitoring van de voorraad organische koolstof wordt uitgevoerd over meerdere jaren. Het is daarom niet mogelijk om een basislijn op te nemen voor het definitieve Natuurplan. De bosconnectiviteit wordt bepaald aan de hand van satellietgegevens. In 2026 ontwikkelt WEnR hier een methodiek voor en kan de indicator worden vastgesteld en opgenomen in het definitieve Natuurplan.

8.8 Aanplant van drie miljard extra bomen (artikel 13)

8.8.1 Nationale aanpak

De Natuurherstelverodening (NHV) vereist in artikel 13.1 een schatting in welke mate Nederland bijdraagt aan de doelstelling van drie miljard extra bomen in de Europese Unie (EU) voor 2030 vanuit de maatregelen die worden genomen in het kader van artikel 4 en artikel 8 tot en met 12. Deze doelstelling komt oorspronkelijk uit de EU-biodiversiteitstrategie.

Opgave

Na de publicatie van de EU-biodiversiteitsstrategie is in de EU-bosstrategie een routekaart opgenomen voor de uitvoering volgens ecologische beginselen. Ook formuleerde de EU een doel waar zowel overheden als NGO's en burgerinitiatieven concreet aan kunnen bijdragen. Zo kunnen initiatieven zelf hun plantacties registreren in een Europese online bomenteller en worden de aangeplante bomen voor alle lidstaten bijgehouden. Volgens dit online platform van de Europese Commissie zijn er in Nederland sinds 2020 1,65 miljoen bomen aangeplant. Deze bomen geven deels al invulling aan de opgave.

Voor het bepalen van de representatieve opgave voor Nederland voor artikel 13 (zie tabel 8.21) kan gekeken worden naar het aandeel landoppervlak. Dit is 0,83 procent van de EU. Hieruit volgt een representatieve bijdrage van 25 miljoen extra bomen als streefdoel.

Tabel 8.21 Samenvatting van de verplichtingen uit artikel 13 van de NHV

Artikel	Inhoud	Soort verplichting	Datum eerste verplichting
13.1	Bijdragen aan het EU-doel om tegen 2030 minstens drie miljard extra bomen aan te planten bij het vaststellen en uitvoeren van de herstelmaatregelen voor de doelen en verplichtingen in artikel 4 en artikel 8 tot en met 12.	Inspanningsverplichting.	n.v.t.
13.2	Bijdragen aan artikel 13.1 met volledige inachtneming van de ecologische beginselen.	Resultaatsverplichting op het in acht nemen van de ecologische beginselen bij de bijdrage uit artikel 13.1.	n.v.t.

Bestaande inzet

In het kader van de landelijke Bossenstrategie (hierna: Bossenstrategie) draagt Nederland sinds 2020 bij aan de doelstelling van drie miljard bomen door de aanleg van nieuw bos, het herstel van bestaande bossen en de aanleg van landschapselementen en bomen in het landelijk en stedelijk gebied. Het doel om 25 miljoen bomen te planten past binnen de opgave van de Bossenstrategie om het bosareaal met 10 procent uit te breiden en bestaande bossen te herstellen. Wel moet het realisatietempo van de Bossenstrategie dan versneld worden.

Aanvullende inzet

Om in 2030 25 miljoen bomen te hebben aangeplant, moet het bestaande beleid uitgevoerd worden. Hiervoor is financiering nodig en moet het makkelijker gemaakt worden om bomen te planten, oftewel

de regeldruk te verlagen. De opgave voor artikel 13 zorgt niet voor extra beleid, maar vraagt om het realiseren van het bestaande beleid met voldoende middelen en aandacht voor knelpunten in de uitvoering. In het definitieve Natuurplan definiëren we de exacte maatregelen en opgave die nodig zijn om 25 miljoen bomen aan te planten.

8.8.2 Inzet op artikel 13

De eisen die de NHV stelt in artikel 4 en artikel 8 tot en met 12 die van invloed zijn op het aantal geplante bomen, zullen in de praktijk grotendeels worden uitgevoerd vanuit de Bossenstrategie. Dit is met uitzondering van het stedelijk ecosysteem.

Er zijn drie randvoorwaarden voor de aanplant van extra bomen (artikel 13.2):
1. De aanplant vindt plaats met volledige inachtneming van de ecologische beginselen.
2. De aanplant is gericht op het verbeteren van de ecologische verbondenheid.
3. De aanplant is gebaseerd op duurzame bebossing, herbebossing en boomaanplant, en de uitbreiding van de stedelijke groene ruimten.

Integrale aanpak

De meeste aanplant van bomen zal integraal plaatsvinden via de uitvoering van de Bossenstrategie. Maar ook maatregelen die uit andere NHV-artikelen voortkomen, zullen bijdragen aan het planten van meer bomen. Dit geldt voor aanplant voor de boshabitattypen uit artikel 4, bestuivers uit artikel 10, landschapselementen uit artikel 11 en de herstelmaatregelen in het bos uit artikel 12. Door de compensatie-opgave in artikel 8 zal ook aanplant plaatsvinden in stedelijke gebieden.

Ook zijn de afgelopen jaren de genenbank en zaadgaarden versterkt om te zorgen voor voldoende inheems autochtoon plantgoed (jonge boompjes van inheemse en autochtone herkomst, opgekweekt door kwekers, voor nieuw bos of te planten in bestaande bossen). Daarnaast ligt de nadruk op het verbinden van bestaande boskernen door nieuwe aanplant van bos en op het inzetten van een netwerk van groene en blauwe landschapselementen. Wanneer er bos gekapt wordt, voorziet de Omgevingswet in het duurzaam herbeplanten van het gekapte bos. In de uitvoering is hiervoor nog extra handhaving nodig.

Bij het bepalen waar en op welke manier bomen of bos aangeplant moeten worden, moet de regionale uitvoering rekening houden met de vraag hoe dit past bij het cultureel erfgoed en de landschapskwaliteit. Ook is er daarbij aandacht nodig voor andere natuurdoelen, zoals bij weidevogels het beschermen van de grutto, waarbij bomen verstorend kunnen werken.

Bestaande inzet

Artikel 12 en de Bossenstrategie kunnen een grote bijdrage leveren aan de opgave van artikel 13. Zo is er vanuit artikel 12 ook een opgave om de bosverbondenheid te verbeteren. De geplante bomen voor meer bosverbondenheid tellen eveneens mee voor artikel 13. In de Bossenstrategie staat dat het bosareaal met 10 procent moet toenemen, dat meer bomen in het landelijk gebied gestimuleerd moet worden via Groenblauwe dooradering en dat de doelstellingen van 25.000 hectare agroforestry en 1.000 hectare voedselbos gelden. De uitvoering van de Bossenstrategie en de uitbreidingsdoelstellingen loopt echter ver achter op doelbereik. Dit heeft te maken met een gebrek aan financiering, het uitblijven van ruimtelijke keuzes en lange procedures om tot realisatie te komen. In de Voortgangsrapportage Natuur (VRN) staat een uitgebreidere analyse.[185] Hierin rapporteren het Rijk en de provincies elk jaar aan de Tweede Kamer over de voortgang van verschillende beleidstrajecten, waaronder de Bossenstrategie.

De doelstelling uit de Bossenstrategie is de aanplant van 37.400 hectare extra bos. Een hectare bos is niet simpelweg om te rekenen naar het aantal individuele bomen dat is aangeplant. Dat komt mede doordat sommige bossen via spontane bosverjonging worden ontwikkeld. Er worden dan dus niet specifiek bomen geplant, maar er groeien wel nieuwe bomen. Per hectare nieuw bos worden er rond de 4.000 bomen geplant. In een volgroeid bos staan rond de 500 bomen per hectare. Daarmee is de bandbreedte van deze uitbreidingsopgave ongeveer 20 tot 150 miljoen bomen. Met maatregelen voor andere NHV-artikelen vallen we ruimschoots binnen de marge van de 25 miljoen bomen. Via de Bossenstrategie kan daarom per 2030 een representatieve bijdrage geleverd worden aan artikel 13.

185 IPO, BIJ12, & Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. (2025). *Natuur in Nederland. Stand van zaken eind 2024. Elfde Voortgangsrapportage Natuur*.

Aanvullende inzet

Het bepalen van de extra inzet voor artikel 13 hangt af van de inzet en opgave voor artikel 4 en artikel 8 tot en met 12. Hieruit moet blijken hoeveel bomen vanuit deze artikelen worden aangeplant. Ook zullen er via maatschappelijke initiatieven bomen worden aangeplant. Denk aan initiatieven als de Boomfeestdagen, Trees for All en Meer Bomen Nu. Wat er daarna nog nodig is om tot de 25 miljoen bomen te komen, wordt gedaan via de Bossenstrategie en artikel 12. Dit nemen we op in het definitieve Natuurplan.

8.8.3 Monitoring

We verkennen of de monitoring van artikel 13 kan lopen via het Landschapselementenregister (LASREG). Dit register brengt op basis van satellietdata de ontwikkelingen in het areaal bos, landschapselementen en solitaire bomen in kaart. De ontwikkeling van de monitor zal voor 2030 klaar zijn en met terugwerkende kracht de aanplant van bomen vanaf 2020 tonen voor zowel stedelijke, agrarische als natuurgebieden. Hierin worden ook de maatschappelijke initiatieven meegenomen die niet direct zijn gekoppeld aan een uitwerking van een NHV-artikel, maar waar wel bomen worden aangeplant.

Met LASREG zijn de bomen die worden aangeplant binnen bestaande bossen in het kader van revitalisering niet zichtbaar op satellietbeelden. Hiervoor wordt een losse schatting gemaakt op basis van de inzet voor artikel 12. De resultaten hiervan worden verwerkt in de Europese bomenteller.

Bij Sevenum werkt het Europese project SUPERB aan een bos dat klaar is voor de toekomst

Interview

Maaike de Graaf in het dennenbos bij Sevenum.

In het Limburgse dorp Sevenum, in de gemeente Horst aan de Maas, staat een uitgestrekt dennenbos. Voor de bewoners van Kronenberg is dit bos van groot belang als buffer tegen geluid en drukte. Maaike de Graaf is ecoloog bij Bosgroep Zuid-Nederland en werkt hier al jaren aan één vraag: hoe maak je dit bos klaar voor de toekomst? Samen met het Europese project SUPERB zoekt ze naar antwoorden. 'Modelstudies laten zien dat grove dennenbossen op termijn uit dit deel van Nederland verdwijnen. 'Daarom zorgen we nu al dat er iets klaarstaat om hun plek over te nemen', zegt Maaike.

Grove dennen voor de mijnbouw

Dit bos is niet zomaar ontstaan. Rond 1900 werden de grove dennen hier massaal geplant voor gebruik in de mijnbouw. 'De grove den heeft een torsie in het hout', legt Maaike uit. Het hout draait onder spanning. 'Als de mijn dreigde in te storten, kraakte dat hout. Dan kon je nog wegrennen.' Wat begon als gebruikslandschap heeft langzaam andere functies gekregen: recreatie, biodiversiteit en nu ook koolstofvastlegging. 'Hoe combineer je al die doelen? Gebruik, natuur, geschiedenis, dat loopt hier allemaal door elkaar.'

Links: een blik op de bosbodem in Sevenum. De dikke laag blad breekt moeilijk af. Rechts: een regenworm. Die zijn hier zeldzaam, dus elke vondst is goed nieuws.

Weinig leven in de bodem

Maar dit bos heeft het zwaar. Decennia van luchtvervuiling hebben de bodem zuur gemaakt. Zure bodems bevatten weinig voedingsstoffen, waardoor bomen verzwakken en gevoeliger worden voor droogte en ziektes. De kronen van de grove dennen zijn dun. Er zitten dode takken in. 'Een gezonde grove den heeft vier jaar aan naalden', zegt Maaike. 'Hier hebben ze er vaak maar twee.' Uit bodemonderzoek bleek hoeveel er verdwenen is: regenwormen zijn zeldzaam, het bodemleven is bijna weg. 'We schrokken echt van de resultaten. Zo weinig leven in de bodem, dat zie je niet meteen, maar je voelt de gevolgen overal.'

Nieuwe boomsoorten aanplanten

Het bos bij Sevenum maakt onderdeel uit van SUPERB, een Europese samenwerking van 12 demogebieden, getrokken door het Europees Bosinstituut en de KU Leuven. Het project past binnen de bredere Europese opgave: de Natuurherstelverordening verplicht EU-landen om natuur niet alleen te beschermen, maar ook actief te herstellen. Voor bossen betekent dat onder meer variatie in boomsoorten, meer dood hout en een betere bodemkwaliteit. 'Die doelen zie je hier in de praktijk terugkomen', zegt Maaike.

Concreet zijn er drie dingen gedaan. Ten eerste is steenmeel uitgestrooid vanuit helikopters. Dit gemalen steen maakt de bodem langzaam vruchtbaarder. 'Met de hand is dat niet te doen', zegt Maaike. 'En de helikopter is ook milieutechnisch de beste keuze.' Zware machines zouden diepe sporen achterlaten en de bodem samendrukken, precies de bodem die je juist wilt herstellen. Een helikopter raakt de grond niet, verdeelt het steenmeel gelijkmatig en is snel klaar, zodat dieren nauwelijks worden verstoord. Ten tweede worden nieuwe boomsoorten aangeplant: soorten met bladeren die sneller afbreken en de bodem voeden, en soorten die beter bestand zijn tegen droogte en warmte. En ten derde worden particuliere bosbezitters actief betrokken. Meer dan 50 procent van het Nederlandse bosareaal is in privébezit, vaak kleine stukken grond die zelden in aanmerking komen voor regelingen. 'Die mensen zijn lastig te bereiken', zegt Maaike. 'Maar als ze meedoen, zijn ze altijd gemotiveerd. Ze willen het beste voor hun bos.'

Een veerkrachtig bos

Bij een pas aangeplante jonge wintereik, beschermd door bamboestokjes in plaats van plastic kokers zoals vroeger gebruikelijk was, blijft Maaike staan. 'Die bamboestokjes vergaan gewoon', zegt ze. 'Geen afval, geen gedoe achteraf.'

Maar de belangrijkste ingreep is de menging van soorten. Want als de grove dennen over veertig jaar wegvallen door klimaatverandering, en onderzoekers twijfelen er niet meer aan dat dat gaat gebeuren, dan moet er iets klaarstaan. Eiken, Lijsterbes, Amerikaanse vogelkers: ze groeien al op onder de dennenkronen. 'We weten niet precies welke soorten het gaan redden', zegt Maaike. 'Maar als je ze mengt, dan neemt er altijd wel een de rol van de ander over. We maken dit bos veerkrachtig, zodat het zichzelf kan redden.'

Nieuw aangeplante bomen met bamboestokjes.

Meer dan natuur alleen

Een gezond bos levert veel op. Het zuivert lucht en water, houdt regenwater vast en biedt leefruimte aan vogels die ook in de omliggende landbouwgebieden insectenplagen in toom houden. Wandelaars worden er rustiger van. En economisch loont het. 'Iedere euro die in natuurherstel wordt geïnvesteerd, levert 4 tot 38 euro op', zegt Maaike. 'Dat wordt nog veel te weinig gezien. We meten wat het kost om natuur te herstellen. Maar we meten nooit hoeveel mensen er niet in het ziekenhuis belanden omdat ze schone lucht inademen.'

De lessen uit het project reizen verder. De twaalf Europese demogebieden wisselen kennis uit over hoe je particulieren overtuigt, hoe je bomen aanplant en hoe je omgaat met bosbrandrisico's in het zuiden van Europa. Nederland loopt voorop. 'Hier is houtproductie economisch minder dominant dan in Scandinavië en veel andere Europese landen', zegt Maaike. 'Daardoor hebben we meer vrijheid om het bos ook voor natuur en recreatie in te richten. Andere landen kijken naar ons.'

> 'Iedere euro die we investeren in natuurherstel levert 4 tot 38 euro op. Dat wordt nog veel te weinig gezien.'

8.9 Uitzonderingen (artikel 6 en 7)

In de Natuurherstelverordening (NHV) staat in artikel 4 en 5 een verslechteringsverbod voor land-, kust-, zeewater- en mariene ecosystemen. Artikel 6 en 7 van de NHV bieden hiervoor uitzonderingsmogelijkheden. Artikel 6 biedt uitzonderingsmogelijkheden voor projecten voor de bouw en exploitatie van installaties voor hernieuwbare energie. Artikel 7 van de NHV bevat twee vrijstellingsmogelijkheden voor Defensie, namelijk een uitzondering op het nemen van bepaalde herstelmaatregelen binnen en buiten Natura 2000-gebieden en een uitzondering op het verslechteringsverbod.

8.9.1 Inzet van hernieuwbare energie (artikel 6)

Het is van groot belang om de energietransitie in een voortvarend tempo uit te rollen. Nederland moet immers niet alleen de Europese klimaatdoelen halen, maar ook netcongestie aanpakken en zorgen voor energieonafhankelijkheid. De NHV heeft dan ook een speciale voorziening voor hernieuwbare energieprojecten, namelijk een uitzondering op het verslechteringsverbod van artikel 4 en 5. Artikel 6 stelt namelijk dat hernieuwbare energieprojecten expliciet als een groot openbaar belang beschouwd worden, zoals bedoeld in artikel 4.14 en 4.15 en artikel 5.11 en 5.12. Dit is dan ook een uitzondering met een dwingend karakter, wat betekent dat het bestaan van dit belang niet meer expliciet aangetoond of gemotiveerd hoeft te worden.

Toepassing van de uitzondering

De uitzondering is ten eerste van toepassing op de volgende typen projecten:

1. hernieuwbare energieproductie;
2. hernieuwbare energieopslag;
3. aansluiting van hernieuwbare energieprojecten op het net en energie-infrastructuur.

De verordening biedt de mogelijkheid om bepaalde vormen van hernieuwbare energie te schrappen van de uitzondering van artikel 6. Hier zet Nederland echter niet op in, omdat alle vormen van hernieuwbare energie van groot belang zijn voor een evenwichtig energiesysteem.

De uitzondering is niet van toepassing op projecten voor de productie, opslag en aansluiting van niet-hernieuwbare energie. Behalve productie van fossiele energie geldt artikel 6 ook niet voor projecten voor kernenergie of de afvang en opslag van CO2. Voor dergelijke projecten kunnen initiatiefnemers uiteraard wel een beroep doen op de algemene uitzondering voor het hoger openbaar belang van artikel 4.14 en 4.15 en artikel 5.11 en 5.12. Daarnaast is de uitzondering van artikel 6 alleen van toepassing voor projecten in gebieden die vallen buiten Natura 2000.

Vrijstellingsmogelijkheid voor toetsing

Artikel 6 biedt Nederland de mogelijkheid dat er voor hernieuwbare energieprojecten niet getoetst hoeft te worden dat er minder schadelijke alternatieven beschikbaar zijn. Een voorwaarde om van deze vrijstelling gebruik te maken, is dat er voor zulke projecten wel een milieueffectrapportage is uitgevoerd op plan- of projectniveau. We willen gebruikmaken van deze vrijstelling. Dit zou immers vertraging voorkomen in de energietransitie.

Naar verwachting hebben projecten voor productie, opslag en aansluitingen op het net een zeer beperkt effect op de habitattypen buiten Natura 2000. Het aanleggen van infrastructuur kan onder bepaalde omstandigheden wel een (beperkt) schadelijk effect hebben. Om eventuele schadelijke effecten zoveel mogelijk te beperken, kan natuurinclusief werken uitkomst bieden. Het kabinet zet daarom stappen om het principe van natuurinclusief werken toe te passen voor hernieuwbare projecten (aanleg, productie, opslag en aansluiting). En ook op de projecten waar de uitzondering niet op van toepassing is, zoals kernenergie en industrie.

Natuurinclusief werken

Natuurinclusief werken is een van de leidende principes in het Natuurplan en sluit aan op de kabinetsreactie op het advies Verkenning Natuurinclusief.[186] Het doel is om natuur te integreren in energieprojecten. De insteek is om aan de voorkant de kansen voor natuurinclusief ontwerpen, inrichten en beheren te inventariseren en waar mogelijk toe te passen. Dit benut de kansen voor de natuur en levert een positieve bijdrage aan natuurherstel, zonder dat hier verplichtingen aan vast zitten. Als methodiek wordt daarbij gebruikgemaakt van de programmatische aanpak Basiskwaliteit Natuur (BKN). Hierbij zijn de beoogde condities gekoppeld aan landschapskenmerken, wat betekent dat de inrichting en het beheer van een gebied moeten aansluiten bij het type landschap. Het uitgangspunt is Netto Natuurwinst. Dit is een principe waarbij ruimtelijke ontwikkelingen, zoals energieprojecten, de natuurwaarde van een locatie na afloop aantoonbaar verhogen ten opzichte van de beginsituatie.

De uitwerking en uitvoering vindt plaats in het Uitvoeringsplan natuurinclusief. Hierin wordt voor diverse maatschappelijke opgaven de samenhang geborgd voor natuurinclusief werken. Ook vindt er interbestuurlijke en interdepartementale afstemming plaats en wordt gestuurd op voortgang. Verder wordt hier een koppeling gemaakt met netbeheerders en energiebedrijven die in de praktijk al invulling geven aan natuurinclusief werken. Daarmee ontstaat vanuit een brede maatschappelijke samenwerking draagvlak en perspectief voor een robuuste natuur. Ook blijft het zo mogelijk om snel hernieuwbare energieprojecten te realiseren en vertraging te voorkomen.

Wetgeving

De uitzondering wordt meegenomen in de uitvoeringswetgeving. Dit betekent dat nadere implementatie zal plaatsvinden in wet- en regelgeving, waaronder het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl).

8.9.2 Inzet van defensie (artikel 7)

Het ministerie van Defensie heeft ongeveer 28.000 hectare land in gebruik als militair oefenterrein, schietterrein of vliegbasis. Hiervan is ongeveer 17.000 hectare onderdeel van het Natuurnetwerk Nederland (NNN), waarvan 15.000 hectare ook is aangewezen als Natura 2000-gebied. Het doel van de inrichting, het beheer en gebruik van de terreinen is dat militairen er veilig en natuurgetrouw kunnen oefenen om zich voor te bereiden op mogelijke inzet. Het behoud en de versterking van de natuurwaarden heeft continue aandacht bij het beheer van de terreinen. Door de ligging, het gebruik en het specifieke beheer zijn op deze terreinen bijzondere natuurwaarden behouden gebleven, of hebben die zich kunnen ontwikkelen. Hoewel de resterende hectares geen beschermde status hebben onder het NNN of Natura 2000, wordt het merendeel wel zo beheerd.

Bijdrage aan behoud van habitattypen

Defensie levert een grote bijdrage aan het behoud van diverse habitattypen in Nederland. Deze bijdrage is met name groot op de droge zandgronden, met binnenlandse kraaiheibegroeiingen (34 procent van dit habitattype komt voor op defensieterreinen), jeneverbesstruwelen (29 procent), droge heide (21 procent), zandverstuivingen (18 procent), heischrale graslanden (24 procent) en stuifzandheide met struikhei (13 procent). In de meeste Natura 2000-gebieden leveren defensieterreinen een bijdrage aan de soorten in de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) die te verwachten is op basis van de oppervlakte, of zelfs groter is.

Vrijstelling

In de NHV zijn activiteiten die uitsluitend defensie of nationale veiligheid tot doel hebben aangemerkt als hoogste prioriteit. Daarom staat in artikel 7.1 dat de lidstaten bij het nemen van herstelmaatregelen gebieden vrijstelling kunnen geven als ze worden gebruikt voor activiteiten die uitsluitend nationale defensie tot doel hebben. Het gaat hierbij om herstelmaatregelen zoals bedoeld in NHV-artikel 4.1, 4.2, 4.4 of 4.7 of artikel 5.1, 5.2 of 5.5. Vrijstelling is toegestaan als de maatregelen onverenigbaar worden geacht met het militaire gebruik van de betreffende gebieden.

Plannen of projecten die uitsluitend voor nationale defensiedoeleinden zijn bedoeld, zijn van groot openbaar belang (artikel 7.2, eerste alinea). Deze plannen of projecten kunnen worden vrijgesteld van de eis dat er geen minder schadelijke alternatieve oplossingen beschikbaar mogen zijn (artikel 7.2, tweede alinea). Artikel 7.2 geldt voor de toepassing van artikel 4.14 en 4.15, en artikel 5.11 en 5.12.

186 Minister Van Essen (LVVN). (2026, 24 april). *Kabinetsreactie advies Verkenning Natuurinclusief*.

Van tevoren kan niet worden bepaald welke locaties, plannen of projecten vanaf het indienen van het Ontwerp-Natuurplan tot 2050 onder artikel 7 zullen vallen. Dit hangt per gebied af van de mogelijk te nemen herstelmaatregelen en de relatie tot de defensieactiviteiten. Daarom vallen alle betrokken gebieden onder de reikwijdte van artikel 7. Dat betekent niet dat de vrijstelling ook echt wordt ingezet voor alle betrokken gebieden, plannen en projecten.

Wetgeving en beleidskaders

Los van de rechtstreekse werking van deze bepaling, wordt de borging van de uitzonderingsmogelijkheden van artikel 7 NHV nader vastgelegd in uitvoeringswetgeving, waaronder het Bkl.

Er worden beleidskaders geformuleerd om de vrijstellingsmogelijkheden in artikel 7.1 en 7.2 van de NHV te kunnen inzetten. Dat wordt onder andere gedaan om de balans tussen enerzijds de operationele slagkracht van Defensie en anderzijds het natuurherstel en -behoud te waarborgen.

Extra bijdrage

Defensie streeft ernaar een extra bijdrage te leveren aan natuurherstel en -behoud op de terreinen als dat redelijk en praktisch uitvoerbaar is. Defensie staat open voor gezamenlijk natuurbeheer en voor prioritering met natuurbeheerders van aangrenzende terreinen, om zo integrale focus voor herstel- en beheermaatregelen aan te brengen. Mogelijk moet de invulling van de maatregelen in artikelen 4 en 5 hierop worden aangepast, om te voldoen aan de hersteldoelen. Met het interne natuurbeleid draagt Defensie er zorg voor dat de koppeling tussen natuurherstel en -versterking en de uitbreidingsopgave is geborgd.

Hoofdstuk 9 - Uitvoering

Zeepokken en weekdieren op paal in getijdengebied de Waddenzee

Inleiding

Dit Ontwerp-Natuurplan is de belangrijkste tussenstap tot het definitieve Natuurplan dat we uiterlijk op 1 september 2027 in moeten dienen bij de Europese Commissie (EC). Zoals in hoofdstuk 3 staat, is het Ontwerp-Natuurplan een concept-beleidsdocument dat ingaat op de NHV-opgave, de bijdrage van bestaand beleid, de belangrijkste richtinggevende keuzes, de onderliggende inhoudelijke basis en de stappen tot het definitieve Natuurplan. Daarnaast maken we bestuurlijke afspraken over de uitvoering en uitwerking van verschillende producten die nodig zijn tot aan het definitieve Natuurplan.

l definitieve Natuurplan zal dus concreter aangeven hoe de uitvoering plaatsvindt. Samen met medeoverheden kijken we welke invulling de uitvoeringsprogramma's kunnen krijgen.

9.1 Uitvoering via bestaande afspraken en governance

Het is belangrijk om te markeren dat veel verplichtingen uit de NHV niet nieuw zijn. Vaak gelden al bestaande verplichtingen op basis van internationale afspraken en nationale wetgeving. Dat betekent dat voor veel verplichtingen al beleid bestaat of wordt gevormd met bijbehorende uitvoeringsafspraken. Daarmee leveren ze al een directe bijdrage aan de verplichtingen van de NHV. Denk daarbij aan maatregelen om stikstof te reduceren en natuurgebieden te herstellen, de uitvoering van het Natuurpact en Programma Natuur, de intensivering van het agrarisch natuurbeheer en de aanpak uit het Programma Noordzee. Met dat laatste programma ontstaat een betere balans tussen ecologie en economie op de Noordzee.

Ook het coalitieakkoord *Aan de slag* (2026-2030) spreekt een duidelijke ambitie uit om onze leefomgeving gezonder te maken en daarmee de natuur sterker. Met de 20 miljard euro die is opgenomen voor natuurherstel, gebiedsontwikkeling en de landbouwtransitie kunnen belangrijke stappen worden gezet in het voldoen aan de NHV-verplichtingen. In het akkoord is ook opgenomen dat deze stappen worden uitgevoerd. Gezien de 2030-doelen uit de NHV zet het kabinet-Jetten in op een voortvarende uitwerking in maatregelenpakketten die samenhangen met andere opgaven. Op 26 juni 2026 is het maatregelpakket vanuit de ministeriële taskforce openbaar gemaakt. Het kabinet beperkt zich bij de implementatie en uitvoering van de NHV tot de noodzakelijke maatregelen. Daarbij wordt binnen de bestaande wettelijke kaders ook een bredere afweging gemaakt met andere belangen, zoals economie en ruimte. Dit beleid wordt onder regie van de ministeriële Taskforce Landbouw, Natuur en Stikstof uitgewerkt en waar mogelijk opgenomen in het definitieve Natuurplan.

Geen allesomvattende structuur voor uitvoering

Doordat de NHV alle ecosystemen beslaat en daarvoor aanvullende en aangescherpte verplichtingen in het leven roept, is het niet eenvoudig om te werken vanuit één overkoepelend plan, één governance of één eenduidige aanpak.

Er zijn in de afgelopen decennia verschillende samenwerkingen ontstaan voor de uitvoering van het natuurbeleid in Nederland. Deze samenwerkingen hebben ieder hun eigen dynamiek, ritme, doelen en afspraken. Dit komt voort uit verschillende rollen en betrokkenheden van partijen, zoals uitvoerende diensten van het Rijk, medeoverheden, maatschappelijke organisaties en terreinbeherende organisaties. Ook verschilt de aanpak voor verschillende ecosystemen, zoals de zee, rivieren en het land. Dit radicaal integreren tot één Natuurplan kan goede samenwerkingen verstoren, aandacht afleiden van uitwerking en uitvoering van de maatregelen en besluiteloosheid introduceren in het bestuurlijk gesprek door de veelheid aan onderwerpen en deelnemers.

Tegelijkertijd is blijven doen wat we deden onvoldoende om aan de verplichtingen te kunnen voldoen en is er meer samenhang nodig in de uitvoering van afzonderlijke maatregelen. Daarom kiezen we ervoor om de uitvoering van het Natuurplan stapsgewijs te integreren in de bestaande aanpak en gelijktijdig aan te sturen op meer samenhang en integraliteit. Daarbij is het Rijk systeemverantwoordelijk. Als het nodig is, kunnen het Rijk en medeoverheden een overkoepelende structuur inrichten om de samenhang van afzonderlijke onderdelen te versterken.

In eerste instantie is het Ontwerp-Natuurplan daarom meer een strategie waarmee richting wordt gegeven aan de uitvoering van bestaand beleid. Dat doen we door de verplichtingen van de NHV op te nemen in het doelenkader van het bestaande beleid voor de verschillende ecosystemen.

9.2 Aanvullend beleid

Aanvullend op het bestaande beleid zal nieuw beleid moeten worden geïntroduceerd. Daarmee kunnen nieuwe of aanmerkelijk aangescherpte verplichtingen worden ingevuld, zoals voor het herstel van bestuiverpopulaties. Daarbij moet het Natuurplan ook zorgen voor voldoende coherentie tussen bestaande en nieuwe beleidslijnen, omdat beleid vaak effect heeft op verschillende verplichtingen. Introductie van nieuw beleid vraagt om een toets op uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid en ook voldoende inregeltijd voor de uitvoering.

Daarnaast zal de integratie met andere beleidsterreinen toenemen, omdat het bereiken van natuurdoelen een natuurinclusieve aanpak vraagt bij grote ruimtelijke opgaven voor bijvoorbeeld woningbouw, defensie en de klimaat- en energietransitie.

Samenhangende monitoring

De NHV vraagt ook een integrale samenhangende monitoring om aan te kunnen tonen dat Nederland voldoet aan de Europese verplichtingen. Dit betekent dat de verschillende aanpakken in onze monitorings- en rapportageverplichtingen moeten aansluiten op de NHV-verplichtingen. In het definitieve Natuurplan werken we uit hoe dit vorm kan krijgen.

De EC vraagt Nederland daarnaast om iedere drie tot zes jaar te rapporteren over het gevoerde beleid en de resultaten daarvan. Daarom is het nodig om de bestaande cycli (waaronder monitoring Natura 2000-beheerplannen, Natuurpact, agrarisch natuurbeheer, Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering) in overeenstemming te brengen met de cyclus waarin aan de EC gerapporteerd moet worden. Zo zorgen we voor een zo volledig mogelijk beeld van de Nederlandse inspanningen.

Verplicht om aan de NHV te voldoen

Tot slot is het Natuurplan een verplicht programma onder de Omgevingswet als gevolg van de Europese regelgeving. Dat betekent dat het Rijk als bevoegd gezag verplicht is om met het programma te voldoen aan de NHV. Het programma moet aangepast worden als uit een evaluatie blijkt dat onvoldoende doelbereik wordt gerealiseerd. Beleid moet dan aangevuld of aangescherpt worden om de doelen te halen. Het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) is daarvoor het verantwoordelijke ministerie.

Vanzelfsprekend is het daarvoor noodzakelijk dat passende instrumenten en middelen beschikbaar zijn. Ook zal passende financiering nodig zijn voor aanvullende beleidsmaatregelen. In het Ontwerp-Natuurplan is daar echter geen sprake van omdat financiering van beleidsmaatregelen loopt via bestaand en nieuw beleid dat nu in gang wordt gezet. Uiteraard kunnen het Rijk en medeoverheden zich altijd inzetten voor maatregelen die zonder aanvullende kosten kunnen leiden tot natuurherstel.

Hoofdstuk 10 - Wetgeving

Bloemrijke dijken, Ooijse Bandijk langs de Waal, Ooij

De NHV heeft als Europese verordening een directe werking. We werken aan wetgeving om de NHV op een goede manier tot uitvoering te kunnen brengen. We verdelen daarbij de taken voor de NHV over verschillende bestuurslagen en bestuursorganen. Zo wordt onder andere geregeld wie bij de uitvoering van de NHV welke taken en verantwoordelijkheden heeft voor de maatregelen, de monitoring en de rapportage daarover. Ook wordt geregeld dat bestuursorganen de juiste bevoegdheden en instrumenten hebben om hun taak tot uitvoering te brengen. Het stelsel van de Nederlandse Omgevingswet, waarin natuurwetgeving is geïntegreerd, draagt hieraan bij. Het wetgevingstraject heeft een totale doorlooptijd van twee jaar.

De Omgevingswet kent al taakomschrijvingen op het vlak van natuur. Die omschrijvingen komen voort uit de decentralisatie naar de provincies die op het vlak van natuurbeleid heeft plaatsgevonden. Er was toen ook behoefte aan duidelijkheid over de verantwoordelijkheden van het Rijk en daarbinnen. Deze taakomschrijvingen actualiseren we in het licht van de NHV. Onderdeel hiervan is verzekeren dat de bestaande gebiedsbeschermingsinstrumenten dekkend invulling geven aan de verplichting om significante verslechtering in gebieden met habitattypen te voorkomen (NHV-artikel 4.12 en 5.9). Dit moet vanaf de vaststelling van het definitieve Natuurplan op uiterlijk 1 september 2027.

Naast het verdelen van taken en regelen van instrumenten komt waar nodig een tweede traject om de uitvoering verder mogelijk te maken. Bijvoorbeeld voor het vastleggen van verantwoordelijkheden voor herstelmaatregelen en het voorkomen van tussentijdse significante verslechtering van natuur. De specifieke uitwerking van de taken zal plaatsvinden in wijzigingen van de algemene maatregelen van bestuur (amvb) die horen bij de Omgevingswet. Daarbij werken we vanuit het uitgangspunt dat we zoveel mogelijk aansluiten bij (wettelijke) taken en bestaande bestuurlijke afspraken, bevoegdheden en instrumenten. Dit proces begint in de beleidsdirecties waar de keuzes uitgewerkt worden voor de uitwerking van taken van de amvb. Vervolgens vindt hierover via de governance afstemming plaats en worden de benodigde uitvoeringstoetsingen doorlopen.

Het ministerie van LVVN is als systeemverantwoordelijke voor de NHV, ook hoofdverantwoordelijk voor het wetgevingstraject. De betrokkenheid van verschillende departementen, provincies, gemeenten en waterschappen is van groot belang, gezien de taak die zij hebben bij de uitvoering van de NHV en de uitbreiding van de wettelijke taken. Voor elke aanpassing brengen we goed in beeld wat de consequenties zijn voor medeoverheden en andere (ruimtelijke) ontwikkelingen en zullen we de relevante uitvoeringstoetsen doorlopen.

Het streven is om zo snel als mogelijk na oplevering van het definitieve Natuurplan per 1 september 2027, waar nodig en mogelijk, de taken en instrumenten wettelijk verankerd te hebben. Zowel in de Omgevingswet als in de algemene maatregelen van bestuur.

Hoofdstuk 11 - Governance en verantwoordelijkheden

Slangenkruid

Inleiding

De implementatie van de NHV vraagt om een zorgvuldige en goed afgestemde aanpak waarin ruimte is voor maatwerk, bestuurlijke samenwerking en maatschappelijke betrokkenheid. Belangrijk hierbij is een duidelijke en gedragen governancestructuur die aansluit bij het (deels) gedecentraliseerde natuurbeleid. Dat maakt duidelijk welke rollen, taken, verantwoordelijkheden en samenwerkingsafspraken het Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten hebben. Daarnaast biedt de governancestructuur ruimte om maatschappelijke partijen om advies te vragen. Zo waarborgen we de samenhang en consistentie in beleid en uitvoering. Tegelijkertijd houden we rekening met regionale verschillen, gebiedsspecifieke dynamiek en kennisontwikkeling.

Er zijn twee uitgangspunten voor de governancestructuur uit het oorspronkelijke programmaplan van het Natuurplan. De eerste is dat besluiten zoveel mogelijk door het Rijk en medeoverheden samen worden voorbereid. De tweede is dat de taken, verantwoordelijkheden en instrumenten zoveel mogelijk moeten aansluiten bij bestaande bestuurlijke afspraken, (wettelijke) taken en bevoegdheden.

11.1 Uitgangspunten voor de governancestructuur

Het Rijk en medeoverheden bereiden besluiten zoveel mogelijk samen voor

Het ministerie van LVVN is primair verantwoordelijk voor de implementatie van de NHV en de vaststelling van het Natuurplan. Andere departementen, IenW, VRO, EZK en Defensie, hebben (mede-) artikelverantwoordelijkheid en beslissen mee. Medeoverheden zijn op basis van hun eigen wettelijke taken en bevoegdheden actief betrokken bij het opstellen en toetsen van het Natuurplan.

Zoveel mogelijk aansluiten bij bestaande afspraken, taken en bevoegdheden

De NHV bouwt voort op bestaande Europese richtlijnen, zoals de Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn, Kaderrichtlijn Water en Kaderrichtlijn Mariene Strategie. De implementatie van de NHV moet daarop aansluiten, zodat we bestaande taken, bevoegdheden en governance benutten en waar mogelijk optimaliseren. De bestaande Europese richtlijnen zijn verder uitgewerkt in de Omgevingswet, die het belang van natuur regelt als onderdeel van de fysieke leefomgeving. Bij implementatie van de NHV hanteren we daarom de systematiek van de Omgevingswet.

In tabel 11.1 staat welke beleidsverantwoordelijkheden de rijksdepartementen hebben voor de uitwerking van de artikelen in het Natuurplan.

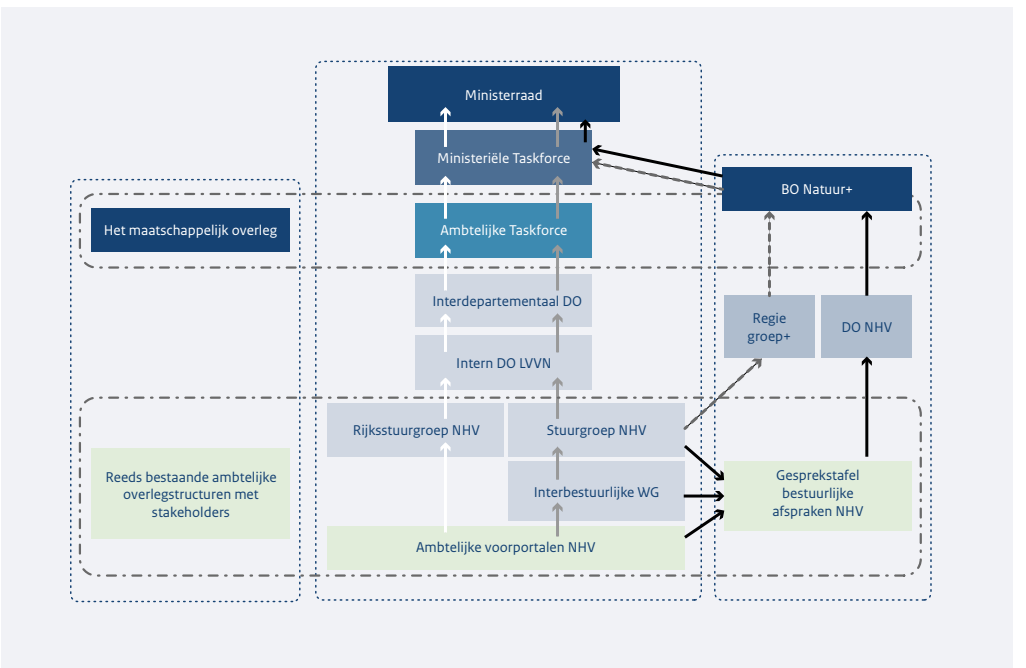
Tabel 11.1 Weergave van de beleidsverantwoordelijkheden tussen rijksdepartementen bij de uitwerking van de artikelen in het Natuurplan

Type artikel	Departement	Type verantwoordelijkheid	Artikel in de NHV/ ecosystemen
Artikelen t.a.v. het herstellen van ecosystemen in de NHV	LVVN	Hoofdverantwoordelijkheid	4. Terrestrisch, Kust en Zoetwater 5. Marien 10. bestuivers 11. Landbouw 12 en 13. Bos & bomen
		Medeverantwoordelijkheid	6. Energie uit hernieuwbare bronnen 7. Nationale Defensie 8. Stedelijk 9. Rivieren en uiterwaarden
	IenW	Hoofdverantwoordelijkheid	9. Rivieren en uiterwaarden
		Medeverantwoordelijkheid	4. Kust en Zoetwater 5. Marien
	VRO	Hoofdverantwoordelijkheid	8. Stedelijk
Artikelen met een uitzonderingsgrond in de NHV in relatie tot artikel 4 en 5	KGG	Hoofdverantwoordelijkheid	6. Energie uit hernieuwbare bronnen
	Defensie	Hoofdverantwoordelijkheid	7. Nationale Defensie

Noot: Als een departement 'hoofdverantwoordelijke' is, is het verantwoordelijk voor de beleidsmatige invulling van de vereisten uit de NHV voor de desbetreffende artikelen. Deze verantwoordelijkheid is in samenspraak met de medeverantwoordelijken en de relevante partners voor het betreffende beleid. Denk aan medeoverheden, uitvoeringsorganisaties en belanghebbenden. Een departement kan ook medeverantwoordelijk zijn voor de beleidsmatige invulling van de NHV-vereisten voor de artikelen. Deze verantwoordelijkheid ondersteunt de hoofdverantwoordelijke en is in samenspraak met de relevante partners voor het betreffende beleid. Denk aan medeoverheden, uitvoeringsorganisaties en belanghebbenden.

Tegelijk met de implementatie van de NHV wil het kabinet-Jetten grote stappen zetten in het stikstofdossier met de ministeriële Taskforce Landbouw Natuur en Stikstof. Er zit veel overlap in deze dossiers: ze gaan beide in de kern om het verbeteren van natuur en een goede balans met economische activiteiten. Dat vraagt om een integratie van de governance van de NHV in die van de taskforce zoals weergegeven in figuur 11.1. Dat biedt kansen voor een effectievere en meer integrale benadering van beide opgaves.

Figuur 11.1 Governance-implementatie NHV in relatie tot de ministeriële Taskforce Landbouw Natuur en Stikstof

Noot:

- Algemene NHV-producten [Grijze pijlen]
  De besluitvormingsroute voor de producten van de NHV loopt via de Interbestuurlijke Werkgroep NHV (IWBG) en de Stuurgroep NHV. Met uitzondering van de dilemma's en knelpunten die zich voordoen bij de producten, agendeert de Stuurgroep NHV de producten vervolgens voor het intern Directeurenoverleg (DO) LVVN en parallel hieraan voor het interdepartementaal Directeurenoverleg (DO). Daarmee volgen deze producten de volgende route binnen de MTF LNS-governance: Intern DO LVVN - Interdepartementaal DO – ATF LNS - MTF LNS. Een aantal van de NHV-producten blijven hiernaast, na akkoord door de Stuurgroep NHV, geagendeerd voor interbestuurlijke advisering voor de regiegroep+ en het BO Natuur+ (de stippellijnen staan voor een aantal, maar niet alle), rekeninghoudend met bestuurlijke gremia van de koepels, zoals in de oorspronkelijke governance-structuur voor de NHV in het programmaplan Natuurplan is vastgesteld. Wanneer er (bestuurlijke) knelpunten en dilemma's ontstaan in de stuurgroep NHV worden deze doorgeleid naar het DO NHV.
- Alle besluitvorming over producten van de NHV volgt één van de bovenstaande routes richting de MTF, met uitzondering van
  1. De wetswijziging omgevingswet [niet weergegeven in figuur 11.1]
     Deze wetswijziging zal na vaststelling in de stuurgroep NHV de route CFL – RFL – MR volgen, omdat er geen directe link wordt gezien met de onderwerpen van de MTF LNS omdat de wetswijziging van de Ow alleen grondslagen voor taken en bevoegdheden betreft.
  2. Bestuurlijke afspraken tussen het rijk en medeoverheden [Zwarte pijlen]
     Voor de bestuurlijke afspraken worden twee gremia gebruikt:
     a. Een interbestuurlijke gesprekstafel over (bestuurlijke) afspraken op MT-niveau, voorgezeten door een onafhankelijk voorzitter;
     b. Een interbestuurlijke gesprekstafel over (bestuurlijke) afspraken op directeurenniveau (DO NHV), voorgezeten door DGNLV.
     De route voor besluitvorming is als volgt: de stuurgroep NHV of haar ambtelijke voorportalen agenderen te maken afspraken voor de gesprekstafel op MT-niveau. Deze gesprekstafel bereidt de agenda van het DO NHV voor. Vervolgens worden hierop LVVNen Rijksstandpunten geformuleerd in het Intern DO LVVN en het Interdepartementale DO. In het DO NHV worden concept-bestuurlijke afspraken voorbereid. Deze conceptafspraken gaan vervolgens ter besluitvorming naar het BO Natuur+. Hierna worden de afspraken ter informatie geagendeerd voor de MTF LNS.
  3. Tussentijdse afspraken tussen Rijksdepartementen [Witte pijlen]
     Bestuurlijke afspraken tussen Rijksdepartementen volgen de volgende route: Rijksstuurgroep NHV – Intern DO LVVN – Interdepartementaal DO – ATF LNS – MTF LNS.

De hierboven genoemde bestuurlijke afspraken worden gemaakt ter bevordering van de interbestuurlijke en interdepartementale samenwerking om te komen tot een gedegen implementatie van NHV. De bestuurlijke afspraken zullen landen in een overeenkomst.

Hoofdstuk 12 - Vervolgproces

Het Zuiderafwateringskanaal in de Westelijke Langstraat

12.1 Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) en plan-milieueffectrapport (plan-MER)

Het Natuurplan wordt naar verwachting opgenomen als een verplicht programma onder de Omgevingswet, zoals bij het NHV-stelsel past. Voor het Natuurplan is het niet uit te sluiten dat sprake is van een milieueffectenrapportage-plicht (mer-plicht) op grond van de Omgevingswet. Die plicht kan ontstaan wanneer het Natuurplan kaderstellend is en richting geeft aan toekomstige besluiten en maatregelen. Een milieueffectrapport (MER) biedt meerwaarde: het draagt bij aan een integrale afweging, structureert informatie en ondersteunt bij het maken van beleidskeuzes. Het is daarmee ook een goede invulling van de vereisten vanuit Europa om een strategische milieubeoordeling uit te voeren. Nederland heeft daarom besloten om een MER op te laten stellen. Omdat het milieueffectrapport hier over een plan gaat, heet dit rapport een plan-MER. Het is van belang om de impact goed in beeld te brengen en belanghebbenden de kans te geven hierop te reageren. Zo kan het kabinet-Jetten in aanloop naar het definitieve Natuurplan tot weloverwogen besluitvorming komen.

We zetten het plan-MER in als een strategisch instrument om besluitvorming rondom het Natuurplan te ondersteunen, en om de (mogelijke) gevolgen op de leefomgeving voor een breed publiek inzichtelijk te maken. Het plan-MER richt zich expliciet op het formuleren van bruikbare aanbevelingen voor de verdere uitwerking in de fase tussen het Ontwerp- en definitief Natuurplan, zo nodig ook voor de langere termijn. Dat doen we door aan te geven welke (milieu)thema's in deze fase extra aandacht verdienen en hoe ze concreet ingevuld zouden kunnen worden.

Als voorbereiding voor het plan-MER is een Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) opgesteld. Deze NRD beschrijft de scope en is gemaakt op basis van informatie die eind 2025 beschikbaar was. Nieuwe informatie van na 2025 nemen we nog zo veel mogelijk op in het plan-MER. De NRD is in het voorjaar van 2026 ter inzage gelegd aan het brede publiek. Daarnaast hebben we de Commissie mer in het voorjaar van 2026 om advies gevraagd. De zienswijzen en het advies van de Commissie mer worden verwerkt in een reactienota en meegenomen in het plan-MER. Het plan-MER wordt najaar 2026 tegelijk met het Ontwerp-Natuurplan ter inzage gelegd. De Commissie mer beoordeelt het plan-MER en komt met een zogenaamd toetsingsadvies. De opbrengst van deze terinzagelegging en het advies van de Commissie mer verwerken we in het definitieve Natuurplan.

12.2 Beleidsevaluatie

De NHV verplicht dat Nederland uiterlijk op 30 juni 2032 zijn nationale herstelplan evalueert, herziet en zo nodig aanvullende maatregelen erin opneemt. Daarna gebeurt dit om de tien jaar. Het doel van zo'n evaluatie is om inzicht te krijgen in het verwachte en daadwerkelijk gerealiseerde effect van de maatregelen in het Natuurplan.

In Nederland werken we aan het opzetten van een doorlopende evaluatie (ex-ante en ex-post) voor de NHV. Zo houden we zicht op de uitvoering van het Natuurplan en het bereiken van de doelen uit de NHV. Het ministerie van LVVN is hiervoor verantwoordelijk. Voor de evaluatie zullen monitoringsgegevens gebruikt worden. Het wetsvoorstel uit hoofdstuk 10 beschrijft de grondslagen om de noodzakelijke (monitoring)gegevens voor de evaluatie te verkrijgen. Nadere eisen aan de monitoring en evaluatie zullen worden gesteld bij amvb.

We evalueren ook de uitvoeringswetgeving en de lagere regelgeving die nodig zijn om de NHV-verplichtingen uit te voeren met oog op de herziening van het Natuurplan. Dit gebeurt ten minste voorafgaand aan iedere verplichte voorziene herziening van het Natuurplan. De eerstvolgende keer is dus 30 juni 2032 en vervolgens iedere tien jaar.

12.3 Reactie EC op Ontwerp-Natuurplan

De commissie beoordeelt het ingediende Ontwerp-Natuurplan en brengt aanbevelingen uit waarmee we het verder kunnen aanscherpen. Bij de beoordeling van het plan worden experts van het Europees Milieuagentschap betrokken, en wordt er afgestemd met Nederland om onze nationale context goed mee te kunnen nemen. De EC heeft zes maanden de tijd voor het beoordelingsproces: uiterlijk 1 maart 2027 deelt ze haar opmerkingen met Nederland. De vereisten van het beoordelingsproces staan in NHV-artikel 17 en worden hieronder beknopt samengevat.

Het doel van de beoordeling is om te evalueren in hoeverre het plan voldoet aan artikel 15 van de verordening (inhoud van het nationale herstelplan), in hoeverre het toereikend is om aan de NHV-doelstellingen en -verplichtingen te voldoen, en in hoeverre het bijdraagt aan de overkoepelende EU-doelstellingen van de verordening.

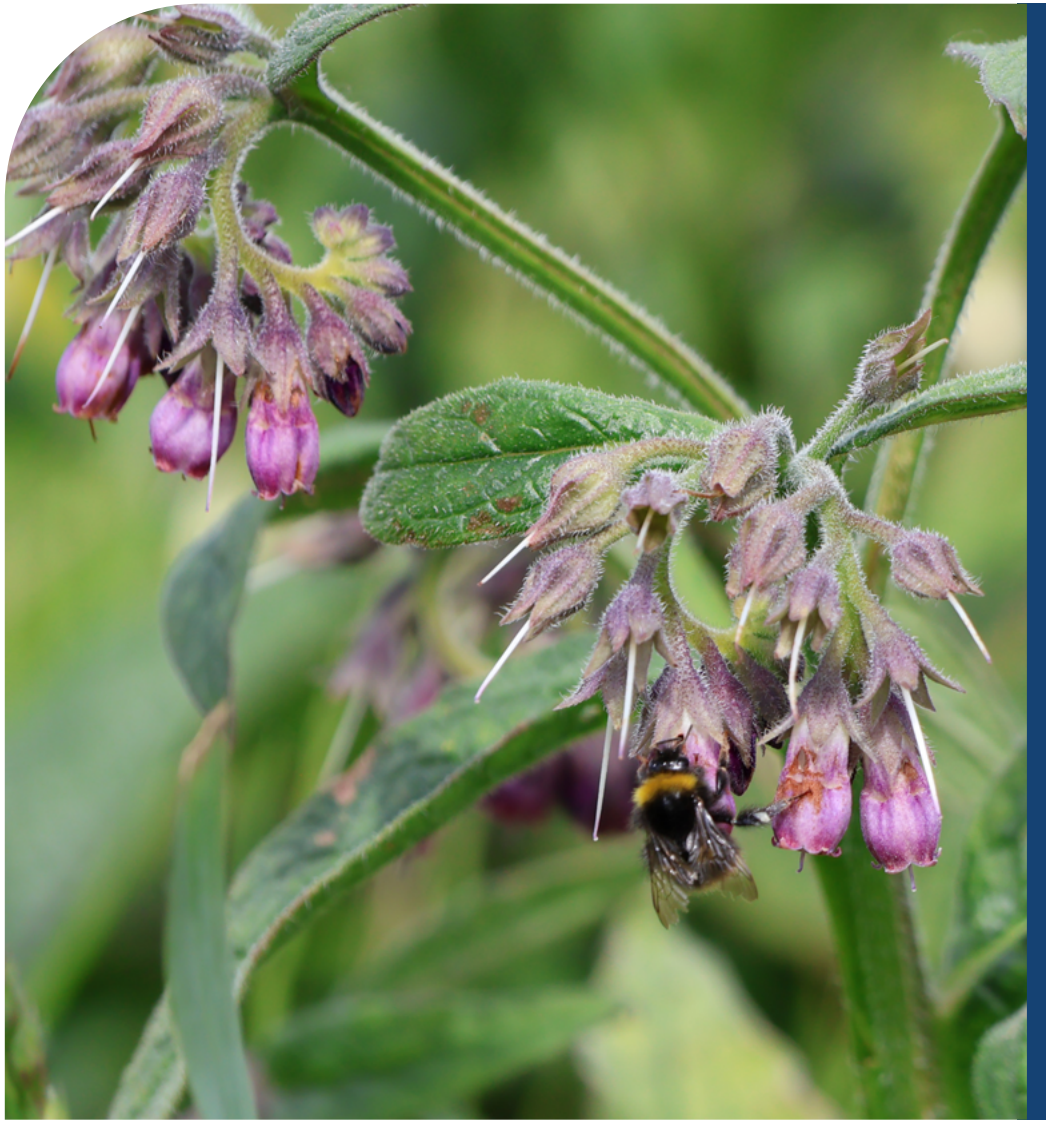
In de definitieve versie van het plan houdt Nederland rekening met de opmerkingen van de EC en onderbouwen we hoe we deze hebben verwerkt. Hierbij betrekken we de koepels (belangenbehartigers) van de medeoverheden. Vervolgens stellen we het definitieve Natuurplan binnen zes maanden na ontvangst van de opmerkingen vast. Daarna maken we het plan bekend en dienen we het in bij de EC.

12.4 Uitvoerbaarheidstoets Decentrale Overheden (UDO)

Het is belangrijk om de beleidsproducten te toetsen op uitvoerbaarheid. Dat gebeurt met de Uitvoerbaarheidstoets Decentrale Overheden (UDO), waarbij co-creatie van belang is. Als overheden samenwerken aan de aanpak van opgaven volgen ze de Code Interbestuurlijke Verhoudingen op basis van gelijkwaardig partnerschap. Iedere partij draagt dan bij vanuit eigen expertise, verantwoordelijkheid en mogelijkheid. LVVN doorloopt dit proces met collega-departementen en de koepels van de decentrale overheden: het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Unie van Waterschappen (UvW).

Het Rijk zal het proces tot de UDO organiseren, met regelmatige bijeenkomsten tussen Rijk en koepels. Hierbij wordt ook afstemming gezocht met Rijkswaterstaat, gezien de beheertaak voor de rijkswateren. Naast de wetgevingsproducten die worden getoetst op uitvoerbaarheid, verkennen we ook hoe de uitvoeringstoets van de Natuurplan-maatregelen het beste vormgegeven kan worden. Bijvoorbeeld door een extra consultatiemoment voor de medeoverheden te organiseren op het concept van het definitief Natuurplan met voldoende ruimte om eventuele aanpassingen te doen.

De beoogde uitwerking van de uitvoeringstoets wordt ingebracht als onderdeel van het bredere UDO-proces, dat vanuit de UDO-vereisten bezien in beeld brengt waar planmatige en inhoudelijke knelpunten ontstaan. Deze analyse maakt inzichtelijk waar alternatieve en aanvullende bestuurlijke afspraken over gemaakt moeten worden en welke inhoudelijke voorwaarden uit het UDO-proces nog onvoldoende zijn ingebed in het proces. Zo kunnen deze alsnog een plek krijgen in maatregelen die in het kader van de NHV uitgewerkt worden.

Begrippenlijst

Weidehommel op Gewone Smeerwortel

Begrippen die in het Natuurplan een stippellijn hebben, lichten we in deze begrippenlijst toe.

Abiotiek
Alle niet-levende natuurlijke factoren in een ecosysteem, zoals de samenstelling en eigenschappen van de bodem, temperatuur, water, mineralen, licht en wind. Deze factoren beïnvloeden het leven van organismen.

Areaal
Totale oppervlakte van een bepaald gebied.

Aquatisch ecosysteem
Een waterecosysteem. Deze systemen kunnen zoet of zout zijn.

Bevredigend niveau
Het niveau tot waar bepaalde indicatoren moeten toenemen.

Bestuiver
Een in het wild levend insect dat stuifmeel overbrengt van de helmknop van een plant naar de stempel van een plant. Dit maakt de bevruchting en de productie van zaden mogelijk.

Biocide
Een stof die of mengsel dat schadelijke of ongewenste organismen vernietigt, afweert of onschadelijk maakt. Hoewel veel biociden chemisch zijn, komen ze ook in de natuur voor. Natuurlijke biociden (bijvoorbeeld etherische oliën) worden vaak gebruikt om ongedierte te bestrijden, algen te weren of bacteriën te doden.

Biodiversiteit
De variatie aan leven in de natuur: alle verschillende soorten planten, dieren, schimmels en micro-organismen. Het omvat de verscheidenheid binnen ecosystemen, tussen soorten en in genen.

Boomkroonbedekking/boomkroonoppervlakte
Het percentage grondoppervlak dat bedekt wordt door de kroon (de takken, twijgen en bladeren) van een boom, wanneer van bovenaf wordt gekeken.

Boomkroonvolume
De totale ruimte die de bladeren en takken van een boom innemen in kubieke meter (m3).

Bosverbondenheid/bosconnectiviteit
De mate waarin bosgebieden fysiek met elkaar verbonden zijn.

Compensatieruimte
De beschikbare ruimte voor het compenseren van natuur die verloren is gegaan.

Cumulatieve druk
De optelsom van de negatieve effecten van meerdere factoren of activiteiten op een ecosysteem.

Drukfactor
Een proces dat of invloed die de natuurlijke balans van een ecosysteem verstoort. Het is binnen natuurbeheer een verzamelnaam voor menselijke of milieugerelateerde stressoren die zorgen voor habitatverlies, achteruitgang van biodiversiteit of het verdwijnen van kwetsbare dier- en plantensoorten. Voorbeelden zijn klimaatverandering en verdroging. Ook wel: knelpunt.

Dynamische brakwaterzone
Natuurlijke overgangsgebieden tussen zoet en zout water. De zoutconcentratie van dit water verandert continu onder invloed van getijden, rivierafvoer en wind.

Ecologische connectiviteit
De mate waarin natuurgebieden en ecosystemen met elkaar verbonden zijn.

Ecosysteem
Planten, dieren, schimmels en micro-organismen die samen met hun niet-levende omgeving samen als één geheel functioneren. Hieronder vallen habitattypen, habitats van soorten en soortenpopulaties.

Ecosysteemdienst
Alle directe en indirecte voordelen die gezonde natuur levert aan de mens en de economie. Hieronder vallen bijvoorbeeld klimaatregulatie, voedselproductie, en recreatie.

Estuarium/estuarien
Een overgangsgebied waar een rivier uitmondt in zee. Dit gebied wordt sterk beïnvloed door de getijden en hier vermengen zoet en zout water zich.

Geassisteerde migratie
Het bewust verplaatsen van soorten en populaties om de natuurlijke uitbreiding van hun verspreidingsgebied te versnellen.

Gelaagdheid
Het proces waarbij iets in verschillende lagen wordt verdeeld. Afhankelijk van de context in de biologie en ecologie, betekent dit meestal het breken van de kiemrust bij zaden door middel van een koudeperiode (vroeger werden zaden in lagen gelegd om de koudeperiode na te bootsen) of het gelaagd raken van water (bijvoorbeeld warm water boven koud water).

Geringe drooglegging
Een maatregel die kan worden genomen binnen het landbouwecosysteem (artikel 11), namelijk op grasland in een veenweidegebied. De drooglegging is het verschil tussen de gemiddelde hoogte van het maaiveld van het gras en het waterpeil in het peilvak. Geringe drooglegging is maximaal 40, 30 of 20 centimeter. Dat betekent dat de grond natter blijft. Dit kan gunstig zijn voor de natuur, bijvoorbeeld voor weidevogels, maar ook voor het klimaat.

Graasdruk
De mate waarin populaties wilde dieren (zoals reeën, edelherten en wilde zwijnen) de natuurlijke omgeving beïnvloeden door begrazing, vraat en betreding. In de bos- en natuurbeheersector drukt deze term de impact van deze dieren op de vegetatie, zoals jonge boomaanplant en bosverjonging, uit.

Groenblauwe dooradering (GBDA)
Het geheel van samenhangende groene en blauwe landschapselementen die als een goed verweven netwerk door het landschap lopen. Groene elementen zijn bijvoorbeeld heggen of bomen, en blauwe elementen zijn bijvoorbeeld beken of sloten.

Groene en blauwe maatregelen
Maatregelen die groene en blauwe elementen toevoegen aan een landschap. Groene elementen zijn bijvoorbeeld heggen of bomen, en blauwe elementen zijn bijvoorbeeld beken of sloten.

Groenblauwe netwerken
Groene en blauwe landschapselementen die samen als een netwerk functioneren. Groene elementen zijn bijvoorbeeld heggen of bomen, en blauwe elementen zijn bijvoorbeeld beken of sloten.

Gunstig(e) referentieoppervlak(te) (GRO)
De minimale oppervlakte die per habitattype nodig is om dat habitattype duurzaam in stand te houden.

Habitattype
Een bepaald type ecosysteem op land of in het water met kenmerkende eigenschappen.

Habitattypegroep
Een groep habitattypen.

Herstel
Het proces van het actief of passief ondersteunen van een ecosysteem om de structuur en functies ervan te verbeteren.

Houtopstanden
Een zelfstandige eenheid van bomen of boomvormers (kleine jonge bomen).

Hydrologie/hydrologisch systeem
(De studie van) het watersysteem en de eigenschappen en het gedrag van water in de atmosfeer, op en onder het aardoppervlak.

Hydrologisch ecosysteem
De wisselwerking tussen water en de levende natuur in een gebied.

Hydromorfologische kenmerken
De vormen van het landschap zoals die zijn ontstaan onder invloed van water.

Humus
Het deel van de bodem dat bestaat uit al afgebroken organisch materiaal.

Humusgehalte van de bodem
Het percentage van de bodem dat bestaat uit humus.

Inheemse soort
Planten of dieren die van nature in een gebied leven, zonder directe of indirecte introductie of zorg door de mens. Inheemse soorten zijn goed aangepast aan het lokale klimaat en de bodem.

Kleinere steden en voorsteden
Lokale bestuurlijke eenheden waar minder dan 50 procent van de bevolking in een stedelijk centrum woont, maar minstens 50 procent van de bevolking in een stedelijke cluster woont. Dit wordt gemeten aan de hand van de urbanisatiegraad die is vastgesteld in artikel 4, lid 3, punt a, van Verordening (EG) nr. 1059/2003.

Kritische depositiewaarde (KDW)
De grens voor de hoeveelheid stikstof die een specifiek natuurgebied (habitat) maximaal kan verdragen zonder dat de biodiversiteit significant wordt aangetast. Als de stikstofneerslag hierboven komt, leidt dit op termijn tot schade aan planten en bodem.

Laterale connectiviteit
De verbinding tussen een rivier en haar uiterwaarden en oeverzones.

Legsel
De verzameling eieren die een dier, zoals een vogel, amfibie, reptiel of insect, in één keer legt, bebroedt of verzorgt.

Legselbeheer
Een (agrarische) beheermaatregel waarbij boeren of beheerders nesten van weidevogels (zoals de grutto en kievit) op grasland of bouwland beschermen tegen (landbouw)werkzaamheden zoals maaien.

Litoraal
Getijdenzone, gebied dat door eb en vloed droogvalt.

Lokale bestuurlijke eenheid (LAU)
Een bestuurlijke afdeling op laag niveau van een lidstaat onder het niveau van een provincie, regio of staat, zoals vastgesteld overeenkomstig artikel 4 van Verordening (EG) nr. 1059/2003 van het Europees Parlement en de Raad. In Nederland is dit de gemeente.

Longitudinale connectiviteit
De verbinding tussen stroomopwaartse en stroomafwaartse delen van een rivier.

Macrofauna
Een verzamelnaam voor alle ongewervelde bodemdieren die groot genoeg zijn om met het blote oog te kunnen worden gezien. In de praktijk betekent dit organismen die groter zijn dan 0,5 tot 1 millimeter,

zoals insecten(larven), wormen, slakken en kreeftachtigen.

Marien ecosysteem
Gebieden met zout water (zee en kust).

Moerige grond
Grond waarvan de organische laag in de bovenste bodemlagen dunner is dan 40 centimeter.

Niet-permanent groen/niet-permanente vegetatie
Vegetatie die niet het hele jaar door aanwezig is. Hieronder valt vooral vegetatie op landbouwgronden, akkers en bepaalde typen (kruidachtige) vegetatie die periodiek kaal komen te liggen. Bladverliezende bomen, struiken of andersoortige planten horen hier niet bij.

Nutriëntengift
De exacte dosering van voedingsstoffen die aan gewassen of planten wordt toegediend om hun groei en gezondheid te optimaliseren.

Nutriëntenverlies
Het proces waarbij essentiële voedingsstoffen (zoals stikstof en fosfaat) uit de bodem of uit meststoffen ontsnappen en in het milieu terechtkomen, zoals in grondwater, oppervlaktewater of de lucht. Dit leidt tot bodemverarming en ernstige milieuschade, waaronder waterverontreiniging en algengroei.

Onderbegroeiing/ondergroei/onderbeplanting
De verzamelnaam voor alle planten, struiken, kruiden en mossen die in de natuur, in een tuin of andersoortige buitenruimte onder de boomlaag groeien.

Organische koolstof
Koolstofatomen die gebonden zijn aan waterstof of andere koolstofatomen in chemische structuren. Organische koolstof vormt de basis van alle organische verbindingen in de biologie en chemie.

Permanent groen in de natuur
Landschapselementen en vegetatie die het hele jaar door aanwezig zijn. Hieronder vallen ook bomen die hun bladeren verliezen.

Planologisch (beschermings)regime
Het geheel van wettelijke regels en bestemmingen dat bepaalt wat er in een specifiek fysiek gebied (zoals een gemeente of natuurgebied) gebouwd, verbouwd of georganiseerd mag worden. Bij een planologisch beschermingsregime ligt de nadruk op het behoud van de aanwezige natuur-, milieu- of cultuurhistorische waarden in dat gebied.

Plasdras
Het (tijdelijk) onder water zetten van grasland of greppels om betere leefomstandigheden te creëren voor weidevogels in de directe omgeving.

Remote sensing
Het verzamelen van gegevens over het aardoppervlak op afstand. In het Nederlands heet dit teledetectie. In de natuurbeheer- en ecologiesector gebeurt dit met satellieten, vliegtuigen en drones. Deze kunnen ecosystemen, vegetatie en landschappen grootschalig en efficiënt monitoren zonder fysiek contact te maken.

Rijkstrooiselsoorten
Boomsoorten met voedselrijk en makkelijk verteerbaar blad. Ze nemen mineralen op uit diepere bodemlagen en zorgen via hun afgevallen bladeren voor een goed verteerbare, voedselrijke bodem. Dit type strooisel draagt bij aan het verminderen van bodemverzuring en stimuleert het bodemleven.

Ruigte
Een natuurlijke, op het land groeiende vegetatie die wordt gedomineerd door forse, hoog opschietende kruidachtige planten. Ruigte ontstaat voornamelijk op voedselrijke en vochtige gronden, zoals langs waterlopen, in uiterwaarden of in voedselrijke bosranden.

Staand dood hout
Dode, nog rechtopstaande bomen of grote delen daarvan (zoals dikke, afgestorven takken) die nog niet zijn omgevallen. Dit hout vormt een cruciaal onderdeel van gezonde ecosystemen.

Staat van instandhouding van een habitat of soort
De mate waarin een habitattype of soort duurzaam kan voortbestaan gegeven de invloeden die op dat habitattype of op die soort spelen. Deze mate van duurzaam voortbestaan wordt uitgedrukt in gunstig, matig ongunstig of zeer ongunstig. De beoordeling van de staat van instandhouding van een habitattype of soort, vindt plaats op basis van vier aspecten: (1) verspreidingsgebied; (2) hoeveelheid (aantallen of oppervlakte); (3) oppervlakte en kwaliteit leefgebied van een soort of kwaliteit van een habitattype; en (4) de vooruitzichten voor het duurzaam voortbestaan.

Stedelijke groene ruimte
De totale oppervlakte aan in steden of kleinere steden en voorsteden aangetroffen bomen, heesters, struiken, vaste kruidachtige vegetatie, korstmossen en mossen, vijvers en waterlopen. Stedelijke groene ruimte betreft al het fysiek aanwezige permanent groen en water binnen het stedelijk ecosysteem (zowel openbaar als privaat). Hieronder vallen bijvoorbeeld ook tuinen, groene bermen tussen wegen, en groene daken en gevels.

Stikstofdepositie
De hoeveelheid stikstof die vanuit de lucht op de bodem of in het oppervlaktewater terechtkomt. Dit is stikstof uit reactieve verbindingen (zoals stikstofoxiden en ammoniak) en is voornamelijk afkomstig uit de landbouw, het verkeer en de industrie.

Stratificeren
Het proces waarbij iets in verschillende lagen wordt verdeeld. Afhankelijk van de context in de biologie en ecologie, betekent dit meestal het breken van de kiemrust bij zaden door middel van een koudeperiode (vroeger werden zaden in lagen gelegd om de koudeperiode na te bootsen) of het gelaagd raken van water (bijvoorbeeld warm water boven koud water).

Sublitoraal
Het deel van een zee of meer dat zich onder de getijdenzone bevindt en in principe nooit droogvalt maar altijd onder water staat.

Transect
Een denkbeeldige of fysieke lijn door een natuurgebied waarlangs ecologisch onderzoek wordt gedaan. Het wordt gebruikt om de verspreiding van plantensoorten in kaart te brengen of om diersoorten (zoals vogels en insecten) te tellen. Vaak met als doel om veranderingen in een leefgebied objectief te meten.

Uiterwaarde
Het gebied tussen de rivierbedding en de winterdijk. In de natuur vormt dit een dynamisch overstromingsgebied. Omdat het land regelmatig onder water loopt, is de bodem erg vruchtbaar. Hierdoor is het een belangrijke leefplek voor typische riviernatuur, zoals ooibossen, trekvogels en amfibieën.

Uitleglocaties in de natuur
(Grotendeels) onbebouwde gebieden, veelal aan de rand van een stad of dorp, die worden ingezet voor woningbouw of andere ruimtelijke ontwikkelingen. Deze gronden zijn een uitbreiding van het bebouwd gebied en kunnen op termijn leiden tot een uitbreiding van het stedelijk ecosysteem.

Vegetatie
Het geheel van planten, struiken, bomen en mossen dat spontaan op een bepaalde plek groeit. Het is een ecologisch systeem van samenhangende organismen en omvat de totale plantengroei in een specifiek gebied, zoals een bos, heide, moeras of duin.

Vernatten van veengebied
Het proces van het omzetten van een ontwaterde veenbodem naar een natte veenbodem.

Verticale connectiviteit
De verbinding tussen rivierwater en grondwater en atmosfeer.

Verzuring
Het zuurder worden van bodems en wateren. Dit proces wordt veroorzaakt door de uitstoot van stikstof (zoals ammoniak uit de landbouw) en zwavel. Hierdoor spoelen belangrijke mineralen weg, wat leidt tot schade aan bossen, een afname van de biodiversiteit en verzwakte planten en bomen.

Vrijstromende rivier
Een rivier of een riviergedeelte waarvan de verbondenheid niet wordt belemmerd door kunstmatige structuren, en waarvan de natuurlijke functies grotendeels onaangetast zijn.

Wadi
Verlaagde stukken groen die regenwater kunnen bergen en infiltreren.

Waterkolom
De gehele verticale ruimte in een waterlichaam (zoals een oceaan, meer of rivier), vanaf het wateroppervlak tot aan de bodem. Waterkolommen vormen de leefomgeving voor talloze organismen en fungeren als medium voor allerlei biologische, chemische en fysische processen.

Wilddruk
De mate waarin populaties wilde dieren (zoals reeën, edelherten en wilde zwijnen) de natuurlijke omgeving beïnvloeden door begrazing, vraat en betreding. In de bos- en natuurbeheersector drukt deze term de impact van deze dieren op de vegetatie, zoals jonge boomaanplant en bosverjonging, uit.

Wildvraat
Schade aan bomen, struiken en gewassen die is veroorzaakt door wild. Het gaat hierbij specifiek om dieren in de vrije natuur (zoals reeën, herten, konijnen of hazen) die aan de schors, knoppen of jonge scheuten vreten of schuren.

Zeebodemintegriteit
Het waarborgen van de structuur en functies van mariene ecosystemen zodat met name het bodemleven niet nadelig wordt beïnvloed door menselijke activiteiten. Dit is een milieudoelstelling (Descriptor 6) uit de Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie.

Zomen in de natuur
De soortenrijke, lintvormige overgangszones tussen open terrein (zoals grasland of akkers) en opgaande begroeiing (zoals een bos of haag). Ze vormen de geleidelijke overgang van lage naar hoge vegetatie.

Bijlagen

Grazende schapen

Bijlage A Inventarisatie bestaande maatregelen artikel 4, 5, 11 en 12

Naam maatregel: Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2040 of 2050.
Beschrijving: Het doel van de Programmatische Aanpak Grote Wateren is om de ecologische waterkwaliteit te verbeteren en de natuur te versterken in onze grote wateren: het Waddengebied, het IJsselmeergebied, het Rivierengebied en de Zuidwestelijke Delta. Door maatregelen te nemen in het water- en bodemsysteem van deze gebieden creëren we omstandigheden die de waterkwaliteit verbeteren en de natuur versterken. De PAGW levert, naast het verbeteren van de ecologische waterkwaliteit en natuur, ook een belangrijke bijdrage aan andere maatschappelijke opgaven. Een gezond en veerkrachtig watersysteem ondersteunt diverse functies en diensten, zoals recreatie, visserij, scheepvaart, drinkwaterwinning, klimaatadaptatie en regionale economieën. PAGW- maatregelen bieden kansen voor nature-based solutions die niet alleen de ecologie, maar ook andere water- en ruimtelijke uitdagingen helpen oplossen.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 5 en 9.
Maatregelen: Diverse maatregelen gericht op het verbeteren van het watersysteem, ecologische waterkwaliteit en klimaatbestendigheid. In het Waddengebied wordt gewerkt aan het herstellen van de estuariene overgangen tussen Waddenzee met Lauwersmeer en IJsselmeer, het verzachten van de overgangen tussen Waddenkust en Waddenzee, en de overgangen van kwelders en strandvlakten op de eilanden door de duinengordel met de Noordzeekustzone, herstellen van onderwaternatuur, bezinken van slib in de Eems-Dollard en verduurzamen van visserij, landbouw en toerisme. In het Rivierengebied realiseren we grote aaneengesloten natuurgebieden in samenhang, verbonden via corridors en tussenliggende stapsteengebieden. In het IJsselmeergebied zorgen we voor betere verbindingen tussen polders en Waddenzee, verbinden van leefgebieden door vispassages of brakwaterzones en uitbreiding van leefgebieden. In de Zuidwestelijke Delta wordt gewerkt aan het herstellen van de getijdennatuur en ontwikkelen van leefgebieden die van nature voorkomen in een dynamisch systeem.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Stoomgebiedbeheerplannen (Kaderrichtlijn Water)

Ecosysteemtype: Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: 2022-2027 en 2028-2033.
Beschrijving: Nederland werkt aan de verbetering van de ecologische waterkwaliteit. De maatregelen die we hiervoor nemen komen onder andere voort uit de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW). Het doel is een aanzienlijke verbetering van de waterkwaliteit, essentieel voor zowel de natuur als de mens. De KRW schrijft voor dat iedere zes jaar stroomgebiedbeheerplannen worden opgesteld met onder meer een beschrijving van onze wateren, de doelen voor een goede waterkwaliteit en de voorziene maatregelen. De eerste stroomgebiedbeheerplannen voor Rijn, Maas, Schelde en Eems zijn verschenen in 2009 en geactualiseerd in 2015 en 2021. Momenteel worden de derde-generatie-stroomgebiedbeheerplannen 2022–2027 uitgevoerd. Voor de periode daarna worden voorbereidingen getroffen met het KRW-werkprogramma stroomgebiedbeheerplannen 2028-2033.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 5 en 9.
Maatregelen: Er worden diverse maatregelen genomen gericht op het verbeteren van de waterkwaliteit. Zo wordt ingezet op bronbeleid bij chemische stoffen en worden lozingsvergunningen geactualiseerd. Er wordt gewerkt aan het verminderen van de belasting met nutriënten vanuit landbouw, rioolwaterzuiveringen en een aantal beken uit het buitenland. Het mestbeleid wordt aangescherpt, rioolwaterzuiveringen worden gemoderniseerd en de buitenlandse belasting wordt geagendeerd. Er wordt verder gewerkt om watersystemen natuurlijker in te richten en grondwaterpeilen in balans te brengen. Daarnaast worden er preventieve maatregelen genomen tegen microplastics en opkomende stoffen, waaronder medicijnresten.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Deltaprogramma Zoetwater

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2040 of 2050.
Beschrijving: Het Deltaprogramma Zoetwater heeft als doel om ervoor te zorgen dat Nederland in 2050 weerbaar is tegen watertekorten. Voldoende zoetwater is cruciaal voor ons land, onder meer voor de natuur. In periodes van droogte kan er schade ontstaan aan natuurgebieden door verzilting en gebrek aan zoetwater. Door klimaatverandering is de verwachting dat droogteperioden in de toekomst vaker optreden. De opgave is een gezond en evenwichtig (grond)watersysteem in stand houden en bevorderen, cruciale gebruiksfuncties beschermen en het beschikbare zoetwater effectief en zuinig gebruiken. Daarbij is er een nationale voorkeursstrategie voor het hoofdwatersysteem en een voorkeursstrategie voor elk van de zes zoetwaterregio's: Noord-Nederland, Hoge Zandgronden Oost, Hoge Zandgronden Zuid, Rivierengebied, West-Nederland en de Zuidwestelijke Delta.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 9.
Maatregelen: Voor de tweede fase van het Deltaprogramma Zoetwater is een maatregelpakket voor het hoofdwatersysteem samengesteld dat bijdraagt aan het vergroten van de weerbaarheid tegen droogte en het voorkomen van situaties van watertekort. Hieronder vallen maatregelen gericht op een klimaatbestendige zoetwatervoorziening, het tegengaan van verzilting bij onder andere de Afsluitdijk en Slim Watermanagement. Per zoetwaterregio worden er ook maatregelen genomen, zoals anti-verziltingsmaatregelen, beekherstel, wateropslag en vergroten van de wateraanvoer.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Programma Bodem, Ondergrond en Grondwater (BOG)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2040 of 2050.
Beschrijving: Vanuit de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is een Nationaal programma Bodem, Ondergrond en Grondwater aangekondigd, met als doel 'het duurzaam, veilig en efficiënt gebruik van bodem, ondergrond en grondwater'. De ambitie van het programma is om toe te werken naar vitale bodems, een efficiënt en duurzaam ingerichte ondergrond en voldoende grondwater van geschikte kwaliteit. Een vitale bodem is een bodem die zowel chemisch, fysisch als biologisch in balans is en de gewenste ecosysteemdiensten kan leveren. Centrale opgave voor het programma is om het bodem-, ondergrond- en grondwaterbeleid te verbinden met ruimtelijke ordening en ander milieubeleid zodat belangrijke maatschappelijke opgaven gerealiseerd kunnen worden. Het programma werkt daarvoor de visie, ambities en langetermijndoelen uit naar concrete maatregelen en instrumenten en naar een effectieve uitvoerings- en monitoringsstrategie voor de periode 2025-2030/2035 met een doorkijk naar de doelen voor 2050 en verder.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, en 4.11-4.12.
Maatregelen: Diverse maatregelen gericht op de zes thematische programmalijnen:

- Regie op de ondergrond
- Bodemdaling
- Minder verstoren, afgraven en meer hoogwaardig hergebruik
- Bodemherstel en diffuse en nieuwe stoffen
- Grondwater
- Gezonde, vitale en klimaatbestendige bodems

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Actieprogramma Klimaatadaptatie Natuur (AP KAN)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: 2025-2030.
Beschrijving: Om goed voorbereid te zijn op de effecten van klimaatverandering en bij te dragen aan de doelen op het gebied van biodiversiteit, water en klimaat, heeft de Nederlandse overheid het Actieprogramma Klimaatadaptatie Natuur 2025-2030 (AP KAN) opgesteld. Het AP KAN richt zich op het

inperken van effecten van de grootste klimaatrisico's voor de natuur en het benutten van kansen voor klimaatadaptatie mét de natuur. Het AP KAN moet het Rijk, medeoverheden en de terreinverantwoordelijken helpen om om te gaan met de effecten van de grootste klimaatrisico's voor de natuur en de biodiversiteit en deze, waar mogelijk, in te perken. Maar ook met het inzetten van natuurinclusieve oplossingen voor klimaatadaptatie in de fysieke leefomgeving. En het integreren van klimaatadaptatie van en met de natuur in beleid en uitvoering in de fysieke leefomgeving. Dit actieprogramma richt zich op fysieke opgaven in het landelijk gebied, de (grote) wateren, de verbindingszones tussen stad en landelijk gebied en de gebouwde omgeving. Het gaat hierbij om de aanpak en inzet van terrestrische en aquatische natuur binnen en buiten beschermde natuurgebieden. Allemaal met als doel: het realiseren van een klimaatadaptieve natuur en een natuurinclusief Nederland. Het AP KAN richt zich op alle bestaande en nog te ontwikkelen natuur in Nederland.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 8 en 11.
Maatregelen: Diverse maatregelen die bijdragen aan klimaatadaptatie. Het programma richt zich sterk op kennisontwikkeling via onderzoek en proefprojecten en uitwisseling van kennis via praktijknetwerken.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Ecologisch Impulspakket Waddenzee

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland).
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Vanuit het Europese Herstel- en Veerkrachtfonds is 18 miljoen euro beschikbaar gesteld om te investeren in de ecologie van de Waddenzee: het Ecologisch Impulspakket Waddenzee. Het Waddengebied is een van de regio's in Nederland waar aanlanding van wind op zee een rol speelt. Deze regio's worden geconfronteerd met extra milieudruk, benodigde ruimte voor deze projecten en effecten op de leefomgeving. Daarom wordt er via het Ecologisch Impulspakket Waddengebied specifiek in de ecologie van het Waddengebied geïnvesteerd. Het pakket sluit aan op de uitdagingen op het terrein van natuurherstel en -beheer zoals genoemd in de Agenda voor het Waddengebied 2050.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 5.
Maatregelen: Het pakket draagt bij aan de implementatie van een broedvogelactieplan, het Integraal Beheerplan voor de Waddenzee, herstel van zoetzoutovergangen en onderzoek naar ecologische effecten van klimaatverandering.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: NL2120

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk.
Schaal: Transnationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: 2024-2034.
Beschrijving: Urgente opgaven, zoals klimaatverandering en de afname van biodiversiteit, zetten het verdienvermogen en de leefbaarheid van Nederland en delta's wereldwijd onder druk. Daarom is een gehele aanpak gericht op duurzaam en klimaatbestendig gebruik van land- en watersystemen noodzakelijk. Het doel van NL2120 is om klimaateffecten op te vangen, biodiversiteit te herstellen en tegelijkertijd het productievermogen te behouden en de brede welvaart te versterken. Het kennis- en innovatieprogramma NL2120 investeert in onderzoek naar natuurlijke oplossingen (nature-based solutions). Het voorstel combineert een nationaal kennisprogramma met het opdoen van ervaring in lopende gebiedsprojecten in verschillende landschapstypen, zoals de hoge zandgronden, veenweidengebied, stad, kust en rivieren. Er is 70 miljoen euro toegekend vanuit het Nationaal Groeifonds voor NL2120.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 8 en 11.
Maatregelen: Diverse maatregelen gericht op kennisontwikkeling en praktijkervaring op het gebied van nature-based solutions. Het project beoogt de ontwikkeling van vijf tot tien exploiteerbare nature-based solutions, ontwikkeling van drie nieuwe verdienmodellen voor grondgebruikers, 40 publicaties over kansen en knelpunten van nature-based solutions en nature-based solutions-projecten in het buitenland.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Nationaal Water Programma (NWP)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: 2022-2027 en 2028-2033.
Beschrijving: Het Nationaal Water Programma 2022-2027 (NWP) beschrijft de hoofdlijnen van het nationale waterbeleid en het beheer van de rijkswateren en rijksvaarwegen. Dat is nodig vanwege de grote uitdagingen op het terrein van water: klimaatverandering, bodemdaling, milieuverontreiniging, biodiversiteitsverlies en ruimtedruk. De wateropgaven waar Nederland op dit moment voor staat, de uitdagingen richting de toekomst en de noodzaak van een integrale aanpak vormen de basis voor drie hoofdambities van het NWP 2022-2027: Een veilige en klimaatbestendige delta; een concurrerende, duurzame en circulaire delta; en een schone en gezonde delta met hoogwaardige natuur. Voor de periode hierna is het NWP 2028-2033 momenteel in voorbereiding.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 5.
Maatregelen: Het NWP beschrijft de nationale beleids- en beheerdoelen op het gebied van klimaatadaptatie, waterveiligheid, zoetwater en waterverdeling, waterkwaliteit en natuur, scheepvaart en de functies van de rijkswateren. Deze worden uitgewerkt voor de verschillende watergebieden (Zuidwestelijke Delta, Waddengebied, IJsselmeergebied, Rivieren, Kanalen, Rijn-Maasmonding en Noordzee). De uitvoering van de maatregelen vindt plaats via uitvoeringsprogramma's zoals de Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW).
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN) - Agenda Natuurinclusief

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering (Agenda Natuurinclusief 2.0), en gepland (Agenda Natuurinclusief 3.0).
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032 (agenda 2.0 en agenda 3.0 op elkaar volgend).
Beschrijving: Het doel van de Agenda Natuurinclusief is een natuurinclusieve samenleving in 2050. De focus ligt daarbij op het toevoegen, versterken en verrijken van natuur in Nederland waarin we dagelijks leven, wonen, werken, reizen, spelen en recreëren (dus buiten beschermde natuurgebieden).
Agenda Natuurinclusief is een maatschappelijk publiek-private samenwerking van Collectief Natuurinclusief: bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en burgerinitiatieven werken hierin samen. De missie van Collectief Natuurinclusief is om de transitie te versnellen naar een natuurinclusieve samenleving, met 2050 als stip op de horizon voor een natuurinclusief Nederland. Daarin wordt:

- natuur als oplossing en als bondgenoot omarmd;
- de meerwaarde van natuur in wederkerigheid in alle sectoren benut en de maatschappelijke meerwaarde gewaardeerd; en
- natuur integrerend en volledig meegenomen in ruimtelijke, sociale en economische keuzes.

Agenda Natuurinclusief is in lijn met de Europese Green Deal en de geleidelijke en grondige transformatie van de economie. Het doel is om positieve impact te realiseren voor de ecologische, economische en relationele waarden van natuur en daarmee bij te dragen aan robuuste, toekomstbestendige en veerkrachtige natuur (onder andere via Basiskwaliteit Natuur) en tegelijkertijd aan brede welvaart.

Agenda Natuurinclusief draagt met acties in tien maatschappelijke domeinen (bedrijventerreinen, bouw, energie, financiële sector, gezondheid, infrastructuur, landbouw, onderwijs, vrijetijdseconomie, water) bij aan breed natuurherstel en veerkrachtige natuur in de periode richting 2050.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.10.
Maatregelen: Vanuit Agenda Natuurinclusief 2.0:

- In 2050 drinkbare rivieren en beken. Hiervoor worden in de periode van 2024-2026 vier beekdalen en rivieren gekozen waar de natuurlijke waterstromingen en waterkwaliteit voldoende op niveau worden gebracht.
- Uitbreiden van areaal waarop ecologisch beheer wordt toegepast en het onderzoeken waar de knelpunten voor ecologisch beheer zitten.
- Starten met het project Future Dikes, wat gericht is op toekomstbestendige en bloemrijke dijken.
- Het ontwikkelen en implementeren van de huidige Top 10 Natuurinclusieve maatregelen voor gezondheid in de bebouwde omgeving.

- Aan de hand van een kansenkaart en blauw-groene netwerkkaart samenwerken aan het realiseren van groenblauwe dooradering.
- Meer ruimte voor vrije tijd maken en voor natuurinclusieve gezondheid buiten natuurkernen.
- Het ontwikkelen van een bodemstrategie.
- Diverse maatregelen gericht op het verbeteren van basiskwaliteit natuur buiten natuurgebieden en meer private financiering hiervan (zie overweging 78 e.v. bij de Natuurherstelverordening).

Agenda Natuurinclusief 3.0: Wordt later bekend.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN) - Stikstofaanpak

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: In dit programma worden de wettelijke stikstofdoelen vastgelegd voor 2025, 2030 en 2035. De doelstellingen voor 2030 en voor 2035 zijn dat minimaal 50% en 74% van de stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarden (KDW) komt. Om dit te behalen wordt er een combinatie van maatregelen toegepast. Binnen de stikstofaanpak wordt gefocust op bronmaatregelen (uitstoot verminderen bij de bron). Op basis van het nieuwe coalitieakkoord kunnen hier herzieningen op plaatsvinden.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, en 4.11-4.12.
Maatregelen: De maatregelen focussen zich op het af laten nemen van stikstofuitstoot. Voorbeelden van (herziene) maatregelen zijn:

- Subsidieregeling voor sanering varkenshouderijen (SRV)
- Landelijke beëindigingsregeling (Lbv) en de Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties met piekbelasting (Lvb+)
- Verlagen ruw eiwitgehalte veevoer
- Weidegang
- Mestverdunning (nu geschrapt voor toekomst, niet beoogd effect als resultaat)
- Stalmaatregelen
- Versnelde klimaatinvesteringen industrie (VEKI)
- Beste beschikbare technieken (BBT)-aanpak
- Verduurzaming binnenvaart (voorheen: Retrofit)
- Elektrisch Taxiën
- AdBlue
- Walstroom Zeevaart
- Omschakelprogramma
- Walstroom Rijksligplaatsen
- Mestverwerking
- Pilots verduurzaming scheepvaart en havens.
- Pilot Bouw
- Maatregelen Bouw

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering (PSN) - Programma Natuur

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: Het Programma Natuur richt zich op herstel en versterking van natuurgebieden die gevoelig zijn voor stikstof. Het ministerie van LVVN, de provincies en samenwerkingspartners werken samen aan deze taak om de natuurherstelopgave te realiseren. Centraal in Programma Natuur staat de gebiedsaanpak. Een belangrijk uitgangspunt is om al doende van elkaar te leren. Programma Natuur neemt maatregelen gericht op verschillende drukfactoren. De belangrijkste drukfactoren vanuit het programma zijn: vermesting, verzuring, verstoring, versnippering, verdroging en invasieve exoten. Daarnaast wordt er binnen Programma Natuur onderzoek uitgezet om kennislacunes op te vullen en wordt er gewerkt aan beheer op maat.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.9, 4.10 en 4.11-4.12.

Maatregelen: Plaggen, chopperen, baggeren, maaien, begrazen, branden, strooisel verwijderen, hakhoutbeheer en dunnen, opslag verwijderen, water (aanvoer en van juiste kwaliteit), kalk strooien, steenmeel strooien, bomen/struiken rond habitat verwijderen, drainage stoppen, herstel aanvoer schoon (grond)water, herstel wind- en/of waterdynamiek, N-depositie verminderen, ingrijpen soortensamenstelling, actief biologisch beheer, Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) verbreden, afwaardering, verwerving, recreatie/zonering, OAD-netwerk (netwerk van Oude, Aftakelende en Dode bomen), aanpassen wildstand, verbeteren verbinding, onderzoek, bestrijding van invasieve exoten, grizzelen en kerven (toepassing op gebiedsniveau). Ook heeft een pilot natuurcompensatiebank geleid tot concrete maatregelen (meestal in Natuurnetwerk Nederland (NNN) of Natura 2000) en altijd binnen de invloedsfeer van Natura 2000. De extra natuurkwaliteit die gerealiseerd wordt draagt bij aan de versterking van het nationale en Europese natuurnetwerk.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Koplopermaatregelen

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: De koplopermaatregelen zijn maatregelen die getroffen zijn onder het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Het NPLG gaf uitvoering aan de (inter)nationale doelstellingen voor natuur en stikstof, water en bodem, en klimaat. Dit alles werd tegelijk opgepakt binnen de regionale gebiedsprogramma's zodat de ruimtelijke samenhang werd meegenomen in de uitwerking. De regionale gebiedsprogramma's werden door de provincies uitgewerkt waarbij gebiedsspecifiek werd gekeken naar welke opgave er lag en hoe de verschillende onderwerpen integraal konden worden opgepakt.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.9, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: Doordat de koplopermaatregelen binnen een integraal programma vielen, zijn er veel verschillende typen maatregelen genomen. Het gaat hier bijvoorbeeld om hydrologische maatregelen op waterkwaliteit en kwantiteit of om drainage te voorkomen. Het ging ook om bronmaatregelen zodat de drukfactor van stikstof afnam (uitkoop of innovatie). Of om maatregelen op gebied van natuur waarbij een nieuw stuk natuur werd gerealiseerd (bijvoorbeeld als een overgangszone of verbinding) of waar de kwaliteit van het natuurgebied werd verbeterd. Naast dit alles zijn er ook maatregelen genomen om onderzoek te doen naar verschillende kennishiaten. De specifieke maatregelen zijn per provincie terug te vinden in de provinciale programma's.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Versneld natuurherstel

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: Het doel van versneld natuurherstel is concrete maatregelen te treffen die de natuur versterken in gebieden die schade ondervinden van overmatige stikstofdepositie en verdroging. Deze maatregelen zijn te zien als een overbruggingsperiode, totdat structurele maatregelen zijn uitgevoerd en deze hun vruchten afwerpen. Die maatregelen hebben de afgelopen jaren vorm gekregen via het Programma Natuur. Voor de structurele aanpak is met het programma voor versneld natuurherstel als het ware de voorzet gedaan. Het uiteindelijke doel van al deze maatregelen is werken naar een gunstige staat van instandhouding voor soorten en habitats.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: De maatregelen die genomen zijn onder het versneld natuurherstel zijn in te delen in vijf categorieën:

- Intensivering van het vegetatiebeheer (verruiging tegengaan, bestrijding van invasieve exoten, successie terugzetten en diversiteit biotopen herstellen)
- Aanvulling essentiële mineralen (toevoegen bufferstoffen zoals kalk, magnesium en ijzer)
- Hydrologisch herstel (tegengaan drainage, verhogen infiltratie, plaatsen damwanden);
- Inrichting en gebiedsgerichte aanpak (herstel verbindingen tussen nabije ecosystemen rastering tegen ganzenvraat, ontwikkeling van veen)
- Ontpachten, ompachten, extensivering en verwerven (voornamelijk percelen die door landbouwkundig gebruik een negatieve invloed hebben op stikstofgevoelige habitattypen)

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Ministeriële Commissie Economie en Natuur (MCEN)

Ecosysteemtype: Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen.
Schaal: Nationaal.
Status: Plan goedgekeurd.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: Regionale maatwerkaanpak voor de Veluwe en de Peel met onder andere innovatie, omschakeling en extensivering.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: De Veluwe en de Peel zijn verschillende typen gebieden en hebben daardoor ook een aanpak per gebied. De focus van de maatregelen is het omlaag brengen van de stikstofbelasting en natuurherstel.
De aanpak in de Peel zal zich richten op innovatie (toekomstbestendig), extensivering grondgebonden landbouw, hydrologisch herstel, gebiedsgerichte doorontwikkeling landbouwbedrijven, transitievergoeding compensatie en innovatie extensivering overgangsgebieden, en maatwerkaanpak stikstof (maatwerkinterventies bij een beperkt aantal bedrijven).
De aanpak Veluwe richt zich op extensivering in en rond stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden, investeringsmaatregelen in gebieden (zoals Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB)), stalinnovaties, doelsturing met KPI's, ondernemersplannen voor agrariërs die grenzen aan het gebied, meetnetwerk, beekdalherstel, en de Project Mogelijkheden Buitengebied (ProMo)-Regeling (korting op omgevingsplanwijziging).
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Landelijk aanvalsplan invasieve exoten (+ interprovinciaal ambitiedocument invasieve uitheemse soorten)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland, Stedelijk.
Schaal: Nationaal.
Status: Gepland, plan goedgekeurd.
Tijdschema: Tot en met 2035 (minimaal tot en met 2030, daarna evaluatie en doorzetten of aanpassen plannen).
Beschrijving: Het doel van het exotenbeleid is de nadelige gevolgen voor de biodiversiteit en voor ecosysteemdiensten van zowel de opzettelijke als onopzettelijke introductie en verspreiding van invasieve uitheemse soorten te voorkomen, tot een minimum te beperken en te matigen. Invasieve exoten kunnen ook schadelijk zijn voor andere maatschappelijke doelen zoals volksgezondheid, veiligheid en economie. In het aanvalsplan komt de problematiek van invasieve exoten die schadelijk zijn voor andere maatschappelijke doelen beperkt aan de orde. Voor zover (ook) maatschappelijke doelen door invasieve exoten in het geding komen die niet behoren tot het beleidsdomein van LVVN, ligt de beleidsopgave bij andere departementen en overheden.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.7, 4.9, en 4.11-4.12.
Maatregelen: Zes uitgangspunten zijn leidend voor het aanvalsplan en de maatregelen daarin. Namelijk inzet op:

- preventie en vroege eliminatie
- handelingsperspectief
- proportionaliteit (kosten- en batenafweging)
- ecosysteemherstel en -versterking
- samenwerking
- eigenaarschap

De verschillende stadiums van de invasiecurve vormen de basis in de aanpak van invasieve exoten en de maatregelen die getroffen worden: preventie (zorg dat invasieve soorten niet het land of bijbehorende wateren en lucht binnenkomen), vroege signalering en snelle eliminatie (als invasieve soorten toch binnenkomen, dan zo snel mogelijk elimineren en vestiging voorkómen), beheersing (als een invasieve

soort zich toch vestigt, dan proberen de verdere verspreiding en de schadelijke effecten tegen te gaan), herstel (herstel van de schade aan ecosystemen) en acceptatie (als voorgaande stappen niet mogelijk zijn of niet lukken dan resteert accepteren en ermee leren omgaan). De aanpak van invasieve exoten is praktisch altijd maatwerk en afhankelijk van in welk stadium van invasie de soort zich bevindt.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Beleidsprogramma Nationale Parken 2024-2030

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: Dit beleidsprogramma laat zien hoe er de komende jaren invulling gegeven gaat worden aan de ontwikkeling van nationale parken tot robuuste, kwalitatief hoogstaande natuur- en landschapsgebieden. Het programma legt de gezamenlijke ambities en doelen vast voor de toekomst van alle nationale parken in Nederland. Dit beleidsprogramma is de opvolger van het Beleidsprogramma 2018-2022. In het huidige programma zijn regels aangescherpt voor de parken om de titel van 'Nationaal Park' te kunnen behouden. Dit moet helpen om de focus op het versterken van de natuur en het vergroten van de veerkracht te behouden voor de al benoemde parken. De basiseisen waar het nationale park aan moet voldoen zijn:

- Omvang: logisch samenhangend gebied gebaseerd op een landschapsecologisch systeem met een kern van minimaal 1000 hectare en ten minste de helft van het begrensde park is beschermd als gebied met hoofddoel natuur.
- Kwaliteitseisen natuur, landschap en cultuur: het park kent meerdere en/of samenhangende ecosystemen. In het gebied komen dier- en plantensoorten, geomorfologische locaties, en habitats voor met een bijzonder belang. In het gebied zijn waarden (natuur/landschap/cultureel) aanwezig.
- Bescherming: de functies en gebruiksvormen in het nationaal park doen geen afbreuk aan de veerkracht van het landschapsecologisch systeem en de biodiversiteit.
- Toegankelijkheid: het gebied is opengesteld voor bezoekers voor educatieve, culturele en recreatieve doeleinden. Wel kunnen aan deze openstelling voorwaarden en beperkingen worden gesteld om de wezenlijke kenmerken van het gebied te behouden.
- Uniciteit: het gebied onderscheidt zich duidelijk van al aangewezen nationale parken.

Draagt bij aan de doelen: 4.7, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: Maatregelen die bijdragen aan de omvang, kwaliteit, bescherming, toegankelijkheid en uniciteit van de natuurgebieden. Deze maatregelen verschillen per nationaal park gezien de parken op verschillende locaties liggen en te maken krijgen met per gebied verschillende drukfactoren. Voorbeelden van deze drukfactoren (en waar maatregelen op worden genomen) zijn: vermesting, verzuring, verstoring, verdroging en verontreiniging.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Programmatische aanpak Basiskwaliteit Natuur (BKN)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: Basiskwaliteit Natuur wil de condities die nodig zijn voor herstel van algemene soorten realiseren. Het gaat om de abiotiek, inrichting en het beheer. Met andere woorden, om het verminderen van drukfactoren. Dit instrument richt zich op gebieden buiten de beschermde natuurgebieden, zoals landelijk en bebouwd gebied. Basiskwaliteit Natuur geeft deelnemende partijen handvatten om zelf gebiedsgericht een plan op te kunnen stellen en maatregelen te kunnen treffen om de basiscondities op orde te brengen, ook binnen de tien domeinen van de Agenda Natuurinclusief. Binnen de Ontwerp-Nota Ruimte wordt al een doorkijk gegeven naar 2050 waarbij het realiseren van de juiste condities bij maatschappelijke opgaven van groot belang is voor de natuurdoelen. Belangrijk is om biodiversiteit vroegtijdig bij de ruimtelijke ontwikkelingen een plek te geven.
Draagt bij aan de doelen: 4.7, 4.9, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: De maatregelen van Basiskwaliteit Natuur zijn erop gericht om natuur te integreren, bovengronds en ondergronds. Dit gebeurt door de primaire gebruiksfunctie in een gebied te combineren met hoe algemene soorten de ruimte gebruiken. Er wordt gekeken naar functiecombinaties op natuur buiten de bestaande en beschermde natuurgebieden. Voorbeelden hiervan zijn groenblauwe

dooradering in het landelijk gebied en groen in en om de stad (GIOS), maar ook het combineren van natuur met andere doelen zoals klimaatadaptatie, energietransitie, woningbouw en maatregelen voor veiligheid op het gebied van rivieren, grote wateren en de dijken. Voor de verdere ontwikkeling van Basiskwaliteit Natuur wordt er gewerkt aan een tool die de condities monitort om een goed beeld te krijgen van de condities en de algemene soorten.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Verbeterprogramma VHR-monitoring (VVM)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland; Stedelijk; Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: Plan goedgekeurd, in uitvoering.
Tijdschema: Specifieke periode is nog onduidelijk.
Beschrijving: Het Verbeterprogramma VHR-monitoring (VVM) wil een uniform en landelijk monitoringsysteem realiseren waarbij gekeken wordt naar gebiedsgerichte data binnen en buiten natuurgebieden, wat meer inzicht geeft in systeemherstel en effectiviteit van maatregelen.
Draagt bij aan doel: 4.9.
Maatregelen: Het VVM levert een landelijk registratiesysteem om voortgang en effectiviteit van natuurmaatregelen te monitoren, een gereedschapskist en handreiking voor het meten van (abiotische) omgevingscondities voor systeemherstel en uniforme kaders voor het beoordelen van habitattypekwaliteit. Er zal bij de monitoring breder worden gekeken dan stikstof. Verdroging, versnippering en verstoring behoren ook nadrukkelijk tot de scope.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Natura 2000-beheerplannen

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: Voor elk Natura 2000-gebied stellen de betrokken partijen (provincie of Rijkswaterstaat met eigenaren van grond, gebruikers, gemeenten, waterschappen, etc.) een beheerplan op. Dit gebeurt binnen drie jaar na de aanwijzing van het gebied. In het beheerplan staat welke maatregelen nodig zijn om de instandhoudingsdoelen voor soorten en habitattypen te behalen, hoe deze worden uitgevoerd en door wie. Elk Natura 2000-gebied heeft een gebiedsspecifiek beheerplan dat aansluit bij de aanwezige natuurwaarden en drukfactoren.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: Het doel van Natura 2000-beheerplannen is het aanwijzen en effectief beheren van beschermde gebieden. De maatregelen zijn afgestemd op de aanwezige drukfactoren in het gebied en zijn gericht op het verminderen of wegnemen van knelpunten zoals vermesting, verzuring, verdroging, versnippering en verstoring. Voorbeelden van maatregelen zijn: plaggen, chopperen, baggeren, maaien, begrazen, branden, strooisel verwijderen, hakhoutbeheer en dunnen, opslag verwijderen, water (aanvoer en van juiste kwaliteit), kalk strooien, steenmeel strooien, bomen/struiken rond habitat verwijderen, drainage stoppen, herstel aanvoer schoon (grond)water, herstel wind en/of waterdynamiek, N-depositie verminderen, ingrijpen soortensamenstelling, actief biologisch beheer, Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) verbreden, afwaardering, verwerving, recreatie/zonering, OAD-netwerk (netwerk van Oude, Aftakelende en Dode bomen), aanpassen wildstand, verbeteren verbinding, onderzoek, bestrijding van invasieve exoten, grizzelen en kerven (toepassing op gebiedsniveau).
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Natuurpact

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: De doelstelling van het Natuurpact (2013) is om vóór het eind van 2027 minimaal 80.000 hectare nieuwe natuur in te richten. De belangrijkste beleidsstrategieën uit het Natuurpact richten zich op het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (beheer en ontwikkelopgave); en het stimuleren van

duurzaam gebruik, beleving en actieve betrokkenheid bij natuur. In het Natuurpact zijn afspraken gemaakt over het vergroten en versterken van het Natuurnetwerk Nederland en de benodigde middelen hiervoor. Met de komst van het Natuurpact was er ook een decentralisatie van het natuurbeleid van het Rijk naar de provincies.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10.
Maatregelen: Diverse maatregelen gericht op het realiseren van een groter en beter verbonden natuurnetwerk. Het gaat om maatregelen om deze natuur te ontwikkelen en te beheren.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Aanpak piekbelasting

Ecosysteemtype: Grasland en overige weidehabitats; Rotsachtige en duinhabitats; Bouwland.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 30 juni 2032.
Beschrijving: De landelijke aanpak piekbelasting is een programma waarmee het kabinet vanaf 2023 de stikstofneerslag in de kwetsbare natuurgebieden wil terugdringen. De aanpak is vrijwillig en richt zich op ongeveer 3000 bedrijven die de meeste stikstofneerslag veroorzaken op overbelaste stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Dit zijn veelal agrarische bedrijven en enkele industriële bedrijven.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7 en 4.11-4.12.
Maatregelen: Diverse maatregelen gericht op het verminderen van de stikstofneerslag. Er zijn verschillende regelingen binnen de aanpak piekbelasting:

- Innoveren: Subsidiemodule investering in bewezen innovaties voor veehouderijen met piekbelasting (Sbv).
- Extensiveren: Regeling samenwerking in veenweiden en overgangsgebieden Natura 2000.
- Omschakelen: Investeringsfonds Duurzame Landbouw (IDL).
- Verplaatsen: Landelijke verplaatsingsregeling voor veehouderijen met piekbelasting (Lvvp).
- Beëindigen: Landelijke beëindigingsregelingen veehouderijen en Regeling provinciale gebiedsgerichte beëindiging veehouderijlocaties (Rpgb).

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Nationaal Groenfonds

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Grasland en overige weidehabitats; Rivier-, meer-, alluviale, en oeverhabitats; Bossen; Rotsachtige en duinhabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Specifieke periode; onduidelijk tot wanneer, minimaal tot en met 2030.
Beschrijving: Het Nationaal Groenfonds heeft twee strategische hoofddoelen:

- Het vergroten van biodiversiteit en het versterken van ecosystemen.
- Uitputting en vervuiling van de aarde tegengaan.

Met het Nationaal Groenfonds worden projecten gefinancierd die de kwaliteit van onze groene leefomgeving verbeteren. Denk daarbij aan natuur en landschap, lucht en water, en biodiversiteit en beleving. Binnen het Nationaal Groenfonds wordt gebruikgemaakt van de inzet van kennis en ervaring om ecologie en economie op een vernieuwende manier te verbinden.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12.
Maatregelen: Diverse maatregelen gericht op het vergroten van biodiversiteit, versterken van ecosystemen en verminderen van vervuiling.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Nationale Grondbank (NGB)

Ecosysteemtype: Bouwland.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Specifieke periode: tot en met 2035.
Beschrijving: De Nationale Grondbank (NGB) heeft tot doel om, in aanvulling op provinciale grondbanken, de grondmobiliteit ten behoeve van de transitie in het landelijk gebied te versnellen. Dat wil zeggen dat de inzet van de NGB is om een bijdrage te leveren aan het beschikbaar krijgen van grond ten behoeve van onder andere structuurverbetering van landbouw, het realiseren van natuur- en waterdoelen, en voor het vergemakkelijken van grondruil en het inrichten van landschapsgronden.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.11-4.12.

Maatregelen: Maatregelen zijn bijvoorbeeld:
- Herstel van kleine landschapselementen op landbouwgrond.
- Behoud van bestaande extensieve landbouwpraktijken en landbouwlandschapselementen.
- Vermindering van nutriëntenvervuiling door de landbouw.
- Vermindering van pesticidenvervuiling door de landbouw.
- Andere maatregelen met betrekking tot landbouwpraktijken en aan landbouw gerelateerde habitats.

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Aanvalsplan Grutto

Ecosysteemtype: Grasland en overige weidehabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Specifieke periode: tot en met 2027 of langer.
Beschrijving: Het aantal grutto-broedparen in Nederland daalde de afgelopen decennia van 100.000 naar minder dan 30.000. Om het tij te keren is er een Aanvalsplan Grutto opgesteld. Om de grutto te redden zijn optimale inrichting en beheer vereist in speciaal aan te wijzen kansrijke gebieden (kansgebieden) voor weidevogels. Het aanvalsplan wordt gefaseerd uitgerold. In 2022 zijn de eerste 14 kansgebieden aangewezen. In 2023 zijn nog eens 13 kansgebieden aangewezen, waardoor het totaal nu uitkomt op 28 kansgebieden. Stap voor stap zal dit uitbreiden naar ongeveer 35 kansgebieden in 2027. Hierbij wordt de samenwerking gezocht met agrarische collectieven, terreinbeherende organisaties, ngo's, zuivelketens, kennisinstellingen en banken. Voor het plan is 70 miljoen euro beschikbaar gesteld voor weidevogelbeheer in de periode 2023 tot en met 2027. Het Aanvalsplan Grutto is inmiddels opgenomen in de Provinciale Programma's voor het Landelijk Gebied (PPLG's) van de zeven weidevogelprovincies. Daarnaast wordt gewerkt aan een verdere uitwerking van maatregelen, financiële beleidsinstrumenten en private verdienmodellen. Voor de vergoedingen van het weidevogelbeheer op agrarische gronden wordt aangesloten bij het bestaande subsidiestelsel voor Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Daarbij wordt vooral ingezet op beheervergoedingen voor plasdras, extensief kruidenrijk grasland en grasland met rustperiode.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 11.
Maatregelen: Maatregelen zijn bijvoorbeeld:
- Herstel van kleine landschapselementen op landbouwgrond.
- Versterken van populaties van de soorten die onder de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) vallen (gefocust op de grutto).
- Herstel van de leefomgeving van soorten uit de natuurrichtlijnen (gefocust op de grutto).

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Maatregelen Inbreukprocedure Grutto

Ecosysteemtype: Grasland en overige weidehabitats.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Onbekend.
Beschrijving: Op 25 juli 2024 heeft de Europese Commissie (EC) in de vorm van een aanmaningsbrief aangegeven een inbreukprocedure te starten. In de aanmaningsbrief geeft de EC aan dat zij vindt dat Nederland onvoldoende maatregelen neemt om de grutto te beschermen en daarom niet voldoet aan zijn verplichtingen op grond van de Vogelrichtlijn. Op 17 juli 2025 heeft Nederland een met redenen omkleed advies (MROA) ontvangen van de EC waarin de Commissie Nederland verzoekt om de benodigde maatregelen te nemen om te voldoen aan de verplichtingen van de Vogelrichtlijn om de broedpopulatie van de grutto te herstellen. De reactie op het MROA is op 17 december 2025 naar de Europese Commissie verzonden. Hierin worden aanvullende maatregelen beschreven die Nederland voornemens is om te nemen om de grutto te beschermen.
Draagt bij aan de doelen: 4.1, 4.4, 4.7, 4.10 en 4.11-4.12. Draagt ook bij aan artikel 11.
Maatregelen: Nederland is voornemens de volgende acht maatregelen te nemen om de grutto te beschermen:
- Het geven van een stevige financiële impuls aan het Agrarisch Natuurbeheer (ANB), dat daarmee flink kan worden uitgebreid en versterkt in de grutto-kerngebieden.
- Optimaliseren van weidevogelbeheer via Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL) in bestaande natuurgebieden die belangrijk zijn voor de grutto.
- Uitwerken van het grondbeleid en het verruimen van grondmobiliteit ten gunste van weidevogelbeheer.
- Toevoegen van instandhoudingsdoelen voor de grutto aan 25 bestaande Vogelrichtlijn-gebieden.

- Het stimuleren en/of uitbreiden van het Agrarisch Natuurbeheer (ANB) rondom de Vogelrichtlijn-gebieden waar instandhoudingsdoelen voor de grutto aan worden toegevoegd.
- Het optimaliseren van het waterbeheer in belangrijke gebieden voor de grutto binnen en buiten bestaande Vogelrichtlijn-gebieden.
- Onderzoeken of headstarting (het uitbroeden van eieren en vervolgens uitzetten van de kuikens) een effectieve bijdrage kan leveren aan het stabiliseren van de gruttopopulatie.
- De mogelijkheden voor predatiebeheer in het kader van weidevogelbeheer zo optimaal mogelijk benutten en indien nodig en mogelijk verruimen.

Hiernaast is er op 8 december 2025 door het Rijk en provincies bestuurlijk een gezamenlijke Intentieverklaring Aanvalsplan Grutto bekrachtigd. Daarbij is de intentie uitgesproken dat het Aanvalsplan Grutto volledig zal worden uitgevoerd, zowel in de gebieden waar de uitvoering al is gestart, als in de resterende gebieden en dat de noodzakelijke maatregelen voor de grutto in deze Aanvalsplan Grutto-gebieden met voorrang, in samenhang, versneld en geborgd worden uitgevoerd.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Beheerplan Natura 2000-gebieden (marien)

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Doorlopend.
Beschrijving: Voor de Natura 2000-gebieden worden beheerplannen gemaakt en geactualiseerd. In de beheerplannen wordt per gebied beschreven welke soorten en habitattypen zijn beschermd, welke maatregelen zijn getroffen en onder welke voorwaarden welke activiteiten mogelijk zijn.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5.
Maatregelen: Natura 2000-gebieden Noordzeekustzone, Vlakte van de Raan, Voordelta, Waddenzee, Friese Front, Klaverbank, Doggersbank hebben een Natura 2000-beheerplan.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: Omgevingsvergunning Natura 2000-activiteit (marien)

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: Doorlopend.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: De Omgevingswet borgt, ter uitwerking van de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn, de instandhouding van soorten en habitattypen onder deze richtlijnen. De wet stelt onder meer strenge eisen aan vergunningverlening voor activiteiten die negatieve effecten hebben op de instandhoudingsdoelen van deze beschermde habitattypen en soorten.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5.
Maatregelen: Vergunningplicht.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Mariene Strategie deel 3 (Programma van Maatregelen)

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering, nieuw plan wordt gemaakt voor volgende cyclus.
Tijdschema: Tot en met 2027 (elke zes jaar).
Beschrijving: De Mariene Strategie deel 3 omvat het programma van maatregelen dat bijdraagt aan het doel van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie; het bereiken van de Goede Milieutoestand. Het beschrijft de maatregelen die nodig zijn om de goede milieutoestand en de milieudoelen te kunnen bereiken en te behouden.
Maatregelen: In het voorgaande programma van maatregelen (2015) zijn maatregelen opgenomen die vanuit andere beleidskaders zijn vastgesteld. Dit zijn maatregelen die al eerder tot stand zijn gekomen onder EU-regelgeving of onder andere internationale overeenkomsten, zoals in het verband van OSPAR, IMO of de internationale rivierencommissies. Daarnaast zijn aanvullende maatregelen vastgesteld die van belang zijn voor het realiseren en behouden van een goede milieutoestand. Al deze maatregelen worden in het huidige programma van maatregelen gecontinueerd en vormen de basis waarop verder gebouwd wordt. Om de goede milieutoestand te behalen voor descriptoren biodiversiteit,

zeebodemintegriteit, zwerfvuil en toevoer van energie, waaronder onderwatergeluid, worden naast de al bestaande maatregelen aanvullende maatregelen getroffen.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Soortenbeschermingsplannen

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: Plannen worden opgesteld, deels is uitvoering gaande.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: In het Noordzeeakkoord is afgesproken om voor verschillende mariene soorten soortenbeschermingsplannen op te stellen.
Maatregelen: Bestaande actie- en soortenbeschermingsplannen (bijvoorbeeld haaien, bruinvissen en zeevogels) worden uitgevoerd. Er worden soortenbeschermingsplannen ontwikkeld en uitgevoerd voor kwetsbare soorten waaronder vogels, zeezoogdieren, vissen en bodemdieren die worden geïdentificeerd op basis van internationale richtlijnen en het KEC. Soortenbeschermingsplannen zullen drukfactoren en generieke beschermingsmaatregelen beschrijven, zoals maatregelen gericht op voortplanting, voedsel en veiligheid en het aanpakken van bestaande bedreigingen. Deze factoren moeten in acht worden genomen en gemonitord bij bestaande en toekomstige ontwikkelingen op de Noordzee.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: 15 procent sluiting bodemberoering Noordzee

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering, 7,2 procent is reeds gesloten. De verwachting is dat dit in 2026/2027 13,8 procent is en 15 procent in 2030.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: In het Noordzeeakkoord uit 2020 is afgesproken om in 2030 15 procent van de Noordzee te vrijwaren van bodemberoerende visserij. Deze afspraken zijn vervolgens verankerd in het Programma Noordzee 2022-2027. Doel van de maatregelen is het beschermen van de zeebodemintegriteit en het laten herstellen van de bijbehorende (bodem)biodiversiteit.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5.
Maatregelen: Het sluiten van 15 procent van de Noordzee voor bodemberoerende visserij. Van 13,8 procent is de locatie reeds bekend, de locatie van de overige 1,2 procent volgt later. Maatregelen zijn of worden van kracht voor (delen van) de Klaverbank, Friese Front, Centrale Oestergronden, Doggersbank, Zuidelijke Doggersbank, Voordelta, Valkte van de Raan en Noordzeekustzone en Borkumse Stenen.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Bodembescherming kustwateren, Waddenzee en Zuidwestelijke Delta

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In ontwikkeling, uitvoering is deels gaande en deels reeds uitgevoerd.
Tijdschema: Tot en met 2030 en verder.
Beschrijving: Ter bescherming van verschillende habitattypen en soorten zijn verscheidene bodembeschermende maatregelen van kracht in de Waddenzee en Zuidwestelijke Delta. Deze reguleren verschillende visserijvormen die een impact hebben op de zeebodem en de bodemgemeenschappen.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5 (overlap met artikel 4).
Maatregelen:

- Waddenzee: Natura 2000-vergunning Garnalenvisserij verbiedt het vissen op garnalen op het litoraal (droogvallend). Het Convenant transitie mosselsector en natuurherstel Waddenzee vervangt stapsgewijs het vissen op mosselzaad (actief) voor invanginstallaties (passief); het einddoel is 100 procent reductie in bodemvisserij op mosselzaad in de Waddenzee. Het Convenant Transitie Garnalenvisserij en Natuurambitie Rijke Waddenzee bevat afspraken over het sluiten van 8.500 hectare voor garnalenvisserij in de sublitorale delen van de Waddenzee. De Toekomstvisie Garnalenvisserij werkt via verschillende maatregelen, waaronder sluiting van ecologisch belangrijke en kwetsbare gebieden, aan een ecologisch en economisch houdbare garnalenvisserij (nog in ontwikkeling).
- Zuidwestelijke Delta: In veel van de afgesloten zee-armen binnen de Zuidwestelijke Delta vindt geen bodemberoerende visserij meer plaats. Dit gebeurt nog wel in de Oosterschelde en Westerschelde. De omvang is relatief beperkt, vergeleken met de Waddenzee en Noodzeekustzone.

- Kustzone: zie Toekomstvisie Garnalenvisserij.

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: Beleidskader Natuur Waddenzee

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In ontwikkeling.
Tijdschema: Tot en met 2030 en verder.
Beschrijving: Om duidelijkheid te geven aan ondernemers en gebruikers van de Waddenzee en invulling te geven aan de verschillende beschermingsregimes die gelden voor de natuur in de Waddenzee (Vogel- en Habitatrichtlijn, UNESCO Werelderfgoed) wordt gewerkt aan een beleidskader. Dit beleidskader maakt de cumulatieve impact van bestaand en toekomstig (economisch) gebruik op de natuur van het gebied inzichtelijk en geeft duidelijkheid over welke activiteiten onder welke voorwaarden in de toekomst mogelijk zijn.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5 (overlap met artikel 4).
Maatregelen: Onder meer vergunningverlening. Verdere maatregelen zijn nog in ontwikkeling.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: Technische visserijmaatregelen bodemberoering

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Europees/in regionaal verband.
Status: Verschilt per technische maatregel.
Tijdschema: Verschilt per technische maatregel.
Beschrijving: Onder de Verordening Technische Maatregelen kunnen maatregelen worden opgelegd ter bescherming van bepaalde soorten en het mariene ecosysteem.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5 (overlap met artikel 4), 5.9-10.
Maatregelen: Voorbeelden van technische maatregelen zijn het verbod op vissen en verkopen van bepaalde soorten, en aanpassingen van de maaswijdte om ongewenste bijvangst te voorkomen.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Innovatie bodemberoering

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: Wettenschappelijk onderzoek en deels uitgevoerd.
Tijdschema: Doorlopend.
Beschrijving: Er wordt geëxperimenteerd met verschillende technieken die zeer kansrijke innovaties toepassen op het verhogen van overlevingskansen van in zee teruggezette ondermaatse bijvangsten (discards), selectiviteit en het verminderen van druk op het mariene ecosysteem.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.5.
Maatregelen: Er lopen verschillende onderzoeken op de FloMo-codend (innovatie voor het verhogen van de overlevingskansen van in zee teruggezette ondermaatste bijvangsten).
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Bodembescherming binnen windparken op zee (Gebiedspaspoorten)

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: Uitvoering is deels gaande en deels reeds uitgevoerd.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Om de ruimtelijke ordening binnen een windpark te regelen, zijn gebiedspaspoorten van kracht voor elk windpark op zee. Hierin wordt bepaald welke ruimte er is voor medegebruik, waaronder natuur.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5 (overlap met artikel 4).
Maatregelen: Afspraken over aanwijzen van delen van windparken in gebiedspaspoorten voor natuur.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Verbod Friese Front alle vormen van visserij

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Ter bescherming van verschillende soorten wordt een verbod ingesteld in het Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM)-gebied Friese Front op alle vormen van visserij.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5.
Maatregelen: Sluiting van 2,8 procent van de Noordzee voor alle vormen van visserij.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: Verbod staandwant-visserij Bruine Bank en Friese Front

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: Uitvoering is deels gaande en deels reeds uitgevoerd.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Ter bescherming van verschillende soorten vogels is het vissen via de staandwantmethode verboden van 1 juni tot en met 30 november elk jaar in de gebieden Bruine Bank en Friese Front.
Draagt bij aan de doelen: 5.5 (overlap met artikel 4).
Maatregelen: Sluiting van 7,2 procent van de Noordzee voor het vissen met staand want in een deel van het jaar. Hiermee wordt voorkomen dat soorten die onder de Vogel- en Habitatrichtlijn vallen en in het gebied foerageren als bijvangst worden gevangen. Doelsoorten zijn de zeekoet, alk, dwergmeeuw, grote jager, grote mantelmeeuw en jan-van-gent. Ook andere soorten die gebruikmaken van de waterkolom profiteren van de maatregel.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: Technische visserijmaatregelen waterkolom

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Europees/in regionaal verband.
Status: Verschilt per technische maatregel.
Tijdschema: Verschilt per technische maatregel.
Beschrijving: Onder de Verordening Technische Maatregelen kunnen maatregelen worden opgelegd ter bescherming van bepaalde soorten en het mariene ecosysteem.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5 (overlap met artikel 4), 5.9-10.
Maatregelen: Voorbeelden van technische maatregelen zijn het verbod op vissen en verkopen van bepaalde soorten, en aanpassingen van de maaswijdte om ongewenste bijvangst te voorkomen.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Start-stopprocedure windparken

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Ter bescherming van vogelsoorten die over de Noordzee vliegen zijn er afspraken gemaakt rondom het stopzetten van de windturbines bij massale trekbewegingen.
Draagt bij aan doel: 5.5.
Maatregelen: In het voor- en najaar worden windturbines op zee door de vergunninghouder verplicht stilgezet op het moment dat er massale vogeltrek verwacht wordt. Daarmee wordt het aantal vogelslachtoffers beperkt. Dit gaat om een wettelijke bevoegdheid en gebeurt maximaal 60 uur per jaar.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Buiten.

Naam maatregel: Oesterherstel Natuurrijke Noordzee

Ecosysteemtype: Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Om oesterriffen op de Noordzee te herstellen wordt gewerkt aan actieve, grootschalige, herstelmaatregelen in het Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM)-gebied Friese Front.
Draagt bij aan de doelen: 5.2, 5.5.
Maatregelen: Op korte termijn zijn twee locaties van 4 km² aangewezen voor oesterherstelpilots bij het

Friese Front. Op langere termijn worden ook twee gebieden van 50 km² aangewezen waar grootschalig herstel zal plaatsvinden.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Naam maatregel: Zeegrasherstel KRW Wadden en Delta

Ecosysteemtype: Wetlands (aan de kust en in het binnenland); Marien.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: Tot en met 2030.
Beschrijving: Ter herstel van zeegrasvelden in Nederland, wordt onder de Kaderrichtlijn Water (KRW) gewerkt aan het aanplanten van zeegras.
Draagt bij aan de doelen: 5.1, 5.2, 5.5.
Maatregelen: Middels diverse pilots en grootschaligere projecten wordt gewerkt aan zeegrasherstel in de Waddenzee (diverse locaties), Oosterschelde, Grevelingen en het Veerse Meer. Naast het actief terugbrengen van zeegrasvelden, wordt ook onderzoek gedaan naar het op grotere schaal natuurlijk laten terugkeren van zeegras en manieren om de overlevingskansen te verhogen.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen.

Naam maatregel: 11.2c Aanleg en herstel landschapselementen

Ecosysteemtype: Geschikt voor het grasland- en bouwlandecosysteem.
Tijdschema: De maatregel heeft betrekking op de periode tot en met 2030, 2040 en 2050, want de verwachting is dat deze aanleg- en herstelmaatregelen structureel nodig zijn.
Beschrijving: Via het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) en vanuit provinciale openstellingen wordt de aanleg en het herstel van nieuwe landschapselementen gestimuleerd door niet-productieve en productieve investeringen op landbouwbedrijven. Daarnaast wordt de bedrijfsvoering van de agrariër gestimuleerd om landschapselementen op te nemen doordat deze onderdeel zijn van de Basisinkomenssteun (BISS), eco-Regeling en Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Vanuit Groen-Blauwe Dooradering (GBDA)-beleid op rijksniveau en GBDA wordt vanuit verschillende provinciale plannen verder ingezet op de aanleg en het herstel van landschapselementen via incidentele instrumenten, pilots, netwerken en kennisontwikkeling en -verspreiding. Vanuit instrumenten als het Klimaatakkoord, en mogelijk de Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn, waar de hoeveelheid van kwalitatieve landschapselementen in het agrarisch gebied een grote bijdrage aan levert, wordt deze maatregel incidenteel ook verder gestimuleerd. Deze maatregel kan ook bijdragen aan artikelen 4, 8, 9, 10, 13.
Draagt bij aan de doelen:

- Doelen: 11.2c Diversiteitsrijke landschapselementen; 4.10 Verbeteren van de verbindingen tussen habitattypen.
- Subdoelen:
  - 10. Herstel van bestuiverpopulaties
  - 11.1. Herstel van biodiversiteit van landbouwecosystemen
  - 11.2.a. Graslandvlinderindex
  - 11.3. Boerenlandvogels
  - 11.4. Herstellen van ontwaterde veengebieden in de landbouw
  - 13. Aanplant van drie miljard extra bomen

Maatregelen: Past bij NRPM_002, dat is beschreven in de technische achtergrondnotitie van de EC als: Herstel van kleine landschapselementen op landbouwgrond; Het herstellen (verbeteren en herintroduceren) van kleine landschapselementen op landbouwgrond die belangrijk zijn voor wilde fauna en flora voor migratie, verspreiding, genetische uitwisseling of als broed-/voedselhabitat. Dergelijke elementen zijn elementen van permanente natuurlijke of semi-natuurlijke vegetatie die aanwezig zijn in een agrarische context en die ecosysteemdiensten leveren en de biodiversiteit ondersteunen, bijvoorbeeld bufferstroken, hagen, individuele bomen of groepen bomen, boomrijen, akkerranden, percelen, sloten, beken, kleine wetlands, terrassen, steenhopen, stenen muren, kleine poelen en culturele elementen.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebied: Ligging in principe buiten het Natura 2000-gebied, maar in sommige situaties passen deze maatregelen ook op landbouwareaal in Natura 2000-gebied.

Naam maatregel: 11.2c Beheer en behoud landschapselementen

Ecosysteemtype: Vooral voor het grasland- en bouwlandecosysteem.
Tijdschema: De maatregel heeft betrekking op de periode tot en met 2030, 2040 en 2050, want de verwachting is dat deze beheer- en behoudmaatregelen structureel nodig zijn en er onder andere

structureel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb)-budget voor is toegezegd.
Beschrijving: Het beheer en het behoud van landschapselementen wordt voornamelijk via planologische keuzes, wet- en regelgeving zoals de Omgevings- of Boswet en het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) gestimuleerd met de eco-regeling en het ANLb. Daarnaast wordt het beheer en behoud door provincies gewaarborgd in hun provinciale plannen, onder andere door de inzet op Groen-Blauwe Dooradering (GBDA)-beleid en via de verschillende verplichtingen waar landschapselementen aan bijdragen op internationaal niveau, zoals het Klimaatakkoord, de Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn.
Eco-activiteiten die belangrijk zijn en het beheer en behoud van een rijke diversiteit aan landschapselementen stimuleren, zijn: bufferstroken met kruiden (langs bouwland of blijvende teelt), bufferstroken met kruiden (langs grasland), groene braak, houtige elementen (heg, haag, struweel), houtige elementen (overige houtige elementen) en voedselbossen.
Daarnaast worden ANLb-pakketten ingezet met beheer van landschapselementen op en aansluitend aan landbouwgrond, die belangrijk zijn voor wilde fauna en flora voor migratie, verspreiding, genetische uitwisseling of als broed-/voedselhabitat. Dit zijn vooral beheerpakketten voor diversiteitsrijke landschapselementen, onderverdeeld in houtige elementen (hakhout, bomenrijen, heggen, hagen, struweelranden, hoogstamboomgaard, bosje, griendje), natte elementen (duurzaam slootbeheer, poel, natuurvriendelijke oever) en kruidenrijke elementen (kruidenrijke graslandrand, botanisch waardevolle weiderand en hooilandrand, kruidenrijke akkerrand, insectenrijke graslandrand, bloemenblok, keverbank, kievitstrook, verbrede bufferstrook). Dit zijn vooral beheerpakketten voor diversiteitsrijke landschapselementen en ze kunnen tevens bijdragen aan herstelmaatregelen voor de graslandvlinder, bestuivers, boerenlandvogels en op ontwaterde veengebieden. Deze maatregel kan ook bijdragen aan het stedelijke ecosysteem in artikel 8 en aan artikel 4, 9, 10 en 12.
Draagt bij aan de doelen:

- Doel: 11.2c Diversiteitsrijke landschapselementen.
- Subdoelen:
  - 4.10 Verbetering van verbindingen tussen habitattypen
  - 11.2a Graslandvlinder
  - 10.1 Bestuivers
  - 11.3 Beheer boerenlandvogels
  - 11.4 Herstellen van ontwaterde veengebieden in de landbouw

Maatregelen: Past bij NRPM_003, die is beschreven in de technische achtergrondnotitie van de EC als: Behoud van bestaande extensieve landbouwpraktijken en landbouwkundige landschapselementen; Het handhaven van extensieve landbouwbeheerpraktijken voor bestaand akkerland of weidegrond (inclusief braakliggend land met grasland), zoals extensieve begrazing/maaien of biologische landbouw, en het beschermen van kleine landschapselementen (bijv. bufferstroken, heggen, individuele of groepen bomen, boomrijen, akkerranden, percelen, sloten, beken, kleine wetlands, terrassen, steenhopen, stenen muren, kleine poelen en culturele elementen). Dit omvat ook 'biodiversiteitsvriendelijk' beheer van heggen of een kapregime om de ecologische kwaliteit van bosrijke landschapselementen te verbeteren.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebied: Ligging is in principe buiten Natura 2000-gebied, maar in sommige situaties passen deze maatregelen ook goed op landbouwareaal in Natura 2000-gebied.

Naam maatregel: 11.3 Aanpassen van landbouwactiviteiten voor boerenlandvogels

Ecosysteemtype: Vooral voor het grasland- en bouwlandecosysteem.
Tijdschema: De maatregel heeft betrekking op de periode tot en met 2030, 2040 en 2050, want de verwachting is dat deze beheermaatregelen structureel nodig zijn en er is structureel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb)-budget voor toegezegd.
Beschrijving: Het betreft ANLb-pakketten met aanpassingen aan landbouwactiviteiten, zoals aanpassing van maaien, begrazing en andere gelijkwaardige landbouwactiviteiten. Dit zijn vooral beheerpakketten voor boerenlandvogels, zoals kruidenrijk grasland, plas-dras, legselbeheer, kuikenvelden, botanisch waardevol grasland, kruidenrijke akker, stoppelland, wintervoedselakker, vogelakker, vogelgraan, insectenrijk grasland. Deze ANLb-pakketten kunnen tevens bijdragen aan herstelmaatregelen voor de graslandvlinder, bestuivers en op ontwaterde veengebieden, want ze bevatten eisen gericht op rustperiodes en meer kruidenrijke soorten. Deze maatregel kan ook bijdragen aan bepaalde leefgebieden van soorten in artikel 4.
Draagt bij aan de doelen:

- Doel: 11.3 Beheer boerenlandvogels.
- Subdoelen:
  - 11.2a Graslandvlinder

- 10.1 Bestuivers
- 11.4 Herstellen van ontwaterde veengebieden in de landbouw

Maatregelen: Past bij NRPM_005, die is beschreven in de technische achtergrondnotitie van de EC als: Aanpassing van maaien, begrazing en andere gelijkwaardige landbouwactiviteiten (bijv. afbranden); Aanpassing van de frequentie, gebruikte methoden en/of de timing van het maaien/maaien van graslanden of van begrazing door vee om habitats te behouden/verbeteren of schade aan soorten (bijv. broedende vogels) te voorkomen. Dit omvat ook de aanpassing en het beheer van andere gelijkwaardige activiteiten (bijv. afbranden). Hieronder valt bijvoorbeeld het omzetten van intensief beheerd grasland naar extensiever of het verminderen van vertrapping door vee.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebied: Ligging is in principe buiten Natura 2000-gebied, maar in sommige situaties passen deze maatregelen ook goed op landbouwareaal in Natura 2000-gebied.

Naam maatregel: 11.2a Beperkt gebruik chemische gewasbeschermingsmiddelen

Ecosysteemtype: Vooral voor het grasland- en bouwlandecosysteem.
Tijdschema: De maatregel heeft betrekking op de periode tot en met 2030, 2040 en 2050, want de verwachting is dat deze beheermaatregelen structureel nodig zijn en er is structureel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb)-budget voor toegezegd.
Beschrijving: Het betreft ANLb-pakketten met beperkte chemische onkruidbestrijding op grasland en op bouwland. Dit zijn vooral beheerpakketten voor verbetering van de graslandvlinderindex en ze kunnen tevens bijdragen aan bestuivers, de boerenlandvogelindex en op ontwaterde veengebieden, want ze bevatten extra eisen over het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Ook zijn andere ANLb-pakketten hierin mogelijk iets beter, maar zijn die al beschreven bij 11.3. Dat is bijvoorbeeld het geval bij pakketten voor kruidenrijk grasland of kruidenrijke akker, waar ook eisen zijn gesteld aan het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen naast eisen aan bemesting en bewerkingsperioden. Deze maatregel kan ook bijdragen aan natuurdoeltypen in artikel 4.
Draagt bij aan de doelen:

- Doel: 11.2a Graslandvlinder.
- Subdoelen:
  - 10.1 Bestuivers
  - 11.3 Beheer boerenlandvogels
  - 11.4 Herstellen van ontwaterde veengebieden in de landbouw

Maatregelen: Past bij NRPM_010, die is beschreven in de technische achtergrondnotitie van de EC als: Beheer het gebruik van natuurlijke en synthetische meststoffen, evenals chemicaliën in de landbouw voor plantaardige en dierlijke productie; Beheer (vermindering of eliminatie) het gebruik van meststoffen (bijv. mineralen, dierlijke mest, slib), pesticiden, fungiciden, zaadcoatings, herbiciden, groeivertragers, hormonen en andere chemicaliën die worden gebruikt in de plantaardige productie, rodenticiden en andere ongediertebestrijdingsmiddelen, ontwormingsmiddelen en andere diergeneesmiddelen die worden gebruikt in de dierlijke productie (bijv. diclofenac en/of andere soortgelijke diergeneesmiddelen).
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebied: Ligging is in principe buiten Natura 2000-gebied, maar in sommige situaties passen deze maatregelen ook goed op landbouwareaal in Natura 2000-gebied.

Naam maatregel: 11.4 Vernatting van ontwaterde veengebieden in de landbouw

Ecosysteemtype: Graslandecosysteem.
Tijdschema: De maatregel heeft betrekking op de periode tot en met 2030, 2040 en 2050, want de verwachting is dat deze maatregelen structureel nodig zijn.
Beschrijving: Het betreft Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb)-pakketten met hoogwaterpeilmaatregelen, die boven op het huidige peilbesluit tot een tijdelijk hoogwaterpeil in de sloot komt voor het weidevogelbeheer en veenweide vernatting. Ook gaat het om peilbesluiten door waterschappen gericht op geringe drooglegging en om aanleg van waterinfiltratiesystemen (ondersteund door overheden) om de grondwaterstand in percelen op veengrond te verhogen. Hierbij is minder relevant hoe lang deze situatie al bestaat, ook omdat vernatting beschreven wordt als een proces. Elke zes jaar wordt gerapporteerd over de hectares landbouwareaal op ontwaterd veengebied en hoeveel hectares met vernatting daaronder vallen. Elke drie jaar moet men rapporteren over de maatregelen. In het Natuurplan is gedefinieerd dat vernatten van landbouwareaal (grasland) op veengrond overeenkomt met geringe drooglegging of met waterinfiltratiesystemen (WIS) of een combinatie daarvan. Deze maatregel kan ook bijdragen aan bepaalde natuurdoeltypen in artikel 4.
Draagt bij aan de doelen:

- Doel: 11.4 Vernatting ontwaterde veengebieden in de landbouw.
- Subdoelen:
  - 11.3 Weidevogelbeheer

- 11.2a Graslandvlinder
- 10.1 Bestuivers

Maatregelen: Past bij NRPM_057, die is beschreven in de technische achtergrondnotitie van de EC als: Herstel of vernatting van organische bodems (gedraineerde veengronden) die worden gebruikt voor landbouw, bosbouw of veenwinning; Het verhogen van de grondwaterstand in gedraineerde bodems om waterverzadigde omstandigheden te herstellen, bijvoorbeeld door het blokkeren van drainagesloten of het uitschakelen van pompinstallaties. Vernatting kan verschillende doelen hebben, zoals het herstellen van wetlands of het mogelijk maken van andere beheerspraktijken op verzadigde organische bodems, zoals paludicultuur.
Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebied: Ligging in principe buiten Natura 2000-gebied, maar in sommige situaties passen deze maatregelen ook goed op landbouwareaal in Natura 2000-gebied.

Naam maatregel: Bossenstrategie

Ecosysteemtype: Bossen.
Schaal: Nationaal.
Status: In uitvoering.
Tijdschema: 2020-2030.
Beschrijving: In het Klimaatakkoord (uitvoering van de Klimaatwet) is afgesproken dat er koolstof wordt vastgelegd in landgebruik. Een deel van deze koolstofvastlegging is toegewezen aan bos, bomen en natuur. Om hier invulling aan te geven hebben het Rijk en provincies samen een Bossenstrategie opgesteld, waarin ook het versterken van de biodiversiteit een belangrijk doel is. In de Bossenstrategie is het revitaliseren van bestaand bos en het realiseren van 37.400 hectare nieuw bos tot en met 2030 opgenomen. In de uitwerking van de Bossenstrategie hebben provincies uitbreidings- en revitaliseringsplannen opgesteld. De voorgenomen maatregelen in deze plannen zijn nodig om de kwaliteit en weerbaarheid van de Nederlandse bossen te verbeteren en kunnen ook voor een deel invulling geven aan de herstelplannen in het kader van artikel 12 van de Natuurherstelverordening. De Bossenstrategie draagt ook bij de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)-doelen, daar waar bossen als habitattypen of als leefgebieden voor soorten kwalificeren.
Draagt bij aan de doelen: 4, 8, 10, 11 en 13.
Maatregelen: Omdat revitalisering maatwerk is, en de effecten sterk afhangen van lokale condities, zal de impact van maatregelen afhangen van onder andere de groeisnelheden van bomen, leeftijd en structuur van het bos en aanwezige boomsoorten. Dit is weer afhankelijk van de grondsoort, waterhuishouding, en drukfactoren zoals stikstofdepositie en wilddruk. Welke maatregel op een bepaalde plek passend is, en in welke omvang, moet dus regionaal via de uitvoering worden bepaald. Regionaal zijn maatregelen veelal bekend en omschreven in de revitaliseringsplannen:

- Herstellen van de hydrologie (van landschapsschaal tot lokaal).
- Aanplanten van bomen: rijkstrooiselsoorten, droogteresistente soorten, boomsoorten van andere herkomst (geassisteerde migratie), versterken menging.
- Nutriëntengift (bv. steenmeel, kalk, schelpengruis) om verzuring in de bodem, voornamelijk door stikstofdepositie, te bufferen.
- Introduceren extra bodemorganismen of het humusgehalte van de bodem verhogen.
- Verbeteren van de schaal, inrichten van overgangszones binnen of buiten het bos en de verbinding van bosgebieden.
- Verhogen van het aandeel dood-hout, uitbreiding netwerk van Oude, Aftakelende en Dode bomen (OAD).
- Stimuleren van verjonging (jonge bomen) in het bos.
- (Jonge) bomen en andere begroeiing beschermen tegen wildvraat (bijvoorbeeld met rasters/kokers of door de wildstand aan te passen.
- Versterken van de bosstructuur.
- De bodem beschermen bij exploitatie.
- Behoud van bosklimaat door onder andere kleinschalig beheer uitvoeren en het minimaliseren van tijdelijke verstoringen.
- Verlagen van de stikstofdepositie en herstelmaatregelen stikstof.
- Stimuleren van spontane opkomst van nieuwe (jonge) bomen (spontane opslag).
- Bos uitdunnen door het selectief kappen van bomen.
- Exoten bestrijden.
- Naald- naar loofbomen omzetten.

Ligging ten opzichte van Natura 2000-gebieden: Binnen en buiten.

Bijlage B Indicatieve sociaaleconomische effectduiding bij het Ontwerp-Natuurplan

Opgesteld door IUCN en Witteveen + Bos in samenwerking met het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en met financiële ondersteuning van de Europese Unie via het Technical Support Instrument

Inleiding

Deze bijlage bevat een indicatieve duiding van mogelijke sociaaleconomische effecten van het Ontwerp-Natuurplan. Het Ontwerp-Natuurplan heeft een strategisch en richtinggevend karakter en bevat geen concrete, gebiedsspecifieke maatregelen. Daardoor kunnen sociaaleconomische effecten in deze fase nog niet locatie- of maatregelniveau-specifiek worden bepaald. De analyse richt zich daarom op het duiden van mogelijke effectrichtingen per artikel (ecosysteemtype), op basis van:

- de beleidsrichting per artikel (ecosysteemtype);
- de belangrijkste drukfactoren en voorgenomen herstelstrategieën;
- een inschatting van mogelijke doorwerking op 12 sociaaleconomische thema's, ontleend aan de Monitor Brede Welvaart (MBW). [187]

Met sociaaleconomische effecten bedoelen we de sociale en economische gevolgen van een gebeurtenis, beleidskeuze of ingreep voor een gebied, personen of de samenleving als geheel.[188] In het kader van het Ontwerp-Natuurplan gaat het om de mogelijke doorwerking van natuurherstelbeleid naar effecten op onder meer gezondheid, leefkwaliteit, veiligheid, economische kansen, sociale samenhang en kwaliteit van de leefomgeving. De analyse is gebaseerd op een kwalitatieve duiding van impact pathways, waarbij beleidsrichtingen worden vertaald naar mogelijke veranderingen in ecosysteemkwaliteit, ecosysteemdiensten en daaruit voortvloeiende sociaaleconomische effecten.[189] Veel van deze effecten zijn indirect en manifesteren zich via veranderingen in gebruiks-, belevings- en regulerende waarden van ecosystemen. Hierdoor treden effecten vaak vertraagd, contextafhankelijk en cumulatief op.[190] De duiding van sociaaleconomische effecten is gebaseerd op een vergelijking met de huidige situatie en een verwachte autonome ontwikkeling richting 2030 en 2050, waarin bestaande trends en vastgesteld beleid op hoofdlijnen worden voortgezet. Deze referentie is niet afzonderlijk uitgewerkt, maar dient als impliciet vertrekpunt voor het bepalen van de richting van effecten.
De analyse is nadrukkelijk geen kwantitatieve effectmeting en ook geen analyse van concrete maatregelenpakketten. De uitkomsten moeten worden gelezen als een eerste indicatieve duiding van mogelijke sociaaleconomische effectrichtingen op strategisch niveau. De onzekerheid in de analyse wordt mede bepaald door:

187 CBS. (2023). *Monitor Brede Welvaart en de Sustainable Development Goals 2023*.
188 Hellmich, S. (2015). *What is Socioeconomics? An Overview of Theories, Methods, and Themes in the Field*. Forum for Social Economics, 46.
189 Sociaaleconomische effecten treden in veel gevallen niet direct op, maar via veranderingen in ecosysteemkwaliteit en ecosysteemdiensten. De relatie tussen deze veranderingen en uiteindelijke maatschappelijke effecten is niet één-op-één en sterk afhankelijk van context en gebruik.
190 Fedele, G. L. (2017). *Mechanisms mediating the contribution of ecosystem services to human well-being and resilience.* Ecosystem Services, 28, 43–54. Potschin-Young, M. H.-Y. (2018). *Understanding the role of conceptual frameworks: Reading the ecosystem service cascade.* Ecosystem Services, 29, 428–440.

- de mate van concretisering van maatregelen;
- ruimtelijke locatie en schaal;
- gedragsreacties van actoren (bijv. landbouwtransitie);
- effectiviteit van ecosysteemherstel;
- beleids- en markontwikkelingen op de midden-lange termijn.

Daarbij geldt dat deze analyse zich richt op effecten van beleidsrichtingen, terwijl ook het uitblijven van maatregelen gepaard gaat met sociaaleconomische kosten.
De analyse bevat geen systematische, kwantitatieve verdelingseffecten naar locatie, sector of doelgroep. Door het strategische karakter van het Ontwerp-Natuurplan is nog onvoldoende bekend over de concrete maatregeluitwerking, ruimtelijke toedeling en uitvoeringswijze. Wel wordt in deze analyse onderkend dat sociaaleconomische effecten ongelijk kunnen neerslaan tussen sectoren, gebieden en groepen in de samenleving. Met name voor landbouw, visserij en andere functies gekoppeld aan ruimte kunnen negatieve effecten of transitiekosten eerder en sterker optreden dan maatschappelijke baten elders zichtbaar worden. Waar dit op basis van de huidige beleidsrichting aannemelijk is, wordt dit in de artikelduidingen benoemd. Verdere verdieping vraagt om nadere uitwerking in onder meer het plan-MER, de uitvoeringsstrategie en het definitieve Natuurplan.
De meerwaarde van deze analyse ligt niet in het exact voorspellen van effecten, maar in het vroegtijdig zichtbaar maken van mogelijke kansen, risico's, kwetsbaarheden en aandachtspunten voor de verdere uitwerking van het Natuurplan. De analyse kan daarmee bijdragen aan het identificeren van onderwerpen waarvoor nadere concretisering, aanvullende afweging of flankerend beleid nodig kan zijn. De analyse is daarmee niet bedoeld als vervanging van het plan-MER of van een nadere beoordeling van concrete maatregelen, maar als input voor de verdere uitwerking van het definitieve Natuurplan.

Methode en sociaaleconomische effecten

Aan de hand van een 5-puntsschaal (-2 tot +2), variërend van sterk negatief tot sterk positief (zie tabel 1), geeft deze notitie inzicht in kansen en risico's van het Ontwerp-natuurplan in relatie tot brede welvaartsthema's. De score geeft de richting en relatieve sterkte van het verwachte effect weer en is geen kwantitatieve maat voor de omvang maar een duiding. In de analyse wordt onderscheid gemaakt tussen korte termijn (2030) en midden-lange termijn (2050).

Tabel 1 Duidingsschaal sociaaleconomische effecten Natuurplan

Score	Toelichting
2 - Sterk positief	De beleidsrichting biedt, onder gunstige uitvoeringscondities, sterke aanwijzingen voor een positief sociaaleconomisch effect.
1 - Positief	De beleidsrichting biedt aanwijzingen voor een positief sociaaleconomisch effect.
0 - Neutraal	Op basis van het huidige detailniveau is geen duidelijke positieve of negatieve effectrichting vast te stellen, of zijn positieve en negatieve effecten in balans.
-1 - Negatief	De beleidsrichting brengt risico's op een negatief sociaaleconomisch effect met zich mee.
-2 - Sterk negatief	De beleidsrichting brengt, onder ongunstige uitvoeringscondities, sterke risico's op een negatief sociaaleconomisch effect met zich mee.

Naast de indicatieve score voor 2030 en 2050 wordt per sociaaleconomisch effect ook een bandbreedte van potentie en risico's / onzekerheden weergegeven. De groene pijl geeft de potentie voor positieve sociaaleconomische doorwerking weer. De rode pijl geeft de mate aan waarin risico's, onzekerheden en randvoorwaarden een negatieve of beperkende invloed kunnen hebben op die doorwerking. De combinatie van score en pijlen maakt zichtbaar dat effecten op strategisch niveau niet eenduidig of exact voorspelbaar zijn. Hiermee wordt recht gedaan aan de onzekerheid van de effectduiding.

Tabel 2 Indicatie van potentie voor positieve doorwerking en risico's / onzekerheden

	Beperkte potentie voor positieve doorwerking	Redelijke potentie voor positieve doorwerking	Grote potentie voor positieve doorwerking
Beperkt risico / beperkte afhankelijkheid van randvoorwaarden			
Redelijk risico / duidelijke afhankelijkheid van randvoorwaarden			
Groot risico / sterke afhankelijkheid van randvoorwaarden			

In onderstaande tabel zijn de 12 geselecteerde sociaaleconomische effecten opgenomen, gekoppeld aan de thema's van brede welvaart en voorzien van een korte toelichting.

Tabel 3 Indicatie van potentie voor positieve doorwerking en risico's / onzekerheden

Sociaaleconomisch effect	Brede-welvaart thema	Toelichting (Waar naar wordt gekeken)
Mentale gezondheid & welzijn	Subjectief welzijn / Gezondheid	Ervaren welzijn, stressreductie, herstelwaarde van natuur, tevredenheid met leefomgeving, maar ook mogelijke mentale belasting door functieverandering, gebruiksbeperkingen of onzekerheid bij transities.
Esthetische waarde leefomgeving	Subjectief welzijn / Wonen	Waardering van landschap, kwaliteit van uitzicht en belevingswaarde van groen-blauwe omgeving, inclusief verschillen in waardering tussen gebieden en gebruikersgroepen.
Werkgelegenheid	Materiële welvaart / Arbeid	Verandering in werkgelegenheid in aanleg, beheer, monitoring en natuur-inclusieve sectoren, maar ook mogelijke afname van werk of verschuiving van werk in bestaande sectoren, inclusief transitiekosten en kwaliteit van werk.
Economische opbrengsten, productiviteit & vestigingsklimaat	Materiële welvaart	Bedrijfsinkomen, productiviteit, ecosysteemdienst-gerelateerde economische waarde, concurrentiekracht en aantrekkelijkheid van regio's voor vestiging, inclusief mogelijke kosten, opbrengstverliezen of beperkingen voor bestaande economische functies.
Vastgoedwaarden	Materiële welvaart / Wonen	Verandering in vastgoed- en grondwaarde gerelateerd aan groen, waterveiligheid, leefkwaliteit en gebruiksmogelijkheden, inclusief mogelijke waardestijging voor sommige functies en waardedaling voor andere.
Fysieke gezondheid & welzijn	Gezondheid	Bewegen, luchtkwaliteit, hittestressreductie, ziektepreventie en recreatief gebruik met gezondheidsimpact, inclusief verschillen in bereikbaarheid en gebruik tussen groepen en gebieden.
Gezondheid gerelateerde waterkwaliteit	Gezondheid / Milieu	Zwemwaterkwaliteit, ecologische waterkwaliteit en blootstelling aan verontreiniging met directe of indirecte gevolgen voor volksgezondheid en leefomgevingskwaliteit.
Recreatie & natuurgebruik	Arbeid en vrije tijd	Bezoek aan natuurgebieden, gebruik van stedelijk groen en gebruikswaarde van vrije tijd, inclusief mogelijke toename van recreatieve kwaliteit én mogelijke beperkingen in toegankelijkheid of gebruik.
Toerisme	Arbeid en vrije tijd	Aantrekkelijkheid van gebieden voor bezoekers, verandering in regionale bestedingen en recreatief-toeristische gebruikswaarde, inclusief mogelijke verschuivingen tussen gebieden en functies.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	Samenleving	Natuurbetrokkenheid, gemeenschapsvorming, participatie en sociale interactie via groen, inclusief draagvlak, samenwerking en mogelijke spanningen tussen belangen of gebruiksfuncties.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte risicoreductie	Veiligheid	Overstromingsrisico (rivier/kust), wateroverlast door extreme neerslag (pluviaal), zoetwaterbeschikbaarheid en droogterisico.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	Milieu	Vastlegging en opslag van CO_2 in bos, bodem, natte natuur en kustsystemen, en bijdrage aan klimaatmitigatie, klimaatregulatie en vermeden klimaatschade, inclusief effecten van landgebruik, stikstof gerelateerde emissies en broeikasgassen.

Leeswijzer en interpretatie van de uitkomsten

De analyse laat zien dat het Ontwerp-Natuurplan in potentie brede positieve sociaaleconomische effecten kan hebben, met name op de langere termijn. Tegelijkertijd geldt dat deze uitkomsten voorwaardelijk zijn. De uiteindelijke sociaaleconomische effecten zijn sterk afhankelijk van de concrete uitwerking van maatregelen, de ruimtelijke inpassing, de wijze van uitvoering en de beschikbaarheid van flankerend beleid. In de praktijk kunnen zich ook negatieve, onzekere of ongelijk verdeelde effecten voordoen, met name op de korte termijn en voor specifieke sectoren, gebieden of groepen. Dit hangt samen met het strategische karakter van het Ontwerp-Natuurplan, waarin beleidsrichtingen primair gericht zijn op herstel van ecosysteemkwaliteit en de daarmee samenhangende maatschappelijke baten.

De duiding in deze notitie moet daarom worden gelezen als een eerste stap binnen een bredere beleids- en besluitvormingscyclus. Het Ontwerp-Natuurplan maakt expliciet dat het Ontwerp-Natuurplan alleen strategische keuzes en beleidsrichtingen bevat. Het definitieve Natuurplan bevat pas de verdere concretisering naar maatregelen, locaties, fasering en financiële dekking. Daarnaast volgen nog een plan-MER, uitvoeringstoetsen, feedback van de Europese Commissie en verdere inhoudelijke onderzoeken. Deze vervolgstappen zijn bepalend voor de uiteindelijke omvang, verdeling en realiseerbaarheid van sociaaleconomische effecten.

Duiding per artikel

In de volgende paragrafen wordt per artikel (ecosysteemtype) de indicatieve duiding van mogelijke sociaaleconomische effecten van het Ontwerp-Natuurplan uitgewerkt.

Artikel 4: Terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen

Context artikel

Artikel 4 richt zich op het herstel en de verbetering van terrestrische, kust- en zoetwaterecosystemen, met als doel het behalen van de instandhoudingsdoelen voor habitattypen en leefgebieden van soorten. Binnen de Nederlandse context vormt artikel 4 de kern van de natuurherstelopgave, omdat het direct samenhangt met Natura 2000, de Vogel- en Habitatrichtlijn en de bredere opgave om structurele drukfactoren terug te dringen. Daarbij gaat het met name om stikstofdepositie, hydrologische verstoring, verlies aan leefgebied, versnippering en achterblijvende water- en bodemkwaliteit.

Het Ontwerp-Natuurplan laat zien dat voor artikel 4 nog sprake is van een substantiële restopgave richting 2030. Bestaand beleid draagt voor een deel bij, maar op nationaal niveau blijft volgens het plan een forse opgave bestaan voor zowel herstel van toestand als uitbreiding van habitattypen. Daarbij wordt voor de 2030-opgave gedacht aan een focus op een beperkt aantal Natura 2000-gebieden, mogelijk aangevuld met andere gebieden op basis van noodzaak, draagvlak en potentie. Tegelijkertijd geeft het plan aan dat maatregelen veelal ook in omliggende zones nodig zullen zijn, bijvoorbeeld via hydrologisch systeemherstel, reductie van stikstof en vermindering van gewasbeschermingsmiddelen. Ook is nog niet voor alle habitattypen de opgave of toestand volledig bekend.

Input vanuit het Natuurplan

De beleidsrichting van het Ontwerp-Natuurplan bestaat hoofdzakelijk uit:

- reductie van drukfactoren, in het bijzonder stikstof en gewasbeschermingsmiddelen;
- hydrologisch herstel en verbetering van water- en bodemcondities;
- uitbreiding en versterking van natuurgebieden en leefgebieden van soorten;
- focus op gebieden met de grootste bijdrage aan doelbereik;
- gebiedsgerichte uitwerking in en rondom Natura 2000-gebieden;
- verdere concretisering in het definitieve Natuurplan.

De inzet is daarmee nadrukkelijk strategisch en systeemgericht. Het plan bevat nog geen uitgewerkte locaties, concrete maatregelpakketten, gebiedsafbakening of financiële doorvertaling. Daardoor kunnen sociaaleconomische effecten nog niet op maatregel- of locatieniveau worden vastgesteld. De huidige analyse betreft daarom een indicatieve duiding van mogelijke effectrichtingen, waarbij de uiteindelijke uitkomst sterk afhankelijk is van nadere keuzes in het definitieve Natuurplan, het plan-MER en de uitvoeringsstrategie.

Beoordeling artikel 4

Zie tabel artikel 4. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, een indicatie van kansen en risico's / onzekerheden waarbij de toelichting inzicht geeft in die onderliggende kansen en onzekerheden.

Tabel 4 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 4 - terrestrische en zoetwaterecosystemen

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	1	2		**Kansen:** Uitbreiding en verbetering van natuurgebieden kunnen natuurbeleving, rust en welzijn versterken. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van toegankelijkheid, ruimtelijke spreiding en de mate waarin herstelgebieden ook beleefbaar zijn voor omwonenden en bezoekers.
Esthetische waarde leefomgeving	1	2		**Kansen:** Herstel van landschap, biodiversiteit en natuurlijke structuren kan de belevingswaarde van de leefomgeving vergroten. **Risico's/onzekerheden:** Effect hangt af van zichtbaarheid in het landschap en van de ruimtelijke inpassing van maatregelen.
Werkgelegenheid	0	1		**Kansen:** Natuurbeheer, herstelmaatregelen, monitoring en gebiedsontwikkeling kunnen op termijn extra werkgelegenheid genereren. **Risico's/onzekerheden:** Op korte termijn is dit effect beperkt zichtbaar; het hangt sterk af van de concrete maatregelpakketten en uitvoeringsintensiteit.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	-1	1		**Kansen:** Verbetering van leefomgeving en ecosysteemdiensten kan op termijn bijdragen aan regionale aantrekkelijkheid en robuustere gebruiksfuncties. **Risico's/onzekerheden:** Economische baten zijn indirect, ongelijk verdeeld en afhankelijk van verdere uitwerking. Voor functies zoals landbouw, woningbouw en infrastructuur kunnen ook beperkingen ontstaan in gebruik of ontwikkelruimte.
Vastgoedwaarden	0	1		**Kansen:** Verbetering van leefkwaliteit, natuur en omgevingskwaliteit kan op termijn bijdragen aan hogere waardering van sommige gebieden. **Risico's/onzekerheden:** Effecten zijn sterk locatieafhankelijk; waar maatregelen gepaard gaan met beperkingen in gebruik of functieverandering kunnen ook tegengestelde effecten optreden.
Fysieke gezondheid & welzijn	1	1		**Kansen:** Meer natuur en betere ecosysteemkwaliteit kunnen bijdragen aan beweging, luchtkwaliteit, hittestressreductie en gezondheid. **Risico's/onzekerheden:** Effect hangt af van bereikbaarheid, gebruik en de mate waarin natuurherstel samenvalt met gebieden waar deze baten maatschappelijk relevant zijn.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	1	2		**Kansen:** Verbetering van waterkwaliteit en hydrologische condities kan bijdragen aan volksgezondheid en een gezondere leefomgeving. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van de effectiviteit van bronaanpak, systeemherstel en samenhang met waterbeleid.
Recreatie & natuurgebruik	1	1		**Kansen:** Uitbreiding en kwaliteitsverbetering van natuur kunnen recreatief gebruik en natuurbeleving vergroten. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van inrichting, toegankelijkheid, beheer en de balans tussen natuurdoelen en gebruiksdruk. Tegelijkertijd kan ter bescherming van natuur de toegankelijkheid worden beperkt (bijv. zonering of afsluiting), waardoor recreatieve baten niet automatisch toenemen.
Toerisme	0	1		**Kansen:** Herstel van natuurkwaliteit en landschap (bijv. natte natuur, open landschappen, biodiversiteit) kan de aantrekkelijkheid van gebieden voor dagrecreatie en natuurtoerisme vergroten, met name in gebieden waar natuurbeleving wordt gecombineerd met recreatieve infrastructuur. **Risico's/onzekerheden:** Het effect blijft afhankelijk van bereikbaarheid, voorzieningen en regionale profilering. In kwetsbare natuurgebieden kan bovendien spanning ontstaan tussen natuurdoelen en recreatief gebruik, waardoor het toeristisch potentieel niet volledig wordt benut.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	0	1		**Kansen:** Gebiedsgerichte natuurherstelprojecten en participatieprocessen (bijv. in en rond Natura 2000-gebieden) kunnen bijdragen aan samenwerking tussen overheden, terreinbeheerders, agrariërs en bewoners, en daarmee sociale cohesie en betrokkenheid bij natuur versterken. **Risico's/onzekerheden:** Tegelijkertijd kunnen spanningen ontstaan wanneer belangen botsen (bijv. tussen natuurherstel en agrarisch gebruik), wat lokaal juist kan leiden tot afnemend vertrouwen of draagvlak. De uiteindelijke uitkomst is sterk afhankelijk van de inrichting van gebiedsprocessen en participatie.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	1	2		**Kansen:** Hydrologisch herstel en herstel van natuurlijke systemen kunnen bijdragen aan waterbuffering, droogtereductie en klimaatadaptatie. **Risico's/onzekerheden:** Effect is sterk afhankelijk van schaal, gebiedskeuze en samenhang met bestaand waterbeheer en ruimtelijke inrichting.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	1	2		**Kansen:** Herstel en uitbreiding van ecosystemen kunnen bijdragen aan koolstofvastlegging, klimaatregulatie en beperking van klimaatschade. **Risico's/onzekerheden:** Effect varieert sterk per ecosysteemtype en is afhankelijk van daadwerkelijke realisatie, beheer en termijn waarop herstel plaatsvindt (hoe eerder hoe groter het effect).

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 4 zullen naar verwachting niet gelijk neerslaan tussen sectoren, gebieden en groepen. Potentiële baten zoals gezondheid, recreatie, leefkwaliteit en klimaatregulatie landen relatief breed in de samenleving, maar vaak diffuus en op langere termijn. Mogelijke lasten of beperkingen kunnen daarentegen eerder en sterker zichtbaar worden in specifieke gebieden en bij bepaalde ruimtegebruikende sectoren.

Vooral in en rondom Natura 2000-gebieden en andere prioritaire herstelgebieden kunnen de gevolgen voor landbouw, (ander) grondgebruik, ontwikkelruimte en andere economische functies groter zijn dan elders. Ook kan de ruimtelijke keuze voor herstelgebieden sterk bepalend zijn voor wie de directe gevolgen van maatregelen ervaart. Voor artikel 4 geldt daarom dat de maatschappelijke betekenis van de effecten niet alleen afhangt van de ecologische effectiviteit, maar ook van:

- de keuze van gebieden en zones;
- de mate van samenhang met bestaand water-, stikstof- en gebiedsbeleid;
- de beschikbaarheid van flankerend beleid en gebiedsgerichte uitwerkingen;
- de wijze waarop sectorale en ruimtelijke belangen in de uitvoering worden gewogen.

Daarbij is het van belang om perspectief te bieden aan gebruikers die direct geraakt worden, bijvoorbeeld via ondersteuning bij omschakeling, functiekoppeling en nieuwe verdienmodellen. Verdere verdieping van deze verdelings- en uitvoeringseffecten vraagt om nadere concretisering in het definitieve Natuurplan, het plan-MER en de uitvoeringsstrategie.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 4 laat een overwegend positief, maar voorwaardelijk effectbeeld zien. De positieve doorwerking betreft vooral gezondheid, leefomgeving, recreatie, water en klimaat, maar deze baten zijn grotendeels indirect en bouwen zich op via herstel van ecosysteemkwaliteit en ecosysteemdiensten. Dat verklaart ook waarom de scores richting 2050 overwegend positiever uitvallen dan richting 2030.

Tegelijkertijd is artikel 4 in hoge mate afhankelijk van nadere uitwerking. Het Ontwerp-Natuurplan maakt duidelijk dat nog substantiële keuzes moeten worden gemaakt over de selectie van gebieden, de ruimtelijke focus van maatregelen en de precieze invulling van de restopgave. De analyse suggereert daarmee niet dat artikel 4 automatisch of overal tot positieve sociaaleconomische effecten zal leiden. Wel laat zij zien dat de beleidsrichting van artikel 4 substantiële potentie heeft voor brede maatschappelijke baten, mits deze gepaard gaat met effectieve uitvoering, ruimtelijke concretisering en aandacht voor sectorale en gebiedsspecifieke gevolgen.

Artikel 5 - Mariene ecosystemen

Context artikel

Artikel 5 richt zich op het herstel van mariene ecosystemen, waaronder kustwateren en de zeebodem, met als doel het verbeteren van biodiversiteit, ecosysteemkwaliteit en ecologische veerkracht. De opgave betreft zowel het verminderen van drukfactoren (zoals bodemberoerende activiteiten, vervuiling en nutriëntenbelasting) als het herstel van mariene habitats en voedselwebben.

Binnen de Nederlandse context is sprake van een complexe opgave, waarbij natuurherstel samenvalt met intensief ruimtegebruik op de Noordzee (visserij, energie, scheepvaart). Dit leidt naar verwachting tot spanningen tussen ecologische doelen en economische functies, en vraagt om een transitie naar duurzamer gebruik van mariene systemen.

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan zet voor artikel 5 in op een combinatie van beschermingsmaatregelen, herstelmaatregelen en verduurzaming van gebruik, waaronder:

- beperking van bodemberoerende visserij en andere verstorende activiteiten;
- aanwijzing en versterking van beschermde gebieden op zee;
- herstel van mariene habitats en voedselketens;
- verbetering van waterkwaliteit en nutriëntenbalans;
- aansluiting bij bestaande kaders en programma's (o.a. KRW en Noordzee-akkoorden).

De maatregelen zijn deels beleidsmatig vastgelegd, maar nog niet volledig uitgewerkt in termen van ruimtelijke invulling en concrete maatregelen. Daarnaast is sprake van onzekerheden in zowel de ecologische toestand als de effectiviteit van maatregelen.

Beoordeling artikel 5

Zie tabel artikel 5. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, waarbij de toelichting inzicht geeft in de onderliggende kansen en onzekerheden.

Tabel 5 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 5 - Mariene ecosystemen

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	0	1	↑↓	**Kansen:** Verbetering van waterkwaliteit en natuurbeleving aan de kust (bijv. schonere stranden, rijkere onderwaternatuur) kan bijdragen aan welzijn. **Risico's/onzekerheden:** Effect afhankelijk van toegankelijkheid en zichtbaarheid van natuur; offshore maatregelen hebben beperkt direct effect.
Esthetische waarde leefomgeving	0	0	↑↓	**Kansen:** Verbetering van kust- en zeegezichten (bijv. schoner water, meer biodiversiteit) kan bijdragen aan belevingswaarde. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft relatief beperkt zichtbaar op zee en hangt samen met andere ruimtelijke ontwikkelingen (zoals windparken).
Werkgelegenheid	-2	0	↑↓	**Kansen:** Herstelmaatregelen, monitoring en ontwikkeling van nieuwe mariene activiteiten (bijv. natuur-inclusieve aquacultuur) kunnen op termijn nieuwe werkgelegenheid opleveren. **Risico's/onzekerheden:** Beperkingen op visserij (bijv. bodemberoering) kunnen leiden tot verlies van werkgelegenheid in specifieke segmenten, met name kleinschalige en kustgebonden visserij. Omschakeling vraagt andere vaardigheden en investeringen.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	-2	1	↑↓	**Kansen:** Gezondere ecosystemen kunnen bijdragen aan duurzamere visbestanden en nieuwe economische activiteiten (bijv. aquacultuur, natuur-inclusieve economie). **Risico's/onzekerheden:** Op korte termijn kunnen beperkingen in visserijactiviteiten, ruimtelijke claims (bijv. beschermde gebieden) en regulering leiden tot lagere opbrengsten en hogere kosten. Effecten verschillen sterk per type visserij en regio.
Vastgoedwaarden	0	0	↓	**Kansen:** Verbetering van kustkwaliteit kan bijdragen aan waardering van kustgebieden als woon- en recreatieomgeving. **Risico's/onzekerheden:** Effect is indirect en afhankelijk van combinatie met andere ruimtelijke ontwikkelingen en kustveiligheidsmaatregelen, en beperkt door de afstand.
Fysieke gezondheid & welzijn	0	1	↑↓	**Kansen:** Verbeterde waterkwaliteit en kustecosystemen kunnen bijdragen aan recreatief gebruik en gezondheid. **Risico's/onzekerheden:** Effect is beperkt en afhankelijk van gebruik van kustgebieden door de bevolking.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	1	2	↑↓	**Kansen:** Verbetering van waterkwaliteit (bijv. minder vervuiling, betere ecologische toestand) kan bijdragen aan volksgezondheid en veilig recreatief gebruik. **Risico's/onzekerheden: E**ffect hangt af van effectiviteit van bronaanpak en samenhang met bredere watermaatregelen.
Recreatie & natuurgebruik	0	1	↑↓	**Kansen:** Gezondere kust- en zee-ecosystemen kunnen recreatief gebruik (strand, watersport) ondersteunen. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft gematigd en is afhankelijk van toegankelijkheid en interactie met andere functies op zee. In sommige gebieden kunnen beperkingen op gebruik (bijv. natuurzones op zee) recreatieve activiteiten zoals sportvisserij of watersport beïnvloeden.
Toerisme	0	1	↑↓	**Kansen:** Verbetering van kustkwaliteit kan bijdragen aan aantrekkelijkheid van kustregio's voor toerisme. R isico's/onzekerheden: Effect is afhankelijk van bredere kustontwikkeling en voorzieningen; natuurherstel alleen is onvoldoende om toerisme significant te veranderen.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	0	1	↑↓	**Kansen:** Transitieprocessen en betrokkenheid van stakeholders (bijv. visserijgemeenschappen) kunnen leiden tot nieuwe vormen van samenwerking en verbinding met natuur. **Risico's/onzekerheden:** Conflicten tussen natuurherstel en economische belangen kunnen juist leiden tot spanningen en afnemend draagvlak.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	0	1	↑↓	**Kansen:** Gezondere kustecosystemen (bijv. schelpdierbanken, zandige systemen) kunnen bijdragen aan natuurlijke kustverdediging en klimaatadaptatie. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van schaal en integratie met kustveiligheidsbeleid.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	1	2	↑↓	**Kansen:** Mariene ecosystemen (bijv. zeebodem, schelpdierbanken, vegetatie) kunnen bijdragen aan koolstofopslag en klimaatregulatie. **Risico's/onzekerheden:** Effect is nog onzeker en afhankelijk van type maatregelen en mate van herstel.

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 5 zullen naar verwachting ongelijk neerslaan tussen sectoren, regio's en groepen. Waar de baten van natuurherstel op zee – zoals verbeterde ecosysteemkwaliteit, biodiversiteit en klimaatregulatie – relatief breed en op langere termijn in de samenleving landen, zijn de lasten en aanpassingen op korte termijn sterker geconcentreerd. Met name in de visserijsector kunnen maatregelen zoals gebiedssluitingen, beperkingen op bodemberoerende visserij en strengere gebruiksvoorwaarden direct doorwerken in bedrijfsvoering, inkomsten en werkgelegenheid, vooral in kustgemeenten waar deze sector economisch en sociaal verweven is met de lokale structuur.

Tegelijkertijd zijn de verwachte langetermijnbaten – zoals herstel van visbestanden, ontwikkeling van natuur-inclusieve aquacultuur of nieuwe economische functies op zee – onzeker in timing, schaal en verdeling. Dit betekent dat er een reëel risico bestaat dat de korte termijn kosten en de lange termijn baten niet bij dezelfde groepen terechtkomen. De manier waarop de transitie naar duurzamer gebruik van mariene systemen wordt vormgegeven is daarmee bepalend voor de maatschappelijke uitkomst.

In de verdere uitwerking vraagt dit om gerichte keuzes in hoe sectoren worden meegenomen in de transitie. Denk bijvoorbeeld aan het actief ondersteunen van vissers bij omschakeling naar minder bodemberoerende technieken, het faciliteren van alternatieve verdienmodellen zoals mariene aquacultuur, of het bieden van perspectief via gebiedsgerichte afspraken over medegebruik van ruimte op zee. Ook de ruimtelijke afstemming met andere functies, zoals windenergie op zee, kan hierin een belangrijke rol spelen. Zonder dergelijke gerichte invulling bestaat het risico dat draagvlak onder druk komt te staan.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 5 laat een duidelijk transitie zien tussen korte en lange termijn effecten. Op korte termijn domineren de directe gevolgen van maatregelen die ingrijpen in bestaande gebruiksfuncties, met name in de visserij. Deze effecten zijn concreet, zichtbaar en relatief zeker: beperking van toegang tot gebieden en aanpassing van vismethoden vertalen zich direct naar economische en sociale impact. Dit verklaart de neutrale tot negatieve scores richting 2030 voor werkgelegenheid en economische opbrengsten.

Daartegenover staat dat de positieve effecten van natuurherstel – zoals robuustere ecosystemen, herstel van visbestanden en nieuwe economische kansen – zich pas op langere termijn manifesteren en bovendien afhankelijk zijn van een geslaagde transitie. Deze effecten zijn daarmee minder zeker en sterker afhankelijk van beleidskeuzes, innovatie en sectorontwikkeling. Dat vertaalt zich in een beeld waarin richting 2050 meer positieve effecten mogelijk zijn, maar waarbij de uitkomst niet vanzelfsprekend is.

Dit geeft aan dat artikel 5 niet alleen een ecologische opgave is, maar ook een sociaal-economische transitieopgave. De uiteindelijke balans tussen negatieve en positieve effecten wordt in belangrijke mate bepaald door de wijze waarop deze transitie wordt vormgegeven, en in hoeverre betrokken sectoren perspectief krijgen op een toekomstbestendige rol binnen het mariene systeem. Daarmee ligt de sleutel voor de sociaaleconomische uitkomst niet alleen in het realiseren van natuurherstel, maar in het gelijktijdig organiseren van een haalbare en gedragen verandering van gebruik en economie op zee.

Artikel 8 - Stedelijke ecosystemen

Context artikel

Artikel 8 richt zich op het versterken van stedelijke ecosystemen, met als doel de leefomgeving te verbeteren en bij te dragen aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en gezondheid in stedelijke gebieden. In Nederland ligt hier een belangrijke opgave, omdat een groot deel van de bevolking in stedelijk gebied woont en de kwaliteit van de leefomgeving onder druk staat door verstedelijking, verharding, hittestress en wateroverlast.

Het Ontwerp-Natuurplan positioneert artikel 8 nadrukkelijk als een koppelartikel: maatregelen in stedelijk gebied dragen niet alleen bij aan biodiversiteit, maar ook aan gezondheid, leefkwaliteit en klimaatadaptatie. Tegelijkertijd geeft het plan aan dat de concrete invulling grotendeels afhankelijk is van gemeenten en gebiedsontwikkelingen. Het Rijk zet de richting, maar de daadwerkelijke realisatie ligt op lokaal niveau, waarbij keuzes moeten worden gemaakt over ruimtegebruik, inrichting en prioritering. Dit betekent dat de sociaaleconomische effecten van artikel 8 sterk afhankelijk zijn van:

- waar maatregelen worden genomen (binnenstedelijk vs uitbreidingsgebieden);
- de schaal (kleinschalige vergroening vs systeemingrepen);
- de mate waarin groen en water integraal worden meegenomen in ruimtelijke ontwikkeling.

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan geeft invulling aan artikel 8 via een combinatie van beleidsdoelen en ruimtelijke strategieën, waaronder:

- het realiseren van netto geen verlies aan stedelijk groen tot 2030 en een positieve trend daarna;
- vergroening van stedelijk gebied (bijv. parken, bomen, groene daken/gevels);
- versterking van groenblauwe structuren;
- integratie van natuur in stedelijke ontwikkeling en verstedelijkingsopgaven;
- inzet op klimaatadaptatie, met name gericht op hittestress en wateroverlast;
- koppeling met bestaande beleidskaders (o.a. NOVI, klimaatadaptatiestrategieën);
- lokale en gebiedsgerichte uitwerking door gemeenten en andere partijen.

De maatregelen die genomen kunnen worden liggen op het ambtelijk niveau van gemeentes en tot op zekere hoogte provincies, en niet tot nauwelijks op het niveau van ministeries (Het Rijk). De sturing vanuit het Rijk is tot op zekere hoogte vooral stimulerend en faciliterend. De exacte invulling verschilt dan ook sterk per stad en gebied. Hierdoor zijn de effecten sterk afhankelijk van lokale uitwerking.

Beoordeling artikel 8

Zie tabel artikel 8. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, waarbij de toelichting inzicht geeft in de onderliggende kansen en onzekerheden

Tabel 6 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 8 - Stedelijke ecosystemen

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	2	2	↑↓	**Kansen:** Vergroening van de leefomgeving (bijv. parken, bomen, buurtgroen) kan direct bijdragen aan welzijn, stressreductie en leefkwaliteit. **Risico's/onzekerheden:** Effect hangt sterk af van bereikbaarheid en spreiding; vergroening in welgestelde wijken levert minder maatschappelijke winst op dan in versteende wijken met weinig groen.
Esthetische waarde leefomgeving	2	2	↑	**Kansen:** Toevoegen van groen en water (bijv. straatgroen, groene pleinen) kan de kwaliteit en beleving van de leefomgeving zichtbaar verbeteren. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van ontwerpkwaliteit en samenhang; versnipperde of minimale ingrepen leveren beperkt resultaat.
Werkgelegenheid	0	1	↑↓	**Kansen:** Aanleg en beheer van stedelijk groen (bijv. parken, straatgroen, groene daken) genereren werkgelegenheid bij gemeenten, hoveniers, aannemers en beheerorganisaties. Ook ontstaat vraag naar specialistische kennis, bijvoorbeeld op het gebied van klimaatadaptief ontwerp, ecologisch beheer en monitoring. In sommige gevallen kan dit bijdragen aan lokale werkgelegenheid, bijvoorbeeld via sociale werkvoorziening of wijkgerichte projecten. **Risico's/onzekerheden:** Het effect blijft vaak beperkt in omvang en is deels tijdelijk (aanlegfase). Structurele werkgelegenheid ontstaat vooral wanneer gemeenten langdurig investeren in beheer en opschaling. Zonder structureel budget en organisatie kan het effect versnipperd en tijdelijk blijven.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	1	2	↑↓	**Kansen:** Vergroening van winkelstraten en verblijfsgebieden kan bijdragen aan een aantrekkelijkere omgeving, langer verblijf van bezoekers en een verbeterde beleving, wat indirect kan bijdragen aan bestedingen en economische vitaliteit. **Risico's/onzekerheden:** Tegelijkertijd kan de impact voor ondernemers verschillen, afhankelijk van de inrichting van de straat. Maatregelen die ten koste gaan van zichtbaarheid, bereikbaarheid of logistiek (bijv. laad- en losruimte, parkeren) kunnen als negatief worden ervaren. Het effect van vergroening op economische prestaties is daarmee sterk afhankelijk van de ruimtelijke inpassing en het functioneren van de winkelstraat als geheel.
Vastgoedwaarden	1	2	↑↓	**Kansen:** Meer groen en betere leefomgeving kunnen leiden tot hogere vastgoedwaarden, met name in stedelijke gebieden. **Risico's/onzekerheden:** Kan leiden tot prijsstijgingen en verdringing (gentrificatie), waardoor baten ongelijk verdeeld worden.
Fysieke gezondheid & welzijn	2	2	↑	**Kansen:** Minder hittestress, betere luchtkwaliteit en meer ruimte voor bewegen (bijv. parken, groene routes) dragen direct bij aan gezondheid. **Risico's/onzekerheden:** Effect hangt af van daadwerkelijk gebruik en of maatregelen worden gerealiseerd in gebieden met de grootste gezondheidsachterstanden.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	1	1	↑↓	**Kansen:** Groenblauwe maatregelen (bijv. wadi's, waterberging) kunnen bijdragen aan betere waterkwaliteit en minder vervuiling. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van integratie met riolerings- en waterbeheer en blijft vaak beperkt zonder systeemaanpak.
Recreatie & natuurgebruik	2	2	↑	**Kansen:** Meer en beter toegankelijk groen stimuleert dagelijks gebruik (wandelen, sporten, verblijfskwaliteit). **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van toegankelijkheid, veiligheid en inrichting; conflicten tussen gebruik en natuurkwaliteit kunnen optreden.
Toerisme	0	1	↑↓	**Kansen:** Groene en aantrekkelijke steden kunnen bijdragen aan stedelijk toerisme en verblijfskwaliteit. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft beperkt en is afhankelijk van bredere stedelijke aantrekkelijkheid en voorzieningen.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	1	2	↑↓	**Kansen:** Gemeenschappelijk gebruik van groen (bijv. buurtparken, volkstuinen, stadslandbouw) kan sociale interactie en betrokkenheid versterken, en bijdragen aan verbinding tussen bewoners en hun leefomgeving. **Risico's/onzekerheden:** Effecten op sociale cohesie zijn niet vanzelfsprekend en hangen af van de inrichting en het gebruik van de ruimte. In sommige gevallen kunnen spanningen ontstaan over gebruik, beheer of toegankelijkheid, bijvoorbeeld tussen verschillende gebruikersgroepen.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	2	2	↑↓	**Kansen:** Groenblauwe maatregelen (bijv. wadi's, waterpleinen, infiltratie) kunnen bijdragen aan het verminderen van wateroverlast en droogte. **Risico's/onzekerheden:** Het effect is sterk afhankelijk van schaal en samenhang; losse of kleinschalige ingrepen hebben beperkt effect bij extreme buien. Integratie met rioleringssystemen en stedelijke inrichting is bepalend voor de effectiviteit.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	0	1	↑↓	**Kansen:** Stedelijk groen draagt bij aan CO_2-opname en klimaatregulatie. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft relatief beperkt door schaal en ruimtegebrek in stedelijk gebied.

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 8 zijn sterk afhankelijk van waar en hoe maatregelen worden gerealiseerd binnen steden. Hoewel de potentiële baten groot zijn – met name op het gebied van gezondheid, leefkwaliteit en klimaatadaptatie – is de verdeling van deze baten niet vanzelfsprekend gelijk.

In de praktijk bestaat het risico dat investeringen in stedelijk groen vooral plaatsvinden in gebieden waar de ruimtelijke kwaliteit al relatief hoog is of waar ontwikkelkansen het grootst zijn. Tegelijkertijd liggen de grootste maatschappelijke opgaven vaak in versteende wijken met een hoge bevolkingsdichtheid, beperkte openbare ruimte en relatief lage sociaaleconomische positie. Als vergroening daar achterblijft, ontstaat een situatie waarin de positieve effecten ongelijk zijn verdeeld en ongelijkheid juist vergroot.

Daarnaast kunnen maatregelen zoals vergroening en verbetering van de leefomgeving leiden tot stijgende vastgoedprijzen en veranderende buurtdynamiek. Dit kan de leefkwaliteit verbeteren, maar ook bijdragen aan verdringing van bestaande bewoners. De maatschappelijke uitkomst hangt daarmee sterk af van de manier waarop stedelijke vergroening wordt gecombineerd met woningbouw, sociale voorzieningen en gebiedsontwikkeling.
In de verdere uitwerking vraagt artikel 8 daarom om bewuste keuzes in:

- prioritering van wijken waar de maatschappelijke baten het grootst zijn (bijv. hittestress, gezondheid);
- integratie van groen en water in woningbouw en herstructurering;
- langdurig beheer en onderhoud, niet alleen aanleg;
- betrokkenheid van bewoners en lokale organisaties.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 8 laat een overwegend positief beeld zien, met relatief hoge scores voor zowel 2030 als 2050. Dit komt doordat veel maatregelen in stedelijk gebied direct doorwerken naar leefkwaliteit, gezondheid en gebruikswaarde. In tegenstelling tot artikel 4 en 5 zijn de effecten van (mogelijke) maatregelen hier vaak directer en sneller zichtbaar.

Tegelijkertijd laat de analyse zien dat deze positieve effecten in hoge mate afhankelijk zijn van de schaal, locatie en samenhang van maatregelen. Kleinschalige of versnipperde ingrepen leveren wel lokale verbeteringen op, maar hebben beperkt effect op stedelijk niveau. De echte meerwaarde ontstaat pas wanneer vergroening en waterbeheer systematisch worden geïntegreerd in ruimtelijke ontwikkeling en stedelijke inrichting.

Daarnaast is de maatschappelijke betekenis van artikel 8 sterk afhankelijk van de verdeling van effecten. Waar maatregelen worden ingezet in wijken met de grootste opgaven, kunnen zij bijdragen aan vermindering van gezondheidsverschillen en verbetering van leefkwaliteit. Wanneer dit niet gebeurt, bestaat het risico dat artikel 8 vooral leidt tot verbetering van reeds aantrekkelijke gebieden en verdere vergroting van ongelijkheid in de maatschappij op buurt, stad en provinciaal niveau.

De analyse laat daarmee zien dat artikel 8 een grote potentie heeft voor positieve sociaaleconomische effecten, maar dat de uiteindelijke merkbare impact vooral wordt bepaald door de keuzes die worden gemaakt in de uitvoering op lokaal niveau.

Artikel 9 - Rivieren en overstromingsgebieden

Context artikel

Artikel 9 richt zich op het herstel en de versterking van rivier- en uiterwaardensystemen, met als doel het verbeteren van de ecologische toestand, waterveiligheid en klimaatbestendigheid. In Nederland is dit een cruciaal systeem, waar natuur, waterbeheer, landbouw, infrastructuur en verstedelijking direct met elkaar samenkomen.

Het Ontwerp-Natuurplan positioneert artikel 9 nadrukkelijk als een systeemopgave, waarbij herstel van natuurlijke rivierprocessen (ruimte voor de rivier, dynamiek, waterberging) centraal staat. Tegelijkertijd wordt benadrukt dat deze opgave plaatsvindt in een sterk gereguleerd en intensief gebruikt landschap, waar bestaande functies zoals landbouw, wonen en infrastructuur een belangrijke rol spelen.
De beleidsrichting bouwt voort op bestaande programma's (zoals Ruimte voor de Rivier), maar vraagt verdere stappen in:

- herstel van overstromingsgebieden en dynamiek;
- vergroten van waterbergend vermogen;
- verbeteren van ecologische kwaliteit;
- combineren van functies in een schaarse ruimte.

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan geeft invulling aan artikel 9 via een combinatie van bestaande programma's en aanvullende herstelmaatregelen, waaronder:

- herstel van natuurlijke rivierprocessen en uiterwaardendynamiek;
- verbetering van ecologische waterkwaliteit (in lijn met KRW-doelen);
- vergroting van waterbergend vermogen en ruimte voor water;
- herstel van verbindingen tussen water en omliggende gebieden;
- koppeling met bestaande programma's zoals het Deltaprogramma en PAGW.

De maatregelen zijn grotendeels systeemgericht en sluiten aan bij bestaande beleidskaders. Verdere concretisering van ruimtelijke invulling en maatregelen vindt plaats richting het definitieve Natuurplan.

Beoordeling artikel 9

Zie tabel artikel 9. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, waarbij de toelichting inzicht geeft in de onderliggende kansen en onzekerheden

Tabel 7 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 9 - Rivieren en overstromingsgebieden

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	1	2		**Kansen:** Toegankelijke rivierlandschappen en uiterwaarden (bijv. wandelroutes, open ruimte langs rivieren) kunnen bijdragen aan rust, natuurbeleving en welzijn, vooral in dichtbevolkte regio's. **Risico's/onzekerheden:** Effect is sterk afhankelijk van toegankelijkheid en inrichting; in gebieden waar veiligheid of natuurdoelen prioriteit krijgen boven toegankelijkheid, blijven deze baten beperkt.
Esthetische waarde leefomgeving	1	2		**Kansen:** Herstel van natuurlijke rivierdynamiek (bijv. geulen, ooibossen, open water) kan de landschappelijke kwaliteit zichtbaar versterken en bijdragen aan een herkenbaar en aantrekkelijk rivierenlandschap. **Risico's/onzekerheden:** Ingrepen zoals grondverzet, dijkverlegging of tijdelijke bouwfasen kunnen lokaal juist leiden tot verstoring van het landschap, waardoor effecten op korte termijn negatief kunnen worden ervaren.
Werkgelegenheid	0	1		**Kansen:** Grootschalige riviermaatregelen (zoals dijkverlegging, herinrichting van uiterwaarden en natuurontwikkeling) genereren werkgelegenheid in de uitvoeringsfase (bijv. grondverzet, waterbouw, inrichting) en bij beheerorganisaties zoals waterschappen en terreinbeheerders. Op langere termijn kan verschuiving plaatsvinden richting natuurbeheer, extensieve landbouw en recreatief gebruik. **Risico's/onzekerheden:** Werkgelegenheid is grotendeels tijdelijk en projectmatig. Daarnaast kan functieverandering van landbouwgrond leiden tot afname van agrarische werkgelegenheid in specifieke gebieden. De overstap naar andere vormen van werk is niet vanzelfsprekend, omdat deze andere vaardigheden, schaal of bedrijfsvoering vereisen. De mate waarin werkgelegenheid daadwerkelijk verschuift in plaats van verdwijnt, is afhankelijk van de mogelijkheden voor heroriëntatie binnen de sector en de regionale economische context.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	0	1		**Kansen:** Verbetering van waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit kan bijdragen aan een aantrekkelijker vestigingsklimaat in rivierregio's. **Risico's/onzekerheden:** Tegelijkertijd kunnen beperkingen in grondgebruik (bijv. landbouw) economische opbrengsten lokaal onder druk zetten. En effecten verschillen sterk per regio en type gebruik (landbouw, recreatie, wonen).
Vastgoedwaarden	0	1		**Kansen:** Hogere waterveiligheid en een aantrekkelijker landschap kunnen leiden tot waardestijging van woningen in veilige en goed ingepaste gebieden langs rivieren. **Risico's/onzekerheden:** In gebieden waar ruimte voor water wordt vergroot (bijv. overstromingsvlaktes, dijkverlegging) kan onzekerheid ontstaan over gebruik en veiligheid, wat juist een drukkend effect kan hebben op vastgoedwaarden.
Fysieke gezondheid & welzijn	1	1		**Kansen:** Aantrekkelijke en toegankelijke uiterwaarden stimuleren beweging (wandelen, fietsen) en dragen bij aan een gezondere leefomgeving. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van bereikbaarheid en gebruik; in gebieden waar natuurontwikkeling samengaat met beperkte toegankelijkheid blijven gezondheidsbaten beperkt.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	1	2		**Kansen:** Verbetering van waterkwaliteit draagt bij aan volksgezondheid en veilig recreatief gebruik van water. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van samenhang met bronmaatregelen (bijv. nutriënten, lozingen); zonder deze aanpak blijft verbetering beperkt.
Recreatie & natuurgebruik	1	2		**Kansen:** Uiterwaarden en rivierlandschappen bieden ruimte voor extensieve recreatie (bijv. wandelen, fietsen, natuurbeleving), met een relatief robuust en groeiend gebruik op langere termijn. **Risico's/onzekerheden:** Tegelijkertijd kan ter bescherming van natuur de toegankelijkheid worden beperkt (bijv. zonering, afsluiting of regulering van gebruik), waardoor feitelijke gebruiksmogelijkheden onder druk kunnen staan. Hierdoor nemen recreatieve baten niet automatisch toe.
Toerisme	0	1		**Kansen:** Versterking van landschappelijke kwaliteit kan bijdragen aan regionaal toerisme, bijvoorbeeld via fiets- en wandelroutes langs rivieren. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft afhankelijk van voorzieningen, bereikbaarheid en regionale profilering; natuurontwikkeling alleen is onvoldoende om toeristische stromen substantieel te veranderen.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	1	1		**Kansen:** Gebiedsgerichte projecten (bijv. herinrichting uiterwaarden) kunnen samenwerking stimuleren tussen overheden, bewoners en agrariërs en daarmee betrokkenheid vergroten. **Risico's/onzekerheden:** Conflicten over grondgebruik en functieverandering (bijv. landbouwgrond naar natuur) kunnen lokaal leiden tot weerstand en spanningen tussen groepen.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	2	2		**Kansen:** Maatregelen zoals dijkverlegging, verlaging van uiterwaarden en herstel van waterbergend vermogen dragen direct bij aan vermindering van overstromingsrisico en verbetering van klimaatadaptatie. **Risico's/onzekerheden:** Effect is relatief robuust, maar afhankelijk van daadwerkelijke ruimtelijke realisatie en samenhang met bredere waterbeheermaatregelen.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	1	1		**Kansen:** Ontwikkeling van natte natuur en uiterwaarden kan bijdragen aan koolstofopslag en klimaatregulatie, met name in gebieden waar langdurig natte condities ontstaan. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft relatief beperkt en afhankelijk van type inrichting en beheer; niet alle riviermaatregelen leiden automatisch tot significante koolstofvastlegging.

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 9 zijn sterk afhankelijk van ruimtelijke keuzes in riviergebieden, waar verschillende functies samenkomen. Waar de baten van natuurherstel en waterveiligheid relatief breed in de samenleving landen – zoals bescherming tegen overstromingen en verbetering van leefomgeving – zijn de gevolgen van maatregelen vaak lokaal en concreet.
Met name in uiterwaarden en aangrenzende gebieden kunnen maatregelen leiden tot aanpassing of beëindiging van bestaand landgebruik, bijvoorbeeld in de landbouw. Dit kan directe gevolgen hebben voor agrarische bedrijven, zowel in termen van grondgebruik als verdienvermogen. Tegelijkertijd kunnen deze gebieden juist kansen bieden voor andere vormen van gebruik, zoals meer extensieve landbouw, natuurbeheer of recreatieve functies.

Ook voor bewoners in riviergebieden speelt een dubbel beeld. Verbetering van waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit kan leiden tot een aantrekkelijkere leefomgeving, maar ingrepen zoals dijkverlegging of functieverandering kunnen lokaal leiden tot onzekerheid of aanpassing van gebruik.

De uiteindelijke balans hangt sterk af van de manier waarop gebiedsprocessen worden ingericht. In de praktijk vraagt dit om:

- het bieden van perspectief aan agrariërs, bijvoorbeeld via extensivering, verplaatsing of combinaties met natuurbeheer;
- het koppelen van natuurontwikkeling aan recreatie en regionale economie;
- het zorgvuldig afwegen van veiligheid, natuur en economische functies in ruimtelijke keuzes.

Zonder deze integrale benadering bestaat het risico dat de lasten lokaal geconcentreerd zijn, terwijl de baten breder en minder zichtbaar neerslaan.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 9 laat een overwegend positief beeld zien, met name op het gebied van waterveiligheid, leefomgeving en recreatie. Deze effecten zijn relatief robuust en sluiten aan bij de kern van de beleidsrichting, waarin ruimte voor water en herstel van natuurlijke systemen centraal staan.

Tegelijkertijd laat de analyse zien dat deze positieve effecten niet zonder meer gerealiseerd worden. In tegenstelling tot artikel 8, waar effecten vaak direct zichtbaar zijn, en artikel 5, waar sprake is van een duidelijke sectortransitie, bevindt artikel 9 zich daar tussenin. De effecten zijn sterk afhankelijk van gebiedsspecifieke keuzes en de mate waarin functies gecombineerd kunnen worden.

De belangrijkste onzekerheid zit niet zozeer in de potentie van de maatregelen, maar in de ruimtelijke en maatschappelijke uitwerking. Waar ruimte wordt gemaakt voor water en natuur, ontstaat tegelijkertijd druk op bestaande functies zoals landbouw en wonen. Dit maakt artikel 9 bij uitstek een artikel waarin de uiteindelijke sociaaleconomische uitkomst wordt bepaald door de manier waarop deze spanningen worden opgelost.

De analyse laat daarmee zien dat artikel 9 een duidelijke potentie heeft voor positieve maatschappelijke effecten, maar dat deze in hoge mate afhankelijk zijn van de keuzes die worden gemaakt in de inrichting en uitvoering van riviergebieden.

Artikel 10 - Diversiteit van bestuivers en bestuiverpopulaties

Context artikel

Artikel 10 richt zich op het herstel en versterken van bestuiverpopulaties, zoals bijen, vlinders en andere insecten, die een belangrijke rol spelen in het functioneren van ecosystemen en in de landbouwproductie. In Nederland staan deze populaties onder druk door factoren zoals intensief landgebruik, gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en verlies van leefgebied.

Het Ontwerp-Natuurplan positioneert artikel 10 als een relatief gerichte opgave binnen het bredere systeem, waarbij maatregelen gericht zijn op het verbeteren van leefgebieden voor bestuivers, bijvoorbeeld via bloemrijke randen, landschapselementen en vermindering van schadelijke stoffen. Hoewel de maatregelen op zichzelf vaak kleinschalig zijn, kunnen ze in samenhang bijdragen aan:

- herstel van biodiversiteit;
- verbetering van ecosysteemdiensten, met name bestuiving;
- ondersteuning van landbouwproductie.

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan geeft invulling aan artikel 10 via een combinatie van maatregelen gericht op biodiversiteitsherstel in agrarische en half-natuurlijke gebieden, waaronder:

- aanleg en beheer van bloemrijke randen en landschapselementen;
- vermindering van pesticidengebruik en andere drukfactoren;
- versterking van habitatkwaliteit en connectiviteit;
- aansluiting bij bestaand beleid, zoals agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb).

De maatregelen zijn grotendeels aanvullend op bestaande beleidsinstrumenten en worden vaak geïntegreerd in bredere gebiedsgerichte aanpakken. De effecten zijn in veel gevallen indirect en afhankelijk van de mate waarin maatregelen worden toegepast binnen het agrarisch systeem.

Beoordeling artikel 10

Zie tabel artikel 10. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, waarbij de toelichting inzicht geeft in de onderliggende kansen en onzekerheden.

Tabel 8 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 10 - Diversiteit van bestuivers en bestuivingspopulaties

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	0	1	↓	**Kansen:** Toename van biodiversiteit, zoals bloemrijke landschappen en meer insectenleven, kan bijdragen aan natuurbeleving en waardering van het landschap, wat positief kan doorwerken op welzijn. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft beperkt en afhankelijk van zichtbaarheid en beleefbaarheid; in veel gevallen zijn veranderingen subtiel en niet direct merkbaar voor gebruikers.
Esthetische waarde leefomgeving	1	1	↑	**Kansen:** Bloemrijke randen en landschapselementen kunnen de visuele kwaliteit van het landschap zichtbaar verbeteren. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft lokaal en afhankelijk van schaal en consistentie van toepassing.
Werkgelegenheid	0	1	↑↓	**Kansen:** Beheer van akkerranden en biodiversiteitsmaatregelen kan beperkte extra werkzaamheden opleveren. **Risico's/onzekerheden:** Effect op werkgelegenheid blijft gering en grotendeels binnen bestaande landbouwpraktijken.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	0	1	↑↓	**Kansen:** Verbeterde bestuiving kan bijdragen aan stabielere opbrengsten in specifieke teelten (bijv. fruitteelt en zaadteelt). Daarnaast kunnen maatregelen in stedelijk en openbaar groen (bijv. bloemrijke bermen) bijdragen aan een aantrekkelijker leef- en vestigingsklimaat zonder directe economische nadelen. **Risico's/onzekerheden:** Tegelijkertijd kunnen maatregelen die ingrijpen in landbouwpraktijken, zoals beperking van gewasbeschermingsmiddelen of aanpassing van teeltmethoden, leiden tot hogere kosten, lagere opbrengsten of extra arbeidsinzet voor agrariërs, met name op korte termijn. Dit geldt vooral voor teelten die sterk afhankelijk zijn van gewasbescherming of waar alternatieven beperkt beschikbaar of duurder zijn. De mate waarin positieve effecten van bestuiving deze kosten compenseren is onzeker en verschilt per sector, bedrijfstype en regio. Daarnaast zijn effecten afhankelijk van schaal en samenhang van maatregelen; kleinschalige ingrepen in stedelijk of openbaar gebied dragen beperkt bij aan economische opbrengsten, maar wel aan bredere leefomgevingskwaliteit.
Vastgoedwaarden	0	0	=	**Kansen:** Maatregelen zoals bloemrijke akkerranden, meer landschapselementen en vermindering van pesticidengebruik kunnen bijdragen aan een aantrekkelijker en gezonder landschap, wat op lokaal niveau kan doorwerken in de waardering van de leefomgeving en daarmee indirect in vastgoedwaarden. **Risico's/onzekerheden:** Het effect is beperkt en sterk afhankelijk van zichtbaarheid en schaal; in veel gevallen zijn de maatregelen te kleinschalig om een merkbare invloed te hebben op vastgoedprijzen.
Fysieke gezondheid & welzijn	0	1	=	**Kansen:** Vermindering van gewasbeschermingsmiddelen en toename van biodiversiteit kunnen bijdragen aan een gezondere leefomgeving, bijvoorbeeld via minder blootstelling aan schadelijke stoffen en een aantrekkelijker buitengebied dat uitnodigt tot recreatief gebruik. **Risico's/onzekerheden:** Effecten zijn indirect en vaak moeilijk waarneembaar op korte termijn. De mate van gezondheidswinst is afhankelijk van schaal en samenhang met andere maatregelen (bijv. luchtkwaliteit, inrichting leefomgeving).
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	0	0	↑↓	**Kansen:** Vermindering van pesticiden en nutriënten kan bijdragen aan verbetering van waterkwaliteit, met positieve effecten op ecosystemen en indirect op volksgezondheid. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van daadwerkelijke reductie en brede toepassing; zonder opschaling blijven effecten lokaal en beperkt.
Recreatie & natuurgebruik	1	1	↓	**Kansen:** Bloemrijke randen en een gevarieerder landschap kunnen recreatieve beleving versterken, met name voor wandelen en fietsen in agrarisch gebied. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft kleinschalig en afhankelijk van toegankelijkheid en spreiding; zonder samenhang met recreatieve infrastructuur blijft impact beperkt.
Toerisme	0	0	=	**Kansen:** Bloemrijke landschappen kunnen bijdragen aan toeristische aantrekkelijkheid, maar effect blijft beperkt zonder samenhang met routes, voorzieningen en toegankelijkheid. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft afhankelijk van voorzieningen, bereikbaarheid en regionale profilering; natuurontwikkeling alleen is onvoldoende om toeristische stromen substantieel te veranderen.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	1	1	↑↓	**Kansen:** Initiatieven rond biodiversiteit (bijv. akkerranden, bloemrijke kruidenlanen in steden en lokale projecten) kunnen betrokkenheid vergroten. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van participatie, locatie, verdeling en schaal van initiatieven.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	0	0	=	**Kansen:** Maatregelen voor bestuivers, zoals bloemrijke akkerranden en versterking van landschapselementen, kunnen bijdragen aan een betere bodemstructuur, waterinfiltratie en vermindering van afspoeling. In samenhang met andere maatregelen kan dit lokaal bijdragen aan het beperken van wateroverlast en droogte. **Risico's/onzekerheden:** Het effect is indirect en kleinschalig; op zichzelf dragen deze maatregelen slechts beperkt bij aan waterveiligheid of klimaatadaptatie. Zonder koppeling met bredere water- en bodemmaatregelen blijft de impact op systeemniveau gering.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	0	1	↑↓	**Kansen:** Maatregelen die bijdragen aan biodiversiteit, zoals extensiever beheer en meer vegetatie (bijv. akkerranden, grasstroken), kunnen lokaal bijdragen aan koolstofopslag en verbetering van bodemkwaliteit. Daarnaast kan vermindering van inputgebruik indirect bijdragen aan lagere emissies. **Risico's/onzekerheden:** Het effect op klimaatregulatie is beperkt en afhankelijk van schaal en type maatregel. Niet alle bestuivermaatregelen leiden automatisch tot significante koolstofvastlegging, waardoor de bijdrage op systeemniveau relatief klein blijft.

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 10 concentreren zich in belangrijke mate binnen de landbouwsector, maar op een andere manier dan bij artikel 11. Waar artikel 11 betrekking heeft op structurele veranderingen in landbouwsystemen, gaat het bij artikel 10 vooral om aanpassingen binnen bestaande bedrijfsvoering.

Voor agrariërs kunnen maatregelen zoals akkerranden of vermindering van gewasbeschermingsmiddelen zowel kansen als beperkingen met zich meebrengen. Enerzijds kunnen deze bijdragen aan ecosysteemdiensten zoals bestuiving en daarmee aan opbrengst en stabiliteit van bepaalde teelten, met name in sectoren zoals fruitteelt en zaadproductie. Anderzijds kunnen zij leiden tot verlies van productieareaal of extra beheerinspanning, zonder dat de baten direct of volledig bij dezelfde ondernemer terechtkomen.

Daarbij speelt dat de baten van bestuiving vaak diffuus en collectief zijn, terwijl de kosten van maatregelen individueel gedragen worden. Dit kan de bereidheid tot toepassing beïnvloeden, met name in sectoren waar het directe economische voordeel beperkt is. De effectiviteit en maatschappelijke uitkomst van artikel 10 zijn daarmee sterk afhankelijk van:

- de mate waarin maatregelen op voldoende schaal worden toegepast;
- de aansluiting bij bestaande landbouwpraktijken;
- en de manier waarop kosten en baten verdeeld worden binnen de sector.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 10 laat een relatief beperkt, maar gericht positief effect zien, met name op het gebied van biodiversiteit en landbouwproductiviteit via bestuiving. In tegenstelling tot andere artikelen zijn de sociaaleconomische effecten hier minder breed en minder direct zichtbaar.

De belangrijkste positieve effecten lopen via ecosysteemdiensten en manifesteren zich geleidelijk en cumulatief. Dit verklaart waarom de scores richting 2050 iets positiever zijn dan richting 2030. Tegelijkertijd zijn deze effecten sterk afhankelijk van de mate waarin maatregelen op schaal worden toegepast en daadwerkelijk bijdragen aan herstel van bestuiverpopulaties.

De analyse laat zien dat artikel 10 vooral ondersteunend is aan andere artikelen, met name artikel 11. De sociaaleconomische betekenis ligt daarmee minder in directe effecten, en meer in het versterken van onderliggende processen die bijdragen aan een robuuster landbouw- en ecosysteem.

Artikel 11 - Landbouwecosystemen

Context artikel

Artikel 11 richt zich op het herstel en de versterking van biodiversiteit en ecosysteemkwaliteit binnen het landbouwareaal. In Nederland betreft dit een groot deel van het landoppervlak, waardoor dit artikel een centrale rol speelt in het behalen van natuurdoelen. Tegelijkertijd is het agrarisch gebied intensief in gebruik en sterk verweven met economische productie, voedselvoorziening en regionale economieën.

Het Ontwerp-Natuurplan laat zien dat de opgave binnen artikel 11 nadrukkelijk een transitieopgave is. Het gaat niet alleen om het toevoegen van natuurmaatregelen, maar om aanpassing van landbouwsystemen, waaronder extensivering, verandering van bedrijfsvoering en versterking van landschapselementen. Daarbij wordt gestuurd op verbetering van biodiversiteit, waterkwaliteit en bodemcondities.
Het plan maakt tegelijkertijd duidelijk dat:

- de concrete invulling van maatregelen nog beperkt is;
- de mate van verandering sterk kan verschillen per gebied;
- de sociaaleconomische gevolgen afhankelijk zijn van de manier waarop de landbouwtransitie wordt vormgegeven.

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan zet voor artikel 11 in op een combinatie van systeemmaatregelen en bestaande beleidsinstrumenten, waaronder:

- stimulering van agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb);
- extensivering en verduurzaming van landbouwpraktijken naar meer natuur-inclusieve vormen van landbouw;
- verbetering van bodem-, water- en habitatkwaliteit;
- versterking van landschapselementen en biodiversiteit in agrarisch gebied;
- koppeling met bredere programma's zoals NPLG en klimaatadaptatiestrategieën.

De maatregelen zijn grotendeels gebaseerd op bestaande instrumenten en gebiedsgerichte aanpakken. Tegelijkertijd is sprake van een substantiële transitieopgave, waarbij de precieze invulling en schaal van maatregelen nog verder moet worden uitgewerkt richting het definitieve Natuurplan.

Beoordeling artikel 11

Zie tabel artikel 11. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, waarbij de toelichting inzicht geeft in de onderliggende kansen en onzekerheden

Tabel 9 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 11 - Landbouwecosystemen

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	0	1		**Kansen:** Verbetering van landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit kan bijdragen aan een aantrekkelijkere leefomgeving en positief doorwerken op welzijn, met name voor bewoners en recreanten in het landelijk gebied. **Risico's/onzekerheden:** Voor agrariërs kan de transitie juist leiden tot onzekerheid over toekomstperspectief, inkomenszekerheid en bedrijfscontinuïteit. Deze onzekerheid kan druk leggen op het welzijn, zeker in een sector waar werk en privé sterk verweven zijn. Het effect verschilt daarmee sterk tussen groepen.
Esthetische waarde leefomgeving	1	2		**Kansen:** Herstel van landschapselementen (bijv. houtwallen, heggen, akkerranden) en meer variatie in landgebruik kan leiden tot een aantrekkelijker en herkenbaarder landschap. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van schaal en samenhang; losse of kleinschalige maatregelen hebben beperkt effect. Daarnaast kunnen veranderingen in landgebruik (bijv. vernatten of extensivering) lokaal als minder aantrekkelijk worden ervaren, afhankelijk van perspectief en gebruik.
Werkgelegenheid	-2	0		**Kansen:** Ontwikkeling van natuur-inclusieve landbouw en uitbreiding van beheeractiviteiten (bijv. onderhoud van landschapselementen, extensieve begrazing, agrarisch natuurbeheer) kan op termijn leiden tot nieuwe vormen van werkgelegenheid binnen het landelijk gebied. Ook kunnen nieuwe ketens ontstaan, bijvoorbeeld rond streekproducten of ecosysteemdiensten. **Risico's/onzekerheden:** Op korte termijn kan werkgelegenheid in de landbouw afnemen door extensivering, schaalverkleining of bedrijfsbeëindiging. De verschuiving naar andere vormen van werk is niet vanzelfsprekend, omdat deze vaak andere vaardigheden, organisatievormen en verdienmodellen vereisen. Bovendien is agrarisch werk sterk locatie gebonden, waardoor alternatieven niet altijd beschikbaar zijn binnen dezelfde regio. Hierdoor bestaat het risico dat werkgelegenheid lokaal verdwijnt zonder directe vervanging.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	-1	1		**Kansen:** Op langere termijn kan een meer natuur-inclusief landbouwsysteem bijdragen aan stabielere opbrengsten, lagere afhankelijkheid van externe inputs en nieuwe verdienmodellen, bijvoorbeeld via hogere toegevoegde waarde (bijv. nicheproducten, korte ketens) of vergoedingen voor ecosysteemdiensten. **Risico's/onzekerheden:** Op korte termijn kunnen opbrengsten dalen door lagere productie-intensiteit, hogere kosten voor omschakeling en investeringen, en onzekerheid over marktontwikkeling. De mate waarin nieuwe verdienmodellen deze verliezen compenseren is onzeker en afhankelijk van marktacceptatie, ketenontwikkeling en beleidskaders. Voor veel bedrijven betekent dit een periode van economische onzekerheid waarin inkomsten en kosten niet in balans zijn. Dit raakt niet alleen economische positie, maar ook de identiteit en manier van leven van agrariërs.
Vastgoedwaarden	0	1		**Kansen:** Verbetering van landschappelijke kwaliteit en leefomgeving kan bijdragen aan waardestijging van woningen in het landelijk gebied, met name in gebieden waar natuur en recreatie zichtbaar verbeteren. **Risico's/onzekerheden:** Voor agrarisch vastgoed kan de waarde juist onder druk komen te staan wanneer gebruiksbeperkingen toenemen of bedrijfsvoering verandert. Daarnaast kan onzekerheid over toekomstige (gewenste) functies en (veranderende) regelgeving een rem zetten op investeringen en aantrekkelijkheid.
Fysieke gezondheid & welzijn	1	2		**Kansen:** Verbetering van omgevingskwaliteit (bijv. minder emissies, schoner water, meer groen) kan bijdragen aan een gezondere leefomgeving voor bewoners. **Risico's/onzekerheden:** Effect is indirect en vaak pas op langere termijn zichtbaar. Daarnaast is de gezondheidswinst beperkt wanneer veranderingen in landgebruik niet samengaan met verbetering van leefomstandigheden of toegankelijkheid.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	1	2		**Kansen:** Vermindering van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen kan bijdragen aan verbetering van waterkwaliteit en daarmee aan volksgezondheid en ecosystemen. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van de mate waarin maatregelen daadwerkelijk leiden tot emissiereductie op schaalniveau. Zonder brede toepassing blijft het effect beperkt en lokaal.
Recreatie & natuurgebruik	0	1		**Kansen:** Een gevarieerder en aantrekkelijker agrarisch landschap (bijv. meer groenstructuren, bloemrijke randen, extensieve percelen) kan recreatief gebruik stimuleren, met name voor wandelen en fietsen in het landelijk gebied. Dit kan ook nieuwe nevenactiviteiten mogelijk maken, zoals recreatie op het erf of streekgebonden voorzieningen. **Risico's/onzekerheden:** Recreatieve benutting is afhankelijk van toegankelijkheid, eigendomsstructuur en bereidheid van agrariërs om hun terrein (deels) open te stellen. Daarnaast kunnen recreatieve functies botsen met agrarische bedrijfsvoering (bijv. verstoring, aansprakelijkheid, beheerlasten). Hierdoor blijft het effect vaak beperkt tot specifieke gebieden waar recreatie actief wordt ontwikkeld.
Toerisme	0	0		**Kansen:** Een aantrekkelijker en gevarieerder landschap kan bijdragen aan regionaal toerisme, bijvoorbeeld via fiets- en wandelroutes en kleinschalige recreatieve voorzieningen. **Risico's/onzekerheden:** Effect blijft afhankelijk van voorzieningen, bereikbaarheid en regionale positionering. In veel gebieden zal natuurverbetering alleen onvoldoende zijn om toeristische stromen substantieel te veranderen.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	-1	0		**Kansen:** Samenwerking rond natuur-inclusieve landbouw (bijv. collectieven, gebiedsgerichte aanpak) kan bijdragen aan nieuwe vormen van samenwerking tussen agrariërs, overheden en maatschappelijke partijen, en daarmee sociale cohesie versterken. Ook kan meer zichtbare natuur in het agrarisch landschap bijdragen aan verbinding tussen bewoners en hun omgeving. **Risico's/onzekerheden:** Tegelijkertijd kan de transitie leiden tot spanningen, bijvoorbeeld tussen agrariërs onderling (verschillen in tempo en richting van omschakeling), of tussen agrariërs en overheden over regelgeving en toekomstperspectief. In gebieden waar ingrijpende veranderingen plaatsvinden kan dit leiden tot afnemend vertrouwen en gevoel van verlies van autonomie of identiteit. De sociale uitkomst is daarmee sterk afhankelijk van de manier waarop het proces wordt ingericht en ervaren.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	0	1		**Kansen:** Verbetering van bodemstructuur, waterbeheer en landgebruik kan bijdragen aan waterbuffering, vermindering van afspoeling en beter omgaan met droogte. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van schaal en toepassing; individuele maatregelen hebben beperkt effect zonder gebiedsbrede aanpak. Daarnaast kan verandering in waterregimes lokaal spanningen opleveren met bestaande landbouwpraktijken.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	1	2		**Kansen:** Aanpassing van landgebruik (bijv. extensivering, natte teelten, minder bodembewerking) kan bijdragen aan koolstofopslag en vermindering van emissies. **Risico's/onzekerheden:** Effect is sterk afhankelijk van type maatregel en mate van adoptie door de sector. Niet alle maatregelen leiden automatisch tot significante klimaatwinst, en de economische haalbaarheid kan een beperkende factor zijn.

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 11 zijn sterk geconcentreerd bij een specifieke groep: agrariërs en aanverwante sectoren. Waar de baten van natuurherstel – zoals verbeterde waterkwaliteit, biodiversiteit en klimaatregulatie – grotendeels collectief en op langere termijn optreden, worden de gevolgen van aanpassing in landbouwsystemen op korte termijn direct gevoeld op bedrijfsniveau. Voor veel agrarische bedrijven betekent de beleidsrichting een aanpassing van bedrijfsvoering, variërend van extensivering tot meer ingrijpende omschakeling. Deze veranderingen raken direct aan productie, inkomsten en investeringen. Daarbij speelt dat agrarische bedrijfsvoering sterk locatiegebonden is en afhankelijk van grond, waardoor alternatieven niet eenvoudig beschikbaar zijn. In tegenstelling tot andere sectoren is het voor agrariërs niet vanzelfsprekend om activiteiten te verplaatsen of om te schakelen naar een geheel andere vorm van werk

De mate waarin de transitie haalbaar is, hangt daarom in sterke mate af van het perspectief dat agrariërs wordt geboden. Denk hierbij aan mogelijkheden om inkomsten te combineren met natuurbeheer, het ontwikkelen van nieuwe ketens voor natuur-inclusieve producten, of het creëren van alternatieve functies op het erf. Ook de regionale context speelt een rol: in sommige gebieden zijn deze mogelijkheden realistischer dan in andere.

Daarbij is het van belang om te onderkennen dat de landbouwsector zich ook zonder het Ontwerp-Natuurplan al in een periode van structurele verandering bevindt. Het aantal agrarische bedrijven neemt al jaren af, onder andere door schaalvergroting, bedrijfsbeëindiging, regelgeving en beperkte opvolging. Met name voor jonge boeren is het perspectief onzeker door hoge investeringskosten, marktdruk en veranderende regelgeving. Dit betekent dat de referentiesituatie geen stabiele of ongewijzigde situatie is, maar reeds een ontwikkeling kent waarin bedrijven stoppen, worden overgenomen of opschalen.

Tegelijkertijd gaat de opgave binnen artikel 11 verder dan een economische aanpassing alleen. Voor veel agrariërs is het bedrijf nauw verbonden met identiteit, familiegeschiedenis en de manier van leven in het landelijk gebied. Veranderingen in landgebruik en bedrijfsvoering kunnen daarmee niet alleen economische gevolgen hebben, maar ook ingrijpen in sociale structuren en de beleving van het landschap. In situaties waarin meer ingrijpende vormen van omschakeling nodig zijn, kan dit leiden tot aantasting van deze ‘way of life’, met name op de korte tot middellange termijn.

De uiteindelijke sociaaleconomische effecten van artikel 11 moeten daarom worden bezien in samenhang met deze bredere ontwikkeling. De impact van maatregelen kan verschillen afhankelijk van de mate waarin zij aansluiten bij bestaande transities, of deze juist versnellen of versterken.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 11 laat het meest uitgesproken transitiebeeld zien van alle artikelen. Op korte termijn (richting 2030) domineren negatieve of spanningsvolle effecten op werkgelegenheid en economische opbrengsten, doordat veranderingen in landbouwsystemen direct doorwerken in productie en inkomen. Deze effecten zijn concreet en relatief zeker, omdat zij samenhangen met aanpassingen in bedrijfsvoering.

Op langere termijn (richting 2050) ontstaat potentie voor positieve effecten, bijvoorbeeld via herstel van ecosysteemkwaliteit, nieuwe verdienmodellen en een robuuster landbouwsysteem. Deze effecten zijn echter minder zeker en sterk afhankelijk van de mate waarin de sector erin slaagt zich aan te passen en nieuwe economische structuren te ontwikkelen. De analyse laat daarmee zien dat artikel 11 niet alleen een ecologische opgave is, maar in essentie een economische en sociale transitie binnen de landbouw. De uiteindelijke sociaaleconomische uitkomst wordt in belangrijke mate bepaald door de vraag of deze transitie leidt tot een werkbaar en toekomstbestendig perspectief voor agrariërs.

Artikel 12 - Bosecosystemen

Context artikel

Artikel 12 richt zich op het behoud, herstel en de uitbreiding van bosareaal in Nederland, in lijn met de nationale Bossenstrategie. Bossen vervullen meerdere functies, waaronder biodiversiteit, klimaatmitigatie, recreatie en houtproductie. In een land met beperkte ruimte zoals Nederland betekent uitbreiding van bos vrijwel altijd een herverdeling van ruimte tussen functies, bijvoorbeeld ten koste van landbouw of andere vormen van landgebruik.

Het Ontwerp-Natuurplan positioneert bosontwikkeling als een belangrijke bijdrage aan klimaatdoelen en natuurherstel, met nadruk op multifunctioneel gebruik en combinaties van functies. Tegelijkertijd wordt erkend dat de ruimtelijke inpassing complex is en dat keuzes gemaakt moeten worden over locatie, schaal en gebruik. De sociaaleconomische effecten van artikel 12 zijn daarmee relatief breed, maar verschillen in aard:

- sommige effecten zijn direct zichtbaar (recreatie, beleving);
- andere zijn langzaam en accumulatief (koolstofvastlegging, ecosysteemdiensten)

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan geeft invulling aan artikel 12 via een combinatie van uitbreiding en kwaliteitsverbetering van bossen, waaronder:

- uitbreiding van bosareaal, onder andere via nationale en Europese doelstellingen;
- verbetering van boskwaliteit en biodiversiteit;
- inzet op multifunctioneel bosbeheer (combinatie van natuur, recreatie en klimaat);
- koppeling met klimaatbeleid en stikstofreductie;
- aansluiting bij bestaande programma's en initiatieven (o.a. bosstrategieën en natuurbeleid).

De maatregelen zijn deels concreet (bijvoorbeeld areaaldoelen), maar de ruimtelijke invulling en prioritering moeten nog verder worden uitgewerkt richting het definitieve Natuurplan.

Beoordeling artikel 12

Zie tabel artikel 12. De beoordeling geeft de verwachte richting van effecten weer, waarbij de toelichting inzicht geeft in de onderliggende kansen en onzekerheden.

Tabel 10 Beoordeling sociaaleconomische effecten: Artikel 12 - Bosecosystemen

Sociaaleconomische effect	Score 2030	Score 2050	Indicatie potentie / risico's -onzekerheden	Toelichting beoordeling
Mentale gezondheid & welzijn	2	2	↑	**Kansen:** Bosgebieden bieden ruimte voor rust, recreatie en herstel en dragen aantoonbaar bij aan mentaal welzijn, met name in stedelijke en peri-urbane gebieden waar toegang tot groen beperkt is. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van toegankelijkheid en spreiding; bos dat primair ecologisch wordt ingericht of op afstand ligt van woonkernen levert minder directe welzijnsbaten.
Esthetische waarde leefomgeving	2	2	↑	**Kansen:** Bosontwikkeling kan leiden tot een gevarieerder en aantrekkelijker landschap, met name in gebieden waar momenteel weinig opgaand groen aanwezig is (bijv. open agrarische gebieden). **Risico's/onzekerheden:** In open landschappen (bijv. veenweidegebieden of kustgebieden) kan bosontwikkeling juist botsen met landschapsidentiteit en als aantasting worden ervaren.
Werkgelegenheid	1	1	↑↓	**Kansen:** Bosaanleg, -beheer en houtproductie creëren werkgelegenheid in sectoren zoals bosbeheer, aannemerij en de houtketen (bijv. zaagindustrie, biobased materialen). **Risico's/onzekerheden:** Werkgelegenheid is beperkt in omvang en kan de afname van werk in andere sectoren (met name landbouw) niet volledig compenseren. Daarnaast vraagt werk in bosbeheer andere vaardigheden en schaal dan traditionele agrarische arbeid.
Economische opbrengsten & vestigingsklimaat	1	1	↑↓	**Kansen:** Multifunctioneel bos kan bijdragen aan regionale economie via recreatie, houtproductie en een aantrekkelijk leefklimaat voor bewoners en bedrijven. **Risico's/onzekerheden:** Directe financiële opbrengsten uit bos (bijv. hout) zijn vaak lager dan alternatieve landgebruiken zoals intensieve landbouw. De economische meerwaarde ligt vooral in indirecte baten (leefomgeving, klimaat), die niet altijd direct bij de grondeigenaar terechtkomen.
Vastgoedwaarden	1	2	↑↓	**Kansen:** Nabijheid van bos kan leiden tot hogere waardering van woonlocaties, met name in stedelijke en randstedelijke gebieden waar groen schaars is. **Risico's/onzekerheden:** Effect is locatieafhankelijk; in sommige gebieden kan verandering van open landschap naar bos juist als minder aantrekkelijk worden ervaren. Daarnaast kunnen gebruiksbeperkingen of functieverandering onzekerheid geven over toekomstige ontwikkeling.
Fysieke gezondheid & welzijn	2	2	↑	**Kansen:** Bossen stimuleren beweging (wandelen, fietsen, sporten) en dragen bij aan een gezondere leefomgeving via schaduw, luchtkwaliteit en verkoeling in warme periodes. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van gebruik en bereikbaarheid; zonder goede ontsluiting blijven gezondheidsbaten beperkt.
Gezondheidsgerelateerde waterkwaliteit	1	1	↑↓	**Kansen:** Bossen kunnen bijdragen aan natuurlijke filtering van water en vermindering van uitspoeling van nutriënten, met positieve effecten op waterkwaliteit. **Risico's/onzekerheden:** Effect is sterk afhankelijk van locatie (bijv. bovenstrooms vs. benedenstrooms) en schaal; niet alle bosaanplant leidt automatisch tot merkbare verbetering.
Recreatie & natuurgebruik	2	2	↑	**Kansen:** Bosuitbreiding vergroot recreatiemogelijkheden (bijv. wandelen, fietsen, natuurbeleving), met name in gebieden met hoge bevolkingsdruk. **Risico's/onzekerheden:** Intensief gebruik kan leiden tot druk op natuur (verstoring, slijtage) waardoor feitelijke gebruiksmogelijkheden onder druk kunnen staan. In sommige gevallen kan natuurontwikkeling gepaard gaan met afsluiting of beperking van toegang, of met kosten voor gebruik, wat negatieve effecten kan hebben op recreatie en beleving.
Toerisme	1	1	↑↓	Kansen: Bosrijke gebieden kunnen bijdragen aan regionale aantrekkelijkheid, bijvoorbeeld voor dagrecreatie, verblijfsrecreatie en natuurtoerisme. Risico's/onzekerheden: Effect blijft afhankelijk van voorzieningen (horeca, routes, bereikbaarheid) en regionale profilering; bos alleen is onvoldoende om toeristische ontwikkeling te dragen.
Sociale cohesie & verbinding met natuur	1	2	↑↓	**Kansen:** Bossen bieden ruimte voor ontmoeting, educatie en betrokkenheid bij natuur (bijv. vrijwilligerswerk, lokale initiatieven), wat sociale cohesie kan versterken. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van lokale betrokkenheid; bij top-down ontwikkeling zonder participatie kan juist weerstand ontstaan, met name bij grondeigenaren of omwonenden.
Waterveiligheid, wateroverlast & droogte	1	1	↑↓	**Kansen:** Bossen dragen bij aan waterinfiltratie, buffering en vermindering van afstroming, wat lokaal kan helpen bij het beperken van wateroverlast en droogte. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van schaal en ligging; op systeemniveau blijft bijdrage beperkt zonder combinatie met andere watermaatregelen.
Koolstofvastlegging & klimaatregulatie	2	2	↑	**Kansen:** Bosuitbreiding levert een directe bijdrage aan koolstofopslag in biomassa en bodem, en speelt een belangrijke rol in klimaatmitigatie op lange termijn. **Risico's/onzekerheden:** Effect is afhankelijk van type bos (bijv. productiebos vs. natuurbos), groeisnelheid en beheer. Daarnaast treedt een deel van de klimaatwinst pas op langere termijn op.

Aandachtspunten voor verdeling en uitvoering

De sociaaleconomische effecten van artikel 12 zijn breed, maar de verdeling ervan is niet uniform. Waar de baten van bosontwikkeling – zoals klimaatmitigatie, recreatie en leefkwaliteit – grotendeels collectief zijn, worden de ruimtelijke gevolgen lokaal gevoeld.

Bosuitbreiding vraagt ruimte, en dit betekent in veel gevallen dat andere functies moeten wijken of veranderen, met name landbouw. Dit kan gevolgen hebben voor agrarische bedrijven en het gebruik van grond, vergelijkbaar met de dynamiek in artikel 11, zij het vaak minder ingrijpend. Tegelijkertijd kunnen nieuwe functies ontstaan, zoals recreatie of extensief beheer, maar deze leveren niet altijd een gelijkwaardig economisch perspectief op.

Daarnaast speelt dat de waardering van bos afhankelijk is van de context. In verstedelijkte gebieden wordt bos vaak als een duidelijke verbetering ervaren, terwijl in open landschappen (bijv. veenweidegebieden) bosontwikkeling ook kan botsen met bestaande landschapsidentiteit en gebruik.

De uiteindelijke sociaaleconomische uitkomst hangt daarom sterk af van:

- de locatiekeuze voor bosontwikkeling;
- de mate waarin functies worden gecombineerd;
- en de manier waarop betrokken partijen worden meegenomen in de ontwikkeling.

Duiding beoordeling

De indicatieve duiding voor artikel 12 laat een overwegend positief beeld zien, met name op het gebied van welzijn, recreatie en klimaat. Deze effecten zijn relatief robuust en sluiten aan bij de multifunctionele rol van bos. Hierbij geldt dat een toename van natuur (bosecosysteem bijvoorbeeld) niet automatisch leidt tot meer recreatief gebruik, aangezien bescherming van natuurwaarden in de praktijk kan leiden tot beperking of regulering van toegang.

Tegelijkertijd laat de analyse zien dat de sociaaleconomische effecten minder eenduidig zijn wanneer gekeken wordt naar ruimtegebruik en economische opbrengsten. In tegenstelling tot artikel 8, waar effecten vaak direct en lokaal zichtbaar zijn, en artikel 11, waar sprake is van een duidelijke sectortransitie, bevindt artikel 12 zich in een tussenpositie. De belangrijkste onzekerheid zit in de ruimtelijke afweging: waar bos wordt gerealiseerd, en welke functies daarvoor plaats moeten maken. Dit bepaalt in sterke mate hoe de baten en lasten verdeeld worden.

Artikel 13 - Aanplant van 3 miljard extra bomen

Context artikel

Artikel 13 richt zich op de aanplant van extra bomen, met als doel bij te dragen aan biodiversiteit, klimaatmitigatie en de kwaliteit van de leefomgeving. In tegenstelling tot andere artikelen bevat artikel 13 geen zelfstandig maatregelenpakket, maar betreft het een kwantitatieve doelstelling die voortkomt uit de uitvoering van andere artikelen.

Binnen de Nederlandse context gaat het hierbij om de optelsom van boomaanplant in verschillende ecosystemen, waaronder stedelijke gebieden (artikel 8), bosecosystemen (artikel 12) en landschappelijke elementen in het landelijk gebied (artikel 4 en 11). Artikel 13 vormt daarmee geen afzonderlijk beleidsdomein, maar een resultante van bredere natuurherstelmaatregelen.

Input vanuit het Natuurplan

Het Ontwerp-Natuurplan beschrijft artikel 13 expliciet als afgeleid van de maatregelen en opgaven binnen artikel 4 en 8 t/m 12. De invulling van de boomaanplant volgt uit:

- bestaande en geplande maatregelen binnen andere artikelen ;
- aanvullende inzet via de Bossenstrategie en artikel 12 ;
- maatschappelijke initiatieven (zoals boomplantacties) ;
- nog nader te bepalen aanvullende opgave richting het definitieve Natuurplan.

De exacte invulling en verdeling van boomaanplant over ecosystemen is daarmee nog niet vastgelegd, maar afhankelijk van de uitwerking van de onderliggende artikelen.

Beoordeling artikel 13

De sociaaleconomische effecten van artikel 13 zijn direct gekoppeld aan de effecten van de artikelen waarbinnen boomaanplant plaatsvindt, met name artikel 8 (stedelijk), artikel 11 (landbouw) en artikel 12 (bos). De impact van boomaanplant verschilt daarmee per context:

- in stedelijke gebieden draagt boomaanplant bij aan leefkwaliteit, gezondheid en klimaatadaptatie;
- in bosgebieden versterkt dit met name klimaatmitigatie en biodiversiteit;
- in het landelijk gebied speelt boomaanplant een rol in landschapskwaliteit, maar kan deze ook invloed hebben op landbouwgebruik en ruimtelijke structuur.

De effecten zijn overwegend positief en versterken met name de bijdragen aan klimaatregulatie, leefomgevingskwaliteit en gezondheid. Tegelijkertijd kunnen lokaal spanningen optreden, bijvoorbeeld waar boomaanplant concurreert met landbouwgebruik of het open karakter van het landschap verandert.

De beoordeling van artikel 13 is daarmee afgeleid van artikel 4 en 8 t/m 12. De uiteindelijke sociaaleconomische impact wordt in sterke mate bepaald door de ruimtelijke verdeling, schaal en wijze van inpassing van boomaanplant binnen deze artikelen.

Colofon

Uitgave: augustus 2026
Opgesteld door: Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN)
Fotografie: Arthur van Dijk - Saxifraga.nl; Adriaan Gmelig Meyling; Klaas van Haeringen; Jelger Herder; Jordy Houkes; Bram Koese; Joost van der Sluijs en Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN)
Vormgeving: Future Communication